

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

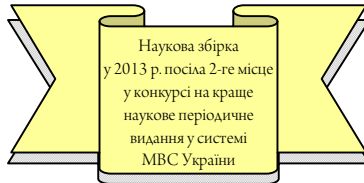
ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 2 (69) 2015

Харків 2015

Збірник включено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 9 від 28.08.2015

Редакційна колегія:

С. М. Гусаров – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **П. О. Білоус** (ХНУВС) – відповідальний секретар; **В. С. Бакіров** – д-р соціол. наук, проф., акад. НАН України, член-кор. НАПрН України, засл. діяч науки і техніки України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **О. М. Бандурка** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **Т. С. Воропай** – д-р філос. наук, проф. (ХНУВС); **О. П. Гетманець** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. А. Греченко** – д-р іст. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Ковальська** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб.; **А. Т. Комзюк** – д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС); **Т. М. Кравцова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. В. Марцеляк** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); **Є. О. Мічурін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Музичук** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. Д. Пчолюкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **І. П. Рущенко** – д-р соціол. наук, проф. (ХНУВС); **М. М. Саппа** – д-р соціол. наук, проф. (ХНУВС); **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. М. Трубников** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **О. В. Тягло** – д-р філос. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Шендрик** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (ХНУВС); **Р. Б. Шишка** – д-р юрид. наук, проф. (Національний авіаційний університет, м. Київ); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Київський міжнародний університет)

У статтях збірника висвітлено широке коло актуальних проблем держави і права, боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку, адміністративного права та процесу, фінансового, цивільного, господарського, трудового та екологічного права, підготовки кадрів для органів внутрішніх справ тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, слухачів, курсантів та студентів юридичних вузів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ

Редакційна колегія інформує:

I. У серпні 2015 року збірник наукових праць «**Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ**» та науковий журнал «**Право і Безпека**», засновником і видавцем якого також є Харківський національний університет внутрішніх справ, було **включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International».**

Таким чином, відповідно до пунктів 2.1, 2.2 наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17 жовтня 2012 року № 1112 «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» публікації у вказаних виданнях можуть прирівнюватися до публікацій у наукових періодичних виданнях інших держав з напряду, з якого підготовлено дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора або кандидата наук.

Результати першої рейтингової експертної оцінки видань (за 2014 рік) у вигляді ICV (Index Copernicus Value) очікуються восени 2015 року.

Паспорти видань в базі даних можна переглянути за посиланнями:

<http://jml2012.indexcopernicus.com/++++,p24783655,3.html> –

«Вісник ХНУВС»;

<http://jml2012.indexcopernicus.com/++,p24783657,3.html> –

«Право і Безпека».

II. У червні 2015 року за версією проекту «Бібліометрика української науки» збірник наукових праць «**Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ**» уперше було **включено до «Топ 100 наукових періодичних видань України»** (http://nbuviar.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=top_100_journals) за кількістю цитувань згідно з даними Google Scholar (Google Академія). Станом на серпень 2015 року збірник посів 90-те місце в рейтингу. Також він поділяє місця з 51-го по 72-ге в рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі в Google Академії.

За версією цього ж проекту університетське електронне наукове видання «**Форум права**» посідає 49-те місце в «Топ 100», а науковий журнал «**Право і Безпека**» разом з «Вісником ХНУВС» поділяє відповідні місця в рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі.

III. Статті, опубліковані у збірнику наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ» та науковому журналі «Право і Безпека» починаючи з 2015 року, **розміщуються в репозиторії Харківського національного університету внутрішніх справ** (KhNUAIR – <http://opendoar.org/id/3190/>), який має міжнародну реєстрацію.

IV. У серпні 2015 року збірник наукових праць **«Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ»** та науковий журнал **«Право і Безпека»** зареєстровано в **«Polska Bibliografia Naukowa»** (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти, який акумулює інформацію, що стосується польських і зарубіжних академічних наукових журналів, а також про публікації польських науковців.

Статті, опубліковані у виданнях у перших номерах за 2015 рік, уже розміщено в базі.

Паспорти видань в базі даних порталу можна переглянути за посиланнями:

<https://pbn.nauka.gov.pl/journals/51408> – «Вісник ХНУВС»;

<https://pbn.nauka.gov.pl/journals/48136> – «Право і Безпека».

V. У серпні 2015 року збірник наукових праць **«Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ»** та науковий журнал **«Право і Безпека»** зареєстровано в **«Research Bible»**, більш відомий як «ResearchBib» – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій.

Очікується, що невдовзі до бази даних буде поміщено інформацію про всі доступні у відкритому доступі публікації в журналі.

Поточну інформацію про видання в базі даних можна переглянути за посиланнями:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717> –

«Вісник ХНУВС»;

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1727-1584> –

«Право і Безпека».

VI. У серпні 2015 року науковий журнал **«Право і Безпека»** включено до повнотекстової бази даних наукових журналів відкритого доступу **«Open Academic Journals Index (OAJI)»**. Статті, опубліковані у журналі в № 1 за 2015 рік, уже розміщено в базі.

Паспорт видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://oaji.net/journal-detail.html?number=2258>.

Більш детальну інформацію про збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ» дивіться на сайті видання за адресою: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ.....	3
REFERENCES ON THE ARTICLES	8
СТАТТЯ НОМЕРА	
Татаров О. Ю.	
Слідчий суддя як суб'єкт захисту прав людини: деякі проблеми правозастосування та шляхи їх вирішення.....	12
ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА	
Брусакова О. В.	
Моральні аспекти правової культури.....	22
Процюк І. В.	
Сутність і зміст поняття «влада».....	27
ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ	
Веприцький Р. С.	
Реалізація заходів протидії злочинності в регіоні.....	35
Вінакова Т. А.	
Особливості правового регулювання протидії підрозділами карного розшуку придбанню майна, одержаного злочинним шляхом.....	44
Греченко В. А.	
Боротьба міліції з хуліганством в УСРР у роки непу (1921–1929).....	51
Жицький Є. О.	
Взаємодія оперативних підрозділів під час здійснення оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернет.....	60
Клемпарський М. М.	
Суспільно небезпечні наслідки у злочинах з формальним складом: кримінальні та кримінальні процесуальні аспекти	67
Книженко С. О.	
Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються відносно осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя.....	74
Марков В. В.	
Юридичні гарантії правоохоронної діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю МВС України.....	80

Ніколаєв Є.

Вибрані проблеми кримінально-виконавчого права
за Кримінально-виконавчим кодексом Республіки Польща
(після 1 липня 2015 року) 89

Пеньков С. В.

Особливості нормативно-правового регулювання
використання службових собак при здійсненні
оперативно-розшукової протидії злочинності 102

Пієв С. С.

Визначення поняття неповнолітнього підозрюваного
у кримінальному провадженні 109

Ральченко І. М.

Мета провокації війни як ознака злочинів проти осіб
та установ, що мають міжнародний захист:
проблеми встановлення змісту та значення 117

Чорноус Ю. М.

Актуальні питання кримінального провадження
у порядку перейняття 124

Шахова К. В., Дядюшкін О. В.

Наукова розробленість питання протидії територіальними
підрозділами карного розшуку злочинам, що вчиняються
на залізничному транспорті 132

Юхно М. О.

Окремі аспекти забезпечення і реалізації права
на захист підозрюваного та обвинуваченого
у кримінальному провадженні 141

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Бугайчук К. Л.

Деякі питання забезпечення взаємодії органів
та підрозділів внутрішніх справ з державною виконавчою
службою з приводу належного оформлення постанов
у справах про адміністративні правопорушення 148

Вікторчук М. В.

Напрями боротьби з ухиленням від сплати місцевих податків 159

Прокопенко О. Ю.

Формування позитивного іміджу органів внутрішніх справ
як суб'єкта забезпечення правопорядку в регіоні 166

Сіренко К. О.

Поняття і сутність служби в органах прокуратури України 174

Теремецький В. І., Цвірюк Д. В.	
Територіальні органи Державної фіскальної служби України як суб'єкти адміністрування податків.....	180
Чумак В. В.	
Організаційно-правові засади діяльності підрозділів кримінальної поліції у країнах Балтії.....	189
Шкребець Є. Ф.	
Досвід Європейського Союзу в забезпеченні діяльності адвокатури.....	196
Шулатова І. С.	
Засадничі особливості створення Державної фіскальної служби України та встановлення її спеціального статусу	203
ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО	
Довбиш О. О.	
Правові категорії майна, майнового стану, майнового статусу та їх значення для прав учасників цивільних правовідносин.....	209
Загородній А. С.	
Способи захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг.	218
Пуль С. І.	
Поняття та особливості зміни підстави позову в цивільному судочинстві	226
ТРУДОВЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО	
Коваленко К. В.	
Відмінність дисциплінарної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності.....	235
Чавикіна Т. І.	
Європейський досвід становлення та розвитку права на відпустку	244
ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ	
Безсмертний Є. О.	
Дистанційна освіта: вітчизняний та закордонний досвід упровадження сучасних інформаційних технологій.....	251
Петров К. Е., Кобзев І. В. Онищенко Ю. М.	
Політика безпеки Web-застосувань та серверів.....	256
РЕЦЕНЗІЇ.....	264
НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ.....	267
НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ	269
НАШІ АВТОРИ.....	275
ДО УВАГИ АВТОРІВ.....	278

REFERENCES ON THE ARTICLES¹

Bezsmertnyi, Y.O. (2015), "Distance education: domestic and international experience of implementing modern information technologies", ["Dystantsiina osvita: vitchyzniani ta zakordonnyi dosvid uprovdzhennia suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 251-255.

Brusakova, O.D. (2015), "Moral aspects of the legal culture" ["Moralni aspekty pravovoi kultury"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 22-27.

Bugaychuk, K.L. (2015), "Some issues of interaction between departments and subdivisions of agencies of internal affairs and state executive service concerning proper drawing up of resolutions on the cases of administrative infractions", ["Deiaki pytannia zabezpechennia vzaiemodii orhaniv ta pidrozdiliv vnytrishnikh sprav z derzhavnoiu vykonavchoiu sluzhboiu z pryvodu nalezhnogo oformlennia postanov u spravakh pro administratyvni pravoporushennia"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 148-159.

Chavykina, T.I. (2015), "European experience of the formation and development of the right on vacation", ["Yevropeyskyi dosvid stanovlennia ta rozvytku prava na vidpustku"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 244-250.

Chornous, Y.N. (2015), "Current issues of criminal proceedings in order of takeover", ["Aktualni pytannia kryminalnoho provadzhennia u poriadku pereiniattia"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 124-131.

Chumak, V.V. (2015), "Organizational and legal principles of criminal police units' activities in the Baltic countries", ["Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti pidrozdiliv kryminalnoi politsii u krainakh Baltii"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 189-196.

Dovbysh, O.O. (2015), "Legal categories of property, property state, property status and their significance to the rights of civil legal relations' participants", ["Pravovi katehorii maina, mainovoho stanu, mainovoho statusu ta yikh znachennia dlia prav uchastnykiv tsyvilnykh pravovidnosyn"], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 209-217.

Grechenko, V.A. (2015), "Fight of militia against hooliganism in Ukrainian SSR in the years of new economic policy (1921-1929)", ["Borotba militsii z

---

¹ Посилання на статті подано в стандарті HARVARD reference system. На сторінці видання в базі даних «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/VKhnvvs>) для кожного номера можна знайти опис статей згідно зі стандартами MLA (Modern Language Association) та ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

khulihanstvom v USRR u roky nepu (1921–1929)”, *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 51-60.

Klemparskyi, M.M. (2015), “Socially dangerous consequences in crimes having the formal corpus delicti: criminal, criminal and procedural aspects”, [“Suspilno nebezpechni naslidky u zlochynakh z formalnym skladom: kryminalni ta kryminalni protsesualni aspekty”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 67-74.

Knizhenko, S.O. (2015), “Criminalistic characteristics of crimes which are committed against persons whose activity is related with the administration of justice”, [“Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv, shcho vchyniautsia vidnosno osib, diialnist yakykh poviazana zi zdiisnenniam pravosuddia”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 74-80

Kovalenko, K.V. (2015), “Difference of disciplinary liability from other types of legal liability”, [“Vidminnist dystsyplinarnoi vidpovidalnosti vid inshykh vydiv iurydychnoi vidpovidalnosti”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 235-243

Markov, V.V. (2015), “Legal guarantees of law enforcement activity of cybercrime combating divisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine”, [“Yurydychni harantii pravookhoronnoi diialnosti pidrozdiliv borotby z kiberzlochynnistiu MVS Ukrainy”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 80-89.

Nikolaev, Jerzy (2015), “Problems of penal law according to the Criminal Executive Code of the Republic of Poland (after July, 1, 2015)”, [“Vybrani problemy kryminalno-vykonavchoho prava za Kryminalno-vykonavchym kodeksom Respubliki Polshcha (pislia 1 lypnia 2015 roku)”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 89-102.

Penkov, S.V. (2015), “Features of legal regulation of using service dogs in realizing operative and search crime combating”, [“Osoblyvosti normatyvno-pravovoho rehuliuвання vykorystannia sluzhbovykh sobak pry zdiisnenni operatyvno-rozshukovoi protydii zlochynnosti”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 102-108.

Petrov K.E., Kobzev I.V. and Onishchenko Y.M. (2015), “Security policy of web-applications and server”, [“Polityka bezpeky web-zastosuvan ta serveriv”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 256-263.

Piev, S.S. (2015), “Determining the concept of a minor suspect within criminal proceedings”, [“Vyznachennia poniattia nepovnolitnoho pidozriuvanoho u kryminalnomu provadzhenni”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 109-116.

Prokopenko, O.Y. (2015), “Creating a positive image of the Interior as a subject of law and order in the region”, [“Formuvannia pozytyvnoho imidzhu orhaniv vnutrishnikh sprav yak subiekta zabezpechennia pravoporiadku v

rehioni”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 166-174.

Protsuik, I.V. (2015), “The essence and content of the notion “power” [“Sutnist i zmist poniattia “vlada”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 27-34.

Pul, S.I. (2015), “The concept and features of changing the reason of a claim in civil proceedings”, [“Poniattia ta osoblyvosti zminy pidstavy pozovu v tsyvilnomu sudochynstvi”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 226-234.

Ralchenko, I.M. (2015), “The objective of war provocation as a feature of crimes against persons and institutions that have international protection: problems of setting the content and significance”, [“Meta provokatsii viiny yak oznaka zlochniv proty osib ta ustanov, shcho maiut mizhnarodnyi zakhyst: problemy vstanovlennia zmistu ta znachennia”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 117-124.

Shahova, K.V. and Dyadushkin, O.V. (2015), “Scientific development of the issue of combating by regional criminal investigation departments crimes committed on the railway transport”, [“Naukova rozrobenist pytannia proty dii terytorialnymy pidrozdilamy karnoho rozshuku zlochynam, shcho vchyniautsia na zaliznychnomu transporti”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 132-140.

Shkrebets, Y.F. (2015), “Experience of the European Union in guaranteeing the legal practice”, [“Dosvid Yevropeiskoho Soiuzu v zabezpechenni diialnosti advokatury”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 196-202.

Shulatova, I.S. (2015), “Fundamental features of creating the State Fiscal Service of Ukraine and establishment of special status”, [“Zasadnychi osoblyvosti stvorennia Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy ta vsanovlennia yii spetsialnoho statusu”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 203-208.

Sirenko, K.O. (2015), “The concept and nature of the service within prosecutor’s office in Ukraine”, [“Poniattia i sutnist sluzhby v orhanakh prokuratury Ukrainy”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 174-180.

Tatarov, O.Y. (2015), “An investigative judge as the subject of protecting human rights: some problems of enforcement and the ways of their solution”, [“Slidchyi suddia yak subiekt zakhystu prav liudyny: deiaki problemy pravozastosuvannia ta shliakhy yikh vyrishennia”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 12-21.

Teremetskyi, V.I. and Tsviriuk, D.V. (2015), “Regional Agencies of the State Fiscal Service of Ukraine as subjects of tax administration”, [“Terytorialni orhany Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy yak subiekty administruvannia podatktiv”], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 180-189.

Veprytskyi, R.S. (2015), "Realizing Measures of Crime Counteraction in the Region", [*"Realizatsiia zakhodiv protydii zlochynnosti v rehioni"*], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 35-43.

Viktorchuk, M.V. (2015), "Directions combating evasion of local taxes", [*"Napriamy borotby z ukhylenniam vid splaty mistsevykh podatkov"*], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 159-166.

Vinakova, T.A. (2015), "Features of legal regulation of counteracting illegally obtained property's acquisition by criminal investigation units", [*"Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання protydii pidrozdilamy karnoho rozshuku prydbanniu maina, oderzhanoho zlochynnym shliakhom"*], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 44-51.

Yukhno, M.A. (2015), "Some aspects of guaranteeing and implementing the right on protection of a suspect and accused within criminal proceedings", [*"Okremi aspekty zabezpechennia i realizatsii prava na zakhyst pidozriuvanoho ta obvynuvachenoho u kryminalnomu provadzhenni"*], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 141-147.

Zahorodnii, A.S. (2015), "Methods for protection of legal consumers' rights (interests)", [*"Sposoby zakhystu prav (interesiv) zamovnykiv yurydychnykh posluh"*], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 218-226.

Zhitskii, Y.O. (2015), "Interaction of operative units while fulfilling operative service of objects providing information services via the Internet", [*"Vzaiemodiia operatyvnykh pidrozdiliv pid chas zdiisnennia operatyvnoho obsluhovuvannia ob'ektiv, yaki nadaiut informatsiini posluhy z vykorystanniam Internet"*], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 60-66.

УДК [343.13:342.7](477)

О. Ю. Татаров

Слідчий суддя як суб'єкт захисту прав людини: деякі проблеми правозастосування та шляхи їх вирішення

Охарактеризовано обов'язки суду щодо захисту прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. Визначено проблеми кримінальної процесуальної регламентації при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження та обґрунтовано необхідність внесення змін до КПК України.

Ключові слова: судовий контроль, слідчий суддя, заходи забезпечення кримінального провадження, Європейський суд з прав людини.

Постановка проблеми. Важливим кроком реформи системи кримінальної юстиції є прийняття в Україні Кримінального процесуального кодексу, основне завдання якого – забезпечення об'єктивного, висококваліфікованого, неупередженого досудового розслідування та правосуддя в кримінальному судочинстві. Важлива роль у цьому процесі належить «новому» суб'єкту – слідчому судді. Адже лише впродовж 2014 року слідчими суддями розглянуто 413,9 тис. клопотань, скарг та заяв під час досудового розслідування [1, с. 14]. Всі вони стосуються порушень прав учасників процесу.

Судовий контроль теоретично обґрунтований як необхідний елемент законності. Згідно зі ст. 55 Конституції України кожному гарантується судовий захист його прав і свобод, а рішення й дії (бездіяльність) органів державної влади, посадових осіб можуть бути оскаржені в суді [2].

Своєчасність судового контролю на досудовому розслідуванні дає змогу забезпечити законність і в подальших стадіях кримінального процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам судового контролю в кримінальному судочинстві приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема С. А. Альперт, Л. Є. Владимиров, Ю. М. Грошевий, К. Ф. Гуценко, Б. О. Кістяківський, М. А. Погорецький, В. Т. Маляренко, В. І. Маринів, В. В. Молдован, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, М. М. Розін, М. Д. Сергієвський, О. В. Смирнов, М. С. Строгович, А. Р. Туманянц, С. М. Тригубов, Д. Г. Тальберг, Л. Я. Таубер, В. М. Савицький, І. Я. Фойницький, Г. П. Хімичева, В. П. Шибіко, А. Г. Шило та інші, які значною мірою сприяли їх вирішенню. Водночас при дослідженні відповідних проблем не в повній мірі враховувався сучасний етап формування кримінального процесуального законодавства. Крім того, потребують детального розгляду проблеми реалізації повноважень слідчого судді щодо захисту прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, що і є **метою** статті.

Виклад основного матеріалу. Слідчий суддя – нова фігура в кримінальному судочинстві України, яка виконує роль арбітра між сторонами захисту та обвинувачення на стадії досудового слідства [3]. Водночас слідчий суддя у кримінальному процесі – французький винахід. Його прообраз було започатковано у Франкському королівстві епохи Карла Великого (VIII ст.) на етапі зародження розшукового кримінального процесу через запровадження інституту королівських об'їзних суддів (*missi dominici*), в обов'язок котрих входило чотири рази на рік об'їжджати ті чи інші місцевості, приймати і розглядати скарги, розпитувати про злочини (*inquisitio*) та головувати при судових засіданнях [4, с. 5]. Тобто інститут слідчих суддів виник при поєднанні повноважень судді з деякими його повноваженнями слідчо-розшукового характеру, які він здійснював як у різних, так і в одній і тій же «кримінальній справі».

У Російській імперії застосовувалося схоже поняття – «судовий слідчий», яке вперше з'явилося після судової реформи 1864 року (ст. 262–277 Статуту кримінального судочинства – СКС). Досить часто в літературі поняття «судовий слідчий» за СКС 1864 року та сучасне «слідчий суддя» ототожнюються, що не зовсім правильно. За своїми функціональними обов'язками судовий слідчий більше відповідає сучасному слідчому, хоча і був штатною одиницею окружного суду чи судової палати і всі його рішення підлягали судовому контролю, а скарги на його дії розглядалися цими ж судовими органами [5]. Таким чином, у цій моделі судочинства судовий слідчий, перебуваючи під подвійним прокурорським і судовим контролем, реалізовував тільки функцію досудового (на той час – попереднього) розслідування.

Кримінальне процесуальне законодавство країн Європи та країн СНД по-різному визначає суб'єкта, який уповноважений здійснювати контрольні функції на досудовому провадженні.

Так, зокрема, слідчого суддю передбачено законодавством у таких країнах, як Латвія та Італія. У КПК Литовської Республіки закріплено статус судді досудового провадження [6, с. 19]. У кримінальному процесі Франції паралельно функціонують як слідчі судді, так і судді із свобод та ув'язнення. Провадження досудового слідства у Франції належить до компетенції судового відомства, тому слідчі органи також розділяються на слідчі органи загальної юрисдикції та спеціалізовані слідчі органи. Окреме місце у французькому досудовому слідстві посідає суддя з питань свобод і ув'язнення, який, власне, слідчих функцій не виконує, але, як і в кримінальному процесі України, вирішує чимало питань у рамках цієї стадії кримінального процесу. Дозвіл такого судді необхідний для: тримання особи під вартою (застосовується як до дорослих, так і до осіб старших шістнадцяти років); пошуку, обшуку та виїмки; прослуховування телефонних розмов, заслуховування анонімного свідка [7, с. 17]. КПК Республіки Молдова передбачає суддю з кримінального переслідування, який відповідно до п. 24 ч. 1 ст. 6 КПК Молдови визначається як суддя, наділений функціями кримінального переслідування, а також судового

контролю за процесуальними діями, що здійснюються під час кримінального переслідування.

Слідча та судова практика свідчать, що належний судовий контроль, об'єктивне та незалежне досудове розслідування неможливі без наявності слідчого судді як об'єктивного і незалежного дослідника обставин вчиненого кримінального правопорушення. Саме тому для здійснення належного судового контролю за дотриманням прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування слідчим суддям необхідно застосовувати норми кримінального процесуального закону з урахуванням міжнародної судової практики, що, відповідно, не лише підтвердить ефективність функціонування незалежного і неупередженого суду, а й в цілому сприятиме підвищенню авторитету судової влади.

Головним обов'язком слідчого судді є захист прав людини щодо дотримання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій зазначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом [8].

Проте практика свідчить, що ці норми не завжди застосовуються. Наприклад, 21 квітня 2015 р. у м. Харкові без наявності достатніх на те підстав у порядку ст. 208 КПК України (далі – КПК) затримано особу за підозрою у вчиненні злочину ще 18 лютого 2014 р. Повідомлення про підозру вручено 21 квітня 2015 р. (при цьому неправильно було зазначено рік народження особи, а відповідно, вручення про підозру відбулося у порядку, не передбаченому КПК).

Незважаючи на очевидну незаконність процесуального затримання особи (а саме порушення вимог КПК щодо строку затримання особи, порядку складання та вручення повідомлення про підозру), лише через місяць, після двох «перерв», відбувся розгляд клопотання про звільнення особи, яка незаконно утримується під вартою, в порядку ст. 206 КПК. 15 квітня 2015 р. ухвалою слідчого судді, всупереч вимогам національного і міжнародного законодавства, у задоволенні вказаного клопотання відмовлено на підставі того, що особа була затримана у порядку ст. 208 КПК в день оголошення їй про підозру. На думку судді, коли орган досудового розслідування встановив достатньо підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності, тож і в органу досудового розслідування були правові підстави для її затримання згідно з п. 1 ч. 1 ст. 208 КПК. На жаль, такі порушення прав громадян не поодинокі.

У вирішенні питання про додержання прав особи слідчий суддя повинен керуватися як законодавством України, так і практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У такий спосіб українське законодавство допускає прецеденти, застосування яких в Україні все ще залишається досить проблемним аспектом. Це пов'язано і з тим, що загального стану речей ніхто не відслідковує. Винятком є лише деякі суди. Так, наприклад, у 2014 р. місцевими загальними судами Кіровоградської області положення Конвенції

про захист прав людини та основоположних свобод і практику ЄСПЛ застосовано при розгляді лише 18 % кримінальних справ. Однак чітко викладена вимога ч. 5 ст. 9 КПК [9] зобов'язує слідчого суддю приймати процесуальні та інші рішення з урахуванням практики Європейського суду. Частина 1 ст. 17 закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» встановлює, що суди повинні застосовувати у розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права [10].

У зв'язку з цим особливо гостро постає проблема офіційного перекладу рішень ЄСПЛ, своєчасне забезпечення судів відповідними матеріалами, а також навчання їх суддів. На нашу думку, порядок оповіщення про рішення ЄСПЛ, установленний у вищезгаданому Законі, є недостатнім і потребує доповнення та уточнення. Оскільки процес перекладу та публікації даних рішень у юридичних виданнях (ст. 6 закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини») займає досить значний проміжок часу (інколи до півроку), вважаємо за доцільне передбачити в нашій статті також і можливість публікації вищезазначених рішень на офіційних інтернет-ресурсах. На нашу думку, це значно прискорить процес ознайомлення слідчих суддів з положеннями практики ЄСПЛ. Крім того доречним виглядає і прийняття законопроекту «Про внесення змін до Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” (щодо забезпечення виконання судових рішень)» [11], яким пропонується встановити, що протягом 10 днів від дня одержання повідомлення про набуття рішенням статусу остаточного орган представництва готує, розміщує на своєму офіційному веб-сайті та направляє для оприлюднення і постійного зберігання на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України, а так само для опублікування в газеті «Урядовий кур'єр» стислий виклад рішення українською мовою.

Головна і найважливіша функція слідчого судді – здійснення захисту прав людини. Водночас слідчий суддя не має заважати розслідуванню кримінального провадження і встановленню вини підозрюваного. Відповідно до ч. 1 ст. 206 КПК кожен слідчий суддя, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання прав такої особи.

У випадку ж встановлення факту безпідставного ув'язнення особи слідчий суддя зобов'язаний негайно її звільнити. Фактично вказана норма закону надає право слідчому судді самостійно ініціювати перевірку законності позбавлення свободи певної особи в межах територіальної юрисдикції відповідного суду незалежно від того, з яких джерел суддя довідався про такий факт. Таким чином, судовий контроль набуває активної (а не лише пасивної) форми вирішення окремих звернень чи клопотань певних суб'єктів [3, с. 62–63]. Проте практика застосування цієї норми не досить розповсюджена.

Важливе місце у здійсненні вказаного контролю відводиться розгляду клопотань про застосування запобіжних заходів. Так, ст. 194 КПК регламентує перелік обставин, які слідчий суддя має встановити для прийняття рішення про застосування запобіжного заходу. Вважаємо за доцільне доповнити ч. 1 ст. 194 КПК пунктом 4 такого змісту: «обґрунтованість затримання особи, якщо таке затримання відбулося без ухвали слідчого судді». Закріплення такого положення в законодавстві стане ще одним засобом судового контролю при затриманні особи в порядку, передбаченому ст. 208 КПК.

Зокрема, перевіряючи інформацію щодо обґрунтованості затримання особи, слідчий суддя повинен у кожному випадку визначити, законно чи незаконно відбулось затримання, чи мало місце порушення прав затриманої особи, у тому числі права на захист. Крім негайного звільнення незаконно затриманої особи, такий засіб судового контролю дасть змогу ставити питання щодо подальшої відповідальності осіб, винних у порушенні законодавства та незаконному затриманні особи. У свою чергу, подібна практика має змусити сторону обвинувачення неухильно дотримуватись закону при затриманні особи без ухвали слідчого судді.

Водночас практика застосування КПК засвідчує, що положення ст. 206 КПК на сьогодні є не досить дієвими і носять в більшій мірі декларативний характер, а тому, на нашу думку, вимагають нового перегляду законодавцем і впровадження.

Для прикладу, протягом 2013 р. у Тернопільській області слідчим суддям не подано жодної скарги в порядку ст. 206 КПК, що свідчить про недовіру до нового учасника кримінального процесу або недостатню правову обізнаність суспільства.

У випадку, коли слідчий суддя отримує з будь-яких джерел відомості, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варті після внесення застави в установленому КПК порядку, він зобов'язаний постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи (ч. 2 ст. 206 КПК).

Таку інформацію можуть надати родичі, знайомі, адвокати, будь-які інші особи, яким стало відомо про особу, яку позбавили свободи. Одержання інформації про обґрунтовану підозру порушення права на свободу зобов'язує суддю до проведення такої перевірки й ухвалення рішення про негайне доставлення особи до суду. Такі відомості можуть бути підтверджені поясненнями осіб, документом про затримання, якщо такий вдалося одержати, іншими матеріалами.

У КПК не наведено механізму надання інформації про таке порушення. Зокрема, відкритим залишається питання про прийом слідчим суддею таких заявників. Водночас кожна зацікавлена особа не позбавлена і можливості надіслати письмову інформацію про

порушення права на свободу поштою або занести її безпосередньо до суду. Якщо до доставлення такої особи слідчий або прокурор звернеться з клопотанням про застосування запобіжного заходу, слідчий суддя зобов'язаний у найкоротший строк забезпечити розгляд клопотання (ч. 4 ст. 206 КПК).

Незважаючи на те, що положення ст. 206 КПК викладені досить чітко, на практиці слідчі судді рідко застосовують їх, фактично залишаючи «неробочими». Ці норми передбачають активну ініціативну правозастосовну діяльність слідчих суддів, спрямовану на захист прав особи, безпідставно позбавленої свободи, або такої, що зазнала насильства під час затримання або тримання під вартою. Проте трапляються випадки, коли слідчий суддя після отримання відомостей про незаконне затримання реагує в порядку, передбаченому ст. 206 КПК, через 10–14 днів після отримання таких відомостей [12], про що ми вже зазначали раніше.

Також проблемою є неможливість застосування цього механізму у випадках, коли особу незаконно затримали на певний час, а пізніше звільнили, тобто коли на час складання скарги особа вже є вільною. У таких випадках механізм судового контролю (перевірки) законності затримання відсутній, що є прогалиною законодавства. На наш погляд, у такому випадку все одно повинна відбуватися перевірка обґрунтованості (законності) затримання і подальше вжиття відповідних заходів реагування.

Також досить проблемним є питання щодо здійснення судового контролю за дотриманням прав людини при затриманні в порядку ст. 208 КПК. Уповноважені службові особи досить часто зловживають правом «на затримання» і трактують його дещо неправильно. Так, наприклад, у постанові Малиновського районного суду м. Одеси у справі вказано на грубе порушення вимоги ст. 208 КПК, оскільки поняття безпосереднього вчинення злочину хоча законодавчо не врегульоване, але об'єктивно передбачає невеликий проміжок часу, який минув одразу ж після вчинення злочину.

На думку слідчого судді, встановлення законодавцем вказаної норми мало на меті не встановлювати будь-яких обмежень у часі уповноваженій особі на відповідний строк затримання, оскільки кожна подія злочину та кожний випадок є різним та унікальним за подіями та своїми обставинами. Однак у будь-якому випадку мова йде лише про години після вчинення кримінального правопорушення, але не про дні, тим більше тижні після вчиненого злочину. В даному випадку між подією злочину та затриманням особи минуло майже два дні. Під час вивчення матеріалів кримінального провадження слідчим суддею не було встановлено, які були перепони у слідчого для звернення до слідчого судді з клопотанням у порядку ст. 188 КПК про дозвіл на затримання з метою приводу та отримання відповідної ухвали слідчого судді [13]. Прокурору Малиновського району м. Одеси було доручено провести дослідження вказаного факту

з метою встановлення винних та притягнення їх до відповідальності. Водночас підозрюваного не було звільнено.

В іншому аналогічному випадку слідчий суддя Балаклавського районного суду м. Севастополя звільнив незаконно затриману особу, оскільки під час перевірки інформації стосовно затримання особи слідчий суддя дійшов висновку, що затримання відбулось незаконно, з порушення прав особи, передбачених законом, у тому числі права на захист [14].

Вважаємо, що якщо суд дійде висновку, що факт незаконного затримання мав дійсно місце, то доцільно перш за все звільнити незаконно затриману особу, а питання щодо подальшої відповідальності осіб, винних у порушенні законодавства, вирішувати вже після цього.

При цьому вважаємо за доцільне внести зміни до ст. 206 КПК, зокрема доповнити цю статтю частиною 10, яка сприятиме вдосконаленню механізму реалізації права особи на перевірку судом обґрунтованості її затримання, наступного змісту: «Слідчий суддя зобов'язаний невідкладно перевірити обґрунтованість (законність) затримання особи на будь-якій стадії кримінального провадження, якщо таку перевірку вимагає провести затримана особа або її захисник. У разі встановлення слідчим суддею необґрунтованості затримання особи слідчий суддя виносить ухвалу про негайне звільнення затриманої особи, а у випадку, коли особу вже звільнено, – ухвалу про визнання затримання особи незаконним, копія якої надсилається органу, який здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 371 КК (Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою), для вчинення процесуальних дій, передбачених ст. 214 КПК».

Це право передбачене і ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якою закріплено, що кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, під час якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним. Удосконалення механізму реалізації такого права сприятиме посиленню дотримання прав людини в Україні правоохоронними органами та забезпечить притягнення осіб, винуватих у завідомо незаконному затриманні або арешті, до кримінальної відповідальності.

Під час прийняття рішень слідчий суддя, обґрунтовуючи свою позицію, повинен робити посилання як на відповідну статтю Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, так і на конкретне рішення Європейського суду з прав людини щодо певної обставини [15]. Таким чином, слідчі судді повинні в обов'язковому порядку використовувати методика застосування практики ЄСПЛ та норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з урахуванням, що ці норми мають перевагу перед нормами внутрішнього законодавства.

Таким чином, задля покращення діяльності судів щодо захисту прав людини судам при здійсненні судочинства необхідно дотримуватися вимог ст. 9 КПК, згідно з якою кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ, та застосовувати норми міжнародного права. При цьому слід враховувати правила ч. 4 ст. 9 КПК, відповідно до яких положення відповідного міжнародного договору України застосовуються у разі, якщо норми КПК суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Тобто суди зобов'язані не тільки враховувати рішення ЄСПЛ, постановлені щодо України, а й застосовувати поряд із нормами національного законодавства України норми Конвенції та практики ЄСПЛ щодо інших країн з метою недопущення порушення прав людини та основоположних свобод.

Список використаних джерел: 1. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2014 році [Електронний ресурс] / підгот. заст. нач. упр. – нач. від. суд. статистики та діловодства Держ. суд. адмін. України А. Поліщук. – [Б.д.]. – 20 с. // Судова влада України : офіц. веб-портал / Держ. суд. адмін. України. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/ogliad_2014.doc. 2. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 3. Банах С. Особливості повноважень слідчого судді щодо захисту прав людини [Електронний ресурс] / Сергій Банах, Сергій Штогун // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 61–65. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnapu_2013_4_13.pdf. 4. Попелюшко В. О. Інститут слідчого судді у історії кримінального процесу Франції (до Кодексу кримінального розслідування 1808 р.) // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2010. – № 1. – 13 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n1/10pvokkr.pdf>. 5. Сиза Н. П. Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю у кримінальному процесі України / Н. П. Сиза // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2 (6). – 21 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12snrkpu.pdf>. 6. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. / [Горшенцова М. С., Закоморна К. О., Ріяка В. О. та ін.] ; за заг. ред. В. О. Ріяки. – 2-ге вид., допов. і перероб. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 544 с. 7. Горелкіна К. Г. Особливості процесуального статусу слідчого судді: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / Горелкіна Кіра Георгіївна // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 14–19. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/aymvs_2013_2_5.pdf. 8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 4 листоп. 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. 9. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. 11. Проект Закону про

внесення змін до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (щодо забезпечення виконання судових рішень) : № 2237 від 7 лют. 2013 р. [Електронний ресурс] / внес. нар. деп. України Лабазюком С. П. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45700. – Назва з екрана. **12.** 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко, З. М. Саїдова ; Центр політ.-прав. реформ. – Київ : Арт-Дизайн, 2014. – 48 с. **13.** Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси у справі № 521/2542/13-к : від 22 лют. 2013 р., провадження № Ікс-/521/265/13 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29534263>. **14.** Ухвала Балаклавського районного суду м. Севастополя у справі № 762/3700/13-к : від 24 жовт. 2013 р., [номер провадження не вказ.] // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34413290>. **15.** Юрчишин В. Д. Практика Європейського суду з прав людини як джерело кримінального процесуального права України: окремі аспекти [Електронний ресурс] / В. Д. Юрчишин, В. В. Король // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 73–78. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/aymvs_2013_2_15.pdf.

Надійшла до редколегії 20.07.2015

Татаров О. Ю. Следственный судья как субъект защиты прав человека: некоторые проблемы правоприменения и пути их решения

Охарактеризованы обязанности суда по защите прав человека при применении мер обеспечения уголовного производства. Определены проблемы уголовной процессуальной регламентации при применении мер обеспечения уголовного производства и обоснована необходимость внесения изменений в УПК Украины.

Ключевые слова: судебный контроль, следственный судья, меры обеспечения уголовного производства, Европейский суд по правам человека.

Tatarov O. Y. An investigative judge as the subject of protecting human rights: some problems of enforcement and the ways of their solution

The duties of the court to protect human rights in the application of the measures of guaranteeing criminal proceedings are characterized in the article. It is established that adequate judicial control, objective and independent pre-trial investigation are impossible without an investigating judge as an objective and independent researcher of circumstances of the committed criminal offence. Special attention is paid to the need for using by an investigating judge the norms of criminal procedural law considering international litigation, which, respectively, not only confirms the efficiency of independent and impartial court's functioning, but in general will increase the authority of the judiciary.

The problems of criminal procedural regulation while using the measures of criminal proceedings are determined. Considering this, the expediency of amending

the Art. 206 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, which will contribute to the improvement of the mechanism of realizing the right to check by a court the validity of the detention, is grounded. In particular, it is offered to provide the duty of an investigating judge immediately verify the validity (legality) of person's detention at any stage of criminal proceedings if such a verification is demanded by the arrested person or his lawyer. In case an investigating judge finds unfounded detention he has to rule on the immediate release of the detained person, and in case when a person has been already dismissed he has to rule a decision on recognition detention illegal, a copy of which is to be sent to the body that carries out pre-trial investigation of criminal offenses under the Art. 371 of the Criminal Code (knowingly illegal detention, plea, house arrest or detention) for the commitment of proceedings under the Art. 214 of the Criminal Procedural Code.

It is proved that in making decisions an investigating judge, justifying his position, should make references both to the relevant article of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and to the particular decision of the European Court of Human Rights according to certain circumstances. Thus, investigating judges must necessarily use the technique of the European Court of Human Rights practice and the norms of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, since those norms have advantage over the norms of domestic law.

Keywords: judicial control, investigating judge, measures to guarantee criminal proceedings, European Court of Human Rights.

УДК 340.12

О. В. Брусакова

МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Виявлено взаємозв'язок і взаємодію у структурі правової культури тих моральних аспектів, які є їх основою та головними компонентами. Розглянуто поняття моралі і права як невід'ємних констант у правовій культурі кожної окремої людини та громадянина, а також взаємний комунікативний зв'язок між громадянином і державою як чинник, що впливає на загальний рівень правової культури в суспільстві. Виявлено особливості правової культури на сучасному етапі.

Ключові слова: мораль, право, правова культура, інтерсуб'єктивність.

Постановка проблеми. Питання про мораль та право є предметом дослідження багатьох наук, що свідчить про важливість цієї проблематики як з практичної, так і з теоретичної точки зору. Актуальність цієї теми визначається тим, що моральність і право є фундаментальними ціннісними, аксіологічними формами людського буття, неподільно пов'язаними між собою генетичними й історичними нитками, але водночас такими, що все більше віддаляються одна від одної в уявленні сучасного суспільства. Це питання набуває сьогодні великої значущості й у зв'язку з розвитком та ускладненням державно-суспільних відносин. Правова і філософська думка завжди звертали дуже пильну увагу на питання правосвідомості, у тому числі на обґрунтування і визначення правового ідеалу, зв'язку права і моральності.

Стан досліджень. Ця проблема знайшла своє певне відбиття в дослідженнях таких науковців, як В. М. Карташов, Ю. Ю. Калиновський, Л. Фрідмен, О. Ф. Скакун, Д. А. Агапов, та інших. Проте в їх роботах дана тематика розглядається або в більш загальному або більш вузькому значеннях. Тому ми поставили своїм завданням розкрити основні моральні аспекти правової культури, показати їх взаємозв'язок і взаємозалежність.

Виклад основного матеріалу. З теоретичної точки зору особливо актуальним є дослідження взаємозв'язку і взаємовпливу моралі та права як складових елементів правової культури з метою ефективного використання їх високого потенціалу для побудови дійсно демократичного суспільства. Як відзначав відомий сучасний вітчизняний науковець В. А. Малахов, «мораль постає як такий практично-оцінний спосіб відношення людини до дійсності, котрий регулює поведінку людей з точки зору принципового протиставлення добра і зла» [1, с. 41].

Як відомо, існує дуже значна кількість визначень поняття «право». Ми виходимо з того, що право є обумовленою природою людини

і суспільства системою регулювання суспільних відносин, що виражає свободу особистості та якій притаманні нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах і забезпеченість можливістю державного примусу [2, с. 241]. Мораль – найважливіший соціальний інститут, одна з форм суспільної свідомості. Вона є відомою сукупністю життєвих принципів, що історично складаються і розвиваються, поглядів, оцінок, переконань і ґрунтованих на них норм поведінки. Ще стародавні філософи (Платон, Демокрит, Цицерон, Арістотель) вказували на значущість цих двох головних визначників громадської поведінки – права і моралі, на їх схожість і неспівпадання. Мораль і право у своєму походженні єдині. Наявні наукові і законодавчі джерела виходять з існування єдиної основи норм моралі і права, якою є моральний догмат про справедливість. Так, римське право, на якому будуються сучасні європейські і деякі інші правові системи, бере за основу ідею справедливості: «Jus est ars boni et aequi» – «Право є мистецтво добра і справедливості».

Для оцінки поведінки суб'єктів правових стосунків і правильного вирішення колізій, що виникають юристи постійно звертаються і до етичних критеріїв, бо в основі права лежить мораль Вітчизни і правознавці незмінно підкреслювали, що право є лише мінімум моральності або юридично оформлена мораль. Право – засіб реалізації морально-гуманістичних ідеалів суспільства. Без уроків моральності, моралі, етики право неможливе. Виходячи зі змісту понять «мораль» та «право», учені вже давно зробили висновок, що мораль та право мають багато спільного, зокрема, регулюють поведінку людей з метою кращого сумісного співіснування у суспільстві.

Однак є й відмінності, які впливають із самої суті понять «мораль» та «право». «Правових норм має бути скінченна кількість, вони потребують чіткого визначення, що вможливає достатньо легку процедуру перевірки їх фактичного виконання. Норми ж моралі принципово не можна звести до будь-якої скінченної їх множини, а через це не може існувати і будь-який вичерпний кодекс моральних норм ...» [1, с. 41]. Незважаючи на це, право дуже тісно пов'язане з мораллю, тому серед правових норм не повинно бути таких, які б підштовхували особистість до антиморальних дій та вчинків.

Значущість права розкривається через мораль, яка установається у громадянському суспільстві й через свої вищі ідеали та цінності звеличує право. «Протидіючи найбільш забезпеченим формам зла, право стоїть на сторожі добра, проти спроб насильницького «ощасливлення» та «вдосконалення» людей» [3, с. 219]. Право має відповідати положенням моральних норм, адже внутрішній моральний зміст права – найважливіша умова його ефективності. На відміну від імперативного закону право має і внутрішнє переконання, і тут воно суміжне зі сферою дії моралі. Сучасна правова держава ставить на перше місце людину, її свободи і права. Принциповими стають моральна виправданість закону, справедливість права.

Звертаючись до ідейної спадщини І. Канта, слід підкреслити, що мораль у його вченні не замінює собою право, не стає більш високим і більш значущим критерієм оцінки поведінки людей, а навпаки, діючи як духовний чинник, звеличує право, надає йому не лише регулятивного змісту, але й вищого духовного сенсу. Моральність припускає ціннісне ставлення людини не лише до інших, але й до себе, почуття власної гідності, самоповаги, усвідомлення себе як осіб. Зокрема, І. Кант зазначав: «Хто перетворює себе на черв'яка, не повинен потім скаржитися, що його топчуть ногами» [4, с. 376]. Однак кантівська етика чесноти все більше потребує раціонального дискурсу. Дискурс як вища форма комунікації, центром якої є певна проблема, винесена на обговорювання суб'єктів, завжди спрямований на досягнення консенсусу між ними. Забезпечення можливості консенсусу у правовій демократичній державі з розвинутим громадянським суспільством здійснюється на засадах моралі та права, які визначають розгортання як теоретичного, так і практичного дискурсу. Тим вони створюють можливість духовного зростання особистості, яка є безпосереднім носієм правової культури та визнає інтерсуб'єктивний характер комунікації, надаючи загальної значущості її морально-правовим аспектам.

Відомий фахівець у галузі філософії права М. М. Алексєєв виводить свою концепцію правового морального ідеалу. Він стверджує, що сучасна правова криза обумовлена утопічною спробою створення абсолютно досконалої держави виключно за допомогою права. «Але з точки зору внутрішньої логіки ідей віра в швидке і остаточне здійснення суспільної досконалості ґрунтувалася на недостатньому розумінні того, що таке громадський, політичний і правовий ідеал. І таке ж нерозуміння лежало в основі такої властивої новітньому західному людству віри в універсальну, всерятуючу і всезілюючу суспільну місію права» [5, с. 20]. Це не заперечення права, а швидше, заперечення його абсолютизації, що веде до правового безсилля і державного неустрою. Правовий моральний ідеал – це зовсім не прагнення до досягнення досконалого соціального буття, а прагнення до поступового поліпшення громадського устрою.

Проблема правової культури суспільства – це проблема характеру самих взаємовідносин у суспільстві. Нормативно-правові документи та їх заохочувально-каральні компоненти є лише допоміжними інструментами у процесі побудови та підтримки бажаних суспільних відносин. По суті, проблема правової культури – це проблема характеристики кожного громадянина (а не протиправних та суспільно небезпечних окремих особистостей) або просто члена суспільства. Однак потрібно брати до уваги й той факт, що як кожний окремий громадянин деякою мірою може впливати на норми суспільства, так і суспільство набагато більшою мірою впливає на людину та формує її характер і поняття як громадянина даного суспільства.

Видатний німецький науковець у галузі права та політики Юрген Хабермас у багатьох своїх роботах завжди говорив про дві речі, які

стосуються нашої тематики. По-перше, він стверджував, що кожний індивід у людському суспільстві – це продукт спілкування в оточуючому суспільстві (в його термінології, – «інтерсуб'єктивність»). По-друге, враховуючи факт інтерсуб'єктивності людського буття, він стверджував, що сучасна демократична та конституційна (це означає, що правова) держава можлива лише за умови, що одночасно суспільство, колективно, є автором права (закону) і кожний громадянин, індивідуально, є суб'єктом цього права. Тільки за такої умови кожний громадянин, визнаючи у кожній букві закону саме свої уподобання про бажані форми соціального буття, може вільно слідувати цим правилам, а також очікувати саме такої поведінки з боку інших (див.: Хабермас Ю. Теорія Комунікативної дії. Т. 1. Фактичність та Значущість).

Роздуми Ю. Хабермаса виражені у теоретичній площині, але перекласти їх у площину практичного життя не важко. Інтерсуб'єктивність стосовно цієї теми можна розуміти як стан, коли кожний індивід поводить себе так само, як і решта інших, тобто поведінка передається від суспільства до кожної людини та громадянина.

Підвищення правової культури громадян у такому випадку можна розглядати як колективний громадянський (або політичний) проєкт, як це пропонує американський сучасний науковець Керол Едвард Солтан [6] у відношенні права як такого: проєкт щодо прищеплювання правової свідомості, розвитку суспільних інститутів, які сприяють підтримці правової культури. «Проєкт» означає створення чогось нового та практичного, сутність якого визначається усім суспільством. Такий суспільний проєкт щодо створення правової держави та сильної правової культури має потенціал стати позитивним, ідеологічним і таким, що буде мати велике значення для сучасної України.

У сучасному світі конвенціональні форми моралі все більше змінюються постконвенціональними, що основані на інтерсуб'єктивності. Адже моральна відповідальність має водночас особистісну й соціальну основу і передбачає належність людини до інститутів суспільства. Вона полягає не в ігноруванні існуючого стану речей, а в можливому в його межах спілкуванні з іншими людьми. Основа визначеної таким чином відповідальності полягає перш за все у повазі до людської гідності кожної особи, а не певних інститутів. Морально перебирати відповідальність на себе (в усякому випадку, коли можлива особиста участь у тій чи іншій події життя) здатен кожен із нас; тобто кожна людина може усвідомлювати себе відповідальною і в цьому розумінні вільною. Дійсність відповідальності ґрунтується на можливій для людини свободі. Розуміння меж нашої свободи впливає на розуміння меж нашої відповідальності.

Наведемо висловлювання видатного представника правової думки Г. А. А. Харта, який пише: «теорія природного права в усіх своїх мінливих видах намагається наполягати на тому, що люди рівною мірою прихильні цілям і єдині в розумінні цілей (прагнення до знання,

справедливість стосовно їх побратимів), відмінних від мети простого виживання» [7, с. 51].

Висновки. На жаль, ми сьогодні можемо спостерігати в українському суспільстві неоднорідність уявлень про моральні цінності. У зв'язку з цим має місце і множинність типів праворозуміння. Тому є різне розуміння взаємодії права і моралі. Можна досить чітко констатувати цей трансформаційний процес: сьогодні мораль поступається позиціями праву; право, втративши моральну основу, поступається дорогою силі. В результаті формується право сили, яке домінує над силою права, справедливості. Видатний англійський філософ, правознавець і богослов Семюел Кларк, точно відбиваючи суть подібних явищ, пише: «Абсурдно і негідно з-за недбалості плутати очевидно правильне і неправильне, тобто уявляти собі співмірність речей у сфері моралі не такою, якою вона є насправді, або навмисно діяти всупереч наперед відомій справедливості і безсторонності, тобто бажати, щоб речі стали тим, чим вони не є і бути не можуть, а це самовпевнено, зухвало, осоружно знанню, розуму і здоровому глузду, це спроба зруйнувати порядок, на якому тримається всесвіт, і, крім того, це так само абсурдно, як називати світло п'їтьмою» [7, с. 64]. Тому суспільство, в першу чергу, має прагнути до панування моральних законів у світі.

Список використаних джерел: 1. Малахов В. А. Етика : курс лекцій / В. А. Малахов. – Київ : Либідь, 1996. – 304 с. 2. Теория государства и права : учеб. для вузов / под ред. В. М. Корельського, В. Д. Перевалова. – М. : Норма, 2002. – 616 с. 3. Філософія права : навч. посіб. / [О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Зайчківський та ін.] ; за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чмиля. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с. 4. Кант И. Метафизика нравов. Сочинения : в 6 т. / И. Кант. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4, Ч. 2. – 478 с. 5. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев. – СПб. : Юрид. ин-т, 1998. – 202 с. 6. Karol E. S. The Project of law, Moderation, and the Global Constitution / Karol Edward Soltan // Maryland Journal of International law. – P. 231–232, 263. 7. Финнис Дж. Естественное право и естественные права / Дж. Финнис. – М. : ИРИСЭН ; Мысль, 2012. – 554 с. 8. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Харків : Право, 2008. – 288 с.

Надійшла до редколегії 26.08.2015

Брусакова О. В. Моральные аспекты правовой культуры

Выявлены взаимосвязи и взаимодействие в структуре правовой культуры тех моральных аспектов, которые являются их основой и главными компонентами. Рассмотрено понятие морали и права как неотъемлемых констант в правовой культуре каждого отдельного человека и гражданина, а также взаимную коммуникативную связь между гражданином и государством как фактор, влияющий на общий уровень правовой культуры в обществе. Выявлены особенности правовой культуры на современном этапе.

Ключевые слова: мораль, право, правовая культура, интересубъективность.

Brusakova O. V. Moral aspects of the legal culture

The present paper is an attempt to single out in the structure of legal culture those moral aspects that lay the ground without which the existence of law as a regulator of public relations is impossible. The author explores the notions of law and morality as integral constants of the legal culture of every single individual and citizen as well as a mutual communicative link between a citizen and a state which influences the overall of legal culture in a society.

The present study argues that morality is an intersubjective category which makes the improvement of the legal culture of citizens a major task of a society. The latter can be viewed as collective civic or political project aimed at imparting of legal awareness. The author argues that the suggestions made are extremely important in Ukrainian society where morality has inferior positions in accordance to law.

Keywords: morality, law, legal culture, intersubjectivity.

УДК 340.12

І. В. Процюк

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ВЛАДА»

Розглянуто відомі наукові підходи до розкриття природи влади в цілому та державної влади зокрема, дано визначення поняття «влада». Наведено аналіз актуальних теоретичних і методологічних проблем реалізації влади в контексті управління сучасним суспільством. Розкрито концептуальні підходи зарубіжної та вітчизняної наукової думки, що стосуються внутрішньої сутності і механізмів влади.

Ключові слова: влада, суб'єкт влади, об'єкт влади, воля, сила, примус, владні відносини.

Постановка проблеми. Суспільство не може нормально існувати, якщо кожному надається можливість безперешкодно чинити свавілля. Як вказував В. Соловйов, «вимога особистої свободи, щоб вона могла бути реалізована, вже припускає утискання цієї свободи в тій мірі, в якій вона в даному стані людства несумісна з існуванням суспільства або загальним благом. Ці два інтереси, протилежні для абстрактної думки, але однаково обов'язкові морально, у дійсності сходяться між собою. З їхньої зустрічі народжується право» [1, с. 458]. Підтримання цієї свободи через право покладається суспільством на відповідні органи, які реалізують свої функції за допомогою влади. При цьому влада не може розглядатися як результат тільки насильства, придушення однією особистістю іншої. Адже в складній природі людини є безсумнівним пошук влади над собою, якій вона могла би підкоритися. Це свого роду потреба впливу однієї людини на іншу, сила, що з'єднує людей у суспільство. Влада неминуче виявляється наслідком самої соціальної природи людини [2, с. 24].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню історичних аспектів становлення влади і владних відносин було присвячено

© Процюк І. В., 2015

роботи В. Бабкіна, В. Дехтяра, В. Селіванова, О. Семківа, С. Серьогіна, А. Слюсаренка, М. Томенко та ін., філософські проблем політики і влади ставали предметом розгляду В. Андрущенка, А. Анікевич, М. Байтина, В. Бурлацького, І. Варзара, Б. Гаєвського, Г. Горака, Н. Корабльової, П. Кравченко, О. Кривулі, М. Култаєвої, М. Михальченка, В. Мушинського, В. Мшвеніт'їрадзе, В. Ледеяєва, О. Осипової, С. Рябова, В. Халіпова, Л. Шкляра та ін.; влада в контексті її правового забезпечення досліджувалася О. Бандуркою, Ю. Битяком, М. Козюброю, Л. Кривенком, М. Озірхом, О. Рябченком, М. Цвіком, В. Шаповалом, Л. Юзьковим та ін.; соціально-психологічні складові механізми влади вивчалися Є. Бистрицьким, О. Білим, А. Дегтярьовим, А. Демидовим, В. Желтовим, В. Крамником, М. Круговим, В. Ладиченком, С. Сьоміним, І. Тараповим, Т. Хомуленком, Г. Філіповим та ін.; питання влади і державного управління привертало до себе увагу таких вчених, як В. Авер'янов, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, О. Даніліян, А. Кім, В. Князев, В. Корженко, В. Сіренко, С. Телешун, Ю. Тихомиров та ін. Теоретичне обґрунтування дослідження влади як особливої категорії державознавства не може не враховувати джерела з філософії, соціології, політології. Окремі соціально-філософські ідеї Арістотеля, Платона, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, І. Бенґама, Дж. Мілля, І. Канта і Г. Гегеля дозволили поглибити розуміння сутності державної влади.

Метою цієї статті є науково-теоретичне обґрунтування природи влади, визначення змісту такого поняття, як «влада», виділення його внутрішніх структурних елементів.

Виклад основного матеріалу. Влада – поняття складне, багатоаспектне. Вона має давню історію, початок бере з моменту зародження людського суспільства. У житті кожної людини влада відіграє величезну роль, тому що вона притаманна будь-якій організованій, більше чи менше стійкій спільності людей. Найбільш яскраво влада зі всіма її атрибутами відтворюється в державі. «Народ, влада і територія завжди будуть складовими якісними ознаками держави» [3, с. 17]. В одних відносинах людина виступає суб'єктом, носієм влади, в інших постає об'єктом, адресатом владних велінь. Це відбувається постійно – в сім'ї, у стосунках з державою та її органами, політичними партіями та суспільними організаціями тощо. Кожен з різновидів суспільної влади відрізняється від іншого за своїми специфічними особливостями, але всім їм притаманні спільні риси, які дають можливість дати загальну характеристику влади як соціальної категорії.

Людство здавна намагалося розібратися в цьому важливому суспільному явищі. Ще Арістотель звернув увагу, що елемент владарювання і елемент підпорядкування позначається у всьому, що, будучи складене із декількох частин, складає одне ціле [4, с. 381]. Він виходив з того, що порядок владарювання і підпорядкування має універсальний прояв, охоплює не тільки світ живих істот, але й неживу природу. Відносини влади існують переважно серед живих істот, але й у неживій природі є своєрідна влада, як, наприклад, у гармонії

[5, с. 90–91]. Відносини суспільної влади Аристотель розглядав як природну визначеність одних людей підпорядковуватись, а інших – владарювати, владу людини над людиною – як якісно вищу ступінь у порівнянні, наприклад, з владою людини над твариною [6, с. 23]. При виявленні основної причини виникнення такого феномена, як влада, можна погодитися з думкою В. В. Ільїна: «У витоків влади – об'єктивна неоднорідність становища людей в соціумі, розподіл їх рольових функцій. При тотальній рівності (фікція) влади не існує, влада виростає з об'єктивної різниці» [7, с. 7]. Хотілося б зауважити, що неоднорідність становища людей у соціумі впливає з неоднорідності людських здібностей, характерів, волі та інших якостей індивідів. Історично це є першопричиною виникнення влади. Розподіл суспільства на певні групи походить від цієї першопричини. Влада є одним із центральних питань існування суспільства, необхідним елементом оптимальної організації життя людей, управління суспільними справами [8, с. 67].

У сучасній науці поняття «влада» розглядається як: 1) влада примусу, яка базується на примушенні та реалізується, в основному, через страх; 2) влада, що ґрунтується на винагородах та передбачає вплив через активізацію позитивних емоцій, що дає змогу досягати закріплення і розвитку бажаних чи усунення небажаних рис у поведінці певного суб'єкта діяльності; 3) законна влада, що ґрунтується на використанні владних повноважень, які обумовлюються місцем у державній ієрархії; 4) експертна влада, що ґрунтується на здійсненні експертизи, за допомогою якої оцінюють інших – їхні знання, майстерність, досвід тощо; 5) еталонна влада, сутність якої полягає у використанні впливу управлінця завдяки наявності у нього харизми та певних характеристик і властивостей, які охоче наслідують інші; 6) інформаційна влада, результати якої залежать від доступу і контролю над розпорядкою інформацією [6, с. 59].

Жоден з указаних підходів не може претендувати на абсолютно повне пояснення онтологічної природи влади. Водночас кожен з них володіє значним пізнавальним потенціалом дослідження влади як соціального явища. У них досить адекватно, на різних рівнях є спроба розкрити суть механізму владних відносин, визначити джерело влади.

Сама собою влада не є монолітним явищем і, залежно від різних критеріїв, поділяється на види. М. Кейзеров пропонує такі критерії поділу влади: а) специфіка суспільних відносин, на які впливає даний різновид влади; б) суб'єкти, які її реалізують; в) залежність від спільноти, в межах якої здійснюється влада; г) методи її реалізації. Відповідно до цього вирізняють такі види влади, як економічна, соціальна, політична й духовно-ідеологічна [9, с. 260].

Протягом усієї еволюції суспільно-політичної думки проблема вивчення державної влади перебувала в центрі уваги дослідників, адже саме вона, поряд з державою, виступає одним із ключових аспектів пошуків найбільш справедливого й ефективного суспільного устрою.

Одне з визначальних питань, що потребує з'ясування, – визначення терміна «влада», а отже, і розуміння поняття «державна влада». У словнику В. Даля під владою розуміється: а) право і можливість розпоряджатися ким-небудь, чим-небудь, підкоряти своїй волі; б) політичне панування, державне управління та його органи; в) особи, наділені урядовими й адміністративними повноваженнями [10, с. 213]. С. Ожегов владу трактує як право, силу й волю над чим-небудь, як свободу дій і розпоряджень [11, с. 90].

Юридична енциклопедія 1998 р. містить декілька значень терміна «влада». Зокрема, він інтерпретується як: а) відносини між людьми, коли одні командують, а інші підкоряються; б) здатність досягти поставленої мети; в) спроможність соціально-політичної системи забезпечувати виконання прийнятих нею рішень; г) спосіб самоорганізації людської спільноти, заснованої на розподілі функцій управління і виконання; ґ) можливість і здатність провадити свою волю [12, с. 489]. Зазначимо, що це ж видання формулює поняття «державна влада» як вид публічної політичної влади, що здійснюється державою та її органами, здатність останньої підпорядковувати своїй волі поведінку людей і як діяльність об'єднань, що знаходяться на її державній території [12, с. 85].

Безперечно, осмислення феномена влади може відбуватися з різних наукових позицій – телеологічної (досягнення загальних суспільних цілей), психологічної (мотивація), біхевіористської (поведінка), системно-кібернетичної (засіб і форма соціальної комунікації), дис-трибутивної (розподіл цінностей і поділ влади в умовах асиметричного положення), структурно-функціональної (властивість і функція певної системи), юридичної (повноваження) та ін. [13, с. 109]. Ще в радянський період у вітчизняній науці намітилося декілька основних концепцій стосовно визначення влади, класифікація яких сформульована А. Анікевичем. Він зазначав, що влада тлумачилася вченими як: а) здатність індивіда, групи або всього суспільства підкоряти своїй волі поведінку і діяльність людей; б) вольові соціальні взаємовідносини, характер яких обумовлений домінуючою волею однієї зі сторін цієї взаємодії; в) функція будь-якого колективу з керівництва кимось [14, с. 44]. Як бачимо, існують численні концепції суспільної влади взагалі й державної як її різновиду зокрема.

Одним з найпоширеніших в юридичній науці є підхід, згідно з яким сутність влади полягає у здатності суб'єкта нав'язувати власну волю. Підґрунтям цієї концепції є дефініція влади, запропонована М. Вебером, як властивості суб'єкта, його потенційні можливості. Влада – це ймовірність того, що суб'єкт у процесі соціальної взаємодії буде в змозі здійснити свою власну волю всупереч опору [15, с. 56].

Такий підхід з деякими уточненнями міцно увійшов у вітчизняну правову доктрину часів існування СРСР і знаходить численних прихильників серед сучасних науковців. Так, А. Венгеров трактує цей термін як спроможність і можливість впливати на діяльність і поведінку людей за допомогою будь-яких засобів – волі, авторитету тощо,

а категорію «державна влада» розкриває як уміння і можливість здійснювати такий вплив за допомогою державного примусу [16, с. 52]. В. Тененбаум під владою розумів уміння керуючої волі спрямовувати волю підвладних, що виникає з окремої структури суспільних відносин [17, с. 24]. А. Коваленко доводить, що влада – це зумовлена матеріальними умовами суспільства здатність певних структур підкорювати поведінку людей волі всього соціуму або його частині [18, с. 36]. Спираючись на таке загальне трактування влади, він формулює поняття «політична влада», яка, на його погляд, становить собою вміння державних структур підкорювати поведінку людей волі пануючого класу або всього суспільства.

Іншою, пов'язаною з попередньою, є концепція влади як сили або волі, заснованої на силі. Наприклад, В. Корельський зі співавторами звертають увагу на те, що соціальна влада – це організована сила, яка дає можливість певній соціальній спільноті підкорювати своїй волі людей, використовуючи різні методи, в тому числі й примус [19, с. 29]. Що стосується державної влади, то вона тлумачиться як сила, втілена в державних органах та установах, за допомогою якої держава впливає спеціальними юридичними засобами на поведінку учасників суспільних відносин [20, с. 112]. Таку ж точку зору підтримував і М. Коркунов, який зазначав, що державна влада – це не будь-чия воля, а сила, що впливає з усвідомлення громадянами їх залежності від держави і спонукає їх робити те, що вони вважають за необхідне, оскільки відчувають себе залежними від неї [21, с. 250]. Г. Шершеневич дійшов висновку, що «державна влада – це заснована на самостійній силі воля одних підкорити собі волю інших» [22, с. 190].

З тим, що влада взагалі і державна зокрема за своєю сутністю – це воля, вольова сила, погоджується й український правник О. Фрицький [23, с. 362]. На цих же позиціях наполягав і Б. Кістяківський, який свого часу відмітив поширеність визначення влади як сили і приділив значну увагу аналізу цієї точки зору. Він визнав, що походження влади з простої зверхності сили й насильства в більшості випадків не підлягає сумніву. Однак науковець висловив упевненість у тому, що з розвитком суспільства насильство як чинник формування влади втратить свою вагомість спочатку на користь економічного чинника володарювання, а потім перейде у психічне панування володарів влади [24, с. 473]. Яскравим проявом такої інтерпретації влади є марксистський підхід до розуміння цього питання, коли і держава, і влада отожднюються з насиллям одного класу над іншим, з диктатурою панівного класу. Підставою обов'язковості велінь державної влади за цією доктриною є економічна міць класу власників, а саме влада є проявом і знаряддям останньої.

Розуміння влади суто як сили, як нав'язування волі відразу закладає в нього тезу про її споконвічну конфліктність. Але «введення елемента конфлікту у визначення влади тягне виключення можливості існування «взаємозручних» владних відносин, тобто таких, що

засновані на згоді й легітимності» [25, с. 33]. Д. Ллойд із цього приводу зазначає: «Поняття «влада» включає в себе наділення правом певної особи вимагати підкорення від інших громадян, незалежно від того, готові вони розглядати даний конкретний припис чи норму як прийнятну або бажану для себе чи ні» [26, с. 29]. А. Файоль продовжує його думку, вказуючи, що влада – це право віддавати розпорядження і сила, що примушує їм підкорюватись [27, с. 26]. Вона може ґрунтуватися або на праві, або (і) на силі, але влада й сила не рівнозначні, не тотожні між собою.

Слід зауважити, що такий підхід частково відображав реальні відносини в суспільстві кінця XIX – початку XX століть зі стійким класовим розмежуванням. Обґрунтування змісту влади як панування, примусу, заснованого на насильстві, в минулому мало об'єктивний характер, відповідало життєвим реаліям, суспільній практиці. У той же час таке її тлумачення в сучасних наукових працях, створених і виданих в умовах очевидної демократизації суспільства, видається однобічним і малопереконливим. Варто погодитися з думкою, що реалії й завдання сучасного життя вимагають нових підходів до встановлення змісту влади, відмінних від повсюдного використання таких класичних ідеологем, як «панування», «насильство», «нав'язування волі», «примус» тощо. Влада може в деяких випадках асоціюватися і з цими поняттями, але на початку XXI ст. не вони визначають зміст цього соціального феномена [28, с. 38].

Досить правильним, на нашу думку, є трактування влади як особливого типу соціальних відносин. У концепціях учених країн Західної Європи вона інтерпретується як соціальні відносини окремого типу, що відбивається в комунікативних теоріях влади Х. Аренда, Ю. Хабермаса, Н. Лумана, Т. Болла, де влада постає як різновид спілкування, заснованого на приписах і підкоренні. Сам же факт останнього ґрунтується на визнанні, тобто на легітимації припису, і тим самим влада відрізняється від простого фізичного панування над суб'єктом як річчю. Насилля не може виконувати комунікативні функції, натомість його застосування свідчить про брак влади [28, с. 534].

Висновки. Проаналізувавши різні підходи до поняття влади, спробуємо дати їй розгорнуте визначення. Влада – це особливий стан суспільних відносин, який забезпечує здатність однієї сторони (суб'єкта) нав'язувати іншій стороні (об'єктові) свою волю, спираючись на силу авторитету і примусу, виходячи із свого соціального чи матеріального становища, з метою задоволення власних або загальносуспільних інтересів.

Таким чином, влада розглядається як невід'ємний елемент будь-якого організованого суспільства, проявляється тільки у відносинах між людьми, їх організаціями, завжди носить вольовий свідомий характер, спирається на відповідні засоби, має внутрішню структуру і назовні проявляється у певній системі управління-підпорядкування.

Список використаних джерел: 1. Соловьев В. С. Сочинения : в 2 т. Т. I / В. С. Соловьев ; сост., общ. ред. и вступ. ст. А. Ф. Лосева и А. В. Гульгин ;

примеч. С. Л. Кравца и др. – М. : Мысль, 1998. – 892 с. **2.** Карнаушенко Л. В. «Политическая власть» и «государственная власть»: к вопросу о соотносимости понятий и смыслом наполнении дефиниций [Электронный ресурс] / Л. В. Карнаушенко // *Философия права*. – 2008. – № 1. – С. 23–26. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=15260273>. **3.** Колодій А. М. Народовладдя як основа представницької демократії / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, М. В. Цвік // *Українське право*. – 1995. – № 2. – С. 14–23. **4.** Аристотель. Сочинения : в 4 т. Т. 4 / Аристотель ; [пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. И. Доватура]. – М. : Мысль, 1983. – 830 с. **5.** Бергер А. К. Политическая мысль древнегреческой демократии / А. К. Бергер. – М. : Наука, 1966. – 360 с. **6.** Доватур А. Политика и политики Аристотеля / А. Доватур. – М. ; Л. : Наука, 1965. – 390 с. **7.** Философия власти / под ред В. В. Ильина. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1993. – 271 с. **8.** Алексеев С. С. Философия права / С. С. Алексеев. – М. : Норма, 1999. – 336 с. **9.** Кейзеров Н. М. Власть и авторитет / Н. М. Кейзеров. – М. : Юрид. лит., 1973. – 264 с. **10.** Даль В. И. Толковый словарь русского языка. Современная версия / В. И. Даль. – М. : Эксмо-Пресс, 1999. – 735 с. **11.** Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1987. – 797 с. **12.** Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 1. А–Г / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Київ : Укр. енцикл., 1998. – 744 с. **13.** Чиркин В. Е. Современное государство / В. Е. Чиркин. – М. : Междунар. отношения, 2001. – 416 с. **14.** Аникевич А. Г. Политическая власть. Вопросы методологии исследования / А. Г. Аникевич. – Красноярск : Изд-во Красноярск. ин-та, 1986. – 176 с. **15.** Вебер М. Избранные произведения : пер. с нем. / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 809 с. **16.** Венгеров А. Б. Теория государства и права. Ч. 2. Теория права. Т. 1 / А. Б. Венгеров. – М. : Юристъ, 1996. – 166 с. **17.** Таненбаум В. О. Государство: система категорий / В. О. Таненбаум. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1971. – 212 с. **18.** Коваленко А. И. Теория государства и права (в вопросах и ответах) : учеб. для студ. юрид. вузов и фак. / А. И. Коваленко. – М. : Знание, 1994. – 150 с. **19.** Теория государства и права / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Норма – Инфра-М., 2002. – 570 с. **20.** Герасимова И. А. Курс лекций по теории государства и права. Ч. 1 : учеб. пособие / И. А. Герасимова. – Оренбург : ОГУ, 2001. – 196 с. **21.** Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / Н. М. Коркунов ; [сост., авт. вступ. ст., коммент. А. Н. Медушевский]. – М. : Рос.полит. энцикл., 2010. – 520 с. **22.** Шершеневич Г. Ф. Общая теория права : учеб. пособие : в 2 т. Т. I / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Юрид. колледж МГУ, 1995. – 308 с. **23.** Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. – Київ : Наук. думка, 1999. – 735 с. **24.** Кистяковский Б. А. Социальные науки и право : Очерки по методологии социальных наук и общей теории права / Б. А. Кистяковский. – М. : Изд. М. и С. Сабашниковых, 1916. – 708 с. **25.** Киров В. Парадоксы государственной власти в гражданском обществе (конституционно-правовые аспекты) : пер. с болг. / В. Киров. – М. : Манускрипт, 1992. – 230 с. **26.** Ллойд Д. Идея права : пер. с англ. / Д. Ллойд ; пер.: Юмашев Ю. М. (науч. ред.), Юмашева М. А. – М. : Югона, 2002. – 416 с. **27.** Управление – это наука и искусство / А. Файоль, Г. Эмерсон, Ф. Тейлор, Г. Форд. – М. : Республика, 1992. – 352 с. **28.** Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Издат. дом С.-Петербур. гос.ун-та, 2004. – 864 с.

Надійшла до редколегії 17.07.2015

Процюк І. В. Сущность и содержание понятия «власть»

Рассмотрены существующие в науке подходы к раскрытию природы власти в целом и государственной власти в частности, дано определение понятия «власть». Приведён анализ актуальных теоретических и методологических проблем реализации власти в контексте управления современным обществом. Раскрыты концептуальные подходы зарубежной и отечественной научной мысли, касающиеся внутренней сущности и механизмов власти.

Ключевые слова: власть, субъект власти, объект власти, воля, сила, принуждение, властные отношения.

Protsuik I. V. The essence and content of the notion «power»

Such a category of statehood as power is considered in the article. This phenomenon is defined as a complex multispectral notion that has a long history and its origin is from the inception of human society, because it is inherent to any organized, more or less stable community of people. Power with all its attributes is mostly reflected in a state. The main reason of the origin of such a phenomenon as power in order to guarantee effective functioning of human society is recognized by the heterogeneity of the position of people in a society that goes from the heterogeneity of human abilities, characters, will and other qualities of individuals.

The author notes that the concept «power» in the modern science is considered in different notions, namely as: the power of compulsion; the power grounded on rewards and that provides impact through the activation of positive emotions; legitimate power grounded on the usage of power authorities, which are specified by the place in the state hierarchy; expert power grounded on the implementation of expertise, which assists to evaluate others; standard power, the essence of which is to use the influence of the manager because of his charisma and specific characteristics and features; information power, the results of which depend on the access and control over the information.

Different approaches in understanding the phenomenon of power are stated; it is also noted that one of the most spread in legal science is the statement, according to which the essence of power is in the ability of the subject of power to impose own will for the object of power. It is stressed that power can be considered as force and will. Moreover, the force does not mean the obligatory presence of compulsion in some relations between the subject and the object of power, but is manifested in the ability to realize power ceasing by any legal methods.

The author of the article provides definition of the power as a special state of public relations, which guarantees the ability of one party (the subject) to impose the other party (the object) its will, relying on the power of authority and compulsion, based on its social or financial state in order to meet own or general public interests.

Keywords: power, subject of power, object of power, will, force, compulsion, power relations.

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 343.85

Р. С. Веприцький**РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В РЕГІОНІ**

Розглянуто систему заходів з реалізації протидії злочинності в регіоні, охарактеризовано цілі та завдання такої реалізації, запропоновано конкретні шляхи удосконалення протидії злочинності в регіоні.

Ключові слова: злочинність, регіон, протидія, правопорушення, попередження, профілактика, причини та умови.

Постановка проблеми. В основі будь-якого правопорушення лежить протиправна поведінка, яка здійснюється всупереч правовим нормам, порушує суспільні відносини, завдає або здатна завдати шкоди правам та інтересам громадян, суспільству, державі. Поведінка, яка здійснюється всупереч правовим нормам та завдає шкоди суспільству, визначається як правопорушення. Отже, «правопорушення – це суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта, за яке чинний закон передбачає юридичну відповідальність» [1]. Протиправні дії, що зумовлюють протиправну поведінку, чітко сформульовані в чинних правових нормах, на відміну від правомірних дій, які можуть бути безпосередньо передбачені нормами права, а можуть бути передбачені загальним «духом закону», правопорядку, мораллю.

Водночас стан злочинності, її характерні особливості, специфіка умов і причин, що сприяють вчиненню правопорушень, у кожному регіоні різні і залежать як від місцевих, так і від загальнодержавних обставин, які пов'язані між собою. Так, до загальнодержавних можна віднести: криміналізацію суспільства, яка в різних регіонах має різний ступінь; кризу платежів; політичне протистояння; зниження рівня життя частини населення; неефективність валютно-фінансового регулювання та економічних відносин; міжрегіональні диспропорції в економічному розвитку; високий рівень тіншової економіки; падіння виробництва, руйнування окремих галузей промисловості; структурно-технологічну незбалансованість економіки; зростаючі проблеми щодо забезпечення житлом; затримки заробітної плати, пенсій та соціальних виплат; недосконале правове регулювання окремих сфер суспільного життя.

«В умовах побудови сучасної правової держави проблеми захисту її громадян від злочинних посягань, а також протидії спробам криміналізації суспільства, нейтралізації негативних соціальних тенденцій набувають першочергового значення. У цьому контексті особливо гострими є питання протидії злочинності, запобігання злочинам та іншим правопорушенням, профілактичної роботи з населенням» [2].

Мета цієї статті – розглянути систему заходів з реалізації протидії злочинності в регіоні, охарактеризувати цілі та завдання такої реалізації, запропонувати конкретні шляхи удосконалення протидії злочинності в регіоні.

Виклад основного матеріалу. У сучасному розумінні протидія злочинності є предметно існуючою системою соціальних заходів, які мають виконуватись органами державної виконавчої влади, спеціалізованими правоохоронними органами і формуваннями громадськості, окремими громадянами, застосовуючи чинне законодавство, міжнародні правові норми у сфері боротьби зі злочинністю, практичний досвід і досягнення науки.

Попереджувальна діяльність є багатогранною, тому різноманітна і відповідна спеціальна термінологія. Використовуються терміни «попередження злочинів» (як родове поняття), «профілактика», «запобігання», «припинення». Концептуального розуміння відповідних понять та їх співвідношення, на жаль, у кримінологічній літературі досі немає, що породжує певну плутанину, а в деяких випадках й істотні протиріччя щодо вирішення проблем попередження злочинів [3]. На використання у кримінологічній літературі досить широкого понятійного апарату, що характеризує процес впливу на злочинність, вказує Д. О. Назаренко, який зазначає, що порівняльний лексико-семантичний аналіз понять «попередження», «запобігання», «протидія» показав, що вони, говорячи мовою логіки, не є ані тотожними поняттями, ані альтернативними (що виключають одне одного), а виступають поняттями, що частково перетинаються і визначають єдине ціле [4, с. 326].

Останнім часом найбільш поширеного вживання як у правових актах, так і в юридичній літературі набув термін «протидія злочинності». Саме він використовується, наприклад, у законі України «Про протидію торгівлі людьми» [5] та відомими вченими-кримінологами О. М. Бандуркою та А. М. Давиденком [6, с. 7–11], Є. М. Блажівським, І. Г. Богатирьовим [7], О. М. Литваком, О. М. Литвиновим, А. А. Митрофановим [8], В. М. Поповичем [9] та іншими.

Протидія злочинності реалізується через систему соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, що сприяють вчиненню протиправних діянь, які вже мали місце або готуються, або вже почалися, на виявлення винних осіб та притягнення їх до відповідальності. Протидія полягає не тільки у попередній діяльності з попередження злочинності, а й у конкретних примусових заходах впливу на відповідних суб'єктів у процесі здійснення ними злочинної діяльності, у профілактичних заходах усунення наслідків злочинних діянь. Такі автори, як А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов та інші розглядають протидію злочинності як особливий комплексний, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складається з різноманітної за формами діяльності відповідних суб'єктів (державних і недержавних органів, установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у системі різних заходів, спрямованих на

пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня [5, с. 176].

У злочинності виявляється соціальна закономірність, яка призводить до неминучого «вирішення частиною населення своїх проблем з винним порушенням кримінальної заборони» [10, с. 7].

Суб'єкти протидії злочинності у виробленні заходів протидії мають виходити з того, що злочинність як явище соціально негативно-го характеру обумовлюється багатьма факторами і зачіпає всі сфери суспільного життя.

Причинами і умовами високого рівня злочинності в регіонах і криміналізації суспільних відносин є не тільки негативні соціально-економічні фактори, а й нездатність протиставити їм відповідну державну економічну, соціальну, правову політику і, як зазначає О. М. Бандурка [2, с. 9–13], механізм її реалізації на рівні окремих регіонів, забезпечити належний правовий порядок регулювання суспільних відносин, організованість і погодженість функціонування всіх ланок системи державної влади, відповідальність державного апарату за прийняті рішення, у тому числі у сфері безпосереднього захисту прав і законних інтересів громадян від протиправних посягань, беззаконня і свавілля.

У кожному регіоні є об'єктивні і суб'єктивні умови, притаманні саме тому чи іншому місту, району, селищу чи навіть селу. Як вважають В. М. Кудрявцев і В. Є. Емінов [11, с. 17–54], об'єктивні умови економічного, політичного, соціального і духовного життя обумовлюють вчинення суспільно небезпечних діянь.

Суб'єкти протидії злочинності мають враховувати вказані умови, розробляючи заходи попереджувального характеру. Ці умови можуть бути найрізноманітнішого характеру, наприклад, у прикордонних населених пунктах Харківської області має місце поширення контрабанди, а в населених пунктах, розташованих на узбережжі Печенізького водосховища – браконьєрство, в регіоні вокзалу Харків-Пасажирський – шахрайство відносно транзитних пасажирів, навколо Роганського м'ясокомбінату в м. Харкові – крадіжки м'ясної продукції.

Розробляючи заходи протидії злочинності, суб'єкти протидії злочинності мають виходити з того, що протиправне діяння, за яке настає кримінальна відповідальність, повинно бути передбачене в законі. У цьому контексті можна погодитись з О. О. Житним, який пропонує ч. 3 ст. 3 Кримінального кодексу України прийняти з таким змістом: «Злочинність, караність та інші кримінально-правові наслідки діянь громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні, визначаються відповідними органами влади України тільки за Кримінальним кодексом України» [12, с. 131].

Протидія злочинності, на думку Д. О. Назаренка, повинна відповідати наступним ознакам:

1) заходи політичні, соціально-економічні, інформаційно-пропагандистські, організаційні, правового та інші мають носити системний характер, що проявляються в сталості їх виконання і взаємозв'язку;

2) протидія має бути спрямована на виявлення, запобігання та усунення об'єктивних і суб'єктивних факторів відтворення явищ, що пов'язані чи сприяють злочинності, а також мінімізацію їх наслідків. Також вона обумовлює вжиття заходів, спрямованих на відновлення порушених прав;

3) у реалізації зазначених заходів мають бути задіяні всі інститути суспільства. Для якісної протидії необхідним є новий підхід до консолідації держави і громадянського суспільства [4, с. 326].

Отже під протидією злочинності можна розуміти спеціальний вид соціального управління, мета якого полягає у розробці та здійсненні відповідних заходів щодо виявлення, запобігання та усунення детермінант злочинності, а також у здійсненні попереджувального впливу на осіб, схильних до вчинення протиправних діянь і забезпеченні безпеки правоохоронюваних цінностей у сфері прав і свобод людини і громадянина та законних інтересів суспільства і держави. Щодо конкретної спрямованості протидії злочинності існують різні підходи, починаючи, як уже зазначалося, з використання різної термінології, зокрема, «профілактика злочинів», «індивідуальна профілактика», «попередження злочинів» та ін.

Усі ці терміни мають право на існування, а відтак і на використання. Оскільки вони охоплюються поняттям «протидія злочинності», то автор цієї статті не вважає за необхідне зупинитись на детальному розгляді змісту та суті кожного поняття, а схиляється до доцільності вживання для позначення діяльності суб'єктів, уповноважених на профілактику злочинів, їх запобігання та відновлення порушених прав, терміна «протидія злочинності».

О. М. Яковлев свого часу виділяв три рівні попередження злочинів, зокрема:

а) загальносоціальну профілактику, тобто попереджувальну діяльність, що здійснюється в суспільстві в цілому;

б) профілактику в соціальних групах і колективах;

в) індивідуальну профілактику (ранню і безпосередню) [13, с. 5].

Г. А. Аванесов поділяє профілактику злочинів на загальну, спеціальну та індивідуальну, а також на моральну, кримінально-правову, кримінально-логічну і спеціальну [14, с. 339–401].

Деякі вчені, розглядаючи напрямки та рівні попередження злочинів, крім згаданих рівнів виділяють також профілактику злочинів на регіональному або галузевому рівні [15, с. 27].

О. М. Бандурка, характеризуючи Концепцію програми попередження злочинів у Харківському регіоні на 2010–2015 роки, констатував відсутність серйозних успіхів у справі протидії злочинності і пояснює незадовільний стан боротьби зі злочинністю в регіоні наслідком:

– відставання правової бази від потреб правоохоронної практики;

– недоліків у діяльності правоохоронних і контрольно-наглядових органів, насамперед їхньої роз'єднаності, відтоку професійних кадрів, нерозв'язаності проблем матеріально-технічного і фінансового забезпечення;

– складної криміногенної ситуації в регіоні;
– руйнування системи профілактики злочинів;
– відсутності взаємодії між інститутами державної влади і громадянського суспільства.

Усі ці фактори зберігають свій вплив, що дає підстави для прогнозування поглиблення негативних тенденцій у сфері охорони правопорядку.

Відмінними рисами Харківської області є:

– висока щільність населення (регіон займає за цим показником третє місце в країні);

– розвинута транспортна інфраструктура;
– унікальний природний комплекс, який мало використовується для організації внутрішнього і міжнародного туризму;

– етнічна неоднорідність і пов'язане з цим різноманіття соціокультурних моделей;

– активна міграція трудових ресурсів;
– великий потенціал для розвитку зовнішньої торгівлі, соціально-культурного обміну з найбільш розвинутими країнами світу;

– база для підготовки висококваліфікованих кадрів та фахівців для потреб регіону;

– зниження чисельності населення;
– падіння промислового виробництва на тлі зношеності основних фондів, ігнорування впровадження енергозберігаючих технологій, занепаду соціальної сфери;

– нестача кваліфікованих виробничих кадрів;
– майнове розшарування населення;
– істотна різниця у доходах між особами, що проживають у сприятливих і депресивних частинах регіону;

– яскраво виражена регіональність політичної еліти, що прагне використовувати у своїх цілях настрої та орієнтацію більшості населення регіону.

Як бачимо, умови, що склалися у соціально-економічній сфері в Харківській області, відображають невідповідність економічного продукту його якісним характеристикам, тому є чинниками росту соціальної напруги і конфліктів.

Аналіз криміногенної ситуації в Харківській області свідчить про подальше загострення проблеми, пов'язаної з протидією злочинності.

Упродовж 2014 року в цілому в області злочинність зростає. У 2015 році відбулися серйозні зміни тенденцій злочинності в Харківській області порівняно з попереднім роком, зокрема, у збільшенні насильницької злочинності та використання зброї і боєприпасів.

Прогноз злочинності в регіонах необхідно розглядати крізь призму комплексу основних криміногенних факторів, що включає:

– системну економічну кризу, яка в умовах регіону виразилась у частковій трансформації легальної економіки в тіньову, відсутності ефективного контролю за отриманням надприбутків;

– відсутність вагомих легальних альтернатив заняттю злочинною діяльністю для певної частини населення, безробіття;

– непорівнюваність доходів, що можуть бути отримані в результаті діяльності в легальному і у тіньовому секторах економіки;

– близькість територій суміжних держав, де місцева влада окремих районів і міст фактично перетворила злочинну діяльність у важливе джерело власних доходів;

– недостатню визначеність і незавершеність законодавчих норм, що регламентують протидію злочинності;

– істотне зниження ефективності правозастосовної практики і самого механізму кримінального переслідування;

– особливе географічне положення окремих регіонів (Одеська, Харківська, Закарпатська та інші області), що обумовлює їх транзитний характер і перетворює в євразійське перехрестя злочинних трафіків;

– досягнення критичного рівня криміналізації населення.

Наведені фактори безпосередньо пов'язані з соціально-політичними процесами на тлі цинічного ослаблення сфери правоохоронної діяльності і неготовності державних і громадських інститутів до вирішення масштабних проблем протидії злочинності.

Основне призначення протидії злочинності – забезпечення умов для зупинення росту злочинності; поетапні зміни в структурі злочинності регіону до рівня мінімальної небезпеки для суспільства.

Основними цілями системи протидії злочинності в регіоні мають бути:

– забезпечення науково обґрунтованого соціального контролю над злочинністю, що перешкоджатиме стихійному (непередбаченому) погіршенню кримінологічної обстановки в регіоні;

– зниження кількості та рівня негативних наслідків соціально-політичного, економічного, культурного, екологічного, морального і психологічного характеру, які виникають внаслідок вчинення злочинів;

– суттєва збільшення ефективності системи заходів з боротьби і профілактики злочинності;

– якісне підвищення рівня правової культури населення в частині, що відноситься до сфери протидії злочинності.

Досягнення цих цілей повинно бути забезпечено за допомогою вирішення наступних завдань:

– довгострокового прогнозування стану злочинності та основних факторів, що впливають на неї, визначення системи заходів впливу в регіоні та окремих його районах з використанням сучасних методів математичної статистики, експертизи, аналізу, вивчення громадської думки;

– випереджаючого розвитку системи заходів протидії і профілактики злочинності;

– удосконалення системи заходів профілактичної та виховної роботи з різними категоріями населення, насамперед неповнолітніми та молоддю;

– удосконалення системи лікування та реабілітації осіб, що допускають немедичне вживання наркотиків;

– удосконалення організації системи правоохоронних органів у частині вирішення профілактичних завдань та реалізації функцій протидії злочинності;

– започаткування системи віктимологічної профілактики окремих груп та видів злочинів;

– налагодження і розвитку міжрегіонального співробітництва правоохоронних органів у сфері протидії злочинності;

– апробування і наступного широкого впровадження нетрадиційних форм і методів боротьби зі злочинністю;

– формування системи правового виховання населення;

– сприяння участі громадян та їх об'єднань у боротьбі зі злочинністю;

– створення інформаційного комплексу, що забезпечуватиме адекватне сприйняття населенням кримінологічної обстановки;

– стимулювання гласних форм сприяння громадян правоохоронним органам у протидії злочинності.

Очікувані результати реалізації вказаних заходів мають полягати в наступному:

– уточненні реальних масштабів злочинності в регіоні і пов'язаних з нею втрат для суспільства;

– підвищення рівнів антикримінальної орієнтації суспільства, що сприятиме моральному і фізичному оздоровленню нації;

– удосконаленні методик, систем лікування і реабілітації осіб, хворих на наркоманію;

– оснащенні правоохоронних органів сучасною технікою та апаратними комплексами, створенні автоматизованих систем обробки інформації профілактичної спрямованості;

– створенні регіональної бази даних на осіб, що беруть участь у злочинній діяльності (організатори злочинних груп, активні учасники, виготовлювачі, збувальники, перевізники споживачі тощо);

– підвищенні рівня підготовки співробітників правоохоронних органів за рахунок взаємного використання можливостей щодо навчання і підвищення кваліфікації;

– створенні регіонального міжвідомчого центру підвищення кваліфікації керівників правоохоронних органів щодо координації спільних дій у протидії злочинності [2, с. 9–13].

Зміст попередження злочинності на різних етапах діяльності суспільства, а також залежно від її напрямів, рівнів і видів полягає у:

– виявленні та вивченні причин і умов, що породжують або сприяють вчиненню злочинності;

– обмеженні або усуненні дії негативних явищ і процесів, пов'язаних зі злочинністю;

- попереджувальному впливі на особу, яка схильна до протиправних дій;
- вивченні обставин та умов, за яких формується особа злочинця;
- усуненні або нейтралізації криміногенних факторів на індивідуальному, груповому та суспільному рівнях;
- розробці рекомендацій, пропозицій та висновків щодо підвищення ефективності діяльності суб'єктів протидії злочинності.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що протидія злочинності на регіональному рівні виходить із загальнодержавних програм з урахуванням місцевих особливостей, характеристики злочинності в регіоні, наявних сил і засобів фінансового і матеріального стану, кадрового і інформаційного забезпечення та необхідності і можливостей невідкладного і безпосереднього впливу на ті чи інші протиправні дії.

Протидія злочинності спрямована, перш за все, на недопущення протиправної поведінки конкретних осіб і усунення причин та умов, які сприяють вчиненню протиправних діянь та відновлення порушених прав у тих випадках, коли воно вже відбулося.

Залежність пов'язана з процесами у суспільстві великою кількістю залежностей. Існують фактори впливу різних суспільних процесів на злочинність, існують впливи факторів злочинності на інші суспільні процеси. Перелік значущих чинників явища чи процесу не можна визначити раз і назавжди. Він залежить не лише від властивостей досліджуваного процесу, а й від властивостей оточення, що постійно змінюється [16, с. 58].

Список використаних джерел: 1. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – Київ : Ін Юре, 2003. – Т. I. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. – 1232 с. 2. Бандурка О. М. Концепція програми попередження злочинів в Харківській області на 2010–2015 рр. / О. М. Бандурка // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 груд. 2010 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2010. – С. 9–13. 3. Кримінологія (Загальна частина) : навч. посіб. / [Блага А. Б., Богатирьов І. Г., Давиденко Л. М. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2011. – 240 с. 4. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія / Д. О. Назаренко. – Харків : Діагональ, 2013. – 524 с. 5. Про протидію торгівлі людьми : закон України від 20 верес. 2011 р. № 3739-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19–20. – Ст. 173. 6. Бандурка А. М. Преступність в Україні: причини і протиправні дії : монографія / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко ; МВД України, Нац. ун-т внутр. дел. – Харьков : Основа, 2003. – 368 с. 7. Богатирьов І. Г. Кримінальна політика як наукова течія у сфері протидії злочинності / Богатирьов Іван Григорович, Литвинов Олександр Миколайович // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2013. – № 3. – С. 6–11. 8. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні. Формування та реалізація / А. А. Митрофанов. – Одеса : Одес. юрид. ін-т Ун-ту внутр. справ, 2004. – 132 с. 9. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детнізації економіки : монографія / В. М. Попович. – Ірпінь :

Акад. держ. податк. служби України, 2001. – 546 с. **10.** Долгова А. И. Преступность, ее организованность и криминальное общество : [монография] / А. И. Долгова. – М. : Рос. криминол. асоц., 2003. – 572 с. **11.** Кудрявцев В. Н. Причины преступности в России. Криминологический анализ : монография / В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов. – М. : Норма, 2006. – 112 с. **12.** Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі: порівняльно-правовий аналіз : монографія / О. О. Житний. – Харків : Одісеї. 2013. – 376 с. **13.** Яковлев А. М. Индивидуальная профилактика преступного поведения : монография / А. М. Яковлев. – Горький : Изд-во Горьк. высш. шк. МВД СССР, 1977. – 127 с. **14.** Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика : монография / Г. А. Аванесов. – М. : Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. – 526 с. **15.** Блувштейн Ю. Д. Профилактика преступлений : учеб. пособие / Ю. Д. Блувштейн, М. И. Зырин, В. В. Романов. – Минск : Университетское, 1986. – 287 с. **16.** Бандурка О. М. Феноменологія злочинності : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Зацеркляний. – Харків : Золота миля, 2013. – 264 с.

Надійшла до редколегії 26.08.2015

Веприцкий Р. С. Реализация мер противодействия преступности в регионе

Рассмотрена система мер по реализации противодействия преступности в регионе, охарактеризованы цели и задачи такой реализации, предложены конкретные пути совершенствования противодействия преступности в регионе.

Ключевые слова: преступность, регион, противодействие, правонарушение, предупреждение, профилактика, причины и условия.

Veprytskyi R. S. Realizing Measures of Crime Counteraction in the Region

The system of measures in realizing crime counteraction in the region is considered; objectives and tasks of such a realization are characterized; concrete ways of improving crime counteraction in the region are offered.

Crime counteraction is considered as a complex, multi-level system of preventive, organizational and legal measures of executive authorities, local government, law enforcement agencies and the public on the prevention, detection and investigation of criminal offences and elimination of the causes and conditions that contribute the commission of criminal offences in the region. It is noted that crime counteraction in the region should be aimed primarily at preventing unlawful conduct of specific persons, renewal of violated human rights and freedoms, bringing the perpetrators to legal liability.

Keywords: crime, region, counteraction, prevention, reasons and conditions.

УДК 343.12

Т. А. Вінакова

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ ПРИДБАННЮ МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Розглянуто нормативно-правові акти, якими регулюються суспільні відносини у сфері протидії підрозділами карного розшуку придбання майна, одержаного злочинним шляхом, при цьому їх виокремлено в окремі групи відповідно до правової ієрархії. Водночас в результаті аналізу теорії та оперативно-розшукової практики, а також положень розглянутих нормативно-правових актів виявлено прогалини у деяких актах законодавчого та підзаконного рівнів. Зважаючи на це, набули подальшого розвитку пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення правового регулювання окресленої діяльності підрозділів карного розшуку.

Ключові слова: правове регулювання; підрозділи карного розшуку; протидія; придбання майна, одержаного злочинним шляхом.

Постановка проблеми. Структурна складність оперативно-розшукової протидії злочинності, в тому числі й придбання майна, одержаного злочинним шляхом, різноманітність форм, методів та способів здійснення вказаної діяльності, постійна поява новітніх шляхів перешкоджання їй вимагають від правоохоронних органів запровадження інноваційних шляхів протидії злочинності та, як наслідок, спричиняють необхідність постійного вдосконалення правового регулювання здійснення ними оперативно-розшукової діяльності.

Разом з тим слід зазначити, що на сьогодні в юридичній літературі існує кілька протилежних підходів до вирішення питань, пов'язаних зі змістом оперативно-розшукової діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми правового регулювання правоохоронної діяльності завжди були в центрі уваги науковців усіх галузей юридичної науки. Слід підкреслити, що основи правового регулювання оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) розробляли багато вчених (О. М. Бандурка, І. І. Басецький, В. Г. Бобров, Б. Є. Богданов, М. С. Вертузаєв, А. Ф. Возний, Д. В. Гребельський, Е. О. Дідоренко, В. П. Євтушок, І. П. Козаченко, В. А. Лукашов, П. П. Михайленко, С. С. Овчинський, В. Г. Самойлов, Г. К. Синилов, І. В. Сервецький, А. Б. Утевський, В. В. Шендрик та ін.).

Окремі аспекти проблематики правового регулювання протидії придбання майна, одержаного злочинним шляхом, розроблялися в роботах таких фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, як: С. В. Албул, А. В. Баб'як, О. Ю. Зуєв, Л. А. Мазур, В. Д. Пчолкін, М. М. Перепелиця, М. В. Стацак, В. В. Шендрик, О. О. Юхно та ін.

Метою цієї статті є висвітлення особливостей правового регулювання протидії підрозділами карного розшуку придбання майна, одержаного злочинним шляхом.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 3 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» правову основу оперативно-розшукової діяльності становлять Конституція України, вказаний Закон, Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Податковий та Митний кодекси України, закони України про прокуратуру, міліцію, Службу безпеки, Державну прикордонну службу України, Державну пенітенціарну службу України, державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, статус суддів, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, державний захист працівників суду і правоохоронних органів, інші законодавчі акти та міжнародно-правові угоди і договори, учасником яких є Україна [1].

Отже, аналізуючи наведене, можна дійти висновку, що правове забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку щодо протидії придбанню майна одержаного злочинним шляхом, можна розділити на такі групи:

1. Нормативно-правові акти вітчизняного законодавства декларативного характеру, які є обов'язковою основою для розробки та прийняття інших нормативно-правових актів, а їхні положення є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами держави. До вказаної групи належить Конституція України.

2. Нормативно-правові акти міжнародного законодавства, ратифіковані Верховною Радою України нормам яких не повинно суперечити вітчизняне законодавство.

3. Кодифіковані нормативно-правові акти, які безпосередньо регулюють різні аспекти питання протидії злочинності, в тому числі й придбанню майна, одержаного злочинним шляхом, зокрема:

– Кримінальний кодекс України, положеннями якого те чи інше діяння визначається злочином та передбачаються межі покарання за його вчинення;

– Кримінальний процесуальний кодекс України, положення якого законодавчо закріплюють всі стадії кримінального провадження, обов'язки та права суб'єктів кримінального процесу.

4. Нормативно-правові акти законодавчого рівня, а саме:

– закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», який визначає основні принципи та механізм здійснення оперативно-розшукової діяльності для протидії злочинності, зокрема досліджуваним злочинам;

– закон України «Про міліцію», який закріплює правові й організаційні засади діяльності міліції, її структуру, надає їй право здійснювати оперативно-розшукові заходи для протидії злочинності.

5. Підзаконні нормативно-правові акти міжвідомчого та відомчого характеру, які безпосередньо визначають основні засади організації і тактики здійснення оперативно-розшукової протидії злочинності, в тому числі й придбанню майна, одержаного злочинним шляхом, визначають конкретні етапи здійснення оперативно-розшукових заходів, зокрема:

– наказ МВС України від 14.08.2012 № 700 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень»;

– спільний наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, адміністрації Державної прикордонної служби, Міністерств фінансів та юстиції України від 16.10.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих розшукових дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні».

Однак, як вказують працівники карного розшуку при здійсненні ними своїх обов'язків щодо протидії придбанню майна, одержаного злочинним шляхом, існують деякі колізії між законодавством та відомчими нормативними актами, що призводить до наявності не врегульованих законодавством проблемних питань. Отже, вважаємо доцільним детальніше розглянути вказані групи нормативно-правових актів, з виокремленням існуючих проблемних аспектів та визначенням шляхів їх усунення.

Як уже зазначалось, до першої групи нормативно-правових актів належить Конституція України, яка має вищу юридичну силу, а її положення є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами нашої держави. Водночас у Конституції зазначено, що закони та інші нормативно-правові акти мають прийматися на її основі, відповідати їй з урахуванням того, що найвищою соціальною цінністю в Україні є людина, а забезпечення її прав і свобод є головним обов'язком держави [2].

Правове регулювання оперативного-розшукової діяльності у сфері міжнародного співробітництва є різноаспектним і здійснюється на підставі міжнародних актів і конвенцій, законів та інших нормативних актів України, міжнародних договорів, угод і протоколів та спеціальних міжвідомчих угод і протоколів.

До групи нормативно-правових актів, які регулюють процес протидії придбанню майна, одержаного злочинним шляхом, належать кодифіковані нормативно-правові акти, які безпосередньо регулюють різні аспекти питання протидії злочинності, в тому числі й придбанню майна, одержаного злочинним шляхом, зокрема: Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України.

Так, відповідно до положень ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України його основним завданням є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Проаналізувавши окремі положення Кримінального кодексу України (далі – КК України), можна дійти висновку, що саме вказаним нормативно-правовим актом закріплено саме поняття злочину, його стадії, визначено кримінально карані діяння, розподілено їх за родовою належністю, зафіксовано

санкції та виокремлено види покарань. Так, у диспозиції ст. 198 КК України визначено, що «задалегідь не обіцяне придбання або отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом ...», є злочинним діянням, за яке передбачено кримінальну відповідальність у вигляді арешту на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк [3]. Наведене свідчить про те, що придбання майна, одержаного злочинним шляхом, є не самостійним складом злочину, а лише входить до об'єктивної сторони протиправного діяння, за яке передбачено кримінальне покарання. Однак, враховуючи результати аналізу емпіричних матеріалів, встановлено, що придбання майна, одержаного злочинним шляхом, все більше набуває поширеності та транснаціональності. Зважаючи на це, є доцільним виділення цього протиправного діяння в окремий склад злочину із призначенням більш суворого покарання. Вказане надасть можливість здійснювати як оперативно-розшукові заходи, так і негласні слідчі (розшукові) дії стосовно осіб, які готують або вчиняють придбання майна, одержаного злочинним шляхом.

Що стосується Кримінального процесуального кодексу України, то слід відмітити, що саме після його прийняття в 2012 році оперативно-розшукова діяльність була частково легалізована в контексті негласних слідчих розшукових дій [4]. Водночас, зазначимо, хоча минуло вже три роки з моменту його прийняття та набрання ним чинності, працівники карного розшуку й досі вказують на наявність проблемних питань з використання його положень у практичній діяльності.

Окрему групу нормативно-правових актів, які регулюють досліджуваний нами вид правовідносин, становлять закони України «Про оперативно-розшукову діяльність» та «Про міліцію». Положення закону України «Про міліцію» визначають та закріплюють усіх суб'єктів міліцейської діяльності, надають основні обов'язки та права органів та підрозділів внутрішніх справ України. Так, аналізуючи положення статей 1 та 2 вказаного Закону, можна дійти висновку, що протидія придбанню майна, одержаного злочинним шляхом, є одним із обов'язків органів внутрішніх справ, а враховуючи положення ст. 7 вказаного Закону, можна констатувати, що саме підрозділи карного розшуку як складові кримінальної міліції повинні здійснювати вказану діяльність. Отже, враховуючи вказане, можемо резюмувати, що закон України «Про міліцію», по-перше, визначає основні положення здійснення міліцейської діяльності в Україні, а по-друге, закріплює основні обов'язки та права органів та підрозділів внутрішніх справ, у тому числі й щодо протидії підрозділами карного розшуку придбанню майна, одержаного злочинним шляхом [5].

Після розгляду основних положень закону України «Про міліцію» необхідно окремо приділити увагу закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» як такому нормативно-правовому акту, який безпосередньо закріплює положення здійснення оперативно-розшукової

протидії злочинності, в тому числі й придбанню майна, одержаного злочинним шляхом [1]. Саме у вказаному нормативно-правовому акті закріплено основні права та обов'язки оперативних підрозділів. Так, відповідно до положень ст. 1 вказаного Закону одним із пріоритетних завдань оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [1]. Тобто можемо констатувати, що одним із завдань підрозділів карного розшуку також є пошук і фіксація первинної оперативно-розшукової інформації про факти підготовки та вчинення придбання майна, одержаного злочинним шляхом.

Водночас відмітимо, що ст. 7 вказаного законодавчого акта безпосередньо закріплює за підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність (зокрема за підрозділами карного розшуку), такий обов'язок з протидії злочинності, як обов'язковість «у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів ...» [1, п. 1 ч. 1 ст. 7]. Отже, аналізуючи вказане положення, можна дійти висновку, що протидія підрозділами карного розшуку придбанню майна, одержаного злочинним шляхом, в контексті оперативно-розшукової діяльності складається з оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення вказаного виду злочинної діяльності. Разом з тим слід наголосити, що з метою виконання вказаної діяльності закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» надає підрозділам, які її здійснюють, і права. Так, ст. 8 вказаного вище Закону передбачається кілька десятків видів оперативно-розшукових заходів, які уповноважені здійснювати оперативні підрозділи, в тому числі й підрозділи карного розшуку, під час протидії придбанню майна, одержаного злочинним шляхом. Однак респонденти вказують, що під час здійснення зазначеного процесу є проблема, суть якої в тому, що придбання майна, одержаного злочинним шляхом, не є тяжким злочином, внаслідок чого унеможливорюється здійснення оперативно-розшукових заходів. На нашу думку, зазначене можна усунути шляхом збільшення покарання за придбання майна, одержаного злочинним шляхом. Водночас, відмітимо, що працівники карного розшуку також вказують на те, що доволі часто після отримання інформації про осіб, які готуються придбавати майно, одержане злочинним шляхом, та в результаті їх розробки можливо розкрити інші тяжкі та особливо тяжкі злочини здебільшого корисливої та корисливо-насильницької спрямованості.

Останньою групою нормативно-правових актів, які ми вважаємо доречним розглянути в контексті цієї статті, є підзаконні нормативно-правові акти міжвідомчого та відомчого характеру, які безпосередньо вказують основні положення організації і тактики здійснення

оперативно-розшукової протидії злочинності, в тому числі й придбання майна, одержаного злочинним шляхом.

Так, наказ МВС України від 14.08.2012 № 700 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень» закріплює основні положення взаємодії підрозділів карного розшуку та органів слідства під час досудового розслідування придбання майна, одержаного злочинним шляхом. Як суттєвий недолік цього наказу працівники карного розшуку вказують те, що у п. 3.1 та 3.2 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затвердженої наказом МВС України від 14.08.2012 № 700, визначено, що «при веденні оперативним підрозділом оперативно-розшукової справи (далі – ОРС) щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці до вчинення злочину, підслідного слідчим органів внутрішніх справ, начальник оперативного підрозділу звертається до начальника слідчого підрозділу про закріплення за цією ОРС слідчого для забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу» та «начальник оперативного підрозділу з дотриманням режиму таємності надає слідчому необхідні матеріали ОРС для вивчення та надання у разі потреби рекомендацій щодо фіксації додаткових фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, які засвідчують наявність в їх діях ознак злочину» (відповідно) [6]. Однак на практиці існує проблема в тому, що слідчі вивчають матеріали ОРС формально, надають тільки загальні рекомендації, не враховуючи специфіку вчиненого злочину. На нашу думку, вказане можливо усунути шляхом редагування Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затвердженої наказом МВС України від 14.08.2012 № 700, шляхом надання додаткових повноважень оперативним працівникам.

Отже, **підбиваючи підсумок**, можна констатувати, що правове забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку щодо протидії придбання майна, одержаного злочинним шляхом, забезпечується значною кількістю нормативних актів, які можна розділи, зокрема, на: 1) нормативно-правові акти вітчизняного законодавства декларативного характеру; 2) нормативно-правові акти міжнародного законодавства, ратифіковані Верховною Радою України; 3) кодифіковані нормативно-правові акти, які безпосередньо регулюють різні аспекти питання протидії злочинності, в тому числі й придбання майна, одержаного злочинним шляхом; 4) нормативно-правові акти законодавчого рівня; 5) підзаконні нормативно-правові акти міжвідомчого та відомчого характеру.

Водночас у нормативно-правових актах, які становлять вище вказану систему правового регулювання процесу протидії підрозділами карного розшуку придбання майна, одержаного злочинним шляхом, існує ціла низка проблемних питань, які можливо усунути після їх детальнішого дослідження.

Список використаних джерел: 1. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. 2. Конституція України : закон України від 26 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. 3. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. 4. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 5. Про міліцію : закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12>. 6. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14 серп. 2012 р. № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS391.html.

Надійшла до редколегії 25.08.2015

Винакова Т. А. Особенности правового регулирования противодействия подразделениями уголовного розыска приобретению имущества, добытого преступным путём

Рассмотрены нормативно-правовые акты, которыми регулируются общественные отношения в сфере противодействия подразделениями уголовного розыска приобретению имущества, полученного преступным путём, при этом их выделено в отдельные группы в соответствии с правовой иерархией. В то же время в результате анализа теории и оперативно-розыскной практики, а также положений рассмотренных нормативно-правовых актов выявлены пробелы в некоторых актах законодательного и подзаконного уровней. С учётом этого получили дальнейшее развитие предложения и рекомендации, направленные на совершенствование правового регулирования обозначенной деятельности подразделений уголовного розыска.

Ключевые слова: правовое регулирование; подразделения уголовного розыска; противодействие; приобретение имущества, полученного преступным путём.

Vinakova T. A. Features of legal regulation of counteracting illegally obtained property's acquisition by criminal investigation units

Regulations governing public relations in the sphere of counteracting illegally obtained property's acquisition by criminal investigation units are considered. They are singled out in separate groups, according to the legal hierarchy, in particular:

- 1) regulations of domestic legislation of declarative nature;
- 2) regulations of international law, ratified by Verkhovna Rada of Ukraine;
- 3) codified regulations that directly regulate various aspects of the issue of counteracting crime, including illegally obtained property's acquisition;
- 4) regulations of legislative level;
- 5) subordinate regulations and acts of departmental and interdepartmental nature.

However, as the result of the analysis of theory and operative and search practice, as well as provisions of considered regulations the author has revealed gaps in some acts of legislative and subordinate levels. It is emphasized that a number of issues may be eliminated by the way of their subsequent research by scholars and practitioners in the field of operative and search activity. Therefore, propositions and recommendations aimed at improving the legal regulation of the stated activity of criminal investigation units have got further development.

Keywords: legal regulation, criminal investigation units, counteraction, illegally obtained property's acquisition.

УДК 94(477.7):32"1921–1929"

В. А. Греченко

БОРЬБА МІЛІЦІЇ З ХУЛІГАНСТВОМ В УСРР У РОКИ НЕПУ (1921–1929)

Розглянуто основні аспекти боротьби міліції з хуліганством у період нової економічної політики в Україні, причини цього явища, його рівень.

Ключові слова: міліція, хуліганство, нова економічна політика, злочинність.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження боротьби з хуліганством визначається як його поширеністю в Україні, так і різноманіттям форм його прояву. Крім того, хуліганство часто є відправним моментом для переходу індивіда на шлях скоєння тяжчих злочинів. Про це побічно свідчать кореляційні залежності між рівнем хуліганства і такими насильницькими злочинами, як заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, вбивство. Встановлено, що послаблення боротьби з хуліганством призводить до збільшення числа тяжких насильницьких злочинів, а посилення боротьби з ним, веде до зниження кількості останніх.

Злочини з хуліганських мотивів обґрунтовано викликають певну тривогу серед населення. Страх перед цим різновидом злочинності може стати звичним чинником психологічного стану суспільства. Таким чином, боротьба з хуліганством сьогодні є такою ж гостроактуальною, як і раніше. Одна з важливих сторінок її історії – доба непу.

Стан дослідження. Цій проблемі присвятили свої дослідження І. Д. Коцан [1], О. К. Міхеєва [2], О. В. Чернуха [3]. Проте вони розглядали це явище у регіональному аспекті (на прикладі Харківщини та Донбасу). Комплексного дослідження матеріалів республіки на цю

тематику поки що не існує. Враховуючи актуальність і масштабність теми, її недостатню дослідженість, автор поставив собі за **мету** проаналізувати причини хуліганства в добу непу та основні форми і методи боротьби міліції з цим аномальним соціальним явищем.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що дореволюційне законодавство не передбачало злочину, який кваліфікувався як «хуліганство». Воно входило в розряд злочинів проти порядку управління. Кваліфікація цього злочину, його складу з'явилася в Кримінальному кодексі УСРР тільки в 1920-ті роки. І справа не в тому, що в царській Росії хуліганських вчинків не здійснювалося. Навпаки, в ході революції 1905–1907 років і в подальшу епоху хуліганство почало значно зростати [4, с. 3]. Навіть можна припустити, що саме в СРСР поширення хуліганства досягло рівня національного лиха, що і знайшло відображення в його законодавстві. Однак більшість випадків хуліганства не реєструвалися або розглядалися правоохоронними органами як адміністративні правопорушення [5].

Хуліганство займало одну з основних позицій у списку правопорушень, що здійснювалися неповнолітніми. Причини загрозливого зростання цього виду девіантної поведінки в середовищі міської молоді були численні і різноманітні. Свідомість і поведінка молодих людей багато в чому були пов'язані зі значущими моментами соціального життя. Світова і Громадянська війни, події 1917 року, епідемії та голод травмували дітей і підлітків фізично і психічно, показавши їм страшні картини насильства, зневаги та наруги над особою, смерті в її найжахливіших проявах.

Свою згубну роль в ескалації хуліганства 1920-х років зіграли безпритульність і бездоглядність дітей і підлітків. Сіра повсякденність, що витіснила недавню романтику революційної боротьби, посилювала у молоді і без того властиву їй тягу до протесту проти навколишньої дійсності, в тому числі й через дії, що розглядалися суспільством як хуліганські. У цьому сенсі цілком знаковим був зовнішній вигляд частини хуліганів епохи непу, фактично скопійованих з братка-матроса перших років революції: брюки-кльош, куртка, схожа на бушлат, шапка-фінка. Багато хуліганів не милися, ходили у брудному одязі. Мова хуліганів теж грала знакову роль, для неї були характерні ненормативна лексика і злодійський жаргон [6, с. 112].

Велике значення для ескалації міського хуліганства мало вживання алкоголю і до певної міри наркотиків. Показово, що особливо високими темпами зростання хуліганства стали після «легалізації» в 1925 році радянської горілки «риковки». Не можна забувати і про те, що змінився сам споживач спиртного. «Усі фахівці, зараз, безумовно, сходяться в тому, що сучасний алкоголізм відрізняється від довоєнного. Війна і революція з їх приголомшливими переживаннями, велика кількість інвалідів і травматиків, зокрема з ослабленою нервовою системою, епідемії, особливо недоїдання голодних років тощо зробили багатьох менш стійкими проти алкоголю, і реакції на алкоголь стали бурхливішими», – говорив у 1928 році доктор Цираський.

Крім того, в другій половині 1920-х років населення радянських міст споживало спиртного просто більше, ніж городяни в царській Росії. Усе це в сукупності і визначило значний вплив алкоголю на етіологію хуліганства [7, с. 98].

Деякі дослідники – сучасники подій висували версію про те, що жіночого хуліганства не існувало, а зафіксовані випадки були результатом або психічної хвороби, або захисної істеричної реакції [8, с. 147]. Проте це твердження здається сумнівним.

За матеріалами Головного управління місцями ув'язнення видно, що 30 % із засуджених за хуліганство виростили без одного чи обох батьків, 45 % деякий час були безпритульними. Близько 1/2 засуджених становили робітники (з них майже 20 % були членами профспілки), 1/6 – безробітні і 1/7 – службовці [9]. Не менше 13 % затриманих за хуліганство становили комсомольці і партійці [10, с. 53].

Хуліган рідко «геройствував» самостійно. Він вважав за краще робити це в групі або зграї. Думкою її членів він дорожив, за вплив на них – боровся. Зграя ж зазвичай діяла в конкретному районі, в якому мешкали більшість її членів [11, с. 38–39].

У царській Росії прагнення до самоорганізації демонстрували тільки столичні хуліганські співтовариства, в радянській воно поширилося і на провінційні міста. Були створені «Гуртки хуліганів», «Товариство «геть невинність», «Товариство радянських алкоголіків», «Товариство радянських ледарів», «Спілка хуліганів», «Інтернаціонал дурнів», «Центральний комітет шпани» та ін. Хуліганські гуртки («Топтальний комітет, «Зграя хуліганів» і їм подібні) утворювалися і в школах; у них навіть обирали бюро і платили членські внески.

Через відсутність чіткого юридичного визначення під хуліганством розумілися найрізноманітніші дії: лайка нецензурними словами, стрільба з вогнепальної зброї, шум, крики, спів пустотливих або нецензурних пісень і частівок, окроплення громадян водою і нечистотами, безцільне постукування у двері будинків, влаштування захащень на дорогах, ушкодження одягу громадян хімічним чорнилом та іншими речовинами (останній випадок у свій час мав поширення в Харкові), що важко змиваються, створення тривоги в публічних місцях несподіваним криком «пожежа», поява в голому вигляді на вулицях, кулачний бій, бійка тощо. Окремі види хуліганських дій зустрічалися особливо часто. З числа затриманих за порушення громадського порядку в 1926 році біля третини було заарештовано за побиття перехожих, 28 % – за бешкет у п'яному стані, 17 – за лайку, 13 – за опір міліції [12, с. 59].

У контексті боротьби з хуліганством виникло питання про те, як кваліфікувати «кулачні бої», чи вважати їх хуліганством. Це було досить актуальним питанням, оскільки кулачні бої були достатньо поширеним явищем. Наприклад, у деяких районах Полтавщини в кулачних боях брала участь переважна більшість чоловічого населення, а інша частина громадян вважала кулачні бої своєрідним спортом. У зв'язку з цим НКВС УСРР підготувала спеціальне роз'яснення «Про

порядок притягнення до відповідальності за участь у «кулачних боях» і засобах боротьби з ними». У цьому документі зазначалося, що кулачні бої не можуть бути віднесені до хуліганства, визначеного в Кримінальному кодексі, як «пустотлива, зв'язана з явним проявом неповаги до окремих громадян або суспільства, в цілому дія», оскільки кулачні бої в сучасній побутовій обстановці села не пов'язані з проявом неповаги до кого б то не було. Тому кулачні бої належить розглядати як чисто адміністративні порушення [13]. Слід відзначити певну дискусійність і недостатню переконливість такого роз'яснення.

Основна маса хуліганських вчинків здійснювалася на вулицях, але не були забуті хуліганями і робітничі клуби, кінотеатри, пивні, театри, навіть державні установи. У 1920-х роках на руках у населення залишалася багато холодної і вогнепальної зброї і хулігани часто пускали її в хід. Ось як писав у 1925 році про міського хулігана якийсь Максимов, «він озброєний – рукавичка, кастет, фінка, а іноді і предмет усіх вищих бажань хулігана – «шпалер» – револьвер завжди при ньому» [14]. Типовим явищем стало здійснення з хуліганських мотивів таких злочинів, як вбивство, бандитський напад, підпал. Улюбленою розвагою було облаштування «тюльпана»: хулігани ловили дівчину, зав'язували їй спідницю над головою і кидали в куці ногами догори [15, с. 86]. Поступово хуліганство захопило міські фабрики і заводи. Окрім таких загальних форм хуліганських проявів, як лайка, бешкет, чіпляння до жінок-робітниць, на виробництві з'являлися свої специфічні способи «похуліганити», приміром псування майна.

З другої половини 1920-х хулігани все більше й більше починають визначати повсякденне життя городян, у першу чергу їхнє дозвілля і роботу. «Це герой вулиці. Це у відомий час й у відомих місцях владика вулиці. Її хазяїн. Вулиця – арена його геройств, подвигів і слави. І, вийшовши увечері на вулицю, він почуває себе вільно – він у себе вдома, і, залежно від настрою, вулиця стає більш чи менш прохідною для громадян» [14]. Так описували міського хулігана його сучасники. Це знайшло своє відбиття навіть у тогочасних частівках:

«Я опять, милашка, пьяный, Начинаю баловать, Из кармана финский ножик Начинаю доставать. Тятка вострый ножик точит, Мамка гирю подает, Сестра револьвер заряжает – На беседу брат идет».

У кінці 1920-х років сформувався новий тип хулігана: «Це людина людиною, найкраще навіть «свій хлопець». З робочим номером і партквитком у кишені... Його ореол – буза, мат, скандал, мордобій. Його царство – пивна, бульвар, клуб, кіношка. Це він – король околиць, володар передмість, гроза темних провулків» [16, с. 33]. Поширення хуліганства викликало у городян невдоволення і страх одночасно.

Як справедливо зазначав В. В. Лунєєв, «найбільший страх населення перед злочинністю виникає від кримінальних посягань на вулицях. Вони, з одного боку, демонструють відкритий виклик злочинців суспільству і державі, а з іншого – ставлять жертви злочинів

у найбільш незахищене становище. У цьому поєднанні обставин – основне джерело страху. Боязнь виходити на вулиці в денний і особливо у вечірній і нічний час – одна з характерних ознак кримінальності країн, міст, населених пунктів» [17, с. 215].

На перших порах «новий хуліган» не викликав у начальства особливої заклопотаності. Пояснювалося це, з одного боку, хаосом у критеріях оцінки протиправних вчинків, з іншого, відсутністю потреби в пильній увазі до хуліганства.

З підйомом хвилі хуліганства ставлення до нього змінювалося. У 1924 році більшість справ про хуліганство, самогоноваріння і порубки лісу, що становили більше половини усіх взагалі справ у народних судах, було передано у ведення адміністративних органів. Інакше суди були б просто поховані під масою «хуліганських справ». Однак незалежно від того, чи проходили хуліганські дії як кримінальні злочини чи як адміністративні правопорушення, темпи їх зростання були такі, що влада повинна була вирішити, чи готова вона до швидкого збільшення відсотка засуджених громадян. На відміну від сезонного сільського міське хуліганство було цілорічним і відрізнялося підвищеною жорстокістю [16, с. 30].

Ударна кампанія проти хуліганства принесла більше шкоди, ніж користі. Основна маса справ про хуліганів, як і раніше, не доходила до суду, рішення щодо них залишалися прерогативою адміністративних органів, у першу чергу міліції. Улюбленим заходом судової репресії стало короткострокове ув'язнення. В разі позбавлення їх волі на строк до одного року, засуджені, з одного боку, не занадто боялися покарання, з іншого, отримували злочинні навички в місцях позбавлення волі і погіршували і без того важкий стан системи покарання, що мала величезне перевантаження (в середньому на 50–100 %) [18, с. 4–5]. Хулігани буквально заповнили місця ув'язнення.

У другій половині 1920-х років на вулицях міст розгорнулася справжня війна між міліціонерами і хуліганями. Публікації центральної і регіональної преси нагадували зведення з театру військових дій. Намічені в центрі (у НКЮ і в НКВС) заходи боротьби з хуліганством поділялися на дві категорії: заходи адміністративно-попереджувального характеру і заходи, спрямовані безпосередньо на боротьбу з уже скоєними хуліганськими вчинками, вірніше, із самими порушниками.

У кінці 1920-х років для боротьби з хуліганством стали застосовуватися робітничі дружини, вечірні і нічні облави і навіть висилка і заслання хуліганів в адміністративному порядку через органи ОДПУ. Але чисельність хуліганів, як і масштаби хуліганських дій, не зменшувалися.

Деякі хуліганські вчинки тоді відзначалися особливою зухвалістю. Так, у травні 1922 року міліцейські органи були неодноразово поінформовані про те, що на Салтівському шляху, у напрямку с. Кутузівка, регулярно з'являється вантажівка з червоноармійцями, які, тільки-но машина виїжджає за межі міста, починають неконтрольовану

стрілянину з рушниць. Міліція своєчасно не відреагувала на сигнал, і це призвело до тяжкого поранення одного із селян, котрий працював у полі при дорозі, якою їздили «бешкетники». Затримані червоноармійці пояснювали свою поведінку тим, що нібито у Кутузівському лісі переховувались бандити, а вони в такий спосіб вирішили їх залякати. Це «пояснення» не мало під собою ніяких підстав, і четверо червоноармійців отримали різні терміни ув'язнення [19]. Подібні випадки вчили міліцію оперативно давати відсіч будь-яким проявам хуліганської поведінки, бо інакше вона неодмінно спричинить лихо.

21 січня 1924 року ВУЦВК та РНК УСРР прийняли спільну постанову «Про надання органам міліції права накладення адміністративних стягнень». У ній, зокрема, йшлося про таке:

«1. Губернські й окружні виконавські комітети і президії їх мають право в обов'язкових постановах, що видаються на підставі тих повноважень, що надаються декретами і постановами центральної влади, надавати органам міліції в містах і селищах міського типу право накладення в адміністративному порядку штрафу в розмірі не більше п'яти рублів золотом на винних у порушенні постанов про заходи охорони порядку, усунення порушень громадської моральності і благоустрою в місцях громадського користування – на вулицях, у театрах, парках та інших.

2. Порушення, за які органам міліції надається право накладення адміністративних стягнень, у кожному окремому випадку підлягають точному визначенню в обов'язкових постановах, з указанням порядку і розміру стягнення і термінів їх оскарження у відділ управління окружного виконавського комітету. Стягнуті штрафні суми надходять у доход виконавського комітету на посилення місцевих бюджетних коштів» [20, с. 627–628].

У січні 1924 року харківські міліціонери отримали інструкцію, в якій було наведено перелік найбільш поширених адміністративних провин громадян, що кваліфікувалися як дрібне хуліганство і мали каратися штрафами. Для накладання штрафів запроваджувалися спеціальні квитанційні книжки [21]. До таких вчинків було віднесено: вхід та вихід з трамвая під час руху; чіпляння на буфери трамвайних вагонів під час руху; зривання квітів у громадських місцях – парках, клумбах; нецензурні висловлювання та поява у нетверезому вигляді в публічних місцях; відправлення природних потреб у місцях, не призначених для цього; паління у театрі, кінематографі, цирку та інших публічних місцях.

У другій половині 1920-х років в Україні, як було зазначено вище, зростає кількість випадків хуліганства. У боротьбі з проявами хуліганства правоохоронці вдавалися не тільки до важелів кримінального покарання та адміністративного впливу, але й профілактичних та виховних заходів. Проте хуліганство залишалося серйозною загрозою громадській безпеці, його прояви зачіпали всі прошарки радянського суспільства. В середині десятиліття хуліганство потрапило до розряду особливо небезпечних злочинів, «спрямованих проти активістів

і ударників праці» [22, с. 37]. Основний тягар боротьби з хуліганством лягав на плечі постових міліціонерів та районних наглядачів.

10 жовтня 1924 р. було видано наказ по міліції і розшуку «Про боротьбу з випадками хуліганства, що спостерігаються на шляхах сполучення». У ньому наказувалося «застосовувати відповідні і термінові заходи щодо викорінювання на території, прилеглій до залізниці, хуліганських вчинків, що виражаються в розбитті скла пасажирських вагонів та ізоляторів, висмикуванні килимів і телеграфних хомутів, крадіжці спецштитів». Приписувалося встановити тісний контакт з органами транспортної ДПУ для спільної боротьби з цим явищем [23]. Відповідно до постанови ЦВК СРСР від 28 березня 1924 року «Про висилку в адміністративному порядку за хуліганство» винні в злісному хуліганстві мали притягатися до судової відповідальності або піддаватися адміністративній висилці.

Маючи на увазі, що найбільша кількість випадків хуліганства на ґрунті пияцтва випадає на святкові і передсвяткові дні, пропонувалося в дні відпочинку закривати торгівлю спиртними напоями на цілий день, а напередодні днів відпочинку – о 12 годині дня. Враховуючи особливо сильний вплив алкоголю на підлітків, під впливом якого у більшості випадків підлітки і здійснюють різні небезпечні пустотливі дії, пов'язані з проявом неповаги до суспільства в цілому або до окремих його громадян, передбачалося категорично заборонити продаж спиртних напоїв особам молодшим 16 років, так само заборонявся продаж спиртних напоїв особам у нетверезому стані. Адмінвідділам надавалося право в адміністративному порядку закривати торгівлю спиртними напоями в тих районах, де місця цієї торгівлі є розсадниками хуліганства; планувалося по можливості не допускати відкриття в робочих районах закладів для продажу спиртних напоїв, щоб забезпечити робочі райони від п'яних хуліганів; намічалось залучення преси до кампанії щодо боротьби з хуліганством; про усі випадки хуліганства з боку робітників і службовців міліції повинна була повідомляти у фабзавмісцевкомі.

Одним з найефективніших методів боротьби з хуліганством був штрафний батальйон, заснований 1926 року для концентрування адміністративно-заарештованих осіб у місті Харкові. Основним напрямком його роботи було дотримання належного санітарного стану вулиць і районів міста. У цей батальйон направляли громадян, затриманих за хуліганські дії, а в деяких випадках – за невиконання обов'язкових постанов наркомздорову і надзвичайної санітарної організації. Якщо людина потрапляла до штрафного батальйону лише за один проступок, термін її перебування в ньому був від одного до трьох місяців. Штрафники прибували до призначеного заздалегідь місця на дев'яту ранку і працювали щодня по вісім годин (з десятої ранку до шостої вечора). Вони не мали за це ніякої матеріальної нагороди, проте робота у штрафному батальйоні дозволяла уникнути їм арешту. Керували штрафним батальйоном особи, призначені начальником міліції губернії. У випадку порушення штрафниками

розпорядку, систематичного ігнорування розпоряджень безпосередніх начальників вони могли залишок терміну покарання провести у концтаборі. Переведення зі штрафного батальйону до концентраційного табору мав бути санкціонованим з боку начальника губернської міліції [24].

Незважаючи на певні зусилля міліції, кількість випадків хуліганства зростала – вона збільшилася, як зазначав начальник міліції республіки І. К. Якимович, з 25 тис. 1927 року до 65,6 тис. 1928 року [25].

За 1929 рік лише у Харкові було порушено 639 справ про хуліганство і затримано 736 хуліганів. За соціальним станом з них було: робітників – 303, службовців – 42, інших – 391 [26].

Висновки. Аналізуючи протидію міліції з хуліганством, слід брати до уваги, що статистика цього явища є дещо специфічною, бо включає в себе дуже різні дії – від звичайних пустощів до вчинків, які закінчувалися трагедіями. Однак саме хуліганство з його наочністю та повсякденністю було тим злочином, що формував у суспільстві відчуття загрози, поширеності кримінальних дій. Воно було мирним спокою чи тривоги, порядку чи його відсутності, безпеки чи небезпечності. Лише жорсткість репресій стосовно дебоширів, спрощення порядку розгляду справ про хуліганство дозволили знизити показники цього виду злочину аж у середині 1930-х років.

Список використаних джерел: 1. Коцан І. Д. Міліція Харківщини у 1917–1930 рр. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Коцан Ігор Дмитрович. – Харків, 2003. – 190 с. 2. Міхеєва О. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919–1929) / О. Міхеєва. – Донецьк : Схід. видав. дім, 2004. – 248 с. 3. Чернуха О. В. Формування та діяльність органів внутрішніх справ Харківщини в роки непу (1921–1929 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Чернуха Олександр Васильович. – Харків, 2012. – 184 с. 4. Очерки истории девиантного поведения в США и России : [монография] / [А. Ю. Саломатин, Н. В. Долженкова, Н. А. Зоткина и др.] ; под ред. А. Ю. Саломатина. – Пенза : ПГУ, 2003. – 99 с. 5. Панин С. «Хозяин улиц городских». Хулиганство в Советской России в 1920-е годы [Електронний ресурс] / Станіслав Панин // Вестник Евразии : [сайт]. – Режим доступу: <http://eavest.ru/biblioteka/stati-i-knigi/lyudi/25-stanislaw-panin-khozyain-ulits-gorodskikh-khuliganstvo-v-sovetskoj-rossii-v-1920-e-gody>. 6. Рожков А. Ю. Молодой человек 20-х годов: протест и девиантное поведение / А. Ю. Рожков // Социологические исследования. – 1999. – № 7. – С. 107–114. 7. Панин С. Е. «Пьяная» преступность в России в 1920-е годы / С. Е. Панин // Социологический журнал. – 2002. – № 4. – С. 92–102. 8. Рапопорт А. М. О женском хулиганстве / Рапопорт А. М., Харламова А. Г. // Хулиганство и поножовщина / под ред. Е. К. Краснушкина, Г. М. Сегала, Ц. М. Файнберга. – М. : Изд-во Мосздравотдела, 1927. – С. 140–149. 9. Ширвинд Е. Борьба с социальными аномалиями / Е. Ширвинд // Административный вестник. – 1929. – № 5. – С. 32. 10. Бугайский Я. Хулиганство как социально-патологическое явление / Я. Бугайский. – М. ; Л. : Молодая гвардия, 1927. – 100 с. 11. Люблинский П. Хулиганство и его социально-бытовые формы / П. Люблинский // Хулиганство и хулиганы. – М. : НКВД РСФСР, 1929. – 135 с. 12. Лебина Н. Б. Повседневная жизнь советского города. Нормы и аномалии. 1920–1930 годы / Н. Б. Лебина. – СПб. : Нева ; Летний Сад, 1999. – 320 с. 13. Про порядок притягнення

до відповідальності за участь у «кулачних боях» і засобах боротьби з ними : роз'яснення НКВС УСРР 24 жовт. 1925 р. // Адміністративний вісник. – 1925. – № 7/8. – С. 49. **14.** Максимов. Хуліганство и его социальное значение / Максимов // Административный вестник. – 1925. – № 9–10. – С. 34. **15.** Сегалов Т. Е. Психология хуліганства / Т. Е. Сегалов // Проблемы преступности. – 1926. – Вып. 1. – С. 83–90. **16.** Лебина Н. Б. Теневые стороны жизни советского города 20–30-х годов / Н. Б. Лебина // Вопросы истории. – 1994. – № 2. – С. 30–42. **17.** Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В. В. Лунеев. – М. : Норма, 1997. – 480 с. **18.** Белобородов Л. Г. Введение / Л. Г. Белобородов // Современная преступность (преступление, пол, репрессия, рецидив) по данным переписи мест заключения / под. общ. ред. Л. Г. Белобородова ; Гос. ин-т по изучению преступности и преступника. – М. : Изд-во НКВД РСФСР, 1927. – С. 3–5. **19.** Державний архів Харківської області (Держархів Харківської обл.), ф. Р. 563, оп. 1, спр. 72, арк. 113. **20.** Борьба с преступностью в Украинской ССР (1917–1967) : сб. док. – Киев : ВШ МООН УССР, 1966. – Т. 1. (1917–1925 гг.). – 831 с. **21.** Держархів Харківської обл., ф. Р. 563, оп. 2, спр. 15, арк. 126–128. **22.** Зайцев Б. Харьковская городская милиция в 1920-х гг. / Б. Зайцев, Б. Мигаль // Universitates. – 2008. – № 4. – С. 29–41. **23.** Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 5, оп. 2, спр. 806, арк. 15 зв. **24.** Держархів Харківської обл., ф. Р. 563, оп. 1, спр. 38-а, арк. 46–47. **25.** Звіт начальника Головміліції УСРР І. К. Якимовича про стан міліції республіки // Вісті ВУЦВК. – 1929. – 31 січ. **26.** ЦДАВО України, ф. 1, оп. 6, спр. 526, арк. 8–9.

Надійшла до редколегії 29.07.2015

Греченко В. А. Борьба милиции с хулиганством в УССР в период нэпа (1921–1929 гг.)

Рассмотрены основные аспекты борьбы милиции с хулиганством в период новой экономической политики в Украине, причины этого явления, его уровень.

Ключевые слова: милиция, хулиганство, новая экономическая политика, преступность.

Grechenko V. A. Fight of militia against hooliganism in Ukrainian SSR in the years of new economic policy (1921–1929)

A fight against hooliganism today is the same actual, as well as 100 years ago. One of important pages of it's history is a period of new economic policy. Complex research on this subjects in Ukraine does not exist. Taking into account actuality and scale of this theme, its insufficient investigationalness, an author put an aim to himself to analyse reasons of hooliganism in time of new economic policy and basic forms and methods of fight of militia with this anomalous social phenomenon. Wars and revolution deformed the normal process of initial socialization of young people, that became one of reasons of increase of hooliganism in a peace-time. A large value for escalation hooliganism had the use of alcohol and drugs. In this time on the streets of cities the real war developed between militiamen and hooligans. The events of fight on hooliganism were divided into two categories: events of administrative character and events sent directly to the fight against the already accomplished hooligan acts. At the end of 1920th for a fight against hooliganism working detachments, evening and night

roundups and even deportation and reference of hooligans, began to be used in the administrative order.

Keywords: militia, hooliganism, new economic policy, criminality.

УДК 343.1:65.012.8+004

Є. О. Жицький

ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ, ЯКІ НАДАЮТЬ ІНФОРМАЦІЙНІ ПОСЛУГИ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРНЕТ

Проаналізовано зміст терміна «взаємодія» та розкрито його структурні елементи в контексті оперативно-розшукової діяльності. Виділено кілька проблемних питань у сфері взаємодії оперативних підрозділів під час оперативного обслуговування високотехнологічних об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернет. Запропоновано шляхи вирішення цих проблемних питань. Виділено провідні суб'єкти внутрішньої та зовнішньої взаємодії. Сформульовано найбільш результативні напрями у міжнародній взаємодії в контексті досліджуваної проблематики.

Ключові слова: оперативне обслуговування, інформаційні послуги, Інтернет, оперативно-розшукова діяльність, взаємодія.

Постановка проблеми. Сфера інформаційних послуг на сьогодні є майже немислимою без застосування інформаційних технологій. Це спонукає кримінальний елемент до пошуку технологічних рішень, які б давали можливість швидко та за низького ризику одержати неправомірну вигоду. Одним із факторів, який обумовлює тенденцію розвитку високотехнологічної злочинності, В. П. Завадський не випадково називає зростання у структурі національних економік та в міжнародній економіці сектора торгівлі та надання послуг через електронні засоби комунікації [1, с. 28]. За підсумками 2014 року в Європі ринок електронної комерції становив 424 млрд євро, що складає 2,5 ВВП Європи. На 2015 рік прогнозується зростання цього ринку до 477 млрд євро [2]. Очевидно, що в таких умовах лише злагоджена робота усіх державних інститутів та громадян може забезпечити ефективну протидію злочинності, яка виникає у цій сфері.

Провідним механізмом, який застосовується для вирішення цього завдання, є оперативно-розшукова діяльність. Найбільш раннє попередження у рамках такої діяльності здійснюється на етапі оперативного обслуговування. Однією з умов, яка забезпечує безперервність надходження оперативно-розшукової інформації, успішність проведення заходів оперативно-розшукового характеру, керівництво конфідентами тощо, є налагодження системи внутрішньої та зовнішньої взаємодії оперативних підрозділів з іншими суб'єктами під час оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернет.

© Жицький Є. О., 2015

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблем оперативного обслуговування займалися К. В. Антонов, О. М. Бандурка, Б. Є. Богданов, Р. А. Зінтарс, А. Г. Лекарь, В. А. Лукашов, В. Л. Ортинський, М. М. Перепелиця, М. А. Погорецький, В. Д. Пчолкін, Г. К. Синілов, Є. В. Токарев, І. А. Федчак та багато інших учених. Більш докладно питання оперативного обслуговування об'єктів інформаційної діяльності розглядали І. О. Воронов, М. Ю. Літвінов, О. В. Манжай, А. Л. Осипенко, В. П. Поїзд та інші. Однак ретельний огляд сучасної наукової та навчально-методичної літератури засвідчив, що в Україні вивчення оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернет, комплексно не проводилось.

Наша стаття має на меті проаналізувати напрямки взаємодії правоохоронних органів під час оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернет, та визначити основні шляхи удосконалення такої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Саме поняття «взаємодія» в науці криміналістики, кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності неодноразово ставало об'єктом досліджень. Проте на сьогодні єдиного розуміння цього терміна не існує, можна лише говорити про його різноманітні трактування з боку різних авторів.

Так, на думку Т. В. Авер'янової та Р. С. Белкіна, взаємодія – це однакове (разове) або досить тривале (тривале за часом) об'єднання зусиль, засобів і методів для досягнення завдань виявлення, швидкого і повного розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто здійснив злочин, був притягнутий до справедливого покарання і жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності і засуджений [3, с. 11].

У свою чергу, М. А. Погорецький розуміє під взаємодією необхідний, оснований на законі та відомчих нормативних актах, координований за проміжними цілями напрям діяльності незалежних в адміністративному відношенні органів, що спрямовується слідчим чи прокурором і здійснюється у формі правових відносин при комплексному сполученні та ефективному використанні повноважень, методів і форм, властивих кожному з них [4, с. 150].

Професор А. Г. Маркушин вважає, що взаємодія – це основана на законних та підзаконних актах взаємна, узгоджена за метою та завданнями діяльність з використанням особливих повноважень, методів і форм, які має кожна зі сторін взаємодії, в системі, головним напрямом діяльності якої є виявлення особи, яка вчинила злочин, та достовірне встановлення її винуватості [5, с. 477].

За результатами аналізу вказаних дефініцій у контексті оперативно-розшукової діяльності доходимо висновку, що у будь-якому випадку для здійснення взаємодії мають існувати: 1) декілька суб'єктів, які активно спільно діють або узгоджують свої дії; 2) чітко визначена загальна (боротьба зі злочинністю) і конкретна (вирішення

завдань оперативно-розшукової діяльності) мета. Сама взаємодія має носити системний характер.

А. В. Белоконь поділяє взаємодію на: 1) нормативно-правову, яка є обов'язковою у зв'язку з виданням відповідних нормативно-правових актів, які зобов'язують органи виконавчої влади або їх підрозділи до взаємодії та встановлюють компетенцію відповідних органів у правовідносинах, що стосуються взаємодії, при цьому нормативними актами також визначається порядок їх взаємодії; 2) статусну, яка здійснюється у результаті реалізації органами виконавчої влади або їх підрозділами своїх повноважень; при цьому неможливість самостійно реалізувати свої повноваження спонукає орган виконавчої влади до взаємодії з іншими органами виконавчої влади або його підрозділами [6, с. 198].

Взаємодію також можна поділити на внутрішню і зовнішню. Обидва види частково прописані у діючому оперативно-розшуковому законодавстві. Так, наприклад, відповідні норми, які регулюють внутрішню та зовнішню взаємодію, можна зустріти у Кримінальному процесуальному кодексі України [7], зокрема у главі 21; у п. 5. ч. 1 ст. 5 та п. 20 ст. 8 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [8] тощо. Питання зовнішньої взаємодії регулюються й іншими законами, безпосередньо не присвяченими правоохоронній діяльності, зокрема у законі України «Про телекомунікації» передбачено обов'язок провайдерів та операторів телекомунікацій у межах своїх повноважень взаємодіяти з оперативними підрозділами у питаннях здійснення оперативно-розшукової діяльності [9, п. 4 ст. 39].

М. О. Дударець справедливо визначає низку характерних умов взаємодії суб'єктів оперативно-розшукової діяльності між собою та іншими правоохоронними і держаними органами з метою протидії злочинності:

- правова основа взаємодії;
- спрямованість співпраці на вирішення спільних завдань;
- самостійність кожного суб'єкта взаємодії, який діє в рамках своєї компетенції;
- рівнозначність рівнів ієрархії управління, на яких здійснюється взаємодія;
- комплексне та оптимальне використання сил і засобів;
- своєчасність спільних заходів, які проводяться;
- координація, планування і контроль спільної діяльності [10, с. 127].

Відповідна взаємодія може відбуватися щодо конкретної цілі або бути ініціативною, про що, зокрема, наголошують автори монографії «Наукові та організаційно-правові засади протидії підрозділами карного розшуку обігу майна, одержаного злочинним шляхом» [11, с. 93].

У сфері взаємодії в досліджуваному контексті можна виділити такі проблемні питання:

- розмежування територій оперативного обслуговування є однією з головних проблем у взаємодії відповідних оперативних підрозділів. У багатьох випадках це не дозволяє швидко об'єднати зусилля

правоохоронних органів для вчасного виявлення та попередження правопорушень на об'єктах обслуговування. Для вирішення цього питання потрібно спростити процес створення міжрегіональних оперативних груп або передбачити можливість в окремих випадках розширення територіальної юрисдикції оперативного підрозділу, який здійснює оперативне обслуговування об'єктів, що надають інформаційні послуги з використанням Інтернет, на інші регіони;

– відсутність заохочень до взаємодії, яка породжує формалізм у роботі оперативних працівників. Вирішення цього проблемного питання можливе лише у разі належної мотивації, яку можна створити за допомогою гідного грошового забезпечення та належного морального стимулювання працівників;

– в умовах реформування кримінальної міліції (скорочення в оперативних підрозділах) спостерігається недостатня кількість сил і засобів, які можна задіяти для оперативного обслуговування об'єктів, що надають інформаційні послуги з використанням Інтернет. В цих умовах лише технічне оснащення оперативних працівників та пришвидшення реформи може вирішити цю проблему. Серед іншого вважаємо логічним завершити реформу правоохоронної системи у частині об'єднання функцій слідчого та оперативного працівника в єдиній посаді детектива, що цілком узгоджуватиметься із тим курсом, який взято законодавцем щодо реформування системи кримінального процесу;

– недостатні знання оперативних працівників у сфері сучасних технологій в окремих випадках не дозволяють їм провести окремі спільні заходи. Для вирішення цього проблемного питання вбачається потрібним підвищення загальної грамотності оперативних працівників у сфері інформаційних технологій. Про це під час оперативних нарад серед іншого постійно наголошує і начальник Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України.

Враховуючи вищевикладене, нами було виділено низку суб'єктів, взаємодія з якими є найбільш корисною та доцільною у рамках оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернет.

Головними суб'єктами внутрішньої взаємодії у цих питаннях, безумовно, є підрозділи протидії злочинності у сфері економіки та підрозділи боротьби з кіберзлочинністю. Водночас не можна забувати, що в окремих випадках велику допомогу можуть надати й інші оперативні підрозділи, зокрема кримінальної міліції у справах дітей, боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, кримінального розшуку тощо.

Так, наприклад, О. В. Тимофеев зауважує, що інформаційні позиції, які мають підрозділи карного розшуку в загальнокримінальному середовищі, дозволяють виявляти значущі відомості: про факти підбору в маргінальному середовищі осіб, на яких оформляються фірми для переведення в готівку грошових коштів; про вчинені крадіжки та шахрайства на обслуговуваних підприємствах; про наявність

кримінальних зв'язків керівників підприємств та організацій, внутрішніх конфліктних ситуацій; про факти передачі працівниками підприємств і організацій загублених та викрадених паспортів для створення схеми «чорних» і «сірих» фірм-посередників тощо [12, с. 14].

Говорячи про зовнішню взаємодію у рамках оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернет, хотілося б виділити такі суб'єкти:

- адміністрації обслуговуваних об'єктів;
- громадські організації;
- правоохоронні органи;
- місцеві органи виконавчої влади, що здійснюють контроль на регіональному рівні за телекомунікаційною сферою, та інші державні органи;
- засоби масової інформації та електронні засоби масової комунікації;
- населення.

Міжнародну взаємодію у рамках оперативного обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернет, слід здійснювати як безпосередньо із правоохоронними органами різних країн, так і по лінії Інтерполу та Європолу. В будь-якому випадку слід суворо дотримуватись вимог відомих наказів у частині порядку такої взаємодії, оскільки міжнародні відносини є достатньо чутливим питанням, а тому оперативному працівнику слід діяти дуже обережно та ретельно зважувати ризики настання небажаних міжнародних наслідків.

Як засвідчує практика, найбільш результативними напрямками у міжнародній взаємодії є обмін інформацією та проведення спільних оперативно-профілактичних операцій. Також важливу оперативно-розшукову інформацію для оперативного обслуговування високотехнологічних об'єктів можна одержати за результатами проведення міжнародних розслідувань. Одне з таких розслідувань під умовною назвою «Моцарт», розпочате у 2013 році, у червні 2015 року завершилось в Україні. Було затримано учасників міжнародного злочинного угруповання, які спеціалізувалися на здійсненні кібератак на банківські рахунки громадян Центральної та Східної Європи [13].

Зважаючи на складну координацію зусиль у міжнародних розслідуваннях та деяку їх інертність, окремі об'єкти і суб'єкти, задіяні у протиправних схемах, можуть своєчасно замести сліди та уникнути покарання. Стосовно них лишається лише орієнтуюча інформація оперативно-розшукового характеру. Якщо така інформація стосується об'єктів обслуговування, досліджуваних у нашій роботі, її слід ретельно вивчити, задокументувати та вжити необхідних заходів для її перевірки. У будь-якому випадку варто продовжувати взаємодію із правоохоронними органами інших держав, адже раніше налагоджені під час міжнародного розслідування особисті контакти можуть стати у нагоді під час вирішення завдань оперативного обслуговування.

Наостанок зауважимо, що успішною можна вважати таку взаємодію, яка має систематичний, а не разовий характер, дає конкретні зримі результати у покращенні стану оперативного обслуговування та проводиться усіма оперативними працівниками, а не окремими ентузіастами.

Список використаних джерел: 1. Завадский В. П. Проблемы организации борьбы с киберпреступностью / В. П. Завадский // Борьба с преступностью: теория и практика : материалы II Международ. науч.-практ. конф. (Могилев, 27 февр. 2014 г.). – Могилев : Могилев. высш. колледж МВД Республики Беларусь, 2014. – С. 28–29. 2. Беседа Я. Объем рынка электронной коммерции в Европе достиг 424 млрд евро [Электронный ресурс] / Яна Беседа // IGate : Самые быстрые новости IT-рынка : [сайт]. 17.06.2015. – Режим доступа: <http://igate.com.ua/news/8195-obem-rynka-ehlektronnoj-kommertsii-v-evrope-dostig-424-mlrd-evt0>. 3. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : учебник / под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. – М. : Новый Юрист, 1997. – 400 с. 4. Погорецкий М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М. А. Погорецкий. – Харків : Arcis, 2007. – 576 с. 5. Маркушин А. Г. Субъекты уголовного процесса и оперативно-розыскной деятельности в раскрытии и расследовании преступлений / А. Г. Маркушин // Мир науки, культуры, образования. – 2012. – № 2. – С. 476–479. 6. Белоконь А. В. Формы взаимодействия органов внутренних дел в процессе оперативно-служебной деятельности / А. В. Белоконь // Общество и право. – 2012. – № 2 (39). – С. 197–201. 7. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 8. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. 9. Про телекомунікації : закон України від 18.11.2003 № 1280-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>. 10. Дударец М. А. Совершенствование оперативно-розыскной деятельности оперативных подразделений таможенных органов России по защите от преступных посягательств при перемещении нефти и нефтепродуктов через таможенную границу Евразийского экономического союза : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Дударец Мария Александровна. – Люберцы, 2015. – 291 с. 11. Баб'як А. В. Наукові та організаційно-правові засади протидії підрозділами карного розшуку обігу майна, одержаного злочинним шляхом : монографія / А. В. Баб'як, Л. А. Мазур, І. О. Крепаков, М. В. Стащак ; за заг. наук. ред. С. М. Гусарова та В. В. Шендрика. – Львів : Панорама, 2014. – 160 с. 12. Тимофеев А. В. Оперативно-розыскное обеспечение предупреждения и раскрытия налоговых преступлений в сфере экономической деятельности (на материалах Северо-Западного федерального округа) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Тимофеев Александр Владимирович. – СПб., 2013. – 23 с. 13. На території України завершилася міжнародна спецоперація «Мощарт» [Електронний ресурс] / Пресс-служба МВД Украины // Министерство внутренних дел Украины : офиц. веб-сайт. – 08.07.2015. – Режим доступа: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/ru/publish/article/1551257>.

Надійшла до редколегії 31.07.2015

Жицкий Е. А. Взаимодействие оперативных подразделений при осуществлении оперативного обслуживания объектов, предоставляющих информационные услуги с использованием Интернет

Проанализировано содержание термина «взаимодействие» и раскрыты его структурные элементы в контексте оперативно-розыскной деятельности. Выделено несколько проблемных вопросов в сфере взаимодействия оперативных подразделений при осуществлении оперативного обслуживания высокотехнологических объектов, предоставляющих информационные услуги с использованием Интернет. Предложены пути решения этих проблемных вопросов. Выделены ведущие субъекты внутреннего и внешнего взаимодействия. Сформулированы наиболее результативные направления в международном взаимодействии в контексте исследуемой проблематики.

Ключевые слова: оперативное обслуживание, информационные услуги, Интернет, оперативно-розыскная деятельность, взаимодействие

Zhitskii Y. O. Interaction of operative units while fulfilling operative service of objects providing information services via the Internet

The content of the term «interaction» is analyzed and its structural elements in the context of operative and search activities are revealed. The author has distinguished some issues in the field of interaction of operative units while operative service of high-tech objects providing information services via the Internet: inconsistency of regulations on interaction between different law enforcement agencies; delineation of areas of operative services; lack of incentives to interact; insufficient number of capabilities that can be used for operative services of objects providing information services via the Internet; insufficient knowledge of operative officers in the field of modern technologies in some cases do not allow them to conduct some joint activities. The ways of solving these problems are offered. Leading subjects of internal and external interaction (administrations of serviced objects, NGOs, law enforcement agencies, local executive authorities exercising control at the regional level over telecommunication sphere and other state authorities, the mass media and electronic mass media, people) are distinguished. The most effective directions in international cooperation in the context of the studied issue are information exchange and conduction of joint operative and preventive operations. Oriented information of operative and search character obtained by the results of international investigations in cybersphere should be also studied. The author concludes that successful may be considered such an interaction, which is systematic, not ad hoc, provides concrete results in improving the state of operative service and is carried out by all operative officers.

Keywords: operative service, information services, Internet, operative and search activity, interaction.

УДК 343.23+343.1

М. М. Клемпарський**СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ НАСЛІДКИ У ЗЛОЧИНАХ
З ФОРМАЛЬНИМ СКЛАДОМ: КРИМІНАЛЬНІ
ТА КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ**

Проаналізовано особливості врахування суспільно небезпечних наслідків злочинів з формальним складом. Доводиться, що злочини, які підпадають під ознаки так званих формальних складів, завжди є такими, що заподіюють шкоду суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом.

Ключові слова: суспільно небезпечні наслідки, формальний склад злочину, кваліфікація, розслідування.

Постановка проблеми. Об'єктом постійної наукової уваги є дослідження проблемних питань змісту вини у злочинах різних видів. Дискусійним, зокрема, залишається визначення змісту вини при вчиненні злочинів з формальним складом, об'єктивна сторона яких формується в законі лише як певне діяння без уточнення його наслідків.

Стан дослідження. Проблема змісту вини у злочинах з формальним складом знайшла своє відображення в дослідженнях багатьох відомих науковців, зокрема М. І. Бажанова, Я. М. Браїніна, П. С. Дагеля, Г. А. Кригера, В. А. Ломака, В. Г. Макашвілі, Е. Я. Немировського, Б. С. Нікіфорова, А. О. Пінаєва, А. А. Піонтковського, О. І. Рарога, М. С. Таганцева, О. М. Траїніна, Б. С. Утевського, І. Г. Філановського й інших. Однак єдиного підходу до її вирішення поки що не знайдено. Крім того, зазначене питання у своїх роботах порушували М. І. Гошовський, М. Й. Коржанський, М. І. Мельник, І. Л. Петрухін, В. О. Попелюшко, Л. Д. Удалова, М. І. Хавронюк, Л. І. Шаповалова та інші.

Зважаючи на це, видається цікавим дослідження презумпції заподіяння шкоди при вчиненні злочину з формальним складом як різновиду кримінально-правової презумпції, що може впливати на формування процесу доказування у кримінальних справах. Це і буде **метою** нашої статті. Разом з цим, визнаємо дискусійність цього питання, адже визнання існування цієї презумпції тягне за собою внесення змін до переліку обставин, що підлягають доказуванню та створюють деяку незручність у діяльності суб'єктів, які проводять розслідування кримінальних справ та їх подальший розгляд у суді.

Виклад основного матеріалу. Злочини, що підпадають під ознаки так званих формальних складів, презюмуються у всіх випадках такими, що заподіюють шкоду суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом. Ця правова презумпція є неспростовною. Щодо доказування в таких кримінальних справах це означає, що встановлення шкідливих наслідків не може вважатися необхідним для кваліфікації злочину та притягнення особи до кримінальної відповідальності. Однак перед тим, як нами буде розглянута

© Клемпарський М. М., 2015

ця презумпція, необхідно дослідити питання про те, що склади злочинів поділяються на матеріальні та формальні.

Будь-який злочин тягне за собою небезпечні шкідливі наслідки, які виражаються у заподіяні шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Усі вчені одностайні в тому, що злочинів без наслідків не існує. Іншими словами, наслідки злочину – це реальні шкідливі зміни, які відбуваються в об'єкті, що охороняється кримінальним законом, внаслідок злочинного діяння [1, с. 15]. За визначенням М. Й. Коржанського, злочинні наслідки – це небезпечні пошкодження у суспільних відносинах [2, с. 194].

Суспільно небезпечні наслідки мають свої особливості, а тому під час досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ потрібно з'ясувати їх характер та відповідність вказаним у Кримінальному кодексі України ознакам об'єктивної сторони злочину. В одних випадках наслідки включаються в диспозицію статті Особливої частини КК України як обов'язкова ознака складу злочину, в інших – не включаються. Залежно від цього всі злочини поділяються на дві групи: 1) злочини з матеріальним складом; 2) злочини з формальним складом.

Злочини з матеріальним складом – це такі злочини, для об'єктивної сторони яких закон вимагає встановлення не тільки діяння, але й настання суспільно небезпечних наслідків. Злочини з формальним складом – це злочини, для наявності об'єктивної сторони яких закон вимагає встановлення тільки діяння. Наслідки таких злочинів хоча і можуть іноді наставати, але перебувають за межами складу злочину. Вони не включаються до об'єктивної сторони складу злочину як обов'язкова ознака. Їх встановлення не впливає на кваліфікацію злочину [3, с. 135].

Наслідками в злочинах з матеріальним складом, як правило, є фізична, майнова, моральна шкода. Фізична шкода – це сукупність змін, що відбулися в стані людини як фізичної істоти об'єктивно внаслідок вчиненого злочину [4, с. 48]. Складові фізичної шкоди: 1) тілесні ушкодження; 2) розлад здоров'я; 3) фізичні страждання; 4) біль.

З медичної точки зору тілесні ушкодження – це порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, що виникають внаслідок одного або кількох зовнішніх шкідливих факторів: фізичних, хімічних, біологічних, психічних. Таке визначення тілесних ушкоджень дається у Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 [5]. Тілесні ушкодження бувають трьох видів: тяжкі, середньої тяжкості і легкі. Їх ступінь визначається судово-медичною експертизою.

Другим видом шкоди, що може бути заподіяна злочином з матеріальним складом, є майнова шкода. В юридичній літературі майнова шкода трактується як утрата, присвоєння, знищення або пошкодження майна [4, с. 23].

Третім видом шкоди, що заподіюється таким злочином, є моральна шкода. Згідно з ч. 2 ст. 23 Цивільного кодексу України моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Розгорнуте визначення цього виду шкоди також наведено у постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [6].

Моральна (немайнова) шкода, заподіяна злочином, може полягати у:

- спричиненні потерпілому фізичних страждань внаслідок ушкодження здоров'я, подальшому його погіршенні;
- втраті потерпілим душевного спокою;
- виникненні не хворобливих або хворобливих розладів психіки;
- моральних переживань у зв'язку із: заподіяними тілесними ушкодженнями та їх негативними наслідками (інвалідність тощо); приниженням честі, гідності, престижу або ділової репутації; порушенням права власності (у тому числі інтелектуальної); незаконним перебуванням під слідством і судом; порушенням інших майнових і немайнових прав;
- погіршенні взаємовідносин у сім'ї, з родичами, знайомими, сусідами, колегами по роботі тощо;
- порушенні звичних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського та особистого життя: вимушеній зміні місця роботи або проживання, звільненні з роботи, розпаді сім'ї;
- настанні інших негативних наслідків.

У справах про злочини проти життя і здоров'я громадян та автотранспортні злочини під втратами немайнового характеру як підставами відшкодування моральної шкоди необхідно розуміти, зокрема:

- погіршення стану фізичного здоров'я потерпілого та звернення у зв'язку із цим за медичною допомогою;
- фізичні страждання, пов'язані із заподіяними тілесними ушкодженнями та хірургічними операціями, тривалістю процесу реабілітації;
- погіршення стану психічного здоров'я потерпілого і пов'язані із цим відлюдність, неврівноваженість, роздратованість, депресію, порушення сну;
- вимушені зміни у звичному способі життя потерпілого внаслідок вчинених щодо нього протиправних дій та обмеження спілкування, погіршення взаємовідносин у сім'ї;
- моральні страждання близьких родичів особи, позбавленої життя внаслідок злочину (наприклад, вчинення вбивства з особливою жорстокістю, спосіб приховання злочину – розчленування трупа, знущання над трупом тощо).

У справах про злочини проти приватної власності громадян під моральною шкодою потрібно розуміти моральні переживання, пов'язані з викраденням, знищенням, пошкодженням майна або його втратою, позбавленням можливості користуватися та розпоряджатися ним [7, с. 30].

Злочини з матеріальним складом вважаються закінченими з моменту настання зазначених у КК суспільно небезпечних наслідків. Наприклад, крадіжка вважається закінченим злочином, коли злочинець протиправно вилучив чуже майно та мав реальну можливість ним розпорядитися на свій розсуд.

У злочинах з формальним складом сам факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, утворює закінчений злочин. До таких злочинів належать, наприклад, шпигунство, погроза вбивством, погроза знищення майна, завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, одержання хабара, втеча з місць позбавлення волі, дезертирство та ін.

Злочини з формальним складом також заподіюють суспільним відносинам шкоду. Однак, як правило, вона має нематеріальний характер. Такою є політична, організаційна, соціальна шкода. Наприклад, політична шкода може бути спричинена у разі посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК) [8, с. 93].

Якщо при вчиненні злочину з формальним складом фактично настали які-небудь наслідки, що перебувають за межами складу злочину, вони не впливають на вирішення питання про встановлення підстави кримінальної відповідальності. Вони враховуються лише під час призначення покарання.

Структура цих злочинів є такою, що їх наслідки лежать за межами необхідних ознак об'єктивної сторони. Саме тому суб'єкт не може бажати їх настання. Водночас ця обставина не виключає умисної вини. Інтелектуальна ознака умислу в цих випадках містить лише усвідомлення суб'єктом суспільно небезпечного характеру вчиненого ним діяння, ставлення до наслідків тут не виникає і не може виникнути. Вольова ж ознака умислу обмежується бажанням вчинення певної дії чи бездіяльності. Отже, злочини з формальним складом вчиняються тільки з прямим умислом.

У юридичній літературі існує думка, відповідно до якої в злочинах з формальним складом зміст вини включає в себе психічне ставлення не тільки до діяння, а й до його суспільно небезпечних наслідків, щодо яких можливі і непрямий умисел. Проте таке твердження ігнорує наявну в кримінальному законі конструктивну відмінність між матеріальним і формальним складами злочинів. Крім того, висновки про можливість непрямого умислу в злочинах з формальним складом не відповідають законодавчому визначенню таких злочинів, що не включають до складу їх наслідки і не враховують, що в цих випадках вольова ознака злочину перенесена на саме діяння. Іншими словами, вольова ознака умислу має визначатися тут

психічним ставленням суб'єкта до суспільної небезпечності дії або бездіяльності. Вона виявляється не лише в усвідомленні об'єктивно існуючої суспільної небезпечності діяння, але й у бажанні таке діяння вчинити. «Отже, непрямий умисел тут виключається, оскільки свідоме допущення стосується виключно наслідків суспільно небезпечної дії чи бездіяльності, які у злочинах з формальним складом лежать за межами її об'єктивної сторони. Саме тому немає необхідності визначення психічного ставлення суб'єкта до наслідків в таких злочинах» [3, с. 170–171].

У ряді випадків шкода спричиняється шляхом розриву діянням людини самого «соціального зв'язку» або «правової оболонки» суспільного відношення [9, с. 493]. Це має місце при так званих деліктах безпеки, які, на думку Н. Ф. Кузнецової, не спричиняють фактичної шкоди, збитків, а створюють лише загрозу її спричинення [10, с. 20]. Вважається, що при подібному механізмі впливу на об'єкт його учасники, як правило, безпосередньої шкоди не зазнають. Порушення самого суспільного відношення не розглядається як безпосередня шкода учасникам.

Однак, заперечуючи наявність шкоди від подібних злочинів, неможливо пояснити, звідки беруться потерпілі в кримінально-процесуальному плані, наприклад, при поставленні іншої особи в небезпеку зараження венеричною хворобою. Шкода від злочинів, які розглядаються, полягає в тому, що небезпека знижує надійність системи суспільних відносин і в цьому розумінні послабляє дану систему. Якщо ж справа стосується потерпілого – людини, то для цього прибавляються ще психічні травми (моральна шкода) [11, с. 120]. Це і є своєрідна шкода об'єкту, «своєрідні злочинні наслідки» [12, с. 176]. Ця шкода лише не називається безпосередньою.

Безумовно, має рацію Н. Ф. Кузнецова, коли в іншому випадку пише, що заперечення злочинних наслідків у злочинах з формальним складом «здатне позбавити потерпілих права на судовий захист їх інтересів» [13, с. 104].

Формальний склад злочину, як уже було зазначено, не містить у собі вказівки на будь-які шкідливі наслідки. Стосовно доказування у таких кримінальних справах це означає, що при кваліфікації не потрібно їх встановлювати.

Проілюструємо викладене на прикладі, що свого часу наводив В. М. Кудрявцев. «При обвинуваченні у дезертирстві, – писав учений, – необхідно і достатньо довести, що військовослужбовець самовільно залишив військову частину (місце служби) з метою ухилитися від військової служби. Не потребує доказування той факт, що це діяння заподіяло шкоду збройним силам, що воно посягало на порядок проходження військової служби і в остаточному підсумку на боездатність військ» [14, с. 81].

«Потрібно тільки додати, що якщо дезертирство, як і будь-який «формальний» злочин, заподіяло яку-небудь шкоду, то доказування такої шкоди, – як зазначає І. А. Петрухін, – слід визнати необхідним,

щоб точніше оцінити суспільну небезпечність діяння та особи правопорушника» [15, с. 430].

Під час розслідування та судового розгляду кримінальних справ про злочини з формальним складом злочинні наслідки не доказуються, а презюмуються. Достатньо встановити вказане у кримінальному законі суспільно небезпечне діяння. У таких справах наслідки злочину не відображаються у формулі обвинувачення. Однак презумпція застосовується не до всіх злочинів з формальним складом. Так, вона не застосовується у випадках, коли основний склад злочину є формальним, а кваліфікований як необхідна ознака об'єктивної сторони (наприклад, ст. 369, 304 КК), де наслідки презюмуються кримінальним законом, взагалі не можна вести мову про їх розмір, оскільки вони не піддаються виміру.

Таким чином, злочинні наслідки підлягають доказуванню тільки у справах про злочини з матеріальним складом.

Аналогічно злочинним наслідкам у формальних складах злочинів причинний зв'язок не описується, а його наявність кримінальний закон презюмує. Отже, під час розгляду кримінальних справ про такі злочини причинний зв'язок не підлягає доказуванню. Ця презумпція є неспростовною. Якщо, наприклад, установленний факт отримання хабара державним службовцем, то не потрібно доказувати, що він спричинив шкоду правильній діяльності та авторитету органів державної влади і між діянням та шкодою є причинний зв'язок.

Список використаних джерел: 1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – Київ : Каннон, 2001. – 1104 с. 2. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України: Загальна частина : [курс лекцій] / М. Й. Коржанський. – Київ : Атіка, 2001. – 432 с. 3. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Київ : Юрінком Інтер, 2007. – 496 с. 4. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 189 с. 5. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>. 6. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>. 7. Практика розгляду в кримінальному судочинстві позовів про відшкодування моральної шкоди, заподіяної злочином // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 29–40. 8. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – Київ : Юрид. думка, 2004. – 352 с. 9. Курс советского уголовного права. Часть особенная : в 6 т. Т. 5. Преступления против личности, её прав. Хозяйственные преступления / редкол.: А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, Г. Л. Кригер. – М. : Наука, 1971. – 571 с. 10. Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н. Ф. Кузнецова. –

М. : Госюриздат, 1958. – 218 с. **11.** Попелюшко В. О. Предмет доказування в кримінальному процесі (процесуально-правові та кримінально-правові аспекти) : [монографія] / В. О. Попелюшко. – Острог : [б.в.], 2001. – 196 с. **12.** Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву: Общая часть / А. А. Пионтковский. – М. : Госюриздат, 1961. – 666 с. **13.** Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 232 с. **14.** Кудрявцев В. Н. Теоретические основы квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1963. – 324 с. **15.** Петрухин И. Л. Презумпции в доказывании / И. Л. Петрухин // Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая / [Белкин Р. С., Винберг А. И., Дорохов В. Я. и др. ; редкол.: Жогин Н.В. (отв. ред.) и др.]. – М. : Юрид. лит., 1966. – § 3 гл. 6. – С. 420–461.

Надійшла до редколегії 02.07.2015

Клемпарский Н. Н. Общественно опасные последствия в преступлениях с формальным составом: уголовные и уголовные процессуальные аспекты

Проанализированы особенности учёта общественно опасных последствий преступлений с формальным составом. Доказывается, что преступления, подпадающие под признаки так называемых формальных составов, всегда являются такими, которые причиняют вред общественным отношениям, охраняемым уголовным законом.

Ключевые слова: общественно опасные последствия, формальный состав преступления, квалификация, расследование.

Klemparskyi M. M. Socially dangerous consequences in crimes having the formal corpus delicti: criminal, criminal and procedural aspects

The features of accounting socially dangerous consequences of crimes with the formal corpus delicti are analyzed. It is alleged that the crimes that fall under the features of the so-called «formal» corpus delicti, are irrefutably presumed in all cases as those that cause harm to public relations protected by criminal law.

It is noted that the socially dangerous consequences have the following features: in some cases the consequences are included into the disposition of the article of the Special Section of the Criminal Code as a mandatory feature of the corpus delicti, in others are not included. Depending on this all crimes are divided into two groups: 1) crimes with the material corpus delicti; 2) crimes with a formal corpus delicti.

The structure of the formal corpus delicti is such that their consequences are beyond the required attributes of the objective side. That is why the subject can not wish for their occurrence. However, this fact does not exclude the intentional guilt. Intelligent feature of the intent in these cases contains only awareness by the subject of socially dangerous nature of the committed by him act, there is not any relation to consequences and can not occur. Forceful feature of the intention is limited to the desire to commit a certain act or omission.

It is noted that under the investigation and trial of criminal cases involving crimes with the formal corpus delicti the consequences are not proved, but presumed.

It is enough to detect socially dangerous act specified in the criminal law. In such cases, the consequences of a crime are not reflected in the charge formula. The presumption is not applied to all crimes with a formal corpus delicti. So, it is not applied in cases, where the main corpus delicti is formal and qualified as an essential feature of the objective side presumes material or physical harm.

Keywords: socially dangerous consequences, the formal corpus delicti, qualification, investigation.

УДК 343.98

С. О. Книженко

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ВІДНОСНО ОСІБ, ДІЯЛЬНІСТЬ ЯКИХ ПОВ'ЯЗАНА ЗІ ЗДІЙСНЕННЯМ ПРАВОСУДДЯ

Вивчено злочини, що вчиняються відносно осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя, та розроблено елементи їх криміналістичної характеристики. Визначено типові способи, обстановка та сліди таких злочинів. Розкрито характеристики особи злочинця та потерпілого, типові мотиви вчинення досліджуваних злочинів.

Ключові слова: методика розслідування злочинів, криміналістична характеристика злочинів, злочини проти правосуддя, здійснення правосуддя.

Постановка проблеми. Судова влада є основою створення та функціонування правової держави. Гарантією ефективного забезпечення правосуддя є кримінальна відповідальність за посягання на нормальну діяльність як судової влади, так і органів, що сприяють процесуальній діяльності з виконання судом функцій правосуддя, а також органів, що виконують винесені судами вироки, ухвали, постанови та інші судові рішення.

Одним із видів злочинів проти правосуддя є злочини, що вчиняються відносно осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя. До них відносяться: погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК України); умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК України); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК України); погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК України); умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК України); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК України).

Хочемо відмітити той факт, що на сьогодні вказані злочини набули значного поширення на території нашої держави. Так, за статистичними даними Міністерства внутрішніх справ України та Генеральної

прокуратури України кількість таких злочинів за останні десять років збільшилася в рази [1; 2], що свідчить про їх суспільну небезпеку.

Окрім того, слідчі при розслідуванні досліджуваних злочинів стикаються з низкою проблем, які пов'язані з організацією їх розслідування, доведенням мотивів таких злочинів, наявністю активної протидії з боку підозрюваних.

Викладене свідчить про актуальність формування методики розслідування злочинів, що вчиняються відносно осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя, інформаційною основою якої є їх криміналістична характеристика.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття та елементи криміналістичної характеристики злочинів були предметом дослідження у працях Р. С. Белкіна, О. М. Васильєва, В. К. Гавла, І. Ф. Герасимова, О. Н. Колесниченка, І. М. Лузгіна, В. О. Образцова, В. Т. Танасевича, М. П. Яблокова та інших учених. Окрім того, вказаними авторами також розкрита роль криміналістичної характеристики при формуванні окремих криміналістичних методик. Але на жаль, на сьогодні в юридичній літературі відсутні роботи з методики розслідування злочинів, що вчиняються відносно осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя, й відповідно не розроблена їх криміналістична характеристика. Вказана ситуація обумовлює необхідність криміналістичного дослідження вищевказаних злочинів та розробки ефективних методів їх розслідування.

Тому **метою** цієї статті є розкриття елементів криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються відносно осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в юридичній літературі щодо розуміння криміналістичної характеристики злочинів висловлюються різні підходи. Так, одні вчені вважають криміналістичну характеристику злочинів важливим елементом криміналістичної методики [3, с. 147; 4–6]. Інші заперечують її існування й визначають її як криміналістичний фантом [7, с. 221–223].

Не вдаючись до дискусій, відзначимо, що ми підтримуємо тих криміналістів, які вважають, що криміналістична характеристика злочинів є обов'язковим елементом окремої криміналістичної методики й сприяє правильному вибору слідчим найбільш оптимальних напрямків розслідування як у цілому, так і на окремих його етапах [4, с. 101].

Розкриваючи елементи криміналістичної характеристики досліджуваних злочинів, зауважимо, що ними є: особа злочинця та потерпілого, предмет злочинного посягання, способи та обстановка вчинення злочинів, сліди злочинів.

Надаючи характеристику особи злочинця, зазначимо, що вказані злочини найчастіше вчиняються чоловіками, освітній рівень яких невисокий. Так, серед осіб, які були засуджені за такі злочини, 23 % становили особи з неповною середньою освітою, 39 % – із середньою освітою, 38 % – із середньою спеціальною освітою. Крім того, такі

особи, як правило, вже були раніше суджені (85 %) за насильницькі та корисливі злочини. Слід зазначити, що майже третина досліджених злочинів була вчинена в стані алкогольного сп'яніння.

За характером особи, котрі вчиняють злочини щодо осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя, є невривноваженими, нетерпимими, агресивними, жорстокими. Мотивами вчинення таких злочинів найчастіше є помста, залякування. Однак результати проведеного дослідження свідчать про те, що в окремих випадках вказані злочини можуть також вчинятися й із корисливих мотивів. Так, громадянин К. з метою рейдерського захоплення АТЗТ «Книга» напав на громадянина А., який представляв інтереси вказаного товариства у цивільному провадженні. Під час нападу К. погрожував А., наніс йому тілесні ушкодження та відібрав документи, що стосуються корпоративних прав АТЗТ «Книга» [8].

Потерпілими від таких злочинів є особи, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя: судді, народні засідателі, присяжні, захисники, представники осіб. Даючи характеристику потерпілої особи, зауважимо, що найчастіше ними стають судді. Водночас матеріали проведеного дослідження вказують на те, що непоодинокими є випадки, коли потерпілими були також захисники, представники юридичних осіб (позивача або відповідача). Вчиняються такі злочини як відносно чоловіків, так і щодо жінок, доля яких становить 30 %.

Характеризуючи предмет злочинного посягання злочинів, що вчиняються відносно осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя, зауважимо, що ним може бути як нерухоме, так і рухоме майно, що належить потерпілим. Найчастіше злочинці посягають на таке майно, як будинки, квартири, транспортні засоби тощо.

Наступним елементом криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються відносно осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя, є спосіб злочину. Зауважимо, що під способом злочину в криміналістиці розуміють систему дій з підготовки, вчинення, приховання злочину, детермінованих умовами навколишнього середовища і психофізичними якостями особи, які можуть бути пов'язані з вибіркоким використанням відповідних знарядь або засобів, умов місця і часу [9, с. 12].

Способи злочинів, що вчиняються відносно осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя, характеризуються різноманітністю і залежать від виду злочину (відповідно до статей Кримінального кодексу України).

Проведений аналіз слідчо-судової практики дозволив виокремити типові способи злочинів проти правосуддя, що вчиняються відносно осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя:

- здійснення погроз;
- нанесення тілесних ушкоджень;
- вбивство;
- знищення або пошкодження майна.

Відзначимо, що найчастіше досліджувані злочини вчиняються шляхом погроз та нанесення тілесних ушкоджень. Погрози можуть бути передані: 1) віч-на-віч; 2) через інших осіб; 3) в письмовій формі. Найчастіше погрози висловлюються в усній формі безпосередньо віч-на-віч особі, діяльність якої пов'язана зі здійсненням правосуддя. Рідше – по телефону або письмово через секретаря судових засідань, помічника судді або в письмовій формі. Проведений аналіз свідчить, що погрожують найчастіше суддям або їхнім рідним. Зміст погроз – убивство, нанесення тілесних ушкоджень, знищення або пошкодження майна. Причому погрози можуть містити як одну або кілька вищевказаних дій в їх варіації, так і всі одночасно. Зауважимо, що погрози, як правило, не мають в собі стадій підготовки та приховання. Винятками є випадки, коли особа здійснює погрозу задалегідь обираючи час, місце, спосіб погроз, підшукує осіб, через яких їх передає, тощо.

Характеризуючи способи нанесення тілесних ушкоджень, зазначимо, що вони найчастіше здійснюються стосовно представника особи або захисника. Типовими способами нанесення тілесних ушкоджень є: нанесення тілесних ушкоджень руками та ногами; нанесення тілесних ушкоджень спеціально задалегідь підібраними предметами; нанесення тілесних ушкоджень предметами, що підібрані на місці події. Зауважимо той факт, що для визначених способів характерні як стадія підготовки, так і стадія приховання злочину. Підготовчі дії найчастіше полягають у підшуканні співучасників та знарядь нанесення тілесних ушкоджень, виборі місця та часу вчинення злочину. Приховання злочину характеризується такими діями, як створення алібі, знищення знарядь злочину.

Способи вчинення вбивств різноманітні: використання вогнепальної, холодної зброї, вибухових пристроїв, електричної енергії, завдання ударів по тілу різними предметами, руками, ногами, отруєння, удушення, утоплення, інші. Як правило, для таких способів характерні як стадія підготовки, так і стадія приховання злочину. Зауважимо, що злочини відносно осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя, шляхом убивства вчиняються досить рідко. Вбивство вказаних осіб, як правило, було вчинене з використанням вогнепальної або холодної зброї.

Типовими способами знищення або пошкодження майна є: розбиття, розламування, розрізання. Крім того, знищення або пошкодження майна може бути вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом. Відзначимо, що найчастіше досліджувані злочини вчиняються шляхом розбиття, розламування, рідше – підпалу.

Характеризуючи обстановку вчинення досліджуваних злочинів, зауважимо, що вона визначається певними чинниками:

1. Місце вчинення злочину, як правило, пов'язане або з місцем перебування осіб, відносно яких вчиняється злочин, або з місцем знаходження їхнього майна. Цими місцями найчастіше є: приміщення суду, службові кабінети суддів, зали судових засідань, офіси

захисників, кімнати для побачень. Окрім того, непоодинокими є випадки, коли місце вчинення злочину було пов'язане з маршрутом пересування потерпілої особи.

2. Час вчинення злочину безпосередньо пов'язаний з часом та процедурою розгляду кримінальних, цивільних, адміністративних проваджень. Хочемо наголосити, що найчастіше такі злочини мають місце під час розгляду кримінальних та цивільних проваджень. Результати проведеного дослідження свідчать про те, що більше половини таких злочинів були вчинені відразу після оголошення судом обвинувального вироку в залі судового засідання.

3. Зв'язки та відносини між учасниками злочину характеризуються як формальні, короткочасні, конфліктні. Формальність зв'язків визначається регламентованістю нормами закону взаємовідносин сторін під час здійснення судочинства незалежно від його виду. Короткочасність обумовлена процесуальними строками, а конфліктність передбачає наявність протилежних мотивів, розподіл учасників на ролі.

Характеризуючи типові сліди злочинів зазначеної категорії, відзначимо, що вони різноманітні, а тому вважаємо за доцільне виділити серед них такі групи:

- інтелектуальні сліди;
- сліди тілесних ушкоджень;
- сліди людини (рук, ніг, інші);
- сліди знарядь вчинення злочинів;
- сліди транспортних засобів;
- документи (записки з погрозами, рішення суду; характеризуючі підозрюваного документи тощо).

Відзначимо, що при вчиненні досліджуваних злочинів найчастіше залишаються ідеальні сліди, під якими розуміють сліди-відображення у свідомості людей і збережену в їхній пам'яті криміналістично значущу інформацію [10, с. 58]. Серед осіб, які спостерігали злочини, що вчиняються відносно осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя, можна виділити працівників суду, відвідувачів суду. Свідками знищення (пошкодження) майна є сусіди потерпілих, перехожі. Окрему групу свідків становлять рідні підозрюваного.

Висновки. Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються відносно осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя, є обов'язковим елементом методики їх розслідування.

Важливими напрямками подальших досліджень є розробка ефективних криміналістичних методів розслідування досліджуваних злочинів.

Список використаних джерел: 1. Стан та структура злочинності в Україні (2009–2010 рр.) // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – 07.01.2011. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130>. 2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення [по державі] за січень–грудень 2014 року // Генеральна прокуратура України : [офіц. веб-сайт] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/>

ua/stst2011.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=189273. – Назва з титул. екрана. 3. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія / Б. В. Щур. – Харків : Харків юрид., 2010. – 320 с. 4. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : монография / В. П. Корж. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. – 412 с. 5. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика Р. Л. Степанюк та ін. ; Нац. ун-т внутр. справ. ; Чикаго-Кент коледж права Іллінойс. технол. ін-ту. – Харків : [Прометей-Прес], 2004. – 568 с. 6. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія / В. О. Малярова ; за ред. С. М. Гусарова. – Харків : Діса плюс, 2013. – 422 с. 7. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Норма, 2001. – 240 с. 8. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва у справі № 1-1294/11 : від 6 груд. 2012 р., провадження № 1/2610/384/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27875220>. 9. Зуйков Г. Г. Криміналістическое учение о способе совершения преступления : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.717 / Зуйков Георгий Георгиевич. – М., 1970. – 32 с. 10. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій / І. І. Когутич. – Київ : Атіка, 2008. – 888 с.

Надійшла до редколегії 03.07.2015

Книженко С. А. Криміналістическая характеристика преступлений, совершаемых в отношении лиц, деятельность которых связана с отправлением правосудия

Изучены преступления, совершаемые в отношении лиц, деятельность которых связана с отправлением правосудия, и разработаны элементы их криминалистической характеристики. Определены типичные способы, обстановка и следы таких преступлений. Раскрыты характеристики личности преступника и потерпевшего, типичные мотивы совершения исследуемых преступлений.

Ключевые слова: методика расследования преступлений, криминалистическая характеристика преступлений, преступления против правосудия, отправление правосудия.

Knizhenko S. O. Criminalistic characteristics of crimes which are committed against persons whose activity is related with the administration of justice

One of the types of crime against justice is crimes committed against persons whose activity is associated with administration of justice. The investigators when investigating indicated crimes face a number of problems, hence the need for forensic research and development of effective methods of investigation. The purpose of the article is to outline the elements of criminological characteristics of crimes committed against persons whose activities are linked to the administration of justice.

Therefore the purpose of article is the disclosure of elements of criminalistic characteristic of crimes committed against persons whose activity is associated with administration of justice. These individuals tend to have been previously convicted of

violent and acquisitive crime. Almost a one third of the investigated crime was committed while intoxicated. The nature of a person who commits crimes against individuals whose activities are linked to the administration of justice are not balanced, not tolerant, aggressive, violent. Motives such crimes are often revenge, intimidation. Victims of such crimes are persons whose activities are linked to the administration of justice: judges, people's assessors, juries, advocates, representatives of people. The subject of a criminal assault crimes is specified as immovable or movable property belonging to victims. Most criminals are encroaching on property such as houses, apartments, vehicles. Typical ways of crimes against justice committed against persons whose activity is linked to administering of justice are: implementation of threats; infliction of bodily injuries; murder; destruction of or damage to property. The committing atmosphere of investigated crimes defined spot the offense, the time of the offense, relations between participants the crime. Among the such groups of traces allocated: intelligent track, track of bodily injuries, traces of human, traces instruments in crimes, traces of the vehicles, documents. The direction of future research is to develop an effective forensic investigation techniques investigated crimes.

Keywords: methods of crime investigation, criminalistic characteristics of crimes, crimes against justice, administration of justice.

УДК 351.746(477)

В. В. Марков

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ БОРОТЬБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ МВС УКРАЇНИ

З метою визначення поняття юридичних гарантій правоохоронної діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю МВС України розкрито сутність, значення та зміст юридичних гарантій правоохоронної діяльності вказаних суб'єктів. На підставі аналізу українського законодавства та узагальнення думок науковців юридичні гарантії правоохоронної діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю визначено як сукупність юридичних засобів (норм та інститутів), за допомогою яких такі суб'єкти реалізують свої завдання і функції. Зроблено висновок, що підрозділи боротьби з кіберзлочинністю МВС України зможуть ефективно реалізувати свої завдання лише за умови забезпечення всього комплексу юридичних гарантій їх правоохоронної діяльності.

Ключові слова: підрозділи боротьби з кіберзлочинністю, боротьба з кіберзлочинністю, юридичні гарантії правоохоронної діяльності.

Постановка проблеми. Злочини із використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій стають все звичнішою практикою в житті українських громадян. Причому новітні технології застосовуються не лише для скоєння традиційних видів злочинів, але й для скоєння нових видів злочинів, характерних передусім для розвинутого інформаційного суспільства. Найбільша увага злочинців зосереджена на спробах порушення роботи або несанкціонованого використання можливостей інформаційних систем державного, кредитно-банківського, комунального, оборонного, виробничого секторів.

© Марков В. В., 2015

Усе ще актуальними залишаються проблеми боротьби з дитячою порнографією та порушеннями авторських і суміжних прав [1]. Зазначене вимагає від держави постійної уваги до розвитку й удосконалення правоохоронної діяльності суб'єктів протидії кіберзлочинності, зокрема з урахуванням положень Конвенції про кіберзлочинність та у світлі проведення реформи національних правоохоронних органів.

У нашій статті пропонуємо звернути увагу на дослідження юридичних гарантій правоохоронної діяльності суб'єктів протидії кіберзлочинності в Україні, зокрема підрозділів боротьби з кіберзлочинністю МВС України.

Стан дослідження. Не можна сказати, що проблеми протидії кіберзлочинності в Україні, в тому числі окремі питання правоохоронної діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю залишалися поза увагою вчених, про що свідчать публікації Р. Г. Белякова, М. Ю. Літвінова, О. О. Тихомирова, В. А. Кудінова та інших авторів [2–5]. Проте теоретичних розробок все ж недостатньо, наразі із проведених досліджень немає цілісного уявлення про гарантії здійснення правоохоронної діяльності підрозділами боротьби з кіберзлочинністю МВС України.

У преамбулі Конвенції про кіберзлочинність наголошується на необхідності забезпечення належного балансу між правоохоронними інтересами і повагою до основних прав людини, як це передбачено Конвенцією Ради Європи про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Міжнародною Хартією ООН про громадянські і політичні права 1966 р. та іншими відповідними міжнародними угодами з прав людини, які підтверджують право кожного безперешкодно дотримуватись поглядів, а також право на свободу слова, включаючи право на пошук, отримання і передачу будь-якої інформації та ідей, незважаючи на кордони, а також права на повагу до приватного життя [6]. Саме тому виникає питання про забезпечення реалізації вищезазначених положень в правоохоронній діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю МВС України, у зв'язку з чим необхідно створити ефективну систему гарантій здійснення такої правоохоронної діяльності у практичній діяльності цих органів.

Мета цієї статті зумовлена необхідністю визначити поняття юридичних гарантій правоохоронної діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю МВС України через їх сутність та зміст.

Виклад основного матеріалу. Спеціальні наукові дослідження сутності та системи юридичних гарантій правоохоронної діяльності суб'єктів протидії злочинності в Україні нам не відомі. Тому з метою з'ясування сутності і змісту категорії «юридичні гарантії правоохоронної діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю МВС України» звернемось до аналізу категорії «юридичні гарантії» щодо інших понять та видів суспільної діяльності.

Глумачний словник визначає гарантію (від французького *garantie*) як поруку, забезпечення, заставу, умову, що забезпечує що-небудь. Гарантувати, відповідно, значить певним чином забезпечувати, захищати, охороняти [7, с. 344].

Підходи науковців до визначення сутності і змісту категорії «гарантії» свідчать про її багатогранність, наявність як схожих, так і відмінних її рис. Виділена властивість багатогранності дозволяє використовувати цю категорію для характеристики різноманітних явищ, у тому числі правових. В юридичній науці, зокрема в теорії права, найбільш застосовуваною категорією є поняття «гарантії прав і свобод людини і громадянина», які пропонується визначати як систему умов, способів і засобів, принципи й норми, процедури, що забезпечують здійснення, охорону й захист прав і свобод людини [8, с. 246; 9, с. 187].

Також у загальній теорії права і в адміністративно-правовій науці достатньо широко застосовуваною і досліджуваною категорією є поняття юридичних гарантії законності. В юридичній енциклопедії під редакцією Ю. С. Шемшученка під поняттям «гарантії законності» визначається сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [10, с. 555]. Юридична енциклопедія іншого авторського колективу тлумачить гарантії законності як зумовлену закономірностями суспільного розвитку систему умов та засобів, що забезпечують процес реалізації законності і тим формують таку впорядкованість соціальних відносин, яка сприяє руху країни до стану демократії і формуванню правової держави [11, с. 74].

Більшість авторів, які досліджують питання, що стосуються гарантії законності, виділяють дві великі групи гарантії – це загальні та спеціальні (юридичні) гарантії законності. До загальних гарантії належать об'єктивні умови суспільного розвитку, в яких здійснюється правове регулювання [12, с. 399]. До спеціальних (юридичних) гарантії законності відносять систему закріплених у чинному законодавстві засобів і способів, що націлені на забезпечення режиму законності і правопорядку і є юридичними формами загальних гарантії забезпечення [13, с. 348–349].

На переконання О. В. Кудряшова, юридичні гарантії законності являють собою встановлені державою юридичні норми і діяльність спеціально уповноважених органів з їх реалізації та захисту; це закріплені в діючому законодавстві способи і засоби, спрямовані на забезпечення законності [14]. В. Д. Содатова визначає юридичні гарантії як певний спосіб захисту законності в державі; як правило, ці гарантії закріплені в чинних нормативних актах держави [15, с. 848].

Юридичні гарантії проходження державної служби працівниками органів внутрішніх справ досліджувалися В. С. Венедиктовим, М. І. Іншиним у роботі «Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців». Поняття гарантії проходження державної служби працівниками органів внутрішніх справ, на думку вказаних авторів, слід визначати як нормативно закріплені умови і засоби, що забезпечують особовому складу цих служб та підрозділів реальні можливості щодо реалізації наданих їм службових

прав та здійснення посадових обов'язків. Юридичні гарантії реалізації службових прав і свобод державних службовців органів внутрішніх справ численні й різноманітні. Але їх об'єднує одна характерна загальна властивість: всі вони мають бути виражені та закріплені в нормативно-правових актах. Ці гарантії мають виражатися насамперед у нормах законодавства, що розкривають і конкретизують посадові права та обов'язки, установлюють порядок їх здійснення й реалізації [16, с. 148, 153].

Зазначені позиції вчених щодо розуміння сутності категорії юридичних гарантій вважаємо за необхідне взяти за основу та дослідити в правоохоронній діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю МВС України.

З наведених формулювань випливає, що поняття «гарантії» визначаються через різні терміни, серед яких найбільш поширеними є: норми, принципи, умови, чинники, вимоги, засоби, способи, процедури, інститути тощо. Не вдаючись до детального лінгвістичного аналізу наведених термінів, зауважимо, що всі вони мають місце, однак, на нашу думку, ключовою та узагальнюючою категорією для характеристики гарантій виступає термін «засоби». Він об'єднує всі інші елементи, які можна назвати засобами, а саме: норми, принципи, фактори, процедури, інститути тощо.

Отже, враховуючи викладене, юридичні гарантії правоохоронної діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю – це сукупність юридичних засобів (норм та інститутів), за допомогою яких ці суб'єкти реалізують свої завдання і функції.

Зокрема, підрозділи боротьби з кіберзлочинністю МВС України діють на підставі наказу МВС України від 30.10.2012 № 988 «Про організацію діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України та підрозділів боротьби з кіберзлочинністю ГУМВС, УМВС». Згідно з цим наказом підрозділи боротьби з кіберзлочинністю беруть участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики щодо попередження та протидії кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, а також іншим кримінальним правопорушенням, учиненим із їх використанням (сфера боротьби з кіберзлочинністю). У тому числі: а) кримінальним правопорушенням у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; б) кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (у сферах платіжних систем; обігу інформації протиправного характеру із використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (протиправного контенту); економіки, яка включає в себе фінансові та торгові транзакції, що

здійснюються за допомогою мереж електрозв'язку чи комп'ютерних мереж, а також протидія забороненим видам господарської діяльності у цій сфері (електронної комерції); надання телекомунікаційних послуг; а також шахрайствам і легалізації (відмиванню) доходів, одержаних від зазначених вище кримінальних правопорушень) [17].

Юридичні гарантії діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю передбачені Конституцією України, чинними міжнародними та національними законодавчими актами і нормативними документами різних рівнів, що охоплюють проблеми забезпечення кібербезпеки держави. Пріоритетним видом юридичних гарантій правоохоронної діяльності оперативних підрозділів боротьби з кіберзлочинністю є нормативно-правові, під якими слід розуміти систему норм, що включає:

- норми-принципи;
- норми, що закріплюють засоби та заходи протидії кіберзлочинності: засоби попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів у кіберпросторі, юридичну відповідальність за такі злочини та механізми притягнення до неї, норми, що закріплюють права та обов'язки підрозділів боротьби з кіберзлочинністю;
- норми, що закріплюють заходи захисту працівників правоохоронних органів від перешкоджання виконанню покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав;
- норми, що регламентують юридичну відповідальність вищевказаних суб'єктів протидії кіберзлочинності.

Важливим видом гарантій правоохоронної діяльності оперативних підрозділів боротьби з кіберзлочинністю є передбачені міжнародними актами та Конституцією України загальні принципи утворення та діяльності органів державної влади, в тому числі й правоохоронних органів, серед яких: гуманізм; демократизм; соціальна справедливість; верховенство права; законність; добропорядність громадян; рівність усіх перед законом; гласність; взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням; професіоналізм і компетентність; незалежність суб'єктів правоохоронної діяльності [18, с. 25].

До нормативно-правових гарантій правоохоронної діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю також варто відносити закріплені законодавством засоби та заходи, які є елементами безпосередньої протидії кіберзлочинності: засоби попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів у кіберпросторі, юридичну відповідальність за такі злочини та механізми притягнення до неї, права та обов'язки підрозділів боротьби з кіберзлочинністю МВС України.

Так, основну нормативно-правову базу боротьби з кіберзлочинністю становить Конституція України, у ст. 17 якої зазначається, що забезпечення інформаційної безпеки України є найважливішою функцією держави, справою всього Українського народу. Окрім Конституції, положення щодо боротьби з кіберзлочинністю містяться

у Конвенції про кіберзлочинність, Кримінальному кодексі України, Кримінальному процесуальному кодексі України, зокрема у ст. 263 (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж), ст. 264 (зняття інформації з електронних інформаційних систем), ст. 268 (установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу), ст. 274 (негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження). Загальні права та обов'язки підрозділів боротьби з кіберзлочинністю як складової міліції містяться у ст. 10, 11 закону України «Про міліцію». Додаткові юридичні права та обов'язки у зв'язку зі здійсненням оперативно-розшукової діяльності підрозділами, що розглядаються в нашій роботі, передбачені ст. 7, 8 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Серед нормативно-правових гарантій важливу роль відіграють норми, які являють собою систему правових засобів, установлених законом для здійснення захисту суб'єктів правоохоронної діяльності. Законом України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» передбачено систему особливих гарантій державного захисту працівників правоохоронних органів від перешкоджання виконанню покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав, а так само від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку зі службовою діяльністю цих працівників. Такими гарантіями названі: а) застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї з метою забезпечення виконання правомірних наказів і усних вимог, що добровільно не виконуються, для захисту особистої безпеки, безпеки близьких родичів, а також свого житла і майна; б) одержання допомоги у виконанні покладених на них обов'язків, а в разі необхідності – для особистого захисту, а також свого житла і майна з боку відповідних правоохоронних та інших державних органів; в) здійснення спеціальних заходів забезпечення безпеки; г) отримання матеріальної компенсації в разі загибелі працівника, каліцтва або іншого ушкодження здоров'я, знищення чи пошкодження його житла і майна у зв'язку з виконанням службових обов'язків; ґ) застосування таких спеціальних заходів, як: особиста охорона, охорона житла і майна; видача зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; встановлення телефону за місцем проживання; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; тимчасове розміщення у місцях, що забезпечують безпеку; забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту; переведення на іншу роботу, направлення на навчання, заміна документів, зміна зовнішності, переселення в інше місце проживання [19].

Ще однією складовою нормативно-правових гарантій є юридична відповідальність підрозділів боротьби з кіберзлочинністю МВС України. Проте обсяг публікації не дозволяє розкрити всю систему гарантій правоохоронної діяльності вищезазначених суб'єктів. Зокрема, без уваги автора залишилося питання юридичної відповідальності

як гарантії правоохоронної діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю. Зазначене та інші питання стануть предметом наступних публікацій автора.

Важливою складовою системи юридичних гарантій правоохоронної діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю МВС України є також організаційні гарантії їх діяльності (закріплена законом система органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства), які, доповнюючи нормативно-правові, забезпечують підрозділам боротьби з кіберзлочинністю більше можливостей для реалізації завдань і мети, з якою вони були утворені.

До організаційних гарантій діяльності громадських організацій належить насамперед система державних органів, передбачених Конституцією України та визначених ст. 4 закону України «Про основи національної безпеки України» як суб'єкти забезпечення національної безпеки: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; Національне антикорупційне бюро України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; органи і підрозділи цивільного захисту; громадяни України, об'єднання громадян [20].

Результативність правоохоронної діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю МВС України щодо попередження та протидії кримінальним правопорушенням багато в чому визначається тим, як налагоджена взаємодія зі співробітниками інших служб органів внутрішніх справ та правоохоронними органами в цілому. Варто зазначити, що наказом МВС України від 30.10.2012 № 988 «Про організацію діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України та підрозділів боротьби з кіберзлочинністю ГУМВС, УМВС» передбачено персональний обов'язок начальника Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України забезпечувати взаємодію Управління зі структурними підрозділами МВС, органами державної влади, правоохоронними органами іноземних держав, а також міжнародними установами й організаціями, до компетенції яких віднесені окремі питання попередження та протидії кримінальним правопорушенням за напрямками діяльності УБК, з територіальними підрозділами БК за напрямками оперативно-службової діяльності. Говорячи про міжнародний рівень взаємодії, необхідно зазначити, що саме УБК МВС України уповноважене здійснювати співробітництво з правоохоронними органами іноземних держав за напрямками роботи та в межах компетенції Управління, у тому числі в рамках функціонування цілодобової контактної мережі для надання невідкладної допомоги у провадженні щодо кримінальних правопорушень,

пов'язаних з комп'ютерними системами та даними, переслідуванні осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у їх вчиненні, а також збирання доказів в електронній формі [21, с. 87].

Отже, наведене вище дозволяє дійти наступних **висновків**. Юридичні гарантії правоохоронної діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю – це сукупність юридичних засобів (норм та інститутів), за допомогою яких ці суб'єкти реалізують свої завдання і функції. Видами юридичних гарантій правоохоронної діяльності вказаних суб'єктів є нормативно-правові (норми-принципи; норми, що закріплюють засоби та заходи протидії кіберзлочинності: засоби попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів у кіберпросторі, юридичну відповідальність за такі злочини та механізми притягнення до неї, норми, що закріплюють права та обов'язки підрозділів боротьби з кіберзлочинністю; норми, що закріплюють заходи захисту працівників правоохоронних органів від перешкоджання виконанню покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав; норми, що регламентують їх юридичну відповідальність) та організаційні.

Підрозділи боротьби з кіберзлочинністю МВС України зможуть ефективно реалізувати свої завдання лише за умови забезпечення всього комплексу юридичних гарантій їх правоохоронної діяльності. При цьому серед різних видів гарантій не варто виділяти пріоритетні (основні) і другорядні, адже всі вони тією чи іншою мірою сприяють реалізації вищевказаними суб'єктами протидії кіберзлочинності свого соціального призначення і цілей.

Список використаних джерел: 1. Стратегія забезпечення кібернетичної безпеки України (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_nauk_an_rozrobku/kiberstrateg.pdf. 2. Беляков Р. Г. Принципи та правове регулювання діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України / Р. Г. Беляков // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4 (67). – С. 17–25. 3. Літвінов М. Ю. Світова та українська практика боротьби з кіберзлочинністю / М. Ю. Літвінов // Право і Безпека. – 2014. – № 1 (52). – С. 85–89. 4. Тихомиров О. О. Протидія кіберзлочинності як складова державного забезпечення інформаційної безпеки / О. О. Тихомиров // Право України. – 2011. – № 4. – С. 252–259. 5. Кудінов В. А. Вирішення проблеми добору та підготовки кадрів правоохоронців щодо протидії кіберзлочинності / В. А. Кудінов // Кадровий вісник. – 2011. – № 1. – С. 51–67. 6. Конвенція [Ради Європи] про кіберзлочинність : від 23 листоп. 2001 р. ; ратиф. Україною 7 верес. 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 65. – Ст. 2535. 7. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1 / В. И. Даль. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1956. – 699 с. 8. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – Київ : Атіка, 2004. – 464 с. 9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. для студентів ВНЗ / О. Ф. Скакун ; Нац. ун-т внутр. справ. – 2-ге вид. – Харків : Консум, 2005. – 656 с. 10. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 1: А–Г / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – Київ : Укр. енцикл., 1998. – 672 с. 11. Популярна юридична енциклопедія / [кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін.] –

- Київ : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с. **12.** Загальна теорія держави і права : підручник [для студентів юрид. спец. ВНЗ] / [М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с. **13.** Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1. Загальна частина / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. – Київ : Юрид. думка, 2007. – 592 с. **14.** Кудряшов О. В. Социально-экономические и юридические гарантии обеспечения законности в правоприменительной деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 [Електронний ресурс] / Кудряшов Олег Владимирович. – М., 2007. – 24 с. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1369050>. **15.** Солдатова В. Д. Сутність та загальна характеристика юридичних гарантій законності в адміністративній діяльності ОВС України / В. Д. Солдатова // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 846–852 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_4_136.pdf. **16.** Венедиктов В. С. Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців : наук.-практ. посіб. / В.С. Венедиктов, М. І. Іншин. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 188 с. **17.** Про організацію діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України та підрозділів боротьби з кіберзлочинністю ГУМВС, УМВС : наказ МВС України від 30 жовт. 2012 р. № 988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-organizaciju-dijalnosti-upravlinnja-borotbji-z-kiberzloch-doc130740.html>. **18.** Григоренко І. А. Принципи правоохоронної (поліцейської) діяльності в Україні та Німеччині / І. А. Григоренко // Наше право. – 2013. – № 7. – С. 24–30. **19.** Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>. **20.** Про основи національної безпеки України : закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. **21.** Беляков Р. Г. Взаємодія Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України з іншими правоохоронними органами: питання сьогодення / Р. Г. Беляков // Право і Безпека. – 2014. – № 4 (55). – С. 85–88.

Надійшла до редколегії 03.08.2015

Марков В. В. Юридические гарантии правоохранительной деятельности подразделений борьбы с киберпреступностью МВД Украины

С целью определения понятия юридических гарантий правоохранительной деятельности подразделений борьбы с киберпреступностью МВД Украины раскрыты сущность, значение и содержание юридических гарантий правоохранительной деятельности указанных субъектов. На основании анализа украинского законодательства и обобщения мнений учёных юридические гарантии правоохранительной деятельности подразделений борьбы с киберпреступностью определены как совокупность юридических средств (норм и институтов), с помощью которых такие субъекты реализуют свои задания и функции. Сделан вывод, что подразделения борьбы с киберпреступностью МВД Украины могут эффективно реализовать свои задания лишь при условии обеспечения всего комплекса юридических гарантий их правоохранительной деятельности.

Ключевые слова: подразделения борьбы с киберпреступностью, борьба с киберпреступностью, юридические гарантии правоохранительной деятельности.

Markov V. V. Legal guarantees of law enforcement activity of cybercrime combating divisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

In order to determine the definition of legal guarantees of law enforcement activity of cybercrime combating divisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine the author has revealed the essence, significance and content of legal guarantees of law enforcement activity of the stated subjects.

Based on the analysis of Ukrainian legislation and generalization of scholars' thoughts the legal guarantees of law enforcement activity of cybercrime combating divisions are defined as the combination of legal means and (norms and institutions) with the assistance of which these subjects realize their tasks and functions. The types of such guarantees are regulatory (norms-principles, norms that consolidate means and measures of cybercrime combating: means of preventing, detecting, termination and investigation of crimes within cyberspace, legal liability for such crimes and mechanisms of bringing to it, norms that consolidate the rights and duties of cybercrime combating divisions; norms consolidating the measures of protecting officers of law enforcement agencies from interfering with the fulfillment of duties and realizing the rights according to the law; norms regulating their legal liability) and organizational ones.

It is concluded that cybercrime combating divisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine will be able to function effectively only if the whole complex of legal guarantees of their law enforcement activity is ensured.

Keywords: cybercrime combating divisions, combating cybercrime, legal guarantees of law enforcement activity.

УДК 343.8(438)

Єжи Ніколаєв

ВИБРАНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА ЗА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИМ КОДЕКСОМ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА (ПІСЛЯ 1 ЛИПНЯ 2015 РОКУ)

Проаналізовано внесені до Кримінально-виконавчого кодексу Республіки Польща зміни, які набули чинності з 1 липня 2015 року і регулюють основні застави виконання покарання у вигляді позбавлення волі й тимчасового арешту. Особливу увагу зосереджено на дослідженні запроваджених нових інститутів – систем електронного нагляду та споживчих посилок для ув'язнених.

Обґрунтовано необхідність забезпечення засуджених можливістю здійснення телефонних контактів із захисниками чи здійснення в'язнями розмов, за які заплатить хтось інший.

Звернуто увагу, що правильне запровадження змін, внесених до Кримінально-виконавчого кодексу, може зміцнити авторитет тюремної адміністрації.

Ключові слова: Кримінально-виконавчий кодекс, Республіка Польща, система електронного нагляду, посилки для в'язнів.

© Ніколаєв Є., 2015

Постановка проблеми. 20 лютого 2015 р. був прийнятий Закон про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу Республіки Польща та до деяких інших законів, що був підписаний Президентом 12.03.2015, а 20.03.2015 опублікований у Збірнику законів (Dziennik Ustaw) під номером 396. Запропоновані зміни є чи не найсерйознішими поправками до Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) з моменту набрання ним чинності, тобто з 1 вересня 1998 р. Хоча важко говорити загалом про «революцію» в цій сфері, однак саме такий характер мають рішення, що стосуються, наприклад, посилок.

Новизною є включення до КВК нового розділу, присвяченого системі електронного нагляду, якого раніше не було. Крім того, з 1 липня 2015 р. введена можливість телефонного зв'язку з адвокатом затриманого і можливість проводити телефонну розмову із засудженим за кошти співрозмовника; збільшилася кількість людей, які приходять на побачення із засудженим. Після внесення змін стало можливим забезпечення засуджених і тимчасово арештованих провіантом та здійснення прогулянок у місцях обмеження волі. Змінено порядок надання медичних послуг особам, звільненим з місць позбавлення волі або слідчого ізолятора, а також введено нові правила щодо призначення покарання.

Вищезазначені зміни, ймовірно, мають вплинути на підвищення безпеки польської пенітенціарної системи, а також розширити перелік прав засуджених і тимчасово арештованих при регулюванні цих сфер діяльності ув'язнених, які до цього часу не були достатньо врегульовані.

На сьогодні складно оцінити функціонування «оновлено» Кримінально-виконавчого кодексу, але, без сумніву, варто принаймні зробити спробу охарактеризувати нові інститути, в яких є відмінності порівняно із приписами, що діяли раніше. У всякому разі, це авторська інтерпретація питань, які охоплюються цим аналізом. Крім того, матеріал поданий всього лише фрагментарно, відповідно автор описує найважливіші зміни до Кримінально-виконавчого кодексу, що набули чинності з 1 липня 2015 р., даючи стимул до більш детальних досліджень питань, зазначених у назві статті.

Стан дослідження. Аналіз змін, внесених до Кримінально-виконавчого кодексу Республіки Польща, що набрали чинності з 1 липня 2015 р., та запроваджених такими змінами інститутів науковцями не проводився.

Мета цієї статті – дослідити найважливіші зміни, внесені до Кримінально-виконавчого кодексу Республіки Польща, що набрали чинності з 1 липня 2015 р., та охарактеризувати нові інститути, запроваджені прийняттям таких змін.

Виклад основного матеріалу. Система електронного нагляду (СЕН) – найбільш всеосяжний пакет змін до Кримінально-виконавчого кодексу, що здійснений шляхом упровадження до КВК нового розділу VIIa, присвяченого виключно цим питанням. Інститут СЕН

функціонував і раніше поза Кримінально-виконавчим кодексом та був упровадженим як експеримент відповідно до закону про виконання покарання позбавлення волі за межами в'язниці¹ у системі електронного спостереження від 7 вересня 2007 р. [1]. Ця система мала застосовуватись тільки п'ять років, протягом яких повинні були вивчатися особливості процедури, що використовуються у практиці інших країн Європи та за її межами. Однак після п'яти років «пробного» періоду з'ясувалося, що цей інститут також стосується виконання вироку, і, отже, чинність закону було продовжено на невизначений період. Згодом з'ясувалося, що СЕН стала невід'ємною частиною польської правової системи і не було ніяких підстав для подальшого експериментального трактування цього інституту, врегульованого в окремому, більше того, фрагментарному законі. Отож не було розумним і надалі підтримувати стан, за якого виконання покарань кримінальними судами здійснювалося відповідно до положень Кримінально-виконавчого кодексу і тільки «електронний нагляд» не охоплювався цим принципом. Таким чином, внаслідок внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу положення закону 2007 р., що стосуються СЕН, були перенесені до Кримінально-виконавчого кодексу. Проте, зважаючи на кодифікацію кримінально-виконавчих приписів, модернізацію вказаного інституту та уточнення деяких положень, що стосуються СЕН, а також беручи до уваги досвід функціонування електронного нагляду протягом 2007–2015 років, це вже не було звичайне копіювання нормативно-правових приписів із одного закону в інший².

Слід також зазначити, що у змінах законодавець передбачив три форми поведінки ув'язнених, коли можна застосовувати СЕН. По-перше, це стосується перебування засудженого в певні дні тижня та час у визначених судом місцях (стаціонарний нагляд). По-друге, поточне місцезнаходження, незалежно від того, де проживає засуджений (тобто мобільний нагляд). Третім варіантом є перебування засудженого на заданій відстані від особи, визначеної судом (нагляд близькості).

Крім того, законодавцем визначено, що в межах СЕН будуть виконуватися покарання: обмеження волі (п. 2 § 1а ст. 34 Кримінального кодексу (далі – КК), позбавлення волі (п. 2 ст. 37 КК), заборона

---

¹ Автор у цьому та інших місцях статті вживає поняття «в'язниця», яке не вживається у Кодексі, зважаючи на простоту мови і наскрізне його розуміння та з поваги до традиції використання цього терміна, наприклад, у Кримінальному кодексі 1932 р.

² Установою, яка спершу займалася СЕН, було Міністерство Справедливості, а з 2010 року нагляд у цій сфері перейшов до Центрального управління Тюремної служби та її Бюро електронного нагляду. Спочатку на чолі цих підрозділів був голова Тюремної служби Павел Насіловскі, у міністерстві як уповноважений Міністра Справедливості зі справ електронного нагляду, а згодом як директор Бюро електронного нагляду.

наближення до певних осіб (п. 1 ст. 41 КК) і запобіжний засіб у формі електронного контролю місцезнаходження особи (п. 3 ст. 93е КК). Також зберігається існуюча кримінальна юрисдикція на основі критерію місця, де виконується або має бути виконано покарання, а в разі нагляду близькості або мобільного нагляду провадження проводиться у пенітенціарному суді, в окрузі якого засуджений постійно проживає. Якщо ж засуджений не має такого місця, провадження проводиться у суді, в окрузі якого був призначений примусовий захід.

Важливим є також те, що так, як і в законі 2007 року, збереглася вимога згоди дорослих, які живуть із засудженим, який відбуває покарання в системі електронного нагляду. Однак після внесення змін до КВК закріплено можливість не дотримуватися цієї вимоги у випадку неотримання згоди всіма дорослими співмешканцями засудженого за особливих обставин. Таким чином, пенітенціарному суду не потрібно згоди усіх співмешканців, оскільки такий порядок існував при чинності попередніх приписів, коли СЕН був частиною системи виконання покарання позбавлення волі.

Другим нововведенням є збільшення кількості осіб під час побачення із засудженим.

Раніше чинна ч. 2 ст. 105а КВК строго регламентувала кількість людей, залучених у побаченні із засудженим (не більше двох повнолітніх осіб, стосовно дітей обмежень не було). Після внесення змін до КВК директор закладу позбавлення волі не мав можливості збільшення числа цих людей ні на прохання засудженого, ні на прохання відвідувачів. Найбільш поширеними аргументами у цій ситуації були: низька відвідуваність, значні відстані, які доводиться долати, і значна вартість таких поїздок. Це трактувалося як виняткові випадки, але без можливості їх реалізації. Були, однак, випадки вираження згоди директором щодо збільшення кількості людей під час побачення із засудженим (які не мають ніякої правової підстави) у виняткових ситуаціях. Чинні зміни цього припису полягають у збереженні загального принципу, який обмежує кількість осіб під час побачення із засудженим, але дозволяє директору місця позбавлення волі у визначених випадках провести побачення із більшою кількістю повнолітніх осіб.

Крізь призму цього підходу можна побачити гнучкість законодавця, що полягає у пристосуванні приписів до практики багатьох місць позбавлення волі і «реабілітує» тих директорів, які приймали рішення, що суперечили приписам закону. Раніше відмова на прохання збільшити кількість повнолітніх осіб під час побачення із засудженим трактували б неоднозначно. З одного боку, така заборона випливала із припису закону та міркувань безпеки у місці позбавлення волі. Зокрема, другий аргумент суттєво обмежував всі «нестандартні» заходи у в'язниці. З іншого боку, важко звинувачувати директора місця позбавлення волі у нестачі уваги до забезпечення умов для безпечного перебування засуджених і тих, хто тимчасово (на час побачення) буде знаходитись на території закладу. Інші питання, що

стосуються відвідування (тривалість, додаткові побачення з дітьми, харчування) були збережені практично без змін.

Значна увага приділяється термінологічному питанню, пов'язаному з використанням через «старого» і «нового» законодавця поняття «особи, які беруть участь у побаченні». Законодавець послідовно (і автор цієї статті переконаний у слушності цієї конструкції) підтримує позицію, що особи, які беруть участь у побаченні, є виключно відвідувачами, тоді як з мовної, а також і з функціональної точок зору випливає, що в побаченні бере участь перш за все засуджений, тому що, як загалом визначається, це він «має побачення» або «з ним воно відбувається». Тому, видається, в цьому випадку необхідним є точне змістове формулювання, адже як наслідок, воно може впливати на обмеження прав осіб, позбавлених волі у необґрунтований спосіб.

Важливими змінами до КВК є також надання можливості спілкування по телефону затриманого з адвокатом.

До внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу чинною була норма, яка забороняла використання телефону ув'язненим і зв'язок з будь-ким, хто знаходився поза місцем обмеження волі. Після 1 липня 2015 р. законодавець відкрив «ворота» для зв'язку з адвокатом і дозволив телефонні дзвінки, що стануть можливими після отримання попередньої згоди відповідного органу (прокуратури або суду). В разі, якщо затриманий залишатиметься в розпорядженні кількох органів (наприклад, судів різних інстанцій або органів прокуратури), то необхідно буде згода кожного з них, якщо ці органи не вирішать інакше. Проте це не означає, що дані органи будуть зобов'язані прийняти рішення відповідно до запиту засудженого. Негативною передумовою є також привід побоюватися, що використання телефону може бути здійснено для перешкоджання проведення слідства або навіть вчинення злочину. Зокрема, мова йде про підбурювання до вчинення злочину (наприклад, підбурювання до надання неправдивих свідчень тощо).

Крім того, затриманим надана можливість подати скаргу на відмову від телефонного зв'язку із захисником. Справу розглядатиме суд, у розпорядженні якого залишається затриманий. Якщо ж відмова була видана прокурором, скаргу розглядатиме вищестоящий прокурор.

Однак фактична реалізація таких прав затриманих буде ефективною тільки тоді, коли зміни будуть внесені в існуючі правила організаційного та послідовного виконання тимчасового арешту [2]. З іншого боку, зрозуміло, що законодавчий орган заборонив інші форми контакту з адвокатом з використанням комунікаційних технологій дротового або бездротового зв'язку (текстові повідомлення, електронна пошта, миттєві повідомлення, соціальні мережі).

Варто також звернути увагу на юридичну і фактичну підставу обговорюваного нововведення Кодексу, пов'язаного з телефонним спілкуванням арештованих. Потрібно віддати належне Речнику громадянських прав (далі – РЦП), який ще у 2008 році вказував на проблему ускладнень з боку пенітенціарної служби в утримуванні контактів

арештантів зі своїми захисниками. Таке ангажування РГП у вищезгаданій справі було пов'язане з виконанням через нього функцій Державного механізму превенції і з висновками оглядів, проведених у місцях обмеження волі, на підставі яких визнано, що Тюремна служба недоречно тлумачить зміст ст. 217с КВК, оскільки чинні на той час юридичні норми в беззаперечний спосіб давали право заарештованим спілкуватися по телефону із захисниками. Працівники Офісу РГП вказували, що заборона користування заарештованими телефонами, а також іншими засобами зв'язку, дротовими і бездротовими, не може охоплювати контактів із адвокатом або уповноваженим захисником або юрисконсультом. При цьому посилялися на ч. 1 ст. 215 КВК, яка регламентує право на зв'язок із захисником за відсутності інших осіб. Правники, задіяні в пенітенціарній службі, заперечували це, вказуючи на те, що якби законодавець мав на увазі таке вирішення цього питання, то вказав би на це у виразний спосіб. Окрім того, використовується також й інша аргументація, що органи пенітенціарної служби є органами системи виконавчого провадження і не можуть виконувати формулювання, закріплені тільки у рекомендаціях Державного механізму превенції. У зв'язку із таким становищем генеральний директор пенітенціарної служби РГП звернувся до Конституційного Суду (далі – КС) про невідповідність ст. 217с КВК основному закону. І хоч від подання вказаного звернення (15 листопада 2013 р.) сплило чимало часу, КС не прийняв остаточного рішення в цій справі у зв'язку з міжчасовими подіями (15 травня 2014 р. до Сейму надійшов урядовий проект змін до КВК, а вже 10 червня відбулося перше його читання) [3].

Внесеними змінами запроваджена також можливість проведення телефонної розмови із засудженим за рахунок співрозмовника.

До цього часу широко застосовуваним залишався принцип користування засудженими телефонами. У всіх відділах місць позбавлення волі (поза відділами, призначеними для тимчасово затриманих) установлено карткові телефонні апарати, якими засуджені могли користуватися згідно з внутрішнім порядком житлового блоку (засуджені, які перебувають у місці позбавлення волі відкритого типу, могли користуватися цією можливістю без обмежень). Після 1 липня 2015 р. надано право користування телефонами за кошти самих засуджених і додано можливість проведення телефонних розмов за рахунок співрозмовника за його попередньою згодою. Така концепція не є зовсім новим рішенням, а всього лише поверненням до практики, що мала місце перед набранням чинності КВК (тобто з 1 вересня 1998 р.). У цей період такі розмови належали до телефонних розмов типу «R» і проводилися не з допомогою самоінкасуєчих апаратів (вони ще не були вмонтовані у в'язницях)¹, а зв'язок був

---

¹ Дещо осторонь від цих міркувань слід зазначити, що в кінці 90-х років ХХ століття установка Польською телекомунікацією таксофонів у місцях позбавлення волі була дуже вигідним проектом для компанії.

проведений за допомогою автоматичної телефонної станції у місцях позбавлення волі. На практиці протягом робочого часу в місцях позбавлення волі працювала телефоністка, а в неробочий час та у вихідні й неробочі дні – керівник зміни у місці позбавлення волі (у період, коли інші службові обов'язки не суперечили вищезазначеним). Обґрунтуванням для нової формули телефонного зв'язку із засудженими має бути доступність зв'язку для малозабезпечених осіб.

Зміни до КВК стосуються також і забезпечення продовольством підконвойних осіб.

Забезпечення харчуванням ув'язнених є основним обов'язком тюремної адміністрації. Їжа має подаватися три рази на день, володіти відповідною поживністю, враховуючи вік і характер праці засуджених, а також, у міру можливості (тут йдеться про можливість відповідного місця позбавлення волі), бути приготованою, зважаючи на релігійні та культурні потреби конкретних засуджених (те ж стосується і затриманих). Відповідно до стандартів одна із трьох страв має бути гаряча, а для втамування спраги додатково подається напій. Як правило, ці вимоги не становлять для адміністрації місця позбавлення волі великих труднощів (окрім харчування типу «халляль» і «кошер») у разі цілодобового перебування засуджених у місці позбавлення волі, а точніше, житлового блоку. Однак у разі перебування засуджених за межами місця позбавлення волі (участь в судових слуханнях, допитах у прокуратурі, перевезення до іншої пенітенціарної установи) вказаний принцип не застосовувався і ч. 2 ст. 105б застосована не була. Труднощі з'являлися також тоді, коли засуджені поверталися до місця позбавлення волі у період після подання їжі, зокрема вечері (останній прийом їжі у місцях позбавлення волі відбувається близько 16–17 год.). Частина ув'язнених, що транспортуються до в'язниці з інших установ, прибувала також уночі, коли тюремні кухні були зачинені і персонал закінчив роботу. У зв'язку із виникненням таких ситуацій виникає необхідність нового врегулювання процедури надання їжі засудженим. Доцільним є надання так званого сухого провіанту, що відповідає поживним вимогам і також включає надання напоїв. Крім того, необхідним є також забезпечення продовольством засуджених, яких потрібно транспортувати до іншої установи, до транспортування, але які перебуватимуть у місці позбавлення волі під час надання їжі ув'язненим.

Зміни приписів у сфері конвоювання засуджених охопили також і прогулянку в процесі конвоювання. У змінах до Кодексу регламентовано, що право на годинну прогулянку впродовж доби буде нівельоване у разі, якщо конвоювання засудженого (тимчасово заарештованого) розпочнеться не пізніше ніж о 8 год. і завершиться не раніше ніж о 16 год. того ж дня. Якщо ж засудженому не була надана прогулянка з огляду на його відсутність у місці позбавлення волі з 8 до 16 год., він має право на таку прогулянку впродовж семи наступних днів. Раніше законодавець у ст. 112 КВК зазначав необхідність безумовного дотримання принципу, що забезпечував засудженим

щонайменше годинну прогулянку, зрозумілу в категорії «необхідний для здоров'я відпочинок». Відступів від цього правила у законі не передбачалося, хоча на практиці були випадки його порушення, зокрема, через виїзди за межі місця позбавлення волі на так звану процесуальну (суд, прокуратура) діяльність. Чинна регламентація повинна забезпечити в'язням під час конвоювання не тільки відповідний продоровчий пакет, але й уможливити реалізацію права на прогулянку.

Ще одним нововведенням стало запровадження лікування після звільнення з кримінально-виконавчої установи.

Питання подальшого лікування колишніх ув'язнених згідно з новим (тобто після 1 липня 2015 р.) законодавством вимагали такого врегулювання, яке б дозволило узгодити тюремні медичні процедури з вимогами медичних процедур на волі, тобто загальної системи охорони здоров'я. До цього часу, виходячи з положень ч. 2 ст. 167а КВК, виникав обов'язок надання засудженому, звільненому з тюрми, направлення до лікаря-спеціаліста чи медичного закладу, якщо для цього були медичні показання. Однак насправді такі направлення не були санкціоновані і необхідними були нові медичні документи. Лікаря в тюрмі не вважали за лікаря, який вводить статусом лікаря системи медичного страхування, а пацієнти – колишні ув'язнені змушені були отримувати направлення від лікаря «першого контакту». Відповідно до нововведень від направлень лікарів, які працюють в установах виконання покарань, відмовилися на користь інформації про потребу подальшого лікування. Крім того, особам, звільненим з установ відбування покарань, тепер будуть надаватися результати діагностичних обстежень, необхідні для подальшого лікування.

Таке рішення повинно, по-перше, спростити колишнім в'язням доступ до державної служби охорони здоров'я, а по-друге, спростити початок пошуку роботи, завдяки чому сприяти ресоціалізації засуджених. З іншого боку, необхідно звертати увагу на об'єктивні труднощі громадян в доступі до швидкої та ефективної медичної допомоги, що у випадку колишніх в'язнів, часто недужих і занедбаних з погляду медицини та санітарії, може видатися зовсім непростим завданням для всієї неефективної системи охорони здоров'я в Польщі.

Липнева новелізація Кримінально-виконавчого кодексу Республіки Польща охопила також засади визначення покарання у вигляді позбавлення волі, врегульовані до того часу ч. 4 і 5 ст. 80 КВК. Загалом, можливо, на перший погляд, спосіб визначення покарання видається простою математично-статистичною дією, виходячи з припущення, що перший день відбування покарання закінчиться наступного дня від початку його відбування. Однак в ситуації, коли щодо однієї і тієї ж особи виконується кілька покарань у вигляді позбавлення волі, день завершення виконання попереднього покарання є днем початку виконання наступного. У випадку, коли ув'язненим особам чи особам, які перебувають в іншій пенітенціарній установі, додається також строк покарання, визначеного судом, йдеться про кількість днів, кількість місяців, кількість років або кількість днів,

місяців і років позбавлення волі. До 1 липня 2015 р. точний час затримання засудженого чи його доставлення до в'язниці не мав істотного значення на відміну від дати. Після нововведення було змінено засади визначення покарання, у зв'язку з чим визначальною стала година початку відбування покарання, саме тому ч. 4 і 5 ст. 80 КВК отримує нове звучання: «День, коли виконання покарання було розпочато, з певної причини перервано, продовжено чи завершено, заокруглюється до цілого дня». Попри це, дане положення необхідно узгодити з положенням ст. 12d КВК, згідно з яким за день тривання заходу примусу, який полягає у позбавленні волі, прийнято вважати 24 години, які відраховують від моменту реального позбавлення волі. У зв'язку з тим після 1 липня 2015 р. засуджені будуть звільнені після відбування тієї кількості днів, скільки визначено судом, але перед тією годиною, котра відповідає моменту початку відбування покарання. Фактично згідно з новими засадами визначення покарання день відбування покарання не може бути довшим ніж 24 години, але може бути коротшим. Таке «скорочення» може стосуватися щонайбільше кількох годин, але це завжди буде заокруглення до повного дня. Залишається також частина засуджених, час звільнення яких буде припадати між 00.00 год. і годиною початку роботи тюремної адміністрації. Вони також «отримають» кілька тюремних годин, оскільки залишать її попереднього дня в час роботи адміністрації.

З вищезазначеного виникає, що новий спосіб обрахунку відбування покарання є справжньою революцією перш за все для тюремних працівників, таких, як статистів, які працюють у відділі документації, а також інших підрозділів, наприклад, пенітенціарного відділу, охорони, фінансів, інтендантів та охорони здоров'я. Зокрема, працівники відділу документування будуть мати чимало роботи з перерахунком до 1 липня 2015 р. всіх строків покарань у польських кримінально-виконавчих установах. Для ув'язнених ці нові засади полягають у тому, що точно й однозначно для всієї системи права в Польщі визначають, скільки насправді триває один день позбавлення волі. Крім того, без сумніву, зміни КВК в цій частині є значно кориснішими для ув'язнених, ніж попереднє регулювання.

Згідно з новою редакцією ч. 3 ст. 133a КВК ув'язненим надано також право на отримання споживчих посилок раз на місяць (раніше – раз на квартал), але за умови, що споживчі продукти і тютюнові вироби будуть придбані за посередництва пенітенціарної установи. Тому буде змінено спосіб доставки посилок для ув'язненого після здійснень замовлення і їх оплати (ув'язненим чи його близькими родичами). Новинкою є можливість здійснення додаткових покупок харчових продуктів і частішого отримування посилок зі споживчими продуктами для ув'язнених з огляду на стан їх здоров'я. Рішення у цій справі приймає директор тюрми після отримання відповідного лікарського висновку чи за клопотанням лікаря. Ще одна зміна, пов'язана з посилками, буде стосуватися редакції ст. 110a КВК, де передбачено, що ув'язнений зможе зберігати в тюремній камері

споживчі продукти вагою не більше 6 кг. Раніше максимальна кількість таких продуктів установлювалася у внутрішніх правилах цілої тюрми чи окремих її відділів, а KBK взагалі не обмежував її.

На цьому зміні, які стосуються посилок, завершуються. Проте вищезазначене питання потребує більш детального висвітлення, оскільки такі зміни видаються кардинально іншим трактуванням посилок, які є невід'ємним елементом тюремного життя. Необхідно пам'ятати, що до цього часу існувало два типи посилок: споживчі та гігієнічні (включали одяг, косметику та засоби для чищення). Щодо гігієнічних посилок не було впроваджено жодних змін, а споживчі тепер урегульовано – не як такі, що підготовлені родичами чи службами, котрі займаються допомогою в'язням, а ті, що як цілком підготовлені Тюремною службою та складаються з продуктів, які знаходяться в так званій тюремній крамниці тобто крамниці де здійснюють покупки ув'язнені та їх відвідувачі. Це означає, що Тюремні служби будуть у співпраці з певними особами (підприємствами), які здійснюють торгівлю, готувати посилки відповідно до замовлення родичів ув'язненого. У зв'язку з тим асортимент продуктів також буде меншим, наприклад, недопустимими будуть домашні м'ясні вироби, приготовлені на свята, чи домашні торти згідно з власним рецептом. Крім того, такі крамниці стануть ще більшими монополістами щодо постачання продуктів для в'язнів, у зв'язку з чим саме вони визначатимуть ціни на власний розсуд. Контроль тюремної адміністрації може бути в цій ситуації «охоронцем цін», проте це не є таким очевидним. Гарантією правильності встановлення асортименту товарів і цін у тюремній крамниці, з яких буде складатися посылка, може бути висвітлення такої інформації не лише в місці продажу, а також в мережі Інтернет, оскільки не забороняється здійснення родичами оплати за посылку поштовим переказом чи онлайн. Противники нового способу надсилання посилок можуть стверджувати, що така модель становить відхід від концепції підтримання зв'язків ув'язненого з родичами, зокрема через отримання посилок від них. Будь-які європейські тюремні правила жодним чином не регулюють це питання, але не варто ігнорувати традицію (в тюрмах це слово має дослівне значення), згідно з якою наявність посилок у кримінально-виконавчих установах та їх використання в особливих випадках є формою харчування засуджених.

Ще однією причиною для впровадження таких «магазинних», а не «домашніх» посилок була необхідність обмеження постачання в традиційних посылках недозволених та небезпечних предметів (найчастіше наркотиків та мобільних телефонів). Останнім часом особливо наркотики стали чумою в польських кримінально-виконавчих установах. Тому Тюремна служба охоче (принаймні на даний час) сприйняла таке врегулювання, проте ув'язнених ніхто не питав про їхню думку з цього приводу. На практиці останні завжди можуть виразити своє незадоволення у формі бунту. Але можуть і прийняти «нові» посилки з погляду малозначності таких змін і згідно з засадою

«головне, щоб взагалі були». Проте тюремна реальність після 1 липня 2015 р. сама перевірить доцільність таких змін, зокрема щодо зміни «філософії» доставлення посилок ув'язненим.

Висновок. Кримінально-виконавчий кодекс після змін, упроваджених 1 липня 2015 р., і надалі буде законом, який регулює основні засади виконання покарання у вигляді позбавлення волі та постанов про тимчасовий арешт, а характер цих нововведень не повинен перебільшувати зміни політики держави щодо виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства. Зміни будуть стосуватися лише окремих елементів системи, без порушення її скелета, який був установлений ще в 1997 р. Найбільше змін має стосуватися систем електронного нагляду та споживчих посилок для ув'язнених.

Включення СЕН до КВК (новий розділ) є санкціонуванням багаторічної та перевіреної практики функціонування цієї системи поза Кодексом в окремому законі. Попри побоювання щодо подальшого «правового життя» СЕН упровадження цього інституту не вплинуло ані на зростання злочинності, ані на погіршення роботи державних органів, ані на особисту безпеку громадян. Все частіше відзначався позитив цього інституту, який полягав у тому, що на відміну від звільнення від відбування покарання з випробуванням тут немає практично жодних обмежень, а засуджений не відчуває незручності від такої кари. Щоправда, особа, яка відбуває покарання у СЕН, підлягає певним обмеженням (повинна перебувати у визначеному місці та у визначений час, а також підпадати під контроль та нагляд куратора), але це не вимагає перебування в кримінально-виконавчій установі.

Однак зміни, що стосуються впровадження нових посилок, які можна назвати «магазинними» (або «крамничковими»), не можна так однозначно (ще й позитивно) оцінити, тому що існує значний ризик, пов'язаний із відступом від традиційних посилок на користь тих, які де-факто будуть посилками від працівників Тюремної служби і тюремної крамниці, лише оплаченими коштами родин ув'язнених. Ці ризики можуть перетворитися у небезпеку невдоволення в'язнями такими новаціями. Однак саме з погляду забезпечення безпеки кримінально-виконавчі установи повинні були переконати законодавця впровадити таку форму посилок після 1 липня 2015 р. (за задумом – без наркотиків та мобільних телефонів). Проте не можна виключити більшого, ніж раніше, корупційного тиску з боку осіб, які готуватимуть такі посилки в тюрмах, тим більше, що «гра іде» на значні суми коштів, пов'язаних з поширенням у тюрмах наркотиків чи речовин з аналогічною дією. Щоправда, цих «нових» посилок буде в три рази більше, що в підсумку мало б компенсувати «втрати» ув'язнених.

Натомість збільшення кількості осіб, які перебувають на побаченнях із засудженими в тюрмах, та надання директору кримінально-виконавчої установи більшої гнучкості у прийнятті рішень з цього приводу не повинно бути предметом будь-якої критики. Саме це дозволить зміцнити авторитет тюремної адміністрації. Також модифікації регулювання забезпечення засуджених під час конвоювання

прогулянкою видаються доречними з точки зору «гостинного» способу ставлення до осіб, які перебувають в умовах кримінально-виконавчих установ чи слідчого арешту. Також складно знайти аргументи проти можливості телефонних контактів арештованих із захисниками чи здійснення в'язнями розмов, за які заплаатить хтось інший. У першому випадку йдеться про обґрунтування дій, які можуть мати істотний вплив на право на ефективний захист, а в другому – про врахування складної ситуації засуджених та допомогу їм у підтримуванні контактів з родиною. Також модифікація положень, які стосуються лікування (в частині продовження лікування) після звільнення з кримінально-виконавчої установи, є не чим іншим, як узгодженням тюремної реальності з умовами загальної системи охорони здоров'я. Це має велике значення для вже колишніх в'язнів, оскільки їм буде простіше отримати висококваліфіковану медичну допомогу, яку до цього вони могли отримувати значно рідше.

Загалом необхідно з надією спостерігати за функціонуванням на практиці нових положень, які були прийняті на підставі закону від 15 березня 2015 р. Надії збільшуються з огляду на сукупність пропонувань змін після 1 липня 2015 р. Без сумніву, необхідність саме цих змін буде перевірено у практиці діяльності всіх органів виконавчого провадження, зазначених у незмінній до цього часу ст. 2 КВК. Також може виявитися, що змін потребують інші, не реформовані раніше інститути кримінально-виконавчого права.

Таким чином, зміни до Кримінально-виконавчого кодексу, які набрали і ще наберуть чинності після 1 липня 2015 р. стосуються деяких важливих питань виконання покарань. Перш за все йдеться про включення до КВК нового розділу, який стосується виконання покарання в системі електронного нагляду після зміни попередніх положень, що містилися в окремому законі. Крім того, впроваджено споживчі послідки, підготовлені не родичами засуджених, а на місці в тюремних крамницях. Також тимчасово арештованим особам дозволено телефонні контакти із захисником, а ув'язненим – дзвінки за рахунок іншого співрозмовника. Змінено засади забезпечення ув'язнених під час конвоювання та надання прогулянок під час конвою. Одна зі змін стосується лікування в'язнів після звільнення з кримінально-виконавчої установи й інформування колишніх засуджених про необхідність лікування в умовах загальної системи охорони здоров'я.

Список використаних джерел: 1. USTAWA z dnia 7 września 2007 r. o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego [Електронний ресурс] // Dziennik Ustaw. – 2010. – Nr 142. – Poz. 960. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU20101420960&type=3>. – З остан. змін. 2. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania [Електронний ресурс] // Dziennik Ustaw. – 2010. – Nr 152. – Poz. 1494. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU20031521494&type=2>. 3. Wierzbicki J. Telefony dla tymczasowo aresztowanych? / Jacek Wierzbicki // Forum

Penitencjarne. – Sierpień 2014. – Nr 8. – S. 16. 4. Godzina wyznaczy początek : Rozmowa E. Szlęzak-Kawa z płk. Romanem Wiśniewskim, dyrektorem Biura Informacji i Statystyki w CZSW // Forum Penitencjarne. – 2015. – Nr 5. – S. 12–13.

Надійшла до редакції 25.08.2015

Николаев Ежи. Избранные проблемы уголовно-исполнительного права по Уголовно-исполнительному кодексу Республики Польша (после 1 июля 2015 года)

Проанализированы внесённые в Уголовно-исполнительный кодекс Республики Польша изменения, которые вступили в силу с 1 июля 2015 года и регулируют основные принципы исполнения наказания в виде лишения свободы и временного ареста. Особое внимание сосредоточено на исследовании введённых новых институтов – систем электронного надзора и потребительских посылок для заключённых.

Обоснована необходимость обеспечения осуждённых возможностью осуществления телефонных контактов с защитниками или осуществления заключёнными разговоров, за которые заплатит кто-то другой.

Обращено внимание, что правильное внедрение изменений, внесённых в Уголовно-исполнительный кодекс, может укрепить авторитет тюремной администрации.

Ключевые слова: Уголовно-исполнительный кодекс, Республика Польша, система электронного надзора, посылки для заключённых.

Nikolaev Jerzy. Problems of penal law according to the Criminal Executive Code of the Republic of Poland (after July, 1, 2015)

In the article the author analyzes the amendments to the Criminal Executive Code of the Republic of Poland, which took effect on July, 1, 2015 and regulate the basic principles of such types of punishment as imprisonment and temporary arrest. Special attention is paid to the research of new institutions enforcement.

The author proved that most of it has to do with changes of the system of electronic supervision (hereinafter – SES) and consumer parcels for prisoners. The author notes that the inclusion of SES to Criminal Executive Code as a separate new section is sanctioning long-term and proven practices of this system beyond the Code in a separate law. The author notes that despite there were concerns about further «legal life» of SES, the introduction of this institution had no impact on rising crime level, nor the deterioration of the state of either the personal security of citizens. Attention is paid that this institution is a positive change because the person who is serving a sentence with SES is subject to certain restrictions, but it does not require him staying in the penal institution, and therefore does not feel condemned because of the penalty.

The author points out the risks that may arise in connection with the introduction of new parcels system that can be called «shopping», including such as dissatisfaction of the prisoners, corruption pressure from the people who prepare these parcels in prisons and others.

The necessity of ensuring prisoners the possibility of making a phone contact with lawyers or other for prisoners when someone else pays for the call is connected

with a necessity to ensure the rights of detainees to an effective defense and assist them in maintaining contact with their family.

Attention is paid that the correct implementation of changes to the Criminal Executive Code could strengthen the authority of the prison administration.

Keywords: Criminal Executive Code, Republic of Poland, system of electronic surveillance, parcels for the prisoners.

УДК 343.98.06(477)

С. В. Пеньков

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СЛУЖБОВИХ СОБАК ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Розглянуто діючі нормативно-правові акти, які регулюють застосування спеціальних засобів, зокрема службових собак, працівниками органів внутрішніх справ України. Водночас зроблено спробу проаналізувати вказані нормативно-правові акти та співвіднести їх із положеннями закону України «Про Національну поліцію». Визначено проблемні аспекти в правовому регулюванні застосування спеціальних засобів, зокрема службових собак, працівниками органів внутрішніх справ України та запропоновано можливі шляхи їх подолання.

Ключові слова: спеціальні засоби, службові собаки, органи внутрішніх справ, правове регулювання.

Постановка проблеми. Як свідчить аналіз оперативної та слідчої практик, використання собак у службовій діяльності правоохоронних органів є доволі ефективним і затребуваним. Однак, враховуючи останні зміни у вітчизняному законодавстві, все частіше серед практичних працівників ОВС України постають питання можливості їх застосування працівниками національної поліції, визначення меж та основних принципів здійснення вказаної діяльності. Тому, на нашу думку, доцільно співставити діючі положення нормативно-правових актів, які регулюють питання використання службових собак працівниками ОВС України, із положеннями нещодавно прийнятого закону України «Про Національну поліцію».

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Серед науковців у сфері оперативно-розшукової діяльності традиційно вважається, що службові собаки є одним із засобів оперативно-розшукової діяльності, тому проблематика використання службових собак задля виконання покладених повноважень на працівників органів внутрішніх справ України прямо або дотично розглядалась у роботах таких учених, як С. С. Алексеев, О. М. Бандурка, В. Д. Басай, В. О. Глушков, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, Д. В. Гребельський, В. В. Каплунов, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, О. А. Кириченко, В. А. Лукашков, В. С. Овчинський, В. А. Регульський, М. В. Салтевський, М. П. Стрельбицький, В. В. Шендрик та ін. Водночас,

відзначимо, вказаними вченими застосування службових собак з метою протидії злочинності вивчалось лише на рівні розділів підручників, науково-практичних посібників чи наукових статей.

Метою статті є визначення сучасного стану нормативно-правового регулювання використання працівниками міліції службових собак та аналіз закону України «Про Національну поліцію» з одночасним визначенням можливостей і меж застосування вказаних спеціальних засобів ОРД в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання в різних сферах суспільного життя має свої особливості та специфічне вираження. Особливість правового регулювання використання працівниками органів внутрішніх справ України спеціальних засобів, зокрема службових собак, полягає в тому, що воно має свій особливий предмет правового регулювання. На думку М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Ебзєєва, предмет правового регулювання – це все розмаїття суспільних відносин, які змінюються відповідно до конкретно-історичних умов, що регулює право [1, с. 334]. Отже, безпосереднім предметом правового регулювання досліджуваного питання є суспільні відносини, які виникають у процесі застосування працівниками органів внутрішніх справ України спеціальних засобів, зокрема службових собак.

Взагалі, виходячи з положень загальної теорії права, досліджувати питання правового регулювання можна, тільки звернувшись до проблеми механізму правового регулювання. Так, С. С. Алексєєв визначає механізм правового забезпечення як систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини, і відносить до його елементів юридичні норми, правові відносини, акти реалізації суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, акти застосування права, а також деякі додаткові елементи – індивідуальні акти, правоположення практики [2, с. 150]. Тобто до цього переліку включаються всі правові явища, які справляють певний регулюючий вплив на суспільні відносини. На нашу думку, механізм правового регулювання використання працівниками органів внутрішніх справ України службових собак охоплює дуже широке коло питань, а саме:

- правові норми, що визначають правовий статус правоохоронних органів, які мають право застосовувати вказані засоби;
- правові норми, що визначають межі та підстави використання службових собак у правоохоронній діяльності;
- правові норми, які визначають права та обов'язки інших суб'єктів.

Відмітимо, що фундаментальною частиною нормативно-правового регулювання правоохоронної діяльності, зокрема застосування службових собак під час оперативно-розшукової протидії злочинності, є правова основа ОРД, яка складається з сукупності правових актів, які проголошують правові норми, що регламентують групи однорідних суспільних відносин між державою та особою в процесі діяльності щодо забезпечення безпеки людини і суспільства, шляхом

застосування спеціальних методів, сил і засобів та виконання оперативно-розшукових дій, якщо іншими заходами неможливо попередити чи усунути загрозу життєво важливим інтересам людини і суспільства. В такій діяльності через застосування правових норм регламентуються відносини між державою чи її представниками та особами (перш за все особами, які посягають на об'єкти, які охороняються кримінальним законодавством) у зв'язку з необхідністю захисту життєво-важливих інтересів особистості, суспільства і держави від злочинних посягань [3, с. 61].

Аналізуючи вказане питання у розрізі застосування оперативно-профілактичних заходів, Н. Є. Філіпенко вважає, що це сукупність норм, викладених у законах і підзаконних нормативних актах, які створюють правові передумови для здійснення оперативно-розшукової профілактики або безпосередньо регламентують правові, організаційні і тактичні основи такої діяльності [4, с. 9].

У свою чергу, Є. О. Железов зазначає, що правова основа діяльності щодо розкриття злочинів – це сукупність норм, які регламентують оперативно-розшукову та дізнавальну роботу співробітників карного розшуку, їхні права та обов'язки, визначають гарантії законності у цій діяльності, а також соціальний і правовий захист співробітників та осіб, які заохочуються до виконання завдань щодо розкриття злочинів. Правову основу діяльності щодо розкриття злочинів складають Конституція України, закони України, укази президента України, постанови Кабінету міністрів України з питань боротьби зі злочинністю, а також міжнародно-правові угоди, учасником яких є Україна [5, с. 16].

Аналізуючи наведене, можна дійти висновку, що правовою основою застосування службових собак є Конституція України, закони та підзаконні акти, а також інші нормативно-правові акти, які регулюють вказану діяльність.

Так, відповідно до ст. 14 закону України «Про міліцію» працівники міліції як різновид спеціальних засобів мають право застосовувати (використовувати) службових собак, зокрема в таких випадках:

- для захисту громадян і самозахисту працівника міліції від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю;
- для припинення масових безпорядків і групових порушень громадського порядку;
- для відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби незалежно від їх належності або їх звільнення у разі захоплення;
- для затримання і доставляння в міліцію або інше службове приміщення осіб, які вчинили правопорушення, якщо зазначені особи чинять опір працівникам міліції або є підстави вважати, що вони можуть вчинити втечу або завдати шкоди оточуючим чи собі;
- для припинення опору працівнику міліції, іншим особам, які виконують службові або громадські обов'язки з охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю [6].

Водночас вказаним Законом установлюються і межі використання службових собак, зокрема забороняється застосовувати службових собак до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку, інвалідів та малолітніх, крім випадків вчинення ними групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, працівників міліції, або збройного нападу чи збройного опору [6].

Однак, аналізуючи наведені положення закону України «Про міліцію», можна резюмувати, що вони носять лише описово-декларативний характер, у зв'язку з чим доцільно розглянути положення підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють використання службових собак працівниками міліції.

Так, окремої уваги заслуговує Настанова з організації діяльності кінологічних підрозділів органів внутрішніх справ України, затверджена наказом МВС України від 19.07.2012 № 640 [7]. Вказаним нормативно-правовим актом установлюються основи організації діяльності кінологічних підрозділів (далі – КП) органів внутрішніх справ України, порядок використання службових собак під час здійснення оперативно-службових та профілактичних завдань, спрямованих на попередження та боротьбу зі злочинністю, забезпечення охорони громадського порядку, правила утримання, придбання, ветеринарне забезпечення та списання службових собак, а також діяльність навчальних закладів МВС, у яких здійснюють підготовку кінологів. Водночас відмітимо, що вказаним наказом передбачені законом України «Про міліцію» підстави застосування службових собак використовуються у визначенні основних завдань та обов'язків кінологічних центрів. Так, у п. 4.1 Настанови визначено, що у підрозділах ОВС для забезпечення охорони громадського порядку, у боротьбі зі злочинністю, а також з метою вирішення інших оперативно-службових завдань, покладених на МВС, використовуються спеціально підготовлені службові собаки (розшукові – для розшуку по запахових слідах осіб, які вчинили злочин, для проведення вибірки людини і речі, пошуку речових доказів і стріляних гільз; спеціальні – для пошуку і виявлення вибухових речовин, зброї і наркотичних засобів, закопаних (захованих) трупів; патрульно-розшукові – для використання в охороні громадського порядку; конвойні – для припинення втечі й затримання осіб, які втекли з-під варти; вартові – для охорони спеціальних установ і об'єктів ОВС). Водночас, як вказується у п. 1.9 Настанови, що контроль за оперативно-службовою діяльністю та організаційно-методичне забезпечення діяльності КП на місцях здійснює відповідний підрозділ Департаменту карного розшуку МВС; аналогічні положення відображені й у Положенні про вказаний Департамент [7; 8]. Однак, як недолік можна вказати, що зазначені нормативно-правові акти не описують тактики використання службових собак.

Разом з тим зазначимо, що з метою охорони громадського порядку із застосуванням службових собак в іншому нормативно-правовому акті – наказі МВС України від 28.07.1994 № 404 «Про затвердження

Статуту патрульно-постової служби міліції України» – підрозділ 5 «Особливості несення патрульно-постової служби нарядами з службовими собаками» розділу VII «Несення патрульно-постової служби» присвячений безпосередньо організації і тактиці застосування службових собак працівниками патрульно-постової служби міліції [9]. Так, з позиції правового регулювання питання застосування, як спецзасобів службових собак працівниками міліції можна констатувати, що це – єдиний нормативно-правовий акт, в якому доволі детально визначено тактику використання вказаних спеціальних засобів, однак тільки у частині, що стосується патрульно-постової служби.

Також слід зауважити, що з метою подальшого реформування органів внутрішніх справ у липні 2015 року було видано наказ МВС України від 02.07.2015 № 796 «Про затвердження Положення про патрульну службу МВС» [10]. Аналізуючи положення вказаного відомчого нормативно-правового акта, можна констатувати, що хоча п. 6 ч. 1 ст. 1 розділу VI передбачена можливість застосування спеціальних засобів, проте безпосередньо мова про службових собак не йде, а також не вказується тактика й організація здійснення вказаної діяльності. Тобто залучення службових собак для виконання службових обов'язків працівниками патрульної служби можливе, однак лише частково врегульовано шляхом бланкетного посилання на інші нормативно-правові акти.

Аналізуючи наведене, робимо висновок, що, по-перше, чинним законодавством визначено вичерпні підстави застосування службових собак; по-друге, питанню нормативно-правового регулювання тактики використання службових собак ще не приділено достатньої уваги з боку законодавця; по-третє, організаційні засади використання службових собак працівниками міліції окреслено у діючих нормативних актах без уточнень та врахування специфіки конкретних підрозділів ОВС.

Окремої уваги заслуговує закон України «Про Національну поліцію», оскільки відповідно до його положень вже в листопаді 2015 року на території України підрозділи міліції перестануть існувати як вид правоохоронних органів, а натомість їх змінять органи Національної поліції. Аналізуючи положення вказаного законодавчого акта, слід відмітити, що його п. 7 ч. 4 ст. 42 передбачено, що для виконання своїх повноважень поліцейські можуть використовувати такі спеціальні засоби, як службові собаки. Далі у п. 12 ч. 3 ст. 45 вказаного Закону визначено підстави їх застосування, зокрема під час:

- а) патрулювання;
- б) переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення;
- в) конвоювання (доставлення) затриманої або заарештованої особи;
- г) для відбиття нападу на особу та/або поліцейського [11].

Аналізуючи вказані підстави та співвідносячи їх з відповідними підставами застосування службових собак, закріпленими діючим законом України «Про міліцію», можна дійти висновку, що останнім

нормативно-правовим актом працівникам міліції надаються майже аналогічні повноваження для застосування вказаного різновиду спеціальних засобів.

Водночас слід наголосити, що інновацією закону України «Про Національну поліцію» є надання можливості використання службових коней нарівні зі службовими собаками [11]. Тобто вказаним Законом законодавець розширює кількість різновидів спеціальних засобів. Одночасно зазначимо, що в розвинутих країнах вказаний перелік спеціальних заходів розширений ще і використанням інших тварин.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що, по перше, в умовах переходу правоохоронної системи від міліції до національної поліції за працівниками органів внутрішніх справ залишається можливість застосування такого різновиду спеціальних засобів, як службові собаки. По-друге, існує необхідність розроблення підзаконного акта, яким би чітко регламентувалися питання стосовно організації і тактики застосування вказаних спеціальних засобів. По-третє, враховуючи досвід світових правоохоронних організацій, на нашу думку, є необхідність, окрім визнання різновидами спеціальних засобів службових собак та службових коней, внести зміни та виокремити їх під загальною назвою «Службові тварини».

Список використаних джерел: 1. Теория государства и права : учеб. для вузов / под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Эбзеева. – М. : Юнити-Дана, 2001. – 640 с. 2. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве : учебник / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1966. – 428 с. 3. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Ч. 1 : підручник / О. М. Бандурка ; МВС України, Нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Вид-во НУВС, 2002. – 336 с. 4. Філіпенко Н. Є. Діяльність оперативних підрозділів пенітенціарних установ щодо профілактики правопорушень серед жінок, які відбувають покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 / Філіпенко Наталія Євгенівна. – Харків, 2001. – 16 с. 5. Железов Є. О. Правова основа, суть і значення розкриття злочинів підрозділами карного розшуку / Є. О. Железов // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – Спецвип. № 1. – С. 12–19. 6. Про міліцію : закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12>. 7. Настанова з організації діяльності кінологічних підрозділів органів внутрішніх справ України : затв. наказом МВС України від 19 лип. 2012 р. № 640 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2012/19.07.2012_640.htm. 8. Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 10 жовт. 2014 р. № 1057 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS541.html. 9. Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України : наказ МВС України від 28 лип. 1994 р. № 404 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0213-94>. 10. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС : наказ МВС України від 2 лип. 2015 р. № 796 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 54. – Ст. 1767. 11. Про Національну поліцію : закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII // Голос України. – 06.08.2015. – № 141–142.

Надійшла до редколегії 25.08.2015

Пеньков С. В. Особенности нормативно-правового регулирования применения служебных собак при осуществлении оперативно-розыскного противодействия преступности

Рассмотрены действующие нормативно-правовые акты, регулирующие применение специальных средств, в частности служебных собак, работниками органов внутренних дел Украины. В то же время сделана попытка проанализировать указанные нормативно-правовые акты и соотнести их с положениями закона Украины «О Национальной полиции». Определены проблемные аспекты в правовом регулировании применения специальных средств, в частности служебных собак, работниками органов внутренних дел Украины и предложены возможные пути их преодоления.

Ключевые слова: специальные средства, служебные собаки, органы внутренних дел, правовое регулирование.

Penkov S. V. Features of legal regulation of using service dogs in realizing operative and search crime combating

Regulations governing social relations in the sphere of using service dogs by police officers in Ukraine while realizing operative and search crime combating are considered; it is also determined that the legal basis for using of service dogs is the Constitution of Ukraine, laws and regulations and other regulatory and legal acts governing mentioned activity.

Simultaneously the author has made an attempt to analyze these regulations; as the result it is stated that, firstly, the current legislation contains comprehensive set of grounds for using service dogs; secondly, the legislator paid not enough attention to the issue of legal regulation of tactical use of service dogs; thirdly, just the main aspects of the organization of the usage of service dogs by police officers without specific consideration and clarification of police units, except the patrol unit are consolidated. At the same time, correlating the provisions of current regulatory acts with the provisions of the Law of Ukraine «On the National Police» it is determined that the law of Ukraine «On Police» and the new law on police internal affairs officers are provided almost similar authorities to use the specified kind of special tools.

As the result of conducted study it is concluded that in the terms of transition of law enforcement system from the police to the National Police the police officers keep the ability to use such a kind of special tools as service dogs. There is a need to develop a by-law act, which strictly regulates the issue concerning the organization and tactics of using stated special tools. Taking into account the practical experience of foreign law enforcement agencies, it is appropriate, besides the recognition of service dogs and horses as the kind of special tools, to amend the Law of Ukraine «On the National Police» by the way of their separation under the general name «service animals».

Keywords: special means, service dogs, law enforcement agencies, legal regulation.

УДК 343.137.5(477)

С. С. Пієв**ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Розглянуто положення міжнародно-правових актів та національного законодавства з питань регламентації кримінального провадження щодо неповнолітніх. Окремо досліджено питання щодо визначення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, відповідно до законодавства України та деяких інших країн. Запропоновано періодизацію віку неповнолітньої особи залежно від можливості вчинення нею нетяжкого суспільно небезпечного діяння та залучення її у зв'язку з цим до кримінального судочинства. Сформульовано поняття неповнолітнього підозрюваного.

Ключові слова: міжнародно-правові акти, КПК України, кримінальне провадження щодо неповнолітніх, досудове розслідування, неповнолітній підозрюваний, вік особи, законний представник, захист неповнолітньої особи.

Постановка проблеми. Вікові особливості неповнолітніх викликають необхідність диференційовано підходити до правової регламентації досудового та судового провадження, що знайшло відображення у главі 38, а також ряді загальних положень чинного КПК України. Питання досудового розслідування за участю неповнолітніх мають особливу значущість, оскільки, по-перше, саме на цій стадії кримінального процесу прав і свобод особи торкаються найбільш гостро, а по-друге, від якості проведеного розслідування багато в чому залежить досягнення усіх цілей кримінального судочинства за даною категорією проваджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правова регламентація кримінального провадження щодо неповнолітніх привертає увагу багатьох науковців та практиків. Питанням, пов'язаним з участю неповнолітніх у кримінальному судочинстві, присвятили свої праці Ю. П. Аленін, С. Є. Абламський, Ю. В. Баулін, В. Д. Бринцев, О. Х. Галімов, Є. М. Гідулянова, А. Є. Годубов, Г. В. Дідківська, В. В. Долежан, А. Я. Дубинський, С. М. Зеленський, В. С. Зеленецький, Л. Л. Каневський, В. П. Кашепов, М. І. Копет, О. О. Левендаренко, В. В. Леоненко, О. В. Мартовицька, Г. М. Міньковський, Г. М. Омеляненко, В. Т. Очередін, Н. В. Павлюк, А. М. Палюх, В. Я. Рибальська, А. Б. Романюк, Н. Ш. Сафін, В. В. Сташис, Т. Г. Фоміна, В. В. Шимановський, В. Ю. Шепітько, О. О. Юхно та інші. Однак слід зазначити, що більшість досліджень проводилось ще до прийняття у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України. У зв'язку з тим залишається ряд актуальних питань, пов'язаних із участю неповнолітньої особи у кримінальному судочинстві.

Згідно з поширеною серед науковців думкою неповнолітній – це та особа, яка не досягла певного віку, з яким закон пов'язує повну цивільну дієздатність, тобто можливість реалізувати в повному обсязі передбачені Конституцією та іншими законами суб'єктивні права,

свободи і юридичні обов'язки [1, с. 11], однак таке визначення не є повним.

Мета цієї статті полягає у теоретичному дослідженні та визначенні поняття неповнолітнього підозрюваного.

Виклад основного матеріалу. Суттєве значення при дослідженні поняття «неповнолітній підозрюваний» має звернення до міжнародно-правових актів. Так, у ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 року визначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [2]. У ст. 11 Правил ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, вказано, що неповнолітнім є будь-яка особа у віці до 18 років. Вікова межа, з досягненням якої має бути заборонено позбавлення дитини свободи, повинна визначатися законом [3].

Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), не визначають вікової межі повноліття, проте їх ст. 2.2 містить визначення поняття «неповнолітній», згідно з яким ним є дитина або молода людина, яка у межах існуючої правової системи може бути притягнута за правопорушення до відповідальності у такій формі, що відрізняється від форми відповідальності, що застосовується до дорослого [4]. У цьому міжнародному документі чітко не визначається вік кримінальної відповідальності, оскільки, як зазначено у коментарі до ст. 4.1 Пекінських правил, мінімальні межі віку кримінальної відповідальності дуже відрізняються залежно від історичних і культурних особливостей. Використання сучасного підходу полягає у визначенні здатності дитини перенести пов'язані з кримінальною відповідальністю моральні та психологічні аспекти, тобто у визначенні можливості притягнення дитини до відповідальності з огляду на індивідуальні особливості та сприйняття і розуміння нею відповідальності за явно антигромадську поведінку. Якщо вікова межа кримінальної відповідальності встановлена на занадто низькому рівні або взагалі не встановлена, поняття відповідальності стає безглуздом. Загалом існує зв'язок між поняттям відповідальності за правопорушення або злочинну поведінку та іншими соціальними правами і обов'язками (такими, як сімейний стан, громадянське повноліття тощо). Тому слід докласти зусиль для встановлення розумної вікової межі нижнього рівня, яка могла б застосовуватись у міжнародному масштабі.

У межах нашої статті також необхідно дослідити, як поняття неповнолітнього розкривається у національному законодавстві. Так, у ст. 6 Сімейного кодексу України вказано, що неповнолітньою вважається дитина у віці від 14 до 18 років, а малолітньою вважається дитина до досягнення нею 14 років [5]. Крім того, у ст. 32 Цивільного кодексу України вказано, що неповнолітня особа – це фізична особа у віці від 14 до 18 років [6]. У ст. 187 Кодексу законів про працю України зазначено, що неповнолітні – це особи, які не досягли 18 років [7].

Але вбачається, що у цьому законі не вказано нижньої вікової межі. Аналогічне визначення міститься й у ст. 32 Житлового кодексу [8], а також у ст. 1 закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [9]. Крім того, важливо зрозуміти, як поняття неповнолітнього визначено у кримінальному процесуальному законодавстві. Так, у п. 12 ст. 3 чинного КПК України вказано, що неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а в п. 11 визначено, що малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Поняття підозрюваного визначено у ст. 42 КПК України. У главі 38 КПК України, що присвячена кримінальному провадженню щодо неповнолітнього, поняття неповнолітнього підозрюваного не визначено.

Кримінальний кодекс України поняття неповнолітньої особи не містить, але встановлює 16-річний вік, по досягненню якого неповнолітній підлягає кримінальній відповідальності (ч. 1 ст. 22 КК України) [10]. Однак в окремих випадках до кримінальної відповідальності притягуються особи, які на момент вчинення злочину досягли 14-річного віку. Злочини, за які кримінальна відповідальність настає з 14 років, перелічені у положеннях ч. 2 ст. 22 КК України, і цей перелік є вичерпним.

За багатьма вітчизняними дослідженнями обмеження мінімально-го віку кримінальної відповідальності 14–16 роками пов'язано з тим, що саме у цьому віці відбувається становлення підлітка як особистості, перехід від дитячого стану до дорослого. У цьому віці неповнолітні вже можуть розуміти й оцінювати свої вчинки, хоча психіка їх ще не зовсім сформована і вони не завжди критично ставляться до своїх дій, схильні до наслідування, можуть вчинити правопорушення із помилкових уявлень про товариство, нерідко неспроможні протистояти негативному впливові їх оточення. У цей період підліткам притаманні бурхлива енергія, емоційність, імпульсивність, сприйнятливність. Вони, як правило, довірливі та люблять фантазувати. У цьому віці виявляється зацікавленість до пригод, подорожей, виникають різні захоплення, прагнення продемонструвати свою самостійність тощо. Враховуючи все це, Кримінальний кодекс України передбачає певні особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх (розділ XV Загальної частини КК України).

Для порівняння зазначимо, що мінімальний вік притягнення особи до кримінальної відповідальності у законодавствах різних країн визначений по-різному: в Австрії, Німеччині, Японії – 14 років, у Франції – 13 років, у Новій Зеландії – 10 років, Ірландії – 7 років [11, с. 412]. Встановлення різного віку притягнення осіб до кримінальної відповідальності у різних країнах пов'язано також із тим, що міжнародні правові акти чітко не визначають мінімальний вік притягнення до кримінальної відповідальності. Як зазначено у коментарях до ст. 2 Пекінських правил, вікові межі залежатимуть і будуть прямо поставлені в залежність від положень кожної правової системи,

таким чином повністю враховуючи економічні, соціальні, політичні, культурні та правові системи країн-учасниць. Тому поняття «неповнолітній» у світі охоплює широкий віковий діапазон від 7 до 18 років або старше.

Порівнюючи мінімальний вік кримінальної відповідальності у різних країнах, можна зробити висновок, що національне кримінальне законодавство встановлює достатньо високий новий рівень для кримінальної відповідальності. Водночас останнім часом у дискусії з цих питань все більше науковців порушують питання про пониження віку кримінальної відповідальності. Так, зокрема, В. Ф. Мороз вважає, що у зв'язку з тими новоутвореннями, які з'являються на початку підліткового віку (11–12 років), підлітки здатні до організованої та цілеспрямованої діяльності, і 11–13-річний підліток здатний до вчинення підготовленого і добре спрямованого злочину; хоча 11–13-річний підліток багато чого ще не розуміє, кожний усвідомлює, що таке життя і смерть, що таке біль та ін. Тому автор пропонує притягати до кримінальної відповідальності неповнолітніх віком 11–13 років [12, с. 74–75]. На думку окремих науковців, слід понизити вік за вчинення неповнолітнім дій, які підпадають під кримінальну відповідальність, зокрема з 14 до 10 років, оскільки вже у 10-літньому віці на сьогодні дитина здатна у повному обсязі усвідомлювати і суспільну небезпеку, і кримінальну протиправність усіх вчинених нею діянь. Якщо дитина буде усвідомлювати, що за вчинені нею протиправні дії може настати кримінальне покарання, то, можливо, це зможе попередити вчинення нею злочину [13, с. 149]. Деякі автори наголошують на необхідності встановлення віку кримінальної відповідальності за вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину з 12 років [14, с. 77].

Дійсно, установлено, що сучасні підлітки у віці 11–13 років уже розуміють сутність багатьох кримінально-правових заборон [15, с. 399]. Водночас вважаємо, що у дитини віком до 14 років відсутня здатність передбачати результати своєї діяльності та правильно давати оцінку, зокрема, яку користь чи шкоду вона може принести суспільству. Тому ми підтримуємо позицію законодавця у даному питанні і вважаємо, що у період становлення ювенальної юстиції в нашій державі необхідно не знижувати вік кримінальної відповідальності, а навпаки, вести мову про посилення профілактичної роботи серед молоді. Крім того, слід врахувати, що останнім часом більшість країн пропонують замінити судовий порядок вирішення справи щодо неповнолітніх на альтернативний, який унеможливує участь дитини у кримінальному процесі. З цього питання слід звернутись до висловлювань відомого процесуаліста І. Я. Фойницького, який наголошував, що, як показує досвід, для осіб з нерозвинутою свідомістю та крихкою сприйнятливістю, не зміцнілих характером та схильних швидко захоплюватися прикладом, звичайне судове провадження пов'язане з багатьма небезпечностями. Урочистість процесу в їхніх очах служить до звеличування злочину і збуджує

прагнення до помилкової слави між однолітками і злочинцями; гласність розбору знайомить їх з такими сторонами злочинного життя, які від юнака повинні бути приховані якомога довше, і обертає залу суду немовби у школу злочинів. Іноді ж під впливом віку самі заходи, які застосовуються державою до винуватців, змінюються, і замість заходів каральних призначаються заходи виховні, для встановлення яких звичайний кримінальний суд не зовсім підходить [16, с. 507–508], що ми підтримуємо.

Стосовно питання щодо притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності необхідно наголосити, що у кримінальному процесуальному законодавстві виділена окрема категорія неповнолітніх – це особи, які після досягнення 11-річного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Тобто це неповнолітні, які вчинили діяння у віці з 11 до 14 (16) років. Вказана категорія осіб не є суб'єктом злочину. Разом з тим законодавець запровадив особливий порядок кримінального провадження щодо таких осіб. Досудове розслідування проводиться за певними правилами, визначеними § 2 глави 38 чинного КПК України. Проблемам участі малолітніх у кримінальному провадженні останнім часом присвятили свої дисертаційні дослідження Є. М. Гідулянова [17], С. М. Зеленський [18], Л. М. Палюх [19].

З урахуванням вказаного, можна визначити, що існує певна періодизація віку неповнолітньої особи. На це доречно вказують і деякі науковці. Відповідно до кримінального законодавства України Є. Д. Лук'янчиков та Д. П. Письменний розподілили неповнолітніх на три групи. До першої групи, на їх думку, належать особи до 14 років, які не несуть кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечних дій. Другу групу складають особи у віці від 14 до 16 років, які несуть кримінальну відповідальність не за всі злочини, а лише за ті, які становлять підвищену суспільну небезпеку. До третьої групи неповнолітніх входять особи від 16 до 18 років, які підлягають кримінальній відповідальності у загальному порядку [20, с. 43]. Враховуючи положення кримінального процесуального законодавства, така періодизація потребує уточнення, а саме виділення окремо осіб до 11 років, тобто таких, які не залучаються до кримінального судочинства, та осіб від 11 до 14 років, тобто таких, які не є суб'єктами злочину, проте у разі вчинення ними суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, залучаються до кримінального провадження і до них можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру.

Зазначена періодизація віку неповнолітньої особи відповідає етапам формування такої особистості, на що звертають увагу фахівці у галузі вікової психології. До таких етапів можна віднести:

1) молодший підлітковий вік, який охоплює період розвитку 11–12 років; 2) старший підлітковий вік – 13–15 років; 3) молодший юнацький вік, який починається приблизно у 16 років і закінчується до 18 років [21–23].

Висновок. Таким чином, враховуючи можливість вчинення особою суспільно небезпечного діяння та залучення її у зв'язку з цим до кримінального судочинства, можна запропонувати таку періодизацію віку неповнолітньої особи: 1) малолітні особи віком до 11 років. Вони перебувають поза сферою кримінально-правового впливу; 2) малолітні особи віком від 11 до 14 років. Такі особи не несуть кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, але залучаються до кримінального провадження і до них можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру; 3) неповнолітні особи віком від 14 до 16 років. Такі особи притягуються до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 22 КК України; 4) неповнолітні особи віком від 16 до 18 років. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності у загальному порядку. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх осіб віком від 14 (16) до 18 років здійснюється відповідно до вимог § 1 глави 38 чинного КПК України.

З урахуванням вищевикладеного, можна визначити, що неповнолітнім підозрюваним є особа у віці від 16 років (у випадках, передбачених положеннями ч. 2 ст. 22 КК України, з 14 років) до 18 років, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження такої особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень.

Аналіз правового становища неповнолітнього підозрюваного дозволяє зробити висновок, що він є самостійним учасником кримінальних процесуальних відносин і, вступаючи у сферу кримінального судочинства, зберігає свій конституційний статус, що характеризує його як громадянина держави, і набуває кримінального процесуального статусу як учасник кримінального провадження.

Список використаних джерел: 1. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии : учеб. пособие. – 2-е изд., испр., доп. / Э. Б. Мельникова. – М. : Дело, 2001. – 272 с. 2. Конвенція [ООН] про права дитини : від 20 листоп. 1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – Ст. 205. 3. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі : від 14 груд. 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205. 4. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх : від 29 листоп. 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

5. Сімейний кодекс України : закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135. 6. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356. 7. Кодекс законів про працю України : закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. 8. Житловий кодекс Української РСР : закон України від 30 черв. 1983 р. № 5464-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>. 9. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : закон України від 5 лют. 1993 р. № 2998-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 16. – Ст. 167. 10. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. 11. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть : учебник / под ред. Б. В. Здравомыслова. – М. : Юрист, 1999. – 480 с. 12. Мороз В. Ф. Про юридичну оцінку суспільно небезпечних вчинків, скоєних підлітками віком від 11 до 14 років / В. Мороз // Право України. – 1999. – № 9. – С. 72–75. 13. Загородній В. В. Щодо зниження віку кримінальної відповідальності неповнолітніх / В. В. Загородній, А. М. Титов // Проблеми досудового та судового провадження : зб. тез кругл. столу, м. Донецьк, 28 жовт. 2011 р. – Донецьк : Донецьк. юрид. ін-т, 2012. – С. 148–149. 14. Вергунова С. Н. Уголовно-процессуальное положение несовершеннолетних при расследовании преступлений органами внутренних дел : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Вергунова Светлана Николаевна. – СПб., 2004. – 245 с. 15. Игошев К. Е. Семья, дети, школа / К. Е. Игошев, Г. М. Миньковский. – М. : Юрид. лит., 1989. – 448 с. 16. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. Т. 2 / Иван Яковлевич Фойницкий. – 4-е изд., доп. и пересм. – СПб. : Типо-литография Двигатель, 1915. – 608 с. 17. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гідулянова Євгенія Миколаївна. – Одеса, 2008. – 245 с. 18. Зеленський С. М. Процесуальний порядок вирішення справ про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Зеленський Сергій Миколайович. – Київ, 2007. – 318 с. 19. Палюх Л. М. Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Палюх Лідія Михайлівна. – Львів, 2006. – 231 с. 20. Лукьянчиков Е. Д. Разрешение органами внутренних дел заявлений и сообщений о преступлениях несовершеннолетних : учеб. пособие / Е. Д. Лукьянчиков, Д. П. Письменный. – Київ : НІИиРІО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1987. – 67 с. 21. Лукин Н. С. Психология подростка / Н. С. Лукин. – М. : Учпедгиз, 1959. – 240 с. 22. Орлов В. С. Подросток и преступление : Основные пути предупреждения преступлений несовершеннолетних / В. С. Орлов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 202 с. 23. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте: психологические исследования / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.

Надійшла до редколегії 26.08.2015

Пнев С. С. Определение понятия несовершеннолетнего подозреваемого в уголовном производстве

Рассмотрены положения международно-правовых актов и национального законодательства по вопросам регламентации уголовного производства в отношении несовершеннолетних. Отдельно исследованы вопросы определения возраста, с которого наступает уголовная ответственность, в соответствии с законодательством Украины и некоторых других стран. Предложена периодизация возраста несовершеннолетнего в зависимости от возможности совершения им общественно опасного деяния и вовлечения его в связи с этим в уголовное судопроизводство. Сформулировано понятие несовершеннолетнего подозреваемого.

Ключевые слова: международно-правовые акты, УПК Украины, уголовное производство в отношении несовершеннолетних, досудебное расследование, несовершеннолетний подозреваемый, возраст лица, законный представитель, защита несовершеннолетнего.

Piev S. S. Determining the concept of a minor suspect within criminal proceedings

It is proved that the concept of the age of a minor suspect that is contained in the current Criminal Procedural Code of Ukraine is imperfect. In order to improve this concept a comparison of international and legal acts is conducted; and it is found out that different countries at the legislative level have polar definitions of the studied concept, and the age of bringing minors to criminal liability in criminal proceedings varies from 7 to 18 years. National legislation concerning the term of «a minor» is studied. The regulation of criminal proceedings, where the participants are minor suspects and accused persons is analyzed; at the same time certain gaps and inconsistencies are established. Academic positions of scholars concerning studied issues are provided; the lack of clarity and consensus in defining the studied concept is found out. After singling out one of the most spread positions of scholars about the further establishment of a reduced age of criminal liability for juveniles, who in the present state are more informed about crime and social behavior and their personal estimation, the author has grounded his own scientific position about the fallacy of such approaches. It is emphasized on the need to continue the implementation of international tendencies of developing juvenile justice in Ukraine, according to the provisions of which the offence committed by a minor may be provided with the legal assessment beyond the criminal proceedings and judicial proceedings, if a particularly serious crime is not committed. Before taking such a decision in Ukraine, periodization and classification of the age of a minor, depending on the possibility to commit not serious, socially dangerous act (omission) and involvement in regard to this to the criminal proceedings and judicial proceedings under the current legislation, are offered. By the results of the study the author's concept of a minor suspect is formulated.

Keywords: international and legal acts, Criminal Procedural Code of Ukraine, criminal proceedings against minors, pre-trial investigation, minor suspect, person's age, legal representative, defense of a minor.

УДК 343.33

І. М. Ральченко**МЕТА ПРОВОКАЦІЇ ВІЙНИ ЯК ОЗНАКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСІБ
ТА УСТАНОВ, ЩО МАЮТЬ МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ:
ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ ТА ЗНАЧЕННЯ**

Розглянуто мету провокації війни як одну з ознак суб'єктивної сторони складів передбачених ст. 444 Кримінального кодексу України злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист. Розкрито значення вказаної ознаки для кримінально-правової оцінки цих злочинів та для кримінальної відповідальності за їх вчинення. Шляхом застосування герменевтичного й формально-юридичного методів наукового пізнання виявлено основні проблеми встановлення змісту мети провокації війни.

Ключові слова: злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист; мета злочину; провокація війни; збройний конфлікт; суб'єктивна сторона злочину; кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Як випливає з положень ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України [1] (далі – КК), одним із завдань цього законодавчого акта є забезпечення миру і безпеки людства. Особливого значення виконання цього завдання набуло у новому тисячолітті, в якому, з одного боку, помітно посидились прагнення міжнародної спільноти до безпечного й мирного співіснування країн як запоруки прогресу людської цивілізації, а з іншого – значно зросли ризики ескаляції міжнародних конфліктів (потенційними причинами яких є стрімке збільшення населення планети, обмеженість ресурсів і територій, перерозподіл центрів геополітичного впливу), масштаби яких, враховуючи постійне вдосконалення технологій масового знищення, досить легко можуть стати глобальними й всеохоплюючими.

Нестабільність і вразливість сучасних міжнародних відносин зумовлює необхідність удосконалення кримінально-правових засобів підтримання міжнародного правопорядку. Для виконання зазначеного завдання вітчизняний кримінальний закон визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, що посягають на мир, безпеку людства та на міжнародний правопорядок, та встановлює покарання щодо осіб, котрі їх вчинили. До кримінально караних посягань на сферу міжнародних відносин належать і злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК).

Зважаючи на встановлені законом (ч. 1 ст. 2 КК) вимоги щодо підстави кримінальної відповідальності, для забезпечення реалізації останньої за посягання, спрямовані проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, важливим завданням є точне й вичерпне встановлення змісту всіх елементів та ознак складів злочинів, передбачених ст. 444 КК. При цьому зміст ст. 444 КК дозволяє побачити, що до конститутивних елементів складів злочинів, передбачених цією нормою, належить, зокрема, мета впливу на характер діяльності осіб, котрі мають міжнародний захист, або на діяльність держав

чи організацій, яких вони представляють, а також мета провокації війни чи міжнародних ускладнень. Підставу для такого висновку надає відоме в кримінальному праві положення, згідно з яким мета визнається обов'язковою ознакою складу злочину, якщо вона прямо передбачена у диспозиції кримінального закону [2, с. 190].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У публікаціях вітчизняних правознавців, що займалися розробкою складів злочинів проти осіб чи установ, які мають міжнародний захист (М. Хавронюка, С. Яценка, О. Житного, В. Киричка, О. Бахуринської, С. Мохончука, В. Миронової, Т. Тертиченко, І. Доброхода та деяких інших фахівців), мету цих злочинів не було висвітлено. Така неувважність з боку юридичної доктрини до зазначеної суб'єктивної ознаки небезпечна не лише тим, що внаслідок цього залишаються «білі плями» у кримінально-правовій характеристиці злочинів, передбачених ст. 444 КК. Дефіцит знань із цієї проблематики може негативно позначитись на практиці реалізації положень зазначеної норми кримінального закону, адже добре відомо, що найбільша кількість помилок при його застосуванні допускається під час встановлення ознак, які характеризують саме суб'єктивну сторону злочину (що пояснюється їх внутрішньою, психологічною природою, а отже – неочевидністю). Зазначені обставини в сукупності визначають **завдання** цієї публікації – здійснити характеристику та встановити значення мети провокації війни як однієї з ознак суб'єктивної сторони передбачених ст. 444 КК злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист.

Виклад основного матеріалу. Теорія кримінального права визначає мету злочину як ідеальний образ бажаного майбутнього результату, якого прагне злочинець, вчиняючи суспільно небезпечне діяння [3, с. 184]. Як ознака суб'єктивної сторони злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, мета відіграє важливу роль. По-перше, з її належності до обов'язкових ознак складів цих злочинів випливає, що діяння можуть бути кваліфіковані за ст. 444 КК лише за обов'язкової наявності у вчиненому будь-якої із зазначених у ній цілей (або при їх сукупності чи поєднанні з іншими цілями). Отже, мета підлягає обов'язковому встановленню в процесі кримінально-правової оцінки вчиненого злочину та входить до предмета доказування у кримінальному провадженні про злочини проти осіб чи установ, що мають міжнародний захист. По-друге, цілі злочину дозволяють відмежувати передбачені ст. 444 КК посягання від інших, зовні подібних до них, кримінальних правопорушень. Якщо вказані в цій нормі злочинні дії спрямовані на досягнення результату, який не відповідає названим у ч. 1 ст. 444 КК цілям (наприклад, напад на приміщення дипломатичного представництва здійснено з метою заволодіння наявним у ньому цінним майном; представника офіційної міжурядової делегації викрадено для одержання викупу за нього), то вони не містять складу злочину проти міжнародного правопорядку і підлягають кваліфікації за іншими статтями КК [4, с. 418]. По-третє, зважаючи на розроблені в кримінально-правовій доктрині

критерії, згідно з якими наявність у складі злочину спеціальної цілі вказує на прямий умисел як вид вини у його вчиненні [5, с. 42–50], є підстави для висновку, що злочини, передбачені у ст. 444 КК, є прямоумисними (що важливе для вирішення низки кримінально-правових питань, зокрема для визначення стадій цих злочинів). По-четверте, зміст мети враховується при визначенні ступеня суспільної небезпеки діяння, яке вчинене для її досягнення. На нашу думку, з чотирьох цілей, про які йдеться в диспозиції ст. 444 КК, на найвищу небезпеку злочину проти особи (установи), що має міжнародний захист, вказує мета провокації війни. З цих міркувань **предметом дослідження** в цій публікації обрано саме зазначену мету.

Ще один аспект, який вказує на значення аналізованої в цій публікації мети злочину, пов'язаний із тим, що в кримінально-правовій доктрині провокація входить до вчення про співучасть у злочині (провокація злочину – одне зі спеціальних питань відповідальності при співучасті). За загальним правилом дії провокатора кваліфікуються як підбурювання до злочину, вчиненого спровокованою особою, та кваліфікуються за ч. 4 ст. 27 КК і статтю про відповідальність за спровокований злочин [2, с. 252]. Зважаючи на те, що в законодавстві України планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни криміналізовані у ст. 437 КК, встановлення змісту ознаки «провокація війни» важливе для визначення того, чи не можуть бути дії, спрямовані на провокацію війни, спеціальним випадком підбурювання до злочинів, передбачених цією нормою (з відповідною їх кваліфікацією за правилами про відповідальність співучасників).

Жодних офіційних зразків тлумачення мети провокації війни у вітчизняному кримінальному праві не існує, а вивчення спеціальної літератури свідчить, що під час характеристики ознак передбачених ст. 444 КК злочинів фахівці, як правило, уникають розкриття змісту цієї мети, обмежуючись констатацією факту її наявності серед обов'язкових ознак суб'єктивної сторони злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист. Лише деякі автори намагалися здійснити її аналіз. Так, О. Кібальник та І. Соломоненко розуміють мету провокації війни як прагнення особи до початку збройного зіткнення між державами (групами держав) як суб'єктами міжнародного права. При цьому не має значення, проводитимуться бажані військові дії *de facto* чи війна буде оголошена *de jure* [6, с. 190]. Подібно до наведеної вище є інтерпретація мети провокації війни, запропонована С. Мохончуком, який характеризує її як прагнення розв'язати збройний конфлікт між державами незалежно від того, чи досягне особа цієї мети, чи будуть воєнні дії розпочаті, чи буде оголошена війна *de jure* [4, с. 416]. Слід зауважити, що у викладенні вказаними авторами аналізованої мети бажаний результат злочинних дій винного представлений як війна (початок зіткнення, розв'язання конфлікту), в той час як законодавець робить наголос не на війні як кінцевому результаті дій винного, а саме на її провокації.

Звернувшись до граматичного тлумачення положень ст. 444 КК та врахувавши семантичне значення слів «війна» (що позначає збройну боротьбу між різними державами та народами або між суспільними класами у межах однієї держави (в останньому випадку війна називається громадянською) і «провокація» (яке походить від латинського «*provocatio*», тобто «виклик», і означає підбурення, намовляння, навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо з метою підбурити їх на певні несприятливі, згубні для них вчинки або рішення [7, с. 149, 726; 8, с. 398]), аналізовану мету можна визначити як наявність у винного в момент вчинення злочину прагнення підбурити цим вчинком певних суб'єктів (державу, народ, суспільний клас) до рішення про початок збройної боротьби або (якщо це рішення вже прийняте) до його реалізації. Водночас формально-юридичний аналіз з урахуванням положень міжнародного і внутрішнього (національного) права засвідчує, що ознака «мета провокації війни» є не настільки простою для розуміння. Це зумовлено складністю питання юридичного визначення війни.

У міжнародно-правових джерелах ідеться про різні події, які містять ознаки війни: агресивна війна, війна на порушення міжнародного права, гуманітарні інтервенції, спрямовані на попередження геноциду або істотних порушень прав людини (їх прикладом є воєнні дії «Коаліції одностумців» проти Іраку), воєнні операції, спрямовані на рятування державою власних громадян [9, с. 658, 659]. При цьому не всі акти збройної боротьби отримують негативну юридичну оцінку. Так, цілком правомірними з точки зору міжнародного права є реалізація членом Організації Об'єднаних Націй права на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться озброєний напад на нього (ст. 51 Статуту ООН), а також збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування й іноземної окупації і проти расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення (ч. 4 ст. 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів) [10; 11]. Крім того, в міжнародному гуманітарному праві розрізняють оголошену війну та будь-який інший збройний конфлікт, що може виникнути між двома чи більше державами, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них (наприклад, про це йдеться у ст. 2 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими) [12].

За визначенням Т. Сиройд, «з точки зору міжнародного права, війна – це винятковий стан, який характеризується тим, що поки вона продовжується, припиняється дія міжнародного права, покликаного регулювати відносини між суб'єктами в мирний час, воюючі сторони керуються нормами і принципами міжнародного гуманітарного права, чи, як його ще називають, права збройних конфліктів» [13, с. 238]. Фахівці з міжнародного права розрізняють міжнародні збройні конфлікти (в яких один суб'єкт міжнародного права (держави, нації та народності, що борються за свою незалежність, міжнародні організації,

що здійснюють колективні збройні заходи для підтримання миру і міжнародного правопорядку) застосовує збройну силу проти іншого суб'єкта) та збройні конфлікти неміжнародного характеру (всі громадянські війни і внутрішні конфлікти, що виникають зі спроб державних переворотів тощо). При цьому уточнюється: «воєнні дії, що ведуться збройними силами на території своєї держави проти свого населення, у більшості своїй не є війною в міжнародному значенні цього поняття» [14, с. 590].

У тексті чинного КК вітчизняний законодавець використовує різноманітні суміжні поняття: «війна», «агресивна війна», «воєнний конфлікт», «агресивні воєнні дії», «збройні конфлікти», «період воєнного стану». На нашу думку, співвідношення між ними також має значення для визначення кримінально-правового змісту аналізованої в цій публікації мети злочину. Так, за висновками В. Попович, систематичне тлумачення кримінального закону дозволяє зробити висновки, що поняттям «війна» охоплюється в ньому й «агресивна війна» та «воєнний конфлікт», а воєнний конфлікт є складовою агресивної війни. При цьому дослідниця вважає, що «збройний конфлікт не містить основних ознак, властивих війні, як особливому стану суспільства, а також необхідних правових критеріїв, що визначають його як війну», та нагадує відомий принцип: «будь-яка війна – це збройний конфлікт, але не будь-який збройний конфлікт є війною» [15, с. 171–173]. В. Базов стверджує, що «поняття «збройний конфлікт» охоплює більш широкий спектр збройних ситуацій, ніж поняття «війна», до якої належать збройні конфлікти лише міжнародного характеру» [16, с. 128, 129]. Як бачимо, за формально-догматичного підходу й систематичного тлумачення положень ст. 444 КК у її зв'язку з нормами міжнародного права та іншими приписами КК мета провокації війни має інший зміст порівняно з тим, що був визначений вище на підставі граматичної інтерпретації цієї ознаки. Так, під провокацією війни в такому випадку можна розуміти лише прагнення підбурити міжнародний збройний конфлікт, досягти виникнення певного виняткового стану у відносинах між суб'єктами міжнародного права. Не можна визнавати метою провокації війни й намагання винного ініціювати збройне протистояння, яке вважатиметься таким, що відповідатиме нормам міжнародного права.

Висновки. В цілому проведене дослідження дозволило показати багатоаспектність кримінально-правового значення передбаченої в ст. 444 КК суб'єктивної ознаки «мета провокації війни» та її ролі у кваліфікації кримінальних правопорушень як злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, реалізації кримінальної відповідальності за них, а також у процесі їх відмежування від суміжних злочинів та від підбурювання до злочину, передбаченого ст. 437 КК. Водночас застосування різних підходів до інтерпретації цієї обов'язкової ознаки складів злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, свідчить, що вона є досить складною для розуміння. Так, зокрема, при встановленні змісту аналізованої

мети слід врахувати, що шляхом провокації війни до збройного протистояння можуть бути підбурені не лише держави, але й інші суб'єкти міжнародного права (міжнародні організації, народи тощо). Важливо звернути увагу на недостатність визначення мети провокації війни через більш вузьке поняття «збройний конфлікт». Залишається відкритим питання про охоплення цією ознакою таких подій, як провокація громадянської війни, визвольної війни, збройного протистояння, що є правомірним за міжнародним правом. Огляд положень національного і міжнародного права надає підстави для критики законодавця, який сформулював аналізовану мету максимально широко, що створює низку проблем у визначенні її змісту, та дозволяє стверджувати про незавершеність процесу доктринального визначення ознак суб'єктивної сторони злочинів, передбачених у ст. 444 КК.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. 2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2015. – 528 с. 3. Дагель П. С. Суб'єктивна сторона преступлення і ее установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – 243 с. 4. Мохончук С. М. Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві і законі : монографія / С. М. Мохончук. – Харків : Право, 2013. – 528 с. 5. Рапог А. И. Вина в советском уголовном праве / А. И. Рапог. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 187 с. 6. Кибальник А. Г. Преступления против мира и безопасности человечества / А. Г. Кибальник, И. Г. Соломонович. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 385 с. 7. Сучасний тлумачний словник української мови : 100000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків : Школа, 2008. – 1008 с. 8. Данилюк І. Г. Сучасний словник іншомовних слів для середньої і вищої школи / І. Г. Данилюк. – Донецьк : БАО, 2008. – 576 с. 9. Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / Герхард Верле ; пер. с англ. С. В. Саяпина. – Одесса : Феникс ; М. : ТрансЛит, 2011. – 910 с. 10. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда : от 26.06.1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010. 11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : від 08.06.1977 ; ратиф. указом Президії Верховної Ради УРСР від 18.08.1989 № 7960-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199. 12. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : від 12.08.1949 ; ратиф. указом Президії Верховної Ради УРСР від 03.07.1954 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153. 13. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / Т. Л. Сироїд. – Харків : Прометей-Прес, 2005. – 244 с. 14. Баймуратов М. О. Міжнародне право : підручник / М. О. Баймуратов. – Вид. 3-тє. – Харків : Одіссей, 2002. – 672 с. 15. Попович В. П. Імплементация норм международного гуманитарного права у кримінальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Попович Віталія Петрівна. – Львів, 2010. – 322 с. 16. Базов В. П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни

(аналіз складу злочину) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Базов Віктор Петрович. – Харків, 2008. – 222 с.

Надійшла до редколегії 06.08.2015

Ральченко И. Н. Цель провокации войны как признак преступлений против лиц и учреждений, имеющих международную защиту: проблемы установления содержания и значения

Рассмотрена цель провокации войны как один из признаков субъективной стороны составов предусмотренных ст. 444 Уголовного кодекса Украины преступлений против лиц и учреждений, имеющих международную защиту. Раскрыто значение указанного признака для уголовно-правовой оценки этих преступлений и для уголовной ответственности за их совершение. Путём применения герменевтического и формально-юридического методов научного познания выявлены основные проблемы установления содержания цели провокации войны.

Ключевые слова: преступления против лиц и учреждений, имеющих международную защиту; цель преступления; провокация войны, вооружённый конфликт; субъективная сторона преступления; уголовная ответственность.

Ralchenko I. M. The objective of war provocation as a feature of crimes against persons and institutions that have international protection: problems of setting the content and significance

The objective of war provocation is considered as one of the essential features of the subjective side of corpus delicti under the Art. 444 of the Criminal Code of Ukraine, crimes against persons and institutions that have international protection. It is indicated that it did not find sufficient coverage in criminal and legal research. The value of the specified feature for qualification of crimes against persons and institutions that have international protection is revealed for criminal liability for their commission, and for the delimitation of these crimes from similar in objective features of abuse and incitement to unleash an aggressive war (the Art. 437 of the Criminal Code of Ukraine). By using the hermeneutic and formal and legal methods of scientific cognition the author has revealed major problems to determine the content of the objective of war provocation that define the scientific novelty of the study. It is established that using semantic analysis of the disposition of the Art. 444 of the Criminal Code the stated feature gets the broadest content, including the desire of a guilty party to achieve the effect of inciting states, nations, social classes to armed clashes both of the domestic and international scale by committing a crime. The usage of a systematic interpretation of the norm regarding its relations with other requirements of the domestic and international law made it possible to show the imperfections of determining the objective of war provocation through a narrower concept as «armed conflict».

The need to solve the issue about this feature's coverage such desired by the guilty party effects as provocation of civil war, liberation war, armed conflict, which is not considered as a violation of the principles and norms of international law.

Considered in the paper issues are relevant to the improvement of criminal and legal means of peace protection and security of mankind and maintenance of international order provided by the domestic legislation.

Keywords: crimes against persons and institutions that have international protection; crime's intent; provocation of war; armed conflict; mens rea; criminal liability.

УДК 343.1

Ю. М. Черноус

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ПОРЯДКУ ПЕРЕЙНЯТТЯ

Розглянуто кримінальне провадження у порядку перейняття – важливої форми міжнародного співробітництва (ст. 542, зл. 45 КПК України). Акцентовано увагу на загальних положеннях його реалізації та особливостях, пов'язаних із правовими та організаційними питаннями, перекладом відповідних матеріалів, збиранням криміналістичної інформації.

Ключові слова: кримінальне провадження, перейняття, міжнародне співробітництво, клопотання.

Постановка проблеми. Перейняття (передача) кримінального провадження є дієвим механізмом забезпечення принципу невідворотності кримінальної відповідальності, адже згідно з міжнародними зобов'язаннями кожна держава за проханням іншої зобов'язана порушити або перейняти кримінальне провадження щодо свого громадянина, підозрюваного у вчиненні злочину на території іншої держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підґрунтям для розгляду питань міжнародного співробітництва є фундаментальні праці Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, А. Ф. Волобуєва, А. В. Іщенко, Н. С. Карпова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. Т. Маляренка, М. А. Погорецького, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька. Окремі кримінально-процесуальні питання міжнародного співробітництва висвітлено в кандидатських дисертаціях В. С. Березняка, О. І. Виноградової, Т. С. Гавриш, О. А. Калганової, І. В. Лешукової, М. А. Макарова, А. Г. Маланюка, П. Г. Назаренка, М. І. Пашковського, А. М. Підгородинської, А. С. Сизоненка, М. І. Смирнова, І. В. Черниченко, О. В. Узунової. З криміналістичних позицій висвітлюють проблематику кандидатські роботи Л. В. Борисової, О. Н. Карпова, О. М. Ляшук, Т. В. Михальчук, В. С. Філашкіна.

Втім, безпосередньо кримінальне провадження у порядку перейняття не було предметом окремого наукового дослідження. Зважаючи на необхідність тлумачення законодавчих положень, формування практичних рекомендацій, ставимо собі за **мету** розглянути деякі актуальні питання, що стосуються загальних засад та особливостей, пов'язаних із правовими та організаційними питаннями реалізації кримінального провадження у порядку перейняття, перекладом відповідних матеріалів, збиранням криміналістичної інформації.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури України, 2014 року від іноземних компетентних органів надійшло 105 клопотань про перейняття кримінального провадження. Компетентними органами України до іноземних держав було направлено 26 звернень [1].

Відповідно до п. 3 ст. 541 Кримінального процесуального кодексу України [2] перейняття кримінального провадження – це здійснення компетентними органами однієї держави розслідування з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені на території іншої держави, за її запитом.

Це визначення надає узагальнену характеристику складної та багатоаспектної діяльності, однак її зміст є набагато ширшим. Перейняття кримінального переслідування є окремою формою міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні (ст. 542 КПК України). У главі 45 КПК України «Кримінальне провадження у порядку перейняття» висвітлюються порядок розгляду клопотань компетентних органів про перейняття Україною кримінального провадження (ст. 595), випадки неможливості перейняття кримінального провадження (ст. 596), особливості тримання під вартою особи до отримання запиту про перейняття кримінального провадження (ст. 597), порядок здійснення кримінального провадження, що перейняте від іншої держави (ст. 598), порядок та умови передання кримінального провадження компетентному органу іншої держави (ст. 599), зміст і форма клопотання про передання кримінального провадження іншій державі (ст. 600), наслідки передання кримінального провадження компетентному органу іншої держави (ст. 601).

Позитивно, що КПК України регламентує таку важливу форму міжнародного співробітництва, однак варто зауважити, що за будь-яких умов пріоритет у правовому регулюванні окреслених питань належить міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Зокрема, важливе значення у правовому регулюванні перейняття кримінального провадження має Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року [3], інші багатосторонні та двосторонні міжнародні договори України.

Кримінальне провадження у порядку перейняття – процес двосторонній, адже передбачає як перейняття Україною кримінального провадження, здійснюваного в іноземній державі, так і передачу матеріалів кримінального провадження іноземним компетентним органам. Вивчення практики розслідування дозволяє вести мову про такі основні ситуації:

1. Особа після вчинення злочину на території України перебуває за кордоном і не видається Україні. В такому випадку матеріали кримінального провадження передаються до компетентних органів іноземної держави і винний притягується до відповідальності за законодавством тієї держави, на території якої він перебуває чи був затриманий. З цією метою готується клопотання про передання

кримінального провадження іноземній державі (ст. 600 КПК України) у трьох примірниках і підписується слідчим або прокурором [4, с. 259]. До клопотання додаються матеріали кримінального провадження, текст статті Закону України про кримінальну відповідальність, за яким кваліфікується кримінальне правопорушення, відомості про громадянство особи. Матеріали завіряються гербовою печаткою відповідного органу досудового розслідування, копіюються (копії зберігаються при компетентному органі за місцем кримінального провадження). До клопотання додаються наявні речові докази (ч. 3, 4 ст. 600 КПК України). Останні описуються й упаковуються згідно з криміналістичними рекомендаціями, оформлюються як додаток до клопотання. Перелічені матеріали направляються до компетентних органів запитуваної держави через центральний (уповноважений) орган – Генеральну прокуратуру України або за умови безпосереднього порядку зносин між компетентними органами – до уповноваженого органу. Права третіх осіб на предмети, які передаються як речові докази, зберігаються й після прийняття остаточного рішення у провадженні. Тому запитувана сторона, за клопотанням, повертає їх ініціатору переданих кримінального провадження. Передані матеріали іноземній державі використовуються у доказуванні за відповідним кримінальним провадженням.

2. Злочин вчинений за кордоном, однак особа перебуває на території України й не піддає видачі іноземній державі. У цьому випадку винний притягується до відповідальності за законодавством України на підставі відповідного клопотання та матеріалів кримінального провадження, переданих з іноземної держави, що свідчать про підозру особи у вчиненні злочину. За цих умов слід пам'ятати положення ст. 17 Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах [3], що держава інформує підозрювану особу про отримання клопотання про порушення кримінального переслідування для того, щоб така особа могла подати свої аргументи до прийняття цією державою рішення стосовно клопотання. За результатами розгляду клопотання приймається постанова про задоволення клопотання та перейняття кримінального провадження або постанова про відмову у його задоволенні [2, с. 1029].

Кримінальне провадження, що перейняте від компетентного органу іноземної держави, починається зі стадії досудового розслідування та здійснюється згідно з КПК України. Відомості, які містяться у матеріалах, отриманих до перейняття кримінального провадження відповідним органом іноземної держави на її території згідно з її законодавством, визнаються допустимими під час судового розгляду в Україні, якщо це не порушує засад кримінального провадження, передбачених Конституцією України та Кодексом, і вони не отримані з порушенням прав людини та основоположних свобод (ч. 1, 2 ст. 598 КПК України). Ініціатор звернення компетентного органу запитуючої держави обов'язково повідомляється про результати розгляду клопотання, остаточне рішення у кримінальному провадженні.

Облік кримінальних проваджень стосовно громадян України, що надійшли для проведення досудового розслідування від компетентних органів іноземних держав про кримінальні правопорушення, які вчинені на їх території, проводиться за місцем розташування органу, якому доручено проведення їх розслідування. У разі надходження таких кримінальних проваджень слідчим заносяться відомості до ЄРДР про прийняття кримінального провадження для проведення досудового розслідування, а також відомості про кримінальне правопорушення з відміткою «у кримінальному провадженні, що надійшло для проведення досудового розслідування з іноземних держав» та надається новий номер кримінального провадження. За всіма прийнятими рішеннями слідчі вносять інформацію до Реєстру про кримінальне провадження згідно з Положенням [5]. Зазначені кримінальні правопорушення та особи, які їх учинили, у формах звітності про кримінальні правопорушення на території України не враховуються, а обліковуються лише у звітності про роботу органів досудового розслідування. Кримінальні провадження про правопорушення, вчинені іноземними громадянами, знімаються з обліку при направленні органом досудового розслідування України до правоохоронного органу іноземної держави кримінального провадження для проведення досудового розслідування (пункти 3.3.3–3.3.6 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань 2012 року) [5]. Ці положення слід враховувати у практичній діяльності, адже, як свідчать емпіричні дані¹, з даного питання вітчизняними органами досудового розслідування допускаються недоліки.

Ще одне проблемне питання стосується організації перекладу матеріалів кримінального провадження (кримінальної справи), які передаються іноземними компетентними органами разом з відповідним клопотанням. Так, згідно зі ст. 18 Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року, «за виключенням п. 2 цієї статті, переклад документів, що мають відношення до застосування Конвенції, не вимагається» [3].

Україною при підписанні Конвенції з цього приводу не було висловлено заяв та застережень [6], тому за умови співробітництва на підставі Європейської конвенції про перейняття кримінального провадження 1972 року клопотання про передання кримінального провадження до запитуваної держави (України) надсилається із засвідченим перекладом на українську мову, однак матеріали кримінального провадження, що додаються до клопотання, не перекладаються. У зв'язку з проблемами щодо залучення допомоги перекладачів переклад матеріалів кримінальних проваджень українською стороною нерідко затягується.

Зустрічаються випадки, коли у практичних підрозділах переклад матеріалів кримінального провадження, особливо об'ємних,

---

¹ За матеріалами Головного слідчого управління Міністерства внутрішніх справ України.

відкладається на невизначений термін, що негативно впливає на розслідування. Наприклад, у кримінальній справі № 12011019052680 встановлено, що 2007 року громадянин України З., який є засновником і директором компанії «Союз Злата Polska», «Союз Злата Energio», розташованих у Польщі, шахрайським шляхом заволодів майном компанії «Renault Credit Польща» та «Volkswagen Leasing Польща». Кримінальна справа № 1 Ds 1983/07, порушена компетентними органами Республіки Польща, була передана до компетентних органів України в порядку передачі кримінального провадження (кримінального переслідування, згідно зі ст. 485 КПК України 1960 року). Разом із дорученням про здійснення кримінального переслідування на 8 аркушах (перекладеним з польської мови на українську) до української сторони були передані матеріали кримінальної справи у 6 томах. Незважаючи на порушення кримінальної справи слідчим органом внутрішніх справ України за ознаками злочину, передбаченого ч. 4 ст. 190 КК України, відносно громадянина З., прокурор скасував постанову про порушення даної кримінальної справи як таку, що винесена без законних підстав, мотивуючи необхідністю перекладу всіх матеріалів кримінальної справи. Однак таке рішення прокурора було визнано неправомірним, адже згідно зі ст. 18 Європейської конвенції про перейняття кримінального провадження 1972 року переклад документів, що додаються до клопотання, не вимагається¹.

Отже, за умов співробітництва на підставі Європейської конвенції про перейняття кримінального провадження 1972 року клопотання про передання кримінального провадження до запитованої держави (України) надсилається із засвідченим перекладом на українську мову або іншу, визначену міжнародним договором, проте матеріали кримінального провадження, що додаються до клопотання, можуть не перекладатися. Переклад усіх матеріалів кримінального провадження (кримінальної справи) з боку запитованої держави потребує часових та матеріальних витрат, однак зобов'язання перед міжнародним співтовариством, необхідність вирішення спільної справи – забезпечення боротьби зі злочинністю на міжнародному рівні вимагає дотримання вказаних вимог.

Враховуючи, що матеріали кримінального провадження, які передані від компетентних органів іноземної держави, є досить об'ємними, що за будь-яких умов потребує витрат часу, доцільно під час організації їх перекладу першочергово надавати перевагу документам, які сприяють побудові майбутнього плану розслідування, спрямовані на застосування невідкладних заходів, попередження злочинів. Так, для вирішення вказаних завдань слід використовувати можливості ст. 71 КПК України, що передбачає залучення спеціаліста

---

¹ За матеріалами контрольно-наглядового провадження Головного слідчого управління Міністерства внутрішніх справ України у кримінальній справі № 12011019052680.

для визначення обсягу перекладу матеріалів кримінального провадження з урахуванням їх доцільності. Безпосередньо переклад матеріалів здійснюється перекладачем.

Обов'язково повинна бути врахована ст. 17 Європейської конвенції про передачу кримінального провадження у кримінальних справах 1972 року: «якщо повноваження запитуваної держави ґрунтуються виключно на статті 2, ця держава інформує підозрювану особу про отримання клопотання про порушення кримінального переслідування, для того, щоб така особа могла подати свої аргументи до прийняття цієї державою рішення стосовно клопотання» [3].

Мова йде про те, що, здійснюючи перейняття кримінального провадження на підставі Європейської конвенції 1972 року, слід обов'язково інформувати особу, якої стосується відповідне перейняття, про надходження клопотання до української сторони. Так, від даної особи на вказаному етапі можна отримати пояснення щодо обставин злочину, наведеного у запиті, та її відношення до нього. Важливість отримання таких пояснень полягає в тому, що на попередньому етапі, до перекладу всіх матеріалів кримінального провадження, слідчий може отримати інформацію, яка буде спрямована на організацію належного розслідування: чи проживає особа, стосовно якої передається кримінальне провадження, за адресою, вказаною у клопотанні та матеріалах кримінального провадження; чи є дана особа громадянином України, чи має вона закордонний паспорт, у яких країнах перебувала та які візи були відкриті; чи є відповідні відмітки Державної прикордонної служби України та іноземних прикордонних відомств про перетин особою кордонів; з'ясувати інші дані, які будуть сприяти розслідуванню. Так, у деяких випадках можуть бути з'ясовані обставини, що свідчатимуть про неможливість виконання клопотання про перейняття кримінального провадження. Окремі з них можуть свідчити про непричетність даної особи до вчинення злочину (у цей час особа перебувала у лікувальному закладі запитуваної держави, у місцях позбавлення волі); про закінчення строків давності відповідальності за даний злочин та ін.

Слід підкреслити ще один аспект. У криміналістичних дослідженнях постійно наголошується на важливості прискіпливого вивчення особи злочинця під час розслідування. Вказана рекомендація є актуальною й щодо здійснення кримінального провадження у порядку перейняття. Так, вчинення іноземцем кримінального правопорушення обов'язково має передбачати з'ясування даних щодо вчинення ним інших правопорушень як на території України, так й іноземних держав. Як свідчить аналіз практичних даних, зустрічаються непоодинокі факти, коли затримані за вчинення злочину іноземці вже притягувалися за аналогічні злочини на території інших країн, однак у матеріалах кримінального провадження вказана інформація не перевірена. Незважаючи на те, що вчинення на території інших держав злочинів не впливає на кваліфікацію діяння на території України, воно має суттєве значення для дослідження особи

підозрюваного, його способу життя, відношення до вчиненого правопорушення і навіть визначатиме рішення щодо здійснення перейняття.

Отримуючи матеріали кримінального провадження у порядку перейняття, слідчі повинні звертати прискіпливу увагу на повноту зібраного матеріалу, який характеризує особу підозрюваного з країни його походження. Якщо існуватиме потреба з'ясувати додаткові дані щодо особи, її протиправної діяльності, інші обставини, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні, слід у порядку ст. 551 КПК України направляти запит про надання міжнародної правової допомоги до іноземних країн з відповідним проханням¹.

Як уже зазначалося, вирішення питань про перейняття кримінального провадження здійснюється центральним органом України щодо міжнародної правової допомоги або компетентним органом (ст. 595 КПК України). Під час досудового розслідування мова йде про Генеральну прокуратуру України та, за умови можливості безпосереднього порядку зносин, компетентні органи України, які за таких умов набувають повноважень уповноважених. Однак за загальним правилом, коли місце постійного проживання підозрюваного (обвинуваченого) на території України не відоме або у провадженні притягуються до відповідальності кілька підозрюваних (обвинувачених), які проживають на території різних адміністративно-територіальних одиниць України, вказане клопотання у будь-якому випадку слід передавати через Генеральну прокуратуру України.

Висновки. Перейняття кримінального провадження, видача особи (екстрадиція), міжнародна правова допомога є основними формами міжнародного співробітництва на досудовому розслідуванні, які в багатьох випадках взаємодоповнюють одна одну, спрямовані на вирішення важливого завдання – досягнення завдань кримінального провадження, боротьбу зі злочинністю як у межах держави, так і на міжнародному рівні. Вказане потребує прискіпливої уваги вчених і практиків, розробки необхідних практичних рекомендацій з метою успішного вирішення поставлених завдань.

Список використаних джерел: 1. Статистична інформація // Генеральна прокуратура України : офіц. сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104404#. 2. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Харків : Одиссей, 2013. – 1104 с. 3. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах : ETS № 073 від 15 трав. 1972 р. : набула чинності для України 29 груд. 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU72K03U.html. 4. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження : наук.-практ. посіб. / [С. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. М. Толочко та ін.] ; за заг. ред. Л. О. Фролової. – Київ : Алерта, 2013. – 348 с. 5. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : затв. наказом Ген. прокуратури України від 17 серп.

---

¹ За матеріалами Головного слідчого управління Міністерства внутрішніх справ України.

2012 р. № 69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=178961. 6. Заяви та застереження держав-учасниць до Конвенції про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року // Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. – Київ : Фенікс, 2006. – С. 315–327.

Надійшла до редколегії 19.08.2015

Чорноус Ю. Н. Актуальные вопросы передачи уголовного производства

Рассмотрены вопросы передачи уголовного производства – важной формы международного сотрудничества (ст. 542, гл. 45 УПК Украины). Акцентируется внимание на общих положениях его реализации и особенностях, связанных с правовыми и организационными вопросами, переводом соответствующих материалов, сбором криминалистической информации.

Ключевые слова: уголовное производство, передача, международное сотрудничество, ходатайство.

Chornous Y. N. Current issues of criminal proceedings in order of takeover

The article deals with the criminal proceedings in the manner of takeover – an important form of international cooperation (Art. 542, Ch. 45 of the Criminal Procedural Code of Ukraine). The attention paid to the terms of its implementation and the features associated with legal and organizational issues, translation of relevant materials, gathering forensic information. There are two main situations that arise in the circumstances:

1) the person after the crime in Ukraine is abroad and does not seem Ukraine. In this case, the materials of the criminal proceedings transmitted to the competent authorities of the foreign state and the offender liable under the law of the State in which he is or was arrested. Materials sent to the competent authority of the requested State through the center (authorized) authority – Prosecutor General of Ukraine, or when the direct order of relations between the competent authorities – in authority;

2) the crime committed abroad, but the person is in the territory of Ukraine not be extradited to a foreign state. In this case the person liable under the law of Ukraine on the basis of the relevant application and the criminal proceedings transferred from a foreign state showing a person suspected of a crime. Criminal proceedings in the manner of takeover from foreign competent authority, beginning with pre-trial investigation and in accordance with the CPC of Ukraine. The information contained in the materials received organ of a foreign state in its territory in accordance with its law recognized admissible at trial in Ukraine, if it does not violate principles of the criminal proceedings stipulated by the Constitution of Ukraine and the Code, and they are not obtained in violation of human rights and Fundamental Freedoms (p. 1, 2 of Art. 598 of CPC of Ukraine). Proponent recouse competent authority of the requesting State informed of the outcome of the request, a decision in the criminal proceedings.

Keywords: criminal proceedings, takeover, international cooperation, request.

УДК 351.749.6

К. В. Шахова,

О. В. Дядюшкін

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

Проаналізовано наукові праці в різних сферах юридичної науки, в яких вивчались окремі аспекти протидії територіальними підрозділами карного розшуку злочинам, що вчиняються на залізничному транспорті. Визначено напрямки, які потребують поглибленого вивчення з боку науковців.

Ключові слова: протидія злочинам, що вчиняються на залізничному транспорті; наукова розробленість; територіальні підрозділи ОВС; карний розшук.

Постановка проблеми. Протягом останніх років на території нашої держави відбувається стрімке реформування правоохоронної системи. Однією з інновацій є прийняття закону України «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів щодо реформування органів внутрішніх справ України», відповідно до якого ліквідовано підрозділи транспортної міліції як вид правоохоронних органів, а виконання їх функцій покладено на територіальні підрозділи ОВС України. Однак у практичній діяльності працівники територіальних підрозділів ОВС, зокрема карного розшуку, зіткнулися з рядом неузгоджених у правовому полі проблем, які на сьогодні блокують виконання ними своїх повноважень та функцій. Вказане призводить до того, що виникла необхідність дослідження вказаного питання та визначення шляхів можливого усунення наявних проблемних аспектів. Враховуючи викладене, можна дійти висновку, що питання протидії територіальними підрозділами карного розшуку злочинам, що вчиняються на залізничному транспорті, потребує особливої уваги науковців.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Вивченням окремих аспектів протидії злочинам, що вчиняються на залізничному транспорті, були присвячені роботи таких вчених: В. В. Бобирева, В. І. Вайцмана, В. В. Вишні, Д. В. Гребельського, В. Г. Дарагана, О. В. Захарової, В. С. Керницького, П. Я. Мінки, В. О. Прокопенка, О. П. Снігерьова, В. А. Соколкіна, В. В. Трапезникова, В. С. Тулінова, О. Б. Утевського. На нашу думку, доцільним є розглянути та проаналізувати роботи зазначених учених. Водночас відмітимо, що жодним ученим не було приділено уваги вивченню питання протидії злочинам, що вчиняються на залізничному транспорті, безпосередньо територіальними підрозділами карного розшуку, а розглядалось в контексті та на підставі аналізу діяльності органів та підрозділів транспортної міліції.

Метою статті є дослідження стану наукової розробленості питання протидії територіальними підрозділами карного розшуку злочинам, що вчиняються на залізничному транспорті.

© Шахова К. В.,

Дядюшкін О. В., 2015

Виклад основного матеріалу. Слід відмітити, що на рівні докторських дисертацій питання протидії територіальними підрозділами карного розшуку злочинам, що вчиняються на залізничному транспорті, дотично розглянуто лише в роботі О. П. Снігерьова. Так, учений у своєму дисертаційному дослідженні «Діяльність органів внутрішніх справ на залізничному транспорті щодо боротьби з організованими злочинними групами» акцентував увагу на генезисі формування організованих злочинних груп у сфері залізничного транспорту та факторах, що впливають на їх виникнення. В роботі була дана загальна оперативно-тактична характеристика злочинних груп, що мають міжрегіональні зв'язки. Також виокремлено основні та допоміжні ознаки злочинних угруповань на залізничному транспорті [1, с. 10–11]. Однак, враховуючи, що після проведення вказаного дослідження відбулися докорінні зміни в кримінальному процесуальному законодавстві, соціальній та політично-економічних сферах життя, слід відмітити, що для нашого дослідження наукову вагомість мають лише окремі положення.

На відміну від зазначеного, на рівні дисертаційних досліджень питання протидії злочинам, що вчиняються на залізничному транспорті, розглядалось в різних галузях права, зокрема: з точки зору адміністративного права (В. М. Бабакін, В. О. Бежанов, В. Г. Вайцман, В. В. Прокопенко, В. С. Тулінов), кримінального процесуального права (О. В. Вишня), криміналістики (П. О. Кудлай) та оперативно-розшукової діяльності (В. В. Дараган, О. В. Захарова, О. Б. Керницький, П. Я. Мінка, В. А. Соколкін, В. І. Трапезников, О. Б. Утевський). Розглянемо детальніше дослідження вище вказаних учених, згрупувавши їх за галузями права.

Що стосується досліджень у галузі адміністративного права та адміністративної діяльності, то слід відмітити, що в більшості випадків як вітчизняними, так і зарубіжними вченими питання протидії злочинам на залізничному транспорті, розглядалось з точки зору забезпечення громадського порядку у сфері вказаної інфраструктури. Так, В. М. Бабакіним розглянуто систему факторів, які обумовлюють необхідність функціонування транспортної міліції в системі органів внутрішніх справ; обґрунтовано доцільність запровадження трирівневої структури транспортної міліції та чіткої управлінської вертикалі з обов'язковим передбаченням керівних органів (управління чи відділів) з питань організації, забезпечення та координації діяльності органів внутрішніх справ на залізничному, водному, повітряному транспорті та з охорони метрополітенів; сформульовано мету, завдання та функції транспортної міліції у сфері пасажирських та вантажних перевезень, відповідно до яких уточнено систему її суб'єктів та рівні профілактики адміністративних правопорушень на об'єктах транспорту; запропоновано альтернативний перелік форм взаємодії транспортної міліції з іншими суб'єктами з питань профілактики адміністративних правопорушень у сфері пасажирських та вантажних перевезень. Водночас вказаним ученим виокремлено

структуру адміністративно-правового статусу транспортної міліції, до елементів якої віднесено: мету, принципи, завдання, функції, повноваження, правові норми, що регламентують її організаційно-штатну структуру, підпорядкованість, характер внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків та відповідальність, а також характеристики адміністративно-правових відносин у сфері профілактики правопорушень, які визначено як урегульовані адміністративно-правовими нормами суспільні відносини, що виникають під час зовнішньої діяльності органів транспортної міліції та їх посадових (службових) осіб, а змістом таких відносин є попередження правопорушень на об'єктах залізничного, морського, річкового, повітряного транспорту та метрополітенів, а також виявлення та усунення факторів, які сприяють їх вчиненню; уточнено їх структуру та особливості. Разом з тим слід відмітити, що вказаний учений надав класифікацію адміністративних правопорушень у сфері пасажирських та вантажних перевезень, підвідомчих транспортній міліції, визначив їх особливості та виокремив систему профілактичних заходів, що використовує транспортна міліція з метою протидії адміністративним правопорушенням, які об'єднано у такі блоки: загальні заходи; індивідуальні заходи; організаційні та правові заходи; спеціальні заходи. Особливої уваги заслуговують положення щодо місця та призначення транспортної міліції в системі органів внутрішніх справ України; класифікації правових актів, що регулюють діяльність транспортної міліції, які об'єднано у дві групи: статусні та функціональні; а також характеристики профілактичної діяльності транспортної міліції у сфері пасажирських та вантажних перевезень, яку визначено як систему здійснюваних нею заходів соціального, спеціального та індивідуального характеру, спрямованих на недопущення вчинення правопорушень на об'єктах залізничного, морського, річкового, повітряного транспорту та метрополітену, а також на усунення причин і умов (факторів), які їм сприяють [2, с. 5].

Окремо відмітимо, що В. М. Бабакін розглядав питання щодо нормативно-правового регулювання діяльності підрозділів, які повинні протидіяти злочинам, вчиненим на транспорті, та визначив, що основна кількість правових норм, які регулюють діяльність транспортної міліції, міститься у відомчих нормативних актах Міністерства внутрішніх справ України, які об'єднано у дві групи:

1) статусні, що визначають мету утворення та діяльності органів транспортної міліції, принципи її функціонування, завдання, функції, повноваження, організаційну структуру та відповідальність і які у комплексі вказують на особливості її адміністративно-правового статусу та її окремих органів зокрема. Такі нормативні акти приймаються у вигляді положень;

2) функціональні, які регламентують окремі напрямки діяльності транспортної міліції.

Однак виокремлені вченим групи нормативно-правових актів на сьогодні втратили свою актуальність, як і більшість положень

досліджень В. М. Бабакіна та інших вчених у сфері адміністративного права та адміністративної діяльності, у зв'язку з відсутністю транспортної міліції як виду [2, с. 6].

Що стосується криміналістики, то серед вітчизняних робіт окремої уваги заслуговує робота П. О. Кудлая, яка присвячена криміналістичній характеристиці та особливостям розслідування крадіжок вантажів, скоєних неповнолітніми, з рухомого складу залізничного транспорту. Так, становить інтерес класифікація основних способів скоєння крадіжок вантажів з рухомого складу залізничного транспорту, що притаманні неповнолітнім. Зокрема, вченим встановлено, що на вчинення злочинця злочину конкретним способом впливають чинники об'єктивного і суб'єктивного характеру, причому автором до об'єктивних віднесено:

- а) особливості обстановки і місця скоєння злочину;
- б) час скоєння злочину;
- в) предмет злочинного посягання, його якісні і кількісні ознаки;
- г) наявність знарядь злочину;
- д) можливість здійснення підготовчих дій;
- е) наявність співучасників;
- е) ступінь захищеності й охорони вантажу від злочинного посягання;

- е) конструктивні особливості об'єктів рухомого складу;
- ж) можливість здійснення дій із приховування крадіжки;
- з) спосіб проникнення на об'єкт залізничного транспорту.

Водночас П. О. Кудлай до чинників суб'єктивного характеру включає:

- а) наявність у злочинця професійних знань і досвіду скоєння крадіжок;

- б) службове становище злочинця і його відношення до роботи на залізниці;

- в) фізичний стан і психологічні особливості особи злочинця;
- г) знання ним правил перевезення вантажів, організації роботи різних служб залізничного транспорту (комерційної, вантажної та ін.), технологічного процесу роботи станції [3, с. 7].

Разом з тим учений визначає, що для створення методики розслідування справ даної категорії доцільно класифікацію способів скоєння крадіжок вантажів з рухомого складу залізничного транспорту дати щодо класифікацій усередині його основних елементів, тобто усередині способів підготовки, безпосереднього скоєння крадіжок вантажів і приховування даних злочинів.

Окремої уваги заслуговують визначені П. О. Кудлаєм ознаки слідової картини та особи вчинення крадіжок досліджуваної категорії. Так, автором підкреслюється, що місце скоєння крадіжки в 79,0 % випадків не збігається з місцем її виявлення. Часто вони знаходяться за багато сотень і навіть тисячі кілометрів одне від одного. Тому виявлення крадіжки на станції призначення, сортування вантажу або на проміжних станціях ще не свідчить про те, що саме в цьому місці було скоєння злочину [3, с. 8].

Проведені автором дослідження свідчать, що розкрадання вантажу здійснюються в різних місцях: на проміжних станціях – у 36,8 % випадків; на ділянках перегонів, постах, роз'їздах – у 20,3 %; на станціях навантажування, формування (відправлення) рухомого складу – в 19,3 %; на станціях прибуття вагонів – у 17,9 %; в інших місцях – у 5,7 % випадків. Час скоєння крадіжки вантажів працівниками залізниці обумовлений робочим (службовим) поняттям часу (протягом зміни або після неї), часткою технологічного процесу перевезення і стадією перевізного процесу.

Автор зазначає, що найбільш типові сліди виявляються там, де вантаж знаходився до його розкрадання (у рухомому складі), або в місцях, де вантаж був виявлений після скоєння злочину, а також на предметах злочинного посягання (самому вантажі, його тарі й упаковці) [3, с. 12].

Зокрема, П. О. Кудлай надає опис особи неповнолітнього злочинця. Результати досліджень показали, що найбільша кількість слідів неповнолітніх фіксується на підлозі, стінах і стелі рухомого складу – 26,4 % випадків; на ділянці залізничної станції – 17,3 %; на ділянці залізничної колії (перегону) – 10,4 %; на пломбах і заклучуваннях – 21,1 %; на вантажі, його тарі й упаковці – 24,8 %. Аналіз вивченої кримінальної практики показав, що в 27,3 % випадків крадіжок вантажів з рухомого складу суб'єктом злочину є одна особа, а в 72,7 % – група з двох і більше осіб [3, с. 12].

Однак як у роботі П. О. Кудлая, так і в дослідженні О. В. Вишні розглядаються лише криміналістичні аспекти протидії злочинам, учиненим на транспорті, до того ж без урахування змін у кримінальному процесуальному законодавстві.

Що стосується наукових досліджень, проведених у сфері оперативно-розшукової діяльності, то слід відмітити, що їх можливо умовно розподілити на такі:

- що досліджували окремі аспекти протидії злочинам на транспорті підрозділами ДСБЕЗ;
- в яких досліджувались проблеми здійснення агентурної роботи в умовах діяльності транспортної міліції;
- що досліджували загальні аспекти протидії вказаному виду злочинів, зокрема їх попередження;
- що стосуються лише здійснення прокурорського нагляду за здійснення оперативно-розшукової діяльності.

До першої групи робіт належать роботи учених О. В. Захарової, на тему «Особливості оперативно-розшукової діяльності підрозділів ДСБЕЗ органів внутрішніх справ на залізничному транспорті», та В. В. Дарагана, на тему «Розкриття викрадань державних коштів при проведенні закупівель товарів та виконанні робіт (послуг) на підприємствах залізничного транспорту». Серед положень зазначених робіт окремої уваги заслуговує думка О. В. Захарової щодо суті організації оперативно-розшукової діяльності підрозділів ДСБЕЗ ОВС на залізничному транспорті, зокрема про те, що особливостями

оперативної обстановки на залізниці є те, що деякі напрямки вантажних і пасажирських перевезень перетворились на стійкі канали контрабанди фальсифікованої та контрафактної продукції. Причому автор визначає, що характер функціонування об'єктів економіки залізничного транспорту зумовлює специфіку організації ОРД та оперативний пошук став пріоритетним напрямком у діяльності ДСБЕЗ, з урахуванням характеру роботи залізниці діяльність оперативних працівників потребує розвідувально-пошукового характеру. Однак водночас відмітимо, що дослідження вказаних учених виконані з урахуванням лише специфіки протидії злочинності на транспорті підрозділами ДСБЕЗ, які, по-перше, на сьогодні реорганізовані в інший структурний підрозділ, а по-друге, вказану функцію виконують територіальні підрозділи ОВС [4, с. 8].

Наступну групу наукових досліджень становлять роботи, присвячені питанням здійснення агентурної роботи в умовах діяльності транспортної міліції, зокрема дисертаційні дослідження О. Б. Керницького «Конфіденційне співробітництво у протидії наркозлочинності на залізничному транспорті» та В. І. Трапезникова «Агентурна робота органів внутрішніх справ на залізничному транспорті» [5; 6]. Так, з точки зору розробленої проблематики вказані роботи становлять інтерес в частині дослідження питання особливостей тактики здійснення конфіденційного співробітництва в умовах обмеження території обслуговування – лише територією залізниці.

Окрему групу становлять дослідження, присвячені загальним аспектам оперативно-розшукової протидії злочинам, вчиненим у сфері залізничних перевезень. Так, П. Я. Мінка, досліджуючи питання профілактики злочинів вказаного типу, виокремив напрямки вдосконалення попередження розкрадання вантажів, до яких належать:

- оптимізація повноважень оперативних працівників ПБЗПВ;
- створення оперативно-пошукових підрозділів у складі ПБЗПВ;
- запровадження постійного моніторингу аналізу та прогнозування кримінологічної обстановки на підставі розробки приватної теорії оперативно-розшукової науки – оперативно-розшукового прогнозування;
- створення спеціалізованої науково-дослідної установи, основною функцією якої є оперативно-розшуковий моніторинг та прогноз кримінологічної ситуації;
- сумісне з установами Укрзалізниці планування та проведення профілактичних заходів на підставі комплексних планів;
- створення добровільних спеціалізованих дружин на залізничному транспорті для попередження викрадень вантажів;
- здійснення комплексних оперативно-профілактичних заходів та операцій щодо попередження злочинних посягань на вантажі, а також оперативних заслонів;
- запровадження інноваційних засобів забезпечення схоронності вантажів [7, с. 103].

Останню групу наукових робіт указанного рівня становить дисертаційне дослідження В. А. Соколкіна. Зазначений вчений вказує на те, що однією з головних проблем здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів при здійсненні оперативного-розшукової діяльності у транспортній сфері є неналежне нормативне регулювання діяльності уповноважених прокурорів, що призводить до безсистемності нагляду, створення умов для прийняття необґрунтованих рішень про заведення ОРС та до того, що окремі порушення залишаються поза межами прокурорського нагляду та без відповідного прокурорського реагування. Однак дослідження В. А. Соколкіна, по-перше, було здійснено за матеріалами діяльності органів прокуратури за наглядом законності у транспортній сфері, які були ліквідовані як вид у грудні 2014 року, а по-друге, автором не досліджувались аспекти оперативного-розшукової протидії злочинності, вчиненій у сфері залізничного транспорту, оскільки вказане не було темою його роботи [8, с. 9].

Окремо слід відмітити, що питання протидії злочинам, що вчиняються на залізничному транспорті, фрагментарно розглядалось в наукових статтях і тезах доповідей, зокрема М. В. Ковалів та В. В. Логін розглядали питання діяльності органів залізничного транспорту щодо протидії правопорушенням на залізничному транспорті з розкриттям суті координації діяльності органів залізничного транспорту та правоохоронних органів у сфері протидії правопорушенням. Так, указаними вченими визначено, що «забезпечення протидії правопорушенням, що вчиняються на залізниці, вимагає скоординованих дій органів залізничного транспорту, залучених до виконання даної функції. Управління повинно забезпечувати високу ефективність дій на підставі раціональної розстановки сил і засобів, комплексного їх використання, своєчасного маневрування й активної діяльності представників служби на об'єктах вантажної та пасажирської інфраструктури, підтримання постійної готовності до виконання завдань, що можуть раптово виникати при зміні оперативної обстановки в особливих випадках чи за надзвичайних обставин» [9, с. 131].

Висновки. Враховуючи викладене, можна резюмувати, що, по-перше, питання протидії злочинності, вчиненій у сфері залізничних перевезень, перебуває в постійному полі зору науковців, однак за умов ліквідації транспортної міліції як виду жодним із них не було приділено уваги протидії злочинам, що вчиняються на залізничному транспорті, саме територіальними підрозділами карного розшуку. По-друге, аналізуючи результати опитувань працівників карного розшуку, можна дійти висновку, що сьогодні існує нагальна потреба в науковому розробленні таких питань, як:

- нормативно-правове регулювання питання протидії територіальними підрозділами карного розшуку злочинам, що вчиняються на залізничному транспорті;

- оперативно-розшукова характеристика злочинів, що вчиняються на залізничному транспорті;
- особливості організації діяльності територіальних підрозділів карного розшуку щодо протидії злочинам, що вчиняються на залізничному транспорті;
- особливості здійснення взаємодії підрозділами карного розшуку з метою протидії злочинам, що вчиняються на залізничному транспорті;
- шляхи вдосконалення тактики здійснення протидії територіальними підрозділами карного розшуку злочинам, що вчиняються на залізничному транспорті.

Список використаних джерел: 1. Снигерев А. П. Деятельность органов внутренних дел на железнодорожном транспорте по борьбе с организованными преступными группами (по материалам МВД Украины) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Снигерев Александр Петрович. – Харьков, 1996. – 34 с. 2. Бабакин В. М. Діяльність транспортної міліції в Україні щодо профілактики адміністративних правопорушень у сфері пасажирських та вантажних перевезень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Бабакин Вадим Миколайович. – Харків, 2009. – 17 с. 3. Кудлай П. О. Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок вантажів, скоєних неповнолітніми з рухомого складу залізничного транспорту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Кудлай Павло Олександрович. – Київ, 2010. – 17 с. 4. Захарова О. В. Особливості оперативно-розшукової діяльності підрозділів ДСБЕЗ органів внутрішніх справ на залізничному транспорті : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 / Захарова Олена Василівна. – Львів, 2009. – 20 с. 5. Керницький О. Б. Конфіденційне співробітництво у протидії наркозлочинності на залізничному транспорті : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Керницький Олександр Богданович. – Одеса, 2009. – 21 с. 6. Трапезников В. І. Агентурна робота органів внутрішніх справ на залізничному транспорті : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Трапезников Вадим Ігорович. – Одеса, 2009. – 21 с. 7. Мінка П. Я. Попередження оперативно-розшуковими заходами злочинних посягань на вантажі (за матеріалами транспортної міліції МВС України) : дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 / Мінка Павло Якович. – Харків, 2004. – 264 с. 8. Соколкін В. Л. Теоретико-прикладні засади прокурорського нагляду за дотриманням законності при провадженні оперативно-розшукової діяльності органами внутрішніх справ на залізничному транспорті : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Соколкін Віталій Львович. – Львів, 2013. – 20 с. 9. Ковалів М. В. Органи залізничного транспорту як суб'єкти протидії правопорушенням, вчиненим на залізничному транспорті [Електронний ресурс] / М. В. Ковалів, В. В. Логін // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2011. – Вип. 6. – С. 130–133. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzlubp_2011_6_29.pdf.

Надійшла до редколегії 25.08.2015

Шахова Е. В., Дядюшкин А. В. Научная разработанность вопроса противодействия территориальными подразделениями уголовного розыска преступлениям, совершаемым на железнодорожном транспорте

Проанализированы научные работы в различных сферах юридической науки, в которых изучались отдельные аспекты противодействия территориальными подразделениями уголовного розыска преступлениям, совершаемым на железнодорожном транспорте. Определены направления, требующие углублённого изучения со стороны учёных.

Ключевые слова: противодействие преступлениям, совершаемым на железнодорожном транспорте; научная разработанность; территориальные подразделения ОВД; уголовный розыск.

Shahova K. V., Dyadushkin O. V. Scientific development of the issue of combating by regional criminal investigation departments crimes committed on the railway transport

The study is divided according to the levels of conducted research.

At the level of doctoral studies it is stated that after significant changes to criminal procedural law, social, political and economic sectors of life the scientific importance for the outlined problem has only certain provisions of these studies. The issues of combating crimes committed on the railway transport at the level of dissertation research are also considered in various law branches. As the result of the analysis of these studies the author has found out that most of these studies, from the point of view of administrative law and administrative regulations are currently lost their relevance because of the absence of transport police as a kind. The thesis of national forensic scholars are only studied within forensic aspects of combating crimes committed on transport, besides excluding amendments to criminal procedural law.

Separately the authors have analyzed the research in the field of operative and search activities, which the authors conditionally divide into: a study of certain aspects of combating crimes in transport by the units of the state service of combating economic crimes; research of the problems of realizing intelligence work in terms of the transport police activities; study of general aspects of combating this type of crimes, including their prevention; studies concerning only exercise of prosecutor's supervision over the implementation of operative and search activities.

The authors made some conclusions that, first, in terms of elimination of the transport police as a kind any of the studies didn't pay attention to combating by regional departments of criminal investigation crimes committed on the railway transport. Second, analysis of the results of survey of officers of criminal investigation gives reasons to believe that nowadays there is an urgent need for the scientific development of many issues.

Keywords: combating crimes committed in railway transport; scientific development; regional departments of internal affairs agencies; criminal investigation.

УДК 343.122(477)

М. О. Юхно

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ТА ОБВИНУВАЧЕНОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

З урахуванням кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування розглянуто забезпечення і реалізацію права на захист підозрюваного та обвинуваченого. Під час дослідження встановлено, що, незважаючи на нововведення, запроваджені чинним КПК України, окремі питання залишилися невизначеними, понятійний апарат – недосконалим, у зв'язку з чим запропоновано внести зміни і доповнення до нього.

Ключові слова: право на захист, підозрюваний, обвинувачений, захисник, забезпечення, реалізація, кримінальне провадження, нововведення КПК України, міжнародно-правові акти, Європейський суд з прав людини, слідчий суддя, суд, оскарження, апеляція.

Питання забезпечення і реалізації права на захист підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному процесі в Україні, як і в інших країнах, були предметом постійної уваги вчених та практиків, оскільки як за радянських часів, так і з початку розбудови незалежності України до нинішніх днів у цих питаннях міжнародно-правовими інституціями та Європейським судом з прав людини постійно зверталась увага на неналежне забезпечення та реалізацію права на захист щодо вказаних учасників кримінального провадження.

За вказаний період у нашій країні проведено певну кількість досліджень з цих питань у працях багатьох учених: С. Є. Абламського, М. Р. Аракеяна, Ю. М. Грошевого, Я. М. Жукорської, О. В. Капліної, О. О. Кочури, Т. В. Корчевої, О. П. Кучинської, В. Т. Маляренка, О. В. Мартовицької, Т. В. Омельченка, В. В. Романюка, В. О. Святоцької, С. В. Слінка, А. Р. Туманянц, А. Д. Удалової, Т. Г. Фоміної, О. Г. Шило, М. Є. Шумили, О. О. Юхна, Ю. П. Яновича, О. Г. Яновської та ін. Водночас після прийняття та набрання чинності КПК України у 2012 р. його нововведення та вказані питання концептуально не досліджувались і вимагають як теоретичного, так і прикладного їх переосмислення та подальшого дослідження з метою напрацювання пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України.

За визначенням О. В. Мартовицької, протягом тривалого часу правовій регламентації щодо реалізації прав підозрюваного та обвинуваченого приділялось більше уваги, ніж іншим учасникам кримінального провадження. За цей період чинним КПК України значно вдосконалено механізм забезпечення прав підозрюваного та обвинуваченого шляхом надання кваліфікованої правової допомоги у кримінальному провадженні, зокрема й безоплатної правової допомоги у порядку та випадках, передбачених законодавством [1, с. 11], що ми підтримуємо.

© Юхно М. О., 2015

Певний вплив на вирішення правових питань щодо ефективного забезпечення права на захист підозрюваного та обвинуваченого позитивно зіграли норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), в якій, зокрема у ст. 13, закріплено положення, згідно з яким кожен має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі. Це повною мірою стосується й України, парламент якої ратифікував цю Конвенцію в 1997 р. [2]. Вплив цього та інших міжнародних правових актів зіграв суттєву роль на формування ст. 129 Конституції України [3] та ст. 7 чинного КПК України 2012 р. в яких забезпечення права на захист закріплено як одну з основних засад (принципів) кримінального провадження та судочинства [4].

З метою належного забезпечення і реалізації права на захист особи та єдності завдань і мети кримінального провадження, що передбачено ст. 2 «Завдання кримінального провадження» чинного КПК України, а також охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження положеннями п. 13 ч. 1 ст. 7 КПК України як одну із пріоритетних засад (принципів) кримінального провадження закріплено, зокрема, забезпечення права на захист. Крім того, частиною 2 ст. 20 КПК України закріплено, що особи, які провадять досудове розслідування, прокурор, слідчий суддя, суд повинні роз'яснити підозрюваному чи обвинуваченому його права, в тому числі забезпечити або надати можливість реалізувати їхнє право на кваліфіковану правову допомогу обраним або призначеним захисником-адвокатом.

Крім міжнародно-правових актів, спрямованих на удосконалення забезпечення і реалізацію права на захист підозрюваного, обвинуваченого та інших учасників кримінального провадження і судочинства в Україні, суттєвий вплив здійснюють також і рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Зокрема, Європейським судом з прав людини встановлюються непоодинокі порушення прав підозрюваних, обвинувачених в Україні, зокрема норм ст. 5 зазначеної Конвенції. Так, у рішенні від 17.10.2013 у справі «Таран проти України» [5], а також у рішенні від 07.11.2013 у справі «Белоусов проти України» [6] ЄСПЛ вказав на незаконне затримання особи протягом періоду, який перевищує 72 години, з огляду на те, що таке затримання здійснювалось без відповідного рішення суду. Крім того, в рішенні у справі «Белоусов проти України» також додатково було визнано, що фактичне затримання особи працівниками міліції більш як на 30 годин без відповідної документальної фіксації факту затримання спричинило порушення права особи негайно постати і поставити перед судом питання щодо законності здійсненого затримання.

За нашим дослідженням, незважаючи на прийняття чинного КПК України та вдосконалення його положень, у практичній діяльності продовжуються порушення прав підозрюваних та обвинувачених, у зв'язку з чим вони позбавляються можливості відстоювати

свої права, свободи та законні інтереси за участю і допомогою професійного захисника-адвоката. Так, в рішенні від 31.10.2013 у справі «Тарасов проти України» ЄСПЛ вказав на порушення п. 1 ст. 6 Конвенції щодо права заявника не свідчити проти себе, а також п. 1 та підп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції щодо права заявника на захист, у результаті чого Суд констатував незабезпечення особі права на захист із тієї причини, що відмова від захисника і процесуальні документи, які підтверджують таку відмову, були сумнівними та неоднозначними [7]. У свою чергу, в рішенні від 19.12.2013 у справі «Юрій Волков проти України» ЄСПЛ вказав на порушення права на захист у зв'язку з проведенням першого допиту особи як підозрюваного у кримінальному провадженні за відсутності захисника [8].

Останнім часом законодавець приймає закони, що дозволяють заочне винесення рішень у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, що порушує право на захист таких осіб (положення ч. 2 та 3 ст. 276 КПК України) і може призвести до порушень законності та зловживань з боку слідчого, прокурора, судді. Зокрема, у КПК України 2012 р., на відміну від КПК України 1960 р., відсутнє положення щодо питання обрання запобіжного заходу в разі оголошення у розшук підозрюваного, обвинуваченого. Водночас, як свідчить слідча практика, в разі оформлення та оголошення таких учасників кримінального провадження в розшук слідчий, прокурор, суддя після збору доказів про винність особи, зокрема за її відсутності, повинен винести повідомлення про підозру (без допиту такої особи) і передати певний пакет документів до конкретного оперативного підрозділу для здійснення розшукових заходів. Це не є вимогою КПК України, а регламентовано відомчими нормативними актами МВС України про організацію і проведення розшуку осіб, які ухиляються від досудового розслідування і суду, але їх норми не відповідають вимогам ч. 3 ст. 5 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року про заборону заочного застосування арешту. Крім цього, положення ч. 6 ст. 193 чинного КПК України забороняють розгляд слідчим суддею клопотання про обрання вказаного запобіжного заходу за відсутності таких учасників кримінального провадження. Лише як виняток заочне прийняття рішення про арешт особи можлива у випадку оголошення підозрюваного, обвинуваченого у міжнародний розшук. На підставі вищезазначеного, на нашу думку, до чинного КПК України слід внести доповнення щодо регламентації і недопущення винесення формального повідомлення про підозру за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, що забезпечить захист прав указаної категорії учасників кримінального провадження.

Останніми роками на теренах науки та правозастосовної діяльності велась і сьогодні продовжується широка дискусія щодо правового забезпечення й удосконалення забезпечення захисту такого учасника кримінального провадження, як свідка, що було однією з наявних проблем теоретичного, законодавчого і прикладного напрямів.

Дослідивши ці питання, нами було встановлено, що на підставі ст. 59 Конституції України кожна особа має право на отримання правової допомоги. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 30.09.2009 у справі про право на правову допомогу [9] роз'яснив, що норми ч. 1 ст. 59 Конституції України «кожен має право на правову допомогу» слід розуміти як гарантовану державою можливість будь-якої особи, незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами, вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує; положення ч. 2 ст. 59 Конституції України «для надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» на той час слід було розуміти таким чином, що особа під час її допиту як свідка в органах досудового слідства чи давання пояснень у правовідносинах із цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключало тоді можливість отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України стосовно цього не було встановлено обмежень.

У подальшому порядок надання адвокатом правової допомоги свідку було визначено у попередньому кримінально-процесуальному законодавстві України 1960 р. після прийняття 01.07.2010 Верховною Радою України закону України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо права свідка на захисника та іншу правову допомогу». Після цього, 13.04.2012 Верховна Рада України прийняла новий Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України. З набранням 20.11.2012 чинності цим Кодексом інститут надання свідку правової допомоги змінився. Правову регламентацію цього питання суттєво спрощено. У п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК України лише зазначено, що свідок має право користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 цього Кодексу.

У новому КПК України не визначено прав та обов'язків адвоката свідка, його процесуального становища, порядку допуску до участі в допиті та інших процесуальних діяч. Це спричиняє відповідні труднощі під час провадження досудового розслідування та судового розгляду. Таким чином, питання про розроблення пропозицій щодо належної правової регламентації надання свідку правової допомоги потребує подальшого всебічного та ґрунтовного дослідження. Одне з останніх досліджень із вказаних питань проведено у 2014 р. Л. Д. Удаловою та О. В. Панчук на рівні монографічного дослідження «Надання свідку правової допомоги у кримінальному процесі», що, на нашу думку, є певним позитивним вкладом у подальший розвиток теорії захисту прав, свобод і законних інтересів особи, зокрема свідка, у кримінальному провадженні [10, с. 5–6], оскільки на

сьогодні це питання має суттєве кримінально-процесуальне значення, і це безпосередньо стосується дослідженого питання.

Так, згідно з положеннями ст. 42 чинного КПК України підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Крім цього, частиною 3 ст. 276 регламентовано, що повідомлення про підозру особи здійснюється при наявності достатніх доказів щодо підозри особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення. Отже згідно з чинним КПК України, на відміну від КПК України 1960 р., після внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинене кримінальне правопорушення особа не допитується як підозрюваний, який раніше не попереджався про кримінальну відповідальність за надання неправдивих відомостей. Слід констатувати, що законодавець допустив прогалину в чинному законодавстві із вказаних питань, у зв'язку з чим на практиці особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення на вказаному етапі і до повідомлення про підозру, фактично допитується як свідок, хоча слідчий володіє інформацією, що саме ця особа вчинила конкретне кримінальне правопорушення. У зв'язку з цим з боку слідчого можуть допускатись факти порушень прав, свобод та законних інтересів такої особи. Вказане підлягає окремому дослідженню та напрацюванню відповідних рекомендацій і пропозицій для внесення змін і доповнень до чинного КПК України.

Зокрема, на нашу думку, в положення КПК України доцільно внести додаткову окрему статтю, яка б регламентувала допитувати особу, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення на початку проведення досудового розслідування, як підозрюваного, а не як свідка, про якого є відомості щодо вчинення ним кримінального правопорушення, що унеможливить будь-які зловживання чи порушення прав, свобод та законних інтересів такої особи і надасть можливість своєчасно забезпечити та реалізувати право на захист та одне із завдань кримінального провадження щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України).

Таким чином, слід зробити висновок, що, незважаючи на нововведення чинного КПК України щодо посилення захисту прав, свобод і законних інтересів особи, зокрема підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні, під час дослідження встановлено неузгодженість окремих положень як з національним законодавством, так і з міжнародно-правовими актами та рішеннями Європейського суду з прав людини з цих питань, що викликає

проблеми їх запровадження у правозастосовній діяльності. Вказане обумовлює доцільність внесення змін і доповнень у чинний КПК України, зокрема щодо здійснення допиту особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, на початковому етапі кримінального провадження, як підозрюваного до письмового повідомлення їй про підозру, що, в свою чергу, унеможливить її допит як свідка, про якого є відомості щодо вчиненого кримінального правопорушення, та не дозволить порушувати право на захист. Указані питання відносяться й до інших пропозицій щодо вдосконалення положень чинного КПК України. Втім, порушені питання не є остаточними і піддаються окремому дослідженню або науковому вивченню.

Список використаних джерел: 1. Мартовицька О. В. Реалізація правової допомоги на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мартовицька Олена Василівна. – Харків, 2014. – 20 с. 2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : закон України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263. 3. Конституція України : закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/99-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 4. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Таран проти України» : від 17 жовт. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/39289>. 6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Белушов проти України» : від 7 листоп. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_989. 7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Тарасов проти України» : від 31 жовт. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/37845>. 8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Волков проти України» : від 19 груд. 2013 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 56. – Ст. 1544. 9. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голована Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) : від 30 верес. 2009 р. № 23-рп/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09/ed20131006>. 10. Удалова Л. Д. Надання свідку правової допомоги у кримінальному процесі : монографія / Л. Д. Удалова, О. В. Панчук. – Київ : КНТ, 2014. – 160 с.

Надійшла до редколегії 02.07.2015

Юхно М. А. Отдельные аспекты обеспечения и реализации права на защиту подозреваемого и обвиняемого в уголовном производстве

С учётом уголовного процессуального законодательства Украины и практики его применения рассмотрены обеспечение и реализация права на защиту подозреваемого и обвиняемого. В ходе исследования установлено, что

несмотря на новеллы, введённые в действующий УПК Украины, отдельные вопросы остались нерешёнными, понятийный аппарат несовершенным, в связи с чем предложено внести изменения и дополнения к нему.

Ключевые слова: право на защиту, подозреваемый, обвиняемый, защитник, обеспечение, реализация, уголовное производство, новеллы УПК Украины, международно-правовые акты, Европейский суд по правам человека, следственный судья, суд, обжалование, апелляция.

Yukhno M. A. Some aspects of guaranteeing and implementing the right on protection of a suspect and accused within criminal proceedings

The criminal procedural legislation of Ukraine, the practice of its application by the units pre-trial investigation, prosecutors, investigative judges and courts to guarantee the right on protection of such participants in criminal proceedings as a suspect and accused is considered and analyzed in the paper. The study found out that this area of guaranteeing human and citizen's rights and freedoms have long been paid sufficient attention both by scholars in their research and practitioners, public institutions, international community while implementing these issues in law enforcement activities, in particular during the time of the previous Criminal Procedural Code of Ukraine of 1960. Despite this, after the adoption of the current Criminal Procedural Code of Ukraine in 2012, not all of these problems have been solved. And the author describes it in the article. Special attention of the article is paid to the analysis of novelties of the current Criminal Procedural Code of Ukraine and regulations to guarantee and implement the right on protection of a suspect and accused in comparison with some other participants of the criminal proceedings. Existing problems on these issues both according to the current and the previous Criminal Procedural Code of Ukraine are found out. The author has established the influence of ratified by Verkhovna Rada of Ukraine international legal acts, decisions of the European Court of Human Rights on the formation of the provisions of the Constitution of Ukraine, the provisions of the Criminal Procedural and other legislation of Ukraine concerning the studied issues and forming legal enforcement activity of law enforcement agencies and the court. It is stated that international legal acts and decisions of the European Court of Human Rights have become recently the legal basis for national legislation and, in particular certain provisions and foundations (principles) of the Criminal Procedural Code of Ukraine. The author states that, despite the usage of the experience of a number of European and other foreign countries some national peculiarities of the legislation have not been taken into account while adopting the Criminal Procedural Code of Ukraine in 2012. In accordance of the study's results the author has made some propositions and recommendations for improving the current criminal procedural legislation of Ukraine on stated issues.

Keywords: right on protection, suspect, accused, defense counsel, guaranteeing, implementation, criminal proceedings, novelties of Criminal Procedural Code of Ukraine, international legal acts, the European Court of Human Rights, investigative judge, court, appeal.

УДК 342.95

К. Л. Бугайчук

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ
ТА ПІДРОЗДІЛІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ З ДЕРЖАВНОЮ
ВИКОНАВЧОЮ СЛУЖБОЮ З ПРИВОДУ НАЛЕЖНОГО ОФОРМЛЕННЯ
ПОСТАНОВ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ
ПРАВопОРУШЕННЯ**

Проаналізовано нормативні вимоги до оформлення постанов у справах про адміністративні правопорушення. Досліджено особливості правового режиму інформації про ідентифікаційний номер платника податків, порядок її обробки і надання уповноваженим органам держави. На підставі проведеного дослідження визначено розбіжності у законодавчому регулюванні та практичних діях щодо відкриття виконавчого провадження за матеріалами, що надходять до державної виконавчої служби від органів внутрішніх справ, а також запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, постанова, виконавче провадження, ідентифікаційний номер, державна виконавча служба.

Постановка проблеми. Останнім часом у роботі органів держави все частіше виникають питання, які пов'язані з виконанням постанов про накладення адміністративних стягнень. Слід зазначити, що цей процес залежить від належних процесуальних дій як суб'єктів розгляду справи про адміністративні правопорушення, до яких належать органи внутрішніх справ, так і органів виконання постанов про накладення адміністративних стягнень, зокрема Державної виконавчої служби.

На жаль, все частішими стають випадки повернення суб'єктам розгляду справ про адміністративні правопорушення відповідних матеріалів з боку працівників Державної виконавчої служби з приводу неналежного оформлення постанов про накладення адміністративних стягнень в частині відсутності відомостей з реєстру платників податків (ідентифікаційний код платника) тощо. Багато таких випадків, наприклад, зустрічається в діяльності підрозділів органів внутрішніх справ, які обслуговують об'єкти транспорту. На підставі цього вважаємо, що вказана ситуація зумовлює актуальність і доцільність аналізу цього питання відповідно до вимог чинного законодавства України.

Аналіз останніх публікацій. Питанням виконання постанов про накладення адміністративних стягнень, у тому числі в рамках виконавчого провадження, були присвячені праці Б. М. Гука, В. М. Дахно, О. С. Клименка, В. П. Макушева, А. Ю. Сайко [1–4], проте комплексного та системного дослідження зазначених нами проблем вони, на

© Бугайчук К. Л., 2015

жаль, не проводили, що знов-таки змушує нас наголосити на доцільності цього наукового дослідження в рамках удосконалення правосудостювальної діяльності органів держави.

Метою статті є науковий аналіз практики взаємодії органів внутрішніх справ та державної виконавчої служби щодо належного оформлення постанов у справах про адміністративні правопорушення та примусового виконання постанов про накладення адміністративних стягнень.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 283 КУпАП, розглянувши справу про адміністративне правопорушення, орган (посадова особа) вносить постанову у справі. Постанова повинна містити: найменування органу (посадової особи), який виніс постанову, дату розгляду справи; відомості про особу, щодо якої розглядається справа; опис обставин, установлених під час розгляду справи; зазначення нормативного акта, який передбачає відповідальність за дане адміністративне правопорушення; прийняте у справі рішення. Отже, у Кодексі України про адміністративні правопорушення не міститься чіткої вказівки на зазначення в постанові у справі про адміністративне правопорушення реєстраційного номера облікової картки платників податків, натомість присутнє узагальнююче поняття «відомості про особу» [5].

Якщо ми проаналізуємо нормативну базу щодо визначення цього поняття, то можемо побачити ось що. Відповідно до ст. 11 закону України «Про інформацію» інформація про фізичну особу (персональні дані) – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована [6, ч. 1 ст. 11]. Таке саме визначення персональних даних містить закон України «Про захист персональних даних». При цьому вказано, що первинними джерелами відомостей про фізичну особу є: видані на її ім'я документи; підписані нею документи; відомості, які особа надає про себе [7, абз. 10 ст. 2, ч. 4 ст. 6]. Слід також враховувати рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 № 2-рп, згідно з яким, «інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові і немайнові відносини даної особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи ...» [8]. Отже, відомостями про особу (персональними даними) є інформація, що дозволяє конкретно ідентифікувати особу. Первинними джерелами відомостей про фізичну особу є: видані на її ім'я документи; підписані нею документи; відомості, які особа надає про себе. Документи, що посвідчують особу: паспорт громадянина України, паспорт громадянина

України для виїзду за кордон, дипломатичний паспорт України; службовий паспорт України; посвідчення особи моряка; посвідчення члена екіпажу, – є документами, що містять первинні відомості про особу та за якими вона може бути однозначно ідентифікована.

Також розглянемо вимоги до постанов у справах про адміністративні правопорушення, закріплені чинним законодавством та підзаконними актами державних органів, зокрема щодо вказівки на відомості з реєстру платників податків – фізичних осіб.

Згідно з п. 3.14 інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, затвердженої наказом Міністерства з надзвичайних ситуацій України від 03.09.2012 № 1161, постанова повинна містити відомості відповідно до вимог ст. 283 КУпАП та ст. 18 закону України «Про виконавче провадження» [9], при цьому останнім нормативним актом у п. 3 ч. 1 ст. 1 передбачено, зокрема, реєстраційний номер облікової картки платника податків [10]. У п. 4.2 інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення та накладення адміністративних стягнень, затвердженої наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 14.08.2013 № 347, більш чітко вказано, що постанова у справі про адміністративне правопорушення повинна містити такі відомості про особу, щодо якої винесено постанову: прізвище, ім'я та по батькові, дата і місце народження, місце проживання та місце роботи або навчання, реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера) [11]. Наказом Державної інспекції ядерного регулювання України від 16.08.2011 № 122 затверджена форма постанови у справі про адміністративне правопорушення про накладення адміністративного стягнення, в якій обліковий номер платника податків зазначається за його наявності [12]. Згідно з п. 3. 3 інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, затвердженої наказом Міністерства аграрної політики України від 09.04.2003 № 101, розглянувши справу про адміністративне правопорушення, посадова особа органів рибохорони виносить постанову у справі, при цьому затвердженою формою постанови інформація про ідентифікаційний номер платника податків не передбачена [13]. Вимогами п. 2.8 інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, затвердженої наказом Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 23.07.2003 № 251, закріплено, що у розділі відомостей про особу, щодо якої розглядається справа, зазначаються її прізвище, ім'я та по батькові (без скорочень), дата, рік та місце народження, ідентифікаційний номер (за його наявності), адреса місця проживання [14]. А ось Інструкцією з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах внутрішніх справ України (п. 6.3), затвердженою наказом Міністерства внутрішніх справ України від 04.10.2013 № 950 «Про питання щодо

застосування адміністративного законодавства України органами внутрішніх справ України», передбачено серед іншого зазначати у постанові відомості про особу, щодо якої розглядається справа, без конкретної вказівки щодо ідентифікаційного номера платника податків [15].

Отже, більшість нормативних актів центральних органів виконавчої влади, які присвячені оформленню справ про адміністративні правопорушення, вимагають в постанові у справі про адміністративне правопорушення вказувати індивідуальний ідентифікаційний номер особи. Вимогу на вказівку щодо ідентифікаційного номера «за умов наявності» слід, скоріше, розуміти таким чином, що особа може не мати такого номера через визначені законом обставини.

Наступним кроком вважаємо дослідити правовий режим Державного реєстру фізичних осіб – платників податків, інших реєстрів та порядок надання доступу до його відомостей, адже саме з них працівники органів внутрішніх справ мають отримувати відомості про ідентифікаційні номери платників податків. Основним документом, що регулює порядок реєстрації фізичних осіб у вказаному Державному реєстрі, є наказ Міністерства доходів і зборів України від 10.12.2013 № 779 «Про затвердження Положення про реєстрацію фізичних осіб у Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків». Згідно з вимогами затвердженого наказом Положення:

1) на сьогодні Державний реєстр формує та веде Державна фіскальна служба України, яке є його власником та адміністратором;

2) відомості з Державного реєстру використовуються контролюючими органами виключно для здійснення контролю за дотриманням податкового законодавства України та є інформацією з обмеженим доступом, крім відомостей про взяття на облік фізичних осіб – підприємців та осіб, які провадять незалежну професійну діяльність;

3) фізична особа, яка зареєстрована у Державному реєстрі чи в окремому реєстрі Державного реєстру, може отримати відомості про себе, наявні у Державному реєстрі [16].

Порядок обробки персональних даних у базі персональних даних – Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 24.02.2015 № 210, у п. 1 розд. III визначає, що відомостями, які вносяться до цього реєстру, є: реєстраційний номер облікової картки платника податків; прізвище, ім'я, по батькові; дата народження; місце народження; місце проживання; серія, номер свідоцтва про народження, паспорта (аналогічні дані іншого документа, що посвідчує особу), ким і коли виданий тощо.

Згідно з п. 2 розд. VII Порядку без згоди фізичної особи – платника податків її персональні дані можуть передаватися лише у певних випадках, зокрема: 1) за рішенням суду; 2) коли передача персональних даних прямо передбачена законом України і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту і прав людини:

– органам прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Антимонопольного комітету України – на їх письмову вимогу;

– центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

– органам державної виконавчої служби на їх письмову вимогу з питань виконання рішень судів та рішень, що підлягають примусовому виконанню [17].

Важливим є те, що відповідно до закону України «Про захист персональних даних» [7] запит задовольняється протягом 30 календарних днів з дня його надходження, якщо інше не передбачено законом.

На підставі вищевикладеного підсумуємо, що реєстраційний номер облікової картки платника податків є персональними даними особи, які обробляє Державна фіскальна служба України. Відомості щодо таких даних надаються службою тільки визначеним у законі особам на їх письмовий запит. За загальними правилами такий запит задовольняється протягом 30 календарних днів з дня його надходження.

Далі дослідимо нормативну базу діяльності державної виконавчої служби, щоб зрозуміти законодавчі підстави повернення до ОВС постанов про накладення адміністративних стягнень. Згідно із законом України «Про виконавче провадження» підлягають виконанню державною виконавчою службою як виконавчі документи постанови органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом [10, п. 6 ч. 2 ст. 17]. У виконавчому документі зазначаються (для фізичних осіб): ім'я (прізвище, власне ім'я та по батькові) стягувача і боржника, місце проживання чи перебування; індивідуальний ідентифікаційний номер стягувача та боржника (для фізичних осіб – платників податків) або номер і серія паспорта стягувача та боржника для фізичних осіб – громадян України, які через свої релігійні або інші переконання відмовилися від прийняття ідентифікаційного номера, офіційно повідомили про це відповідні органи державної влади та мають відмітку в паспорті громадянина України [п. 3 ч. 1 ст. 18].

У ст. 26 цього Закону міститься норма про те, що державний виконавець відмовляє у відкритті виконавчого провадження у разі невідповідності виконавчого документа вимогам, передбаченим ст. 18 цього Закону. Статтею ж 30 передбачені строки здійснення виконавчого провадження. Так, державний виконавець зобов'язаний провести виконавчі дії з виконання рішення *протягом 6 місяців* з дня винесення постанови про відкриття виконавчого провадження, а з виконання рішення немайнового характеру – у 2-місячний строк.

Хотілося б звернути увагу на те, що ст. 5, 6 та 11 закону України «Про виконавче провадження» містять положення про те, що вимоги державного виконавця щодо виконання рішень обов'язкові для всіх

органів, організацій, посадових осіб, фізичних і юридичних осіб на території України і йому повинні бути безоплатно надані у встановлений ним строк інформація, документи або їх копії, необхідні для здійснення його повноважень.

Отже, можна зробити висновки, що, по-перше, законом України «Про виконавче провадження» визначена обов'язковість внесення до постанов у справах про адміністративні правопорушення ідентифікаційного номера особи. По-друге, закон дозволяє відмовити у відкритті такого провадження у разі невиконання такої вимоги. По-третє, строк виконавчого провадження для стягнень штрафів (майнові відносини) має становити не більше 6 місяців з дня відкриття провадження, а державні виконавці мають право одержувати безоплатно від органів, установ, організацій, посадових осіб, сторін та учасників виконавчого провадження необхідні для проведення виконавчих дій пояснення, довідки та іншу інформацію, в тому числі конфіденційну (що, наприклад, становлять дані реєстру платників податків).

Проведений нами аналіз нормативно-правової бази, відповідно до якої виносяться постанови у справах про адміністративні правопорушення та здійснюється взаємодія державної виконавчої служби України із суб'єктами накладення адміністративних стягнень, зокрема з питань належного заповнення цих постанов, дозволяє сформулювати наступні **висновки та узагальнення**.

1. У Кодексі України про адміністративні правопорушення не міститься чіткої вказівки на зазначення в постанові у справі про адміністративне правопорушення реєстраційного номера облікової картки платників податків. У ньому міститься узагальнююче поняття «*відомості про особу*».

2. Поняття «*відомості про особу*» вживається законодавцем у сенсі персональних даних, що дозволяють однозначно ідентифікувати особу, винести рішення у справі стосовно ідентифікованої особи. Такі відомості мають бути достатніми для створення правового зв'язку між особою та винесеним рішенням.

У цьому випадку уявляється, що такими даними є прізвище, ім'я та по батькові, дата і місце народження, інформація про реєстрацію постійного місця проживання громадянина. Ці дані дозволяють повною мірою ідентифікувати особу правопорушника, а також індивідуалізувати прийняте рішення. Зазначені дані про особу мають стосунок тільки до стадії прийняття постанови, оскільки спрямовані на досягнення відповідних завдань цієї стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Інші дані про особу та її статус (платник податків, підприємець, споживач певних послуг) не мають стосунку до необхідних даних, що впливають на винесення постанови у справі. Вони є важливими, наприклад, для кваліфікації діяння, визначення міри покарання, але тільки у статтях КУпАП зі спеціальним суб'єктом правопорушення – підприємцем. Статті ж КУпАП, за якими виносяться постанови

начальниками органів внутрішніх справ, здебільшого передбачають наявність загального суб'єкта проступку – фізичної, осудної особи, яка досягла віку адміністративної відповідальності.

Тобто інші дані про особу, крім ідентифікаційних, які є важливими для виконання покладених на суб'єктів виконання адміністративних стягнень, *можуть отримуватися суб'єктами виконання таких постанов.*

3. Чинний закон України «Про виконавче провадження» [15] вимагає вказувати у виконавчому документі, яким є і постанова у справі про адміністративне правопорушення, ідентифікаційний номер особи та закріплює право не порушувати виконавче провадження у разі його відсутності. Натомість виконання цієї вимоги суб'єктами розгляду справ, у тому числі ОВС, часто унеможливується з кількох причин:

- по-перше, ідентифікаційний номер є персональними даними особи, які обробляє Державна фіскальна служба України, і отримують тільки за письмовим запитом відповідних державних органів;

- по-друге, відомості про ідентифікаційний номер особи можуть бути отримані ОВС за письмовим запитом у 30-денний строк. Водночас максимальний строк розгляду справ, підвідомчих органам внутрішніх справ, становить 15 діб, а, наприклад, за ст. 44 та 178 КУпАП – 1 добу з моменту отримання матеріалів, що фактично ставить під загрозу вчасність розгляду справи в разі надіслання такого запиту, а значить, і притягнення особи до відповідальності;

- по-третє, суб'єктами вчинення правопорушень, наприклад, на об'єктах транспорту, є особи, які тимчасово перебувають на підвідомчій ОВС території, і дуже часто розгляд справи проходить без присутності правопорушника з одночасним повідомленням йому про час та місце розгляду справи. А відповідно до положень підп. «Г» п. 3.3 розд. III Інструкції з організації примусового виконання рішень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5, реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія і номер паспорта *можуть не зазначатися* в постановях у справах про адміністративні правопорушення, які виносяться на місці вчинення правопорушення або без участі особи [18];

- по-четверте, наказ МВС України від 04.10.2013 № 950 «Про питання щодо застосування адміністративного законодавства України органами внутрішніх справ України», в якому не міститься положень про обов'язковість вказівки ідентифікаційного номера в постанові у справі про адміністративне правопорушення, пройшов державну реєстрацію в Міністерстві юстиції України, а значить, був перевірений на відповідність його Конституції та законодавству України згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 № 731 «Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади», що робить його положення такими, що відповідають законодавству;

– по-п'яте, строк проведення виконавчого провадження за майновими стягненнями складає 6 місяців, що є достатнім для здійснення державним виконавцем письмового запиту та отримання інформації про ідентифікаційний номер платника податків. Крім того, відповідно до ст. 11 закону України «Про виконавче провадження» з метою своєчасного виконання рішення суду державний виконавець має право одержувати безоплатно від органів, установ, організацій, посадових осіб, сторін та учасників виконавчого провадження необхідні для проведення виконавчих дій пояснення, довідки та іншу інформацію, в тому числі конфіденційну, тобто державна виконавча служба може безоплатно та у визначені нею строки одержати інформацію про індивідуальний ідентифікаційний номер боржника. При цьому державний виконавець зобов'язаний використовувати надані йому права відповідно до закону і не допускати у своїй діяльності порушення прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб (ч. 1 ст. 6 закону України «Про виконавче провадження»).

Вважаємо, що державний виконавець зобов'язаний розпочати виконання рішення суду/виконавчого документа у зв'язку з тим, що інформація, яка міститься у ньому, є достатньою для проведення першочергових заходів. У подальшому державний виконавець має право самостійно встановити ідентифікаційний код/номер боржника і зобов'язаний це зробити відповідно до вимог ст. 6, 11 закону України «Про виконавче провадження». До того ж існує окремий спільний наказ Міністерства юстиції України та Міністерства доходів і зборів України (зараз – Державна фіскальна служба України) від 05.02.2014 № 254/5/119 щодо порядку надання такої інформації на запити органів державної виконавчої служби;

– по-шосте, відповідно до довідки Вищого адміністративного суду України від 05.04.2012 про вивчення та узагальнення практики розгляду адміністративними судами справ з приводу оскарження рішень, дій або бездіяльності державної виконавчої служби позиція більшості судів, що відслідковується у судових рішеннях стосовно вимог щодо наявності ідентифікаційного номера, полягає в тому, що така інформація зазначається лише у разі її наявності в матеріалах адміністративної справи [19]. Суд зазначає, що відсутність ідентифікаційного номера юридичної особи чи реєстраційного номера облікової картки платника податків (фізичної особи), особливо в разі, якщо ці дані стосуються боржника у виконавчому провадженні, *утруднює здійснення виконавчих дій, особливо щодо виявлення майна боржника, але не унеможлиблює їх*. Це питання вирішувалося, зокрема, і Львівським окружним адміністративним судом у справі за позовом Управління Пенсійного фонду України в м. Самборі та Самбірському районі Львівської області до відділу державної виконавчої служби Самбірського міськрайонного управління юстиції Львівської області за участю третьої особи, що не заявляє самостійних вимог на предмет спору, про скасування постанови про відкриття виконавчого провадження (постанова від 15.02.2012, реєстраційний

номер 21908720), в якій суд, серед іншого, зазначив, що *відсутність даних про ідентифікаційний номер стягувача може бути усунюта в процесі виконавчого провадження без скасування постанови про відкриття виконавчого провадження* [19].

Крім того, у рішенні Верховного Суду України (Постанова Судової палати у цивільних справах від 21.05.2014 № 6-45цс14) зазначено, що *відсутність інформації у виконавчому документі щодо індивідуального ідентифікаційного номера не є підставою для відмови у відкритті виконавчого провадження*, адже державний виконавець наділений повноваженнями щодо можливості запитувати інформацію безоплатно від будь-яких органів [20].

Тому в підсумку зауважимо, що органи державної виконавчої служби наділені усіма необхідними повноваженнями і строками для отримання даних від Державної фіскальної служби України щодо ідентифікаційного номера особи. Це підтверджується нормативними актами, в тому числі й Міністерства юстиції України, а також численною судовою практикою.

Відсутність ідентифікаційного номера фізичної особи за наявності інших даних, що дозволяють ідентифікувати цю особу, не є підставою для припинення розгляду справи про адміністративне правопорушення та винесення постанови у ній. Відсутність в постанові у справі про адміністративне правопорушення ідентифікаційного номера фізичної особи – платника податків не є підставою для відмови у відкритті виконавчого провадження про примусове виконання адміністративного стягнення.

Виключним призначенням наявності довідки про ідентифікаційний номер платника податку в матеріалах справи про адміністративне правопорушення може бути лише забезпечення примусового виконання прийнятого рішення про накладення адміністративного стягнення. Натомість документальне забезпечення роботи державних виконавців не входить в обов'язки працівників ОВС.

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо здійснення наукових досліджень щодо оптимізації нормативних актів України в частині узгодження положень щодо винесення рішення у справі про адміністративне правопорушення та виконання постанов про накладення адміністративних стягнень уповноваженими суб'єктами цього виду юрисдикційних проваджень.

Список використаних джерел: 1. Гук Б. М. Правоохоронна спрямованість діяльності Державної виконавчої служби України / Б. М. Гук // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 190–195 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_3_35.pdf. 2. Клименко О. С. Адміністративно-правове регулювання діяльності державної виконавчої служби щодо примусового виконання рішень майнового характеру : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Клименко Олег Степанович. – Дніпропетровськ, 2011. – 21 с. 3. Макушев П. В. Персональні дані як елемент системи інформаційного забезпечення державної виконавчої служби України / П. В. Макушев // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 333–339 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>

gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_2_51.pdf. 4. Сайко Л. Ю. Реформування Державної виконавчої служби України [Електронний ресурс] / Л. Ю. Сайко, В. М. Дахно // Право і суспільство. – 2014. – № 1-2. – С. 176–178. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pis_2014_1_2_43.pdf. 5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 7.12.1984 № 8073-Х [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10>. 6. Про інформацію : закон України від 02.10.1992 № 2657-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. 7. Про захист персональних даних : закон України від 1.06.2010 № 2297-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>. 8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України : від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012 : спр. № 1-9/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>. 9. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення Державною службою гірничого нагляду та промислової безпеки України : наказ М-ва з надзвичайних ситуацій України від 3.09.2012 № 1161 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1659-12>. 10. Про виконавче провадження : закон України від 21.04.1999 № 606-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-14>. 11. Про затвердження Інструкції з оформлення Державною службою геології та надр України матеріалів про адміністративні правопорушення та накладення адміністративних стягнень : наказ М-ва екології та природ. ресурсів України від 14.08.2013 № 347 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1752-13>. 12. Про затвердження форм документів з провадження справ про адміністративні правопорушення у сфері ядерної та радіаційної безпеки : наказ Держ. інспекції ядер. регулювання України від 16.08.2011 № 122 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1067-11>. 13. Про затвердження Інструкції з оформлення органами рибохорони матеріалів про адміністративні правопорушення : наказ М-ва аграр. політики України від 9.04.2003 № 101 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0320-03>. 14. Про затвердження та введення в дію Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, Інформаційної картки про адміністративне правопорушення та Порядку заповнення інформаційної картки про адміністративне правопорушення : наказ М-ва України з питань надзвичай. ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобиль. катастрофи від 23.07.2003 № 251 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0966-03>. 15. Про питання щодо застосування адміністративного законодавства України органами внутрішніх справ України : наказ МВС справ України від 4.10.2013 № 950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1829-13>. 16. Про затвердження Положення про реєстрацію фізичних осіб у Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків : наказ М-ва доходів і зборів України від 10 груд. 2013 р. № 779 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2211-13>. 17. Про затвердження Порядку обробки персональних даних у базі персональних даних – Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків : наказ М-ва фінансів України від 24.02.2015 № 210 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0278-15>. 18. Про затвердження Інструкції з

організації примусового виконання рішень : наказ М-ва юстиції України від 02.04.2012 № 512/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12>. 19. Довідка про вивчення та узагальнення практики розгляду адміністративними судами справ з приводу оскарження рішень, дій або бездіяльності державної виконавчої служби : від 05.04.2012 [Електронний ресурс] / Вищ. адмін. суд України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001760-12>. 20. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 21.05.2014 № 6-45цс14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/ArAQwZ>.

Надійшла до редколегії 17.08.2015

Бугайчук К. Л. Некоторые вопросы обеспечения взаимодействия органов и подразделений внутренних дел с государственной исполнительной службой по поводу надлежащего оформления постановлений по делам об административных правонарушениях

Проанализированы нормативные требования к оформлению постановлений по делам об административных правонарушениях. Исследованы особенности правового режима информации об идентификационном номере налогоплательщика, порядок её обработки и предоставления уполномоченным органам государства. На основании проведённого исследования определены различия в законодательном регулировании и практических действиях по открытию исполнительного производства на основании материалов, поступающих в государственную исполнительную службу от органов внутренних дел, а также предложены пути их разрешения.

Ключевые слова: административное правонарушение, постановление, исполнительное производство, идентификационный номер, государственная исполнительная служба.

Bugaychuk K. L. Some issues of interaction between departments and subdivisions of agencies of internal affairs and state executive service concerning proper drawing up of resolutions on the cases of administrative infractions

Author based on administrative legislation, rules and regulations of central executive authority activities analyzes requirements for the drawing up of resolutions on the cases of administrative infractions, particularly regarding to the availability of individual taxpayer number in it.

The features of legal regime of information about individual taxpayer number, the procedure of its processing by the State Fiscal Service of Ukraine and further submission to authorized public bodies are researched. Differences in legislative control and practical actions on the starting of executive proceedings based on materials received by the state executive service from agencies of internal affairs are determined on the base of research.

In particular, it is determined that not all the subordinate legislation, which have been registered in the Ministry of Justice of Ukraine, contain mandatory of

notification of individual taxpayer number in the resolutions on the cases of administrative infractions. Also it is paid attention that existing procedure for requests of agencies of internal affairs to provide them information about individual taxpayer number complicate, and sometimes makes it impossible for the timely consideration of the case. Beyond this, it is submitted that the jurisprudence of the Supreme Court of Ukraine and the Constitutional Court of Ukraine give a clear explanation, that absence of individual taxpayer number in resolutions on cases of administration infractions is not ground for denial in the starting of executive proceedings.

Keywords: administrative infraction, resolution, executive proceedings, individual taxpayer number, state executive service.

УДК 336.228.34

М. В. Вікторчук

НАПРЯМИ БОРОТЬБИ З УХИЛЕННЯМ ВІД СПЛАТИ МІСЦЕВИХ ПОДАТКІВ

Розглянуто основні причини, які спонукають платників податків до ухилення від сплати місцевих податків, розроблено їх класифікацію та запропоновано комплекс заходів щодо перешикоджання навмисному ухиленню від сплати місцевих податків. Проаналізовано досвід країн – членів Європейського Союзу щодо удосконалення правового регулювання місцевих податків з метою запобігання ухиленню від їх сплати. Дістали подальшого розвитку існуючі пропозиції для боротьби з ухиленням від сплати місцевих податків, і запропоновано зміни до податкового законодавства.

Ключові слова: місцеві податки, ухилення від сплати місцевих податків, мінімізація податкових зобов'язань, податковий тягар, Служба фінансових розслідувань.

Постановка проблеми. Податкова політика в Україні спрямована на формування дохідної частини місцевих бюджетів за рахунок бюджетних трансфертів. Підвищення фіскальної ефективності місцевих податків – одне з завдань податкової реформи в Україні, що передбачає впровадження нових видів податків та зборів. Так, із 2015 р. до місцевих податків віднесено податок на майно. Завдяки цьому місцеві податки та збори посіли друге місце за обсягом наповнення місцевих бюджетів. Їх частка в загальній структурі місцевих бюджетів становить 20,7 %, а обсяг надходжень – 5,8 млрд грн [1, с. 48]. Водночас недосконалість законодавства, що встановлює нові види податків, дозволяє недобросовісним платникам податків знаходити безліч способів не сплачувати місцеві податки. Тому важливим є недопущення ухилення від сплати місцевих податків, а досліджувана тема є актуальною в контексті боротьби з зазначеним явищем.

Стан дослідження. Проблему ухилення від сплати податків в Україні, європейський досвід боротьби з ним досліджували у своїх працях такі вітчизняні вчені, як О. М. Воронкова [2], С. В. Глущенко,

© Вікторчук М. В., 2015

М. О. Казакова [3], О. А. Крамаренко [4], Т. О. Сидоренко [5], Ю. В. Клепикова-Чижова [6] та інші. Віддаючи належне результатам попередніх наукових досліджень з цієї проблематики, слід констатувати, що питання боротьби з ухиленням від сплати податків є недостатньо дослідженими, потребують свого доктринального аналізу та пошуку шляхів вирішення, зокрема у нормативно-правовій площині.

Мета статті – розглянути теоретичні аспекти ухилення від сплати місцевих податків, дослідити їх причини та запропонувати напрями боротьби з ухиленням від сплати місцевих податків для мінімізації податкових правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Ухилення від сплати податків – деструктивне явище, що існує в будь-якому суспільстві. Під ухиленням від сплати податків слід розуміти умисні протиправні дії, спрямовані на мінімізацію податкових зобов'язань або їх несплату у спосіб, що суперечить чинному законодавству, в результаті яких настає відповідальність за порушення податкового законодавства. Внаслідок цього до бюджетів надходить менше коштів, ніж потрібно для виконання державою чи органами місцевого самоврядування своїх функцій. Однією з основних причин ухилення від сплати податків є їх значний вплив на доходи та витрати платників, адже зменшується частина доходу, що знаходиться у розпорядженні платника податків [7, с. 59]. Ухилення від сплати податків виникає під впливом й інших причин. У теорії права їх класифікують по-різному. Зокрема, Годме М. П. причини ухилення від сплати податків поділяє на: 1) економічні (нерівномірне податкове навантаження); 2) технічні (недосконалість контролю з боку податкових та інших державних органів); 3) політичні (недосконалість податкового законодавства); 4) моральні (реакція платника податку на зростання податкового тиску) [8, с. 399–406]. У свою чергу, П. М. Вавілов причини ухилення від сплати податків пропонує поділити на організаційно-управлінські, нормативно-правові та соціально-економічні [9, с. 25]. Існують й інші класифікації причин ухилення від сплати податків, однак усі вони носять загальний характер та стосуються всіх податків, адже вчені не наводять конкретних причин ухилення від сплати того чи іншого податку в окремо взятий період часу. Тому вбачається доцільним зазначені причини ухилення від сплати податків віднести до групи загальних, тобто таких, що стосуються всіх податків, сформувавшись в процесі історичного розвитку як закономірне явище, яке постійно повторюється тощо. Спеціальні причини конкретизують загальні, виявляються в конкретний період часу, стосуються конкретного виду податків (загальнодержавних чи місцевих). До спеціальних причин, які спонукають платників податків до ухилення від сплати місцевих податків, слід віднести: 1) надмірне податкове навантаження та складну систему адміністрування (на сьогодні в Україні згідно зі ст. 10 Податкового кодексу України передбачено два місцеві податки – на майно та єдиний податок. Утім, фактично їх діє чотири, оскільки відповідно до підп. 265.1.1 п. 265.1 ст. 265

Податкового кодексу України податок на майно складається з: податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; транспортного податку; плати за землю [10]); 2) нестабільність та недосконалість податкового законодавства; 3) відсутність податкової культури; 4) постійне зниження платоспроможності населення та його негативне ставлення до оподаткування; 5) недовіру до податкових органів (відносини між платниками податків і цими органами будуються переважно на основі застосування каральних методів управління); 6) високий рівень корупції тощо.

У 2015 році відбувається черговий етап реформування податкової системи України, що супроводжується підвищенням податкового навантаження в рамках здійснення заходів фіскальної консолідації. Внаслідок зростання фіскального тиску виникає ризик збільшення обсягів тінізації економіки. Для запобігання розповсюдженню та уникнення ухилення від сплати місцевих податків необхідно запропонувати основні напрями боротьби з цим явищем.

1. Розвиток місцевих податків та зборів з урахуванням європейського досвіду, що передбачає їх гармонізацію відповідно до європейських стандартів [11]. Утім, слід враховувати, що досягти позитивних результатів за рахунок запозичення досвіду іншої країни вкрай складно, якщо при цьому не враховується попередній інституціональний розвиток країни, тобто не відбувається їх адаптація до соціально-економічних умов у державі [12, с. 151].

2. Вдосконалення правового регулювання місцевих податків. Цей напрям передбачає:

а) постійний моніторинг законодавства з метою виявлення його недоліків, що дозволяють платникам податків законними способами мінімізувати або не сплачувати місцеві податки. Для цього необхідно створити Службу моніторингу при Державній фіскальній службі України основне завдання якої полягатиме в пошуку прогалин у податковому законодавстві та розробці пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів. Створення цього підрозділу та посилення аналітичної функції в роботі податкових органів стане можливим за рахунок зменшення часу на контрольно-перевірочну діяльність, що, в свою чергу, сприятиме розвитку партнерських відносин між контролюючими органами та платниками податків;

б) удосконалення правового регулювання оподаткування майна. Так, у Меморандумі України з Міжнародним валютним фондом передбачено підняття ставок податків на майно [13]. Вбачається, що додаткові надходження допоможуть укріпити власну базу надходжень місцевих органів влади. Водночас існує ризик зниження життєвого рівня малозабезпечених громадян та їх платоспроможного попиту. Тому необхідно здійснювати подальший перегляд кількості податкових пільг на основі методики оцінки ефективності їх застосування. Досвід країн – членів Європейського Союзу демонструє необхідність запозичення практики складання податковими органами щорічних звітів про податкові втрати бюджету та здійснювати

їх оприлюднення. Подібні звіти включають аналіз ефективності діючих, обґрунтування запровадження нових та скасування діючих пільг [14, с. 17];

в) дотримання принципу стабільності податкового законодавства. Відповідно до підп. 4.1.9 п. 4.1 ст. 4 Податкового кодексу України до елементів податків і зборів не можуть вноситися зміни пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки [10]. Внесення змін упродовж бюджетного року унеможливає формування бізнес-планів, спонукає платників до ухилення від сплати податків, зокрема у зв'язку з необізнаністю щодо змін у законодавстві.

3. Зниження рівня податкового навантаження, що включає:

а) подальшу лібералізацію єдиного податку шляхом підвищення граничного доходу та кількості залучених найманих працівників у цілях оподаткування;

б) дотримання принципу соціальної справедливості при встановленні податку на майно. Необхідно знизити податкове навантаження на малозабезпечені верстви населення за рахунок збільшення неоподатковуваних площ житлової нерухомості для об'єктів житлової нерухомості або за рахунок обчислення бази оподаткування відповідно до ринкової вартості майна. Також має відбуватися удосконалення роботи та завершення наповнення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно для дотримання принципу справедливості оподаткування.

4. Модернізація системи адміністрування податків, що потребує:

а) спрощення звітності, електронізації документообігу та автоматизації сервісів, зокрема: розробки інтегрованих інформаційно-аналітичних систем у податкових органах та налагодження міжвідомчого обміну даними з іншими органами державної влади для дослідження існуючих схем ухилення від сплати місцевих податків;

б) прискорення та спрощення процедур міжнародного обміну податковою інформацією, розширення функціональних можливостей «Електронного кабінету платника податків», зокрема для фізичних осіб, та сфери застосування податкових електронних перевірок і електронного консультування платників податків.

5. Вдосконалення інституційно-функціональної структури податкової системи:

а) реформа правоохоронних органів. Широку підтримку в суспільстві отримала пропозиція щодо ліквідації податкової міліції та створення демілітаризованої Служби фінансових розслідувань. Однак відповідно до законопроекту № 1655-VII від 02.09.2014, що пропонує створення такої служби, деякі функції органу дублюють функції МВС, СБУ та прокуратури. Наприклад, Служба фінансових розслідувань матиме право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, а також досудове розслідування в межах наданої законом компетенції, здійснювати розшук осіб, які переховуються від слідства

та суду за кримінальні правопорушення, віднесені до його компетенції [15]. Отже, діяльність Служби фінансових розслідувань носитиме не тільки адміністративно-аналітичний характер, а й буде пов'язана з небезпечною для життя та здоров'я, тому питання про повну її демілітаризацію викликає сумнів. «Виділення окремої спеціалізованої структури – це добре. Але оскільки в нас такі розслідування переплітаються з кримінальними речами, все одно збережеться співпраця з іншими органами, а як наслідок – перекладання завдань одними чиновниками на інших, неузгодженість, плутанина і так далі», – зазначає С. О. Яременко [16]. Тому вбачається необхідним створити незалежні слідчі відділи при Службі фінансових розслідувань, які будуть мати статус мілітаризованих підрозділів цієї служби;

б) створення нової моделі взаємовідносин між платниками податків та фіскальними органами. На базі районних податкових інспекцій доцільно створити «front-офіси» для надання виключно сервісних послуг та консультацій платникам податків, а функції аудиту і контролю передати на обласний рівень.

Структурно-функціональні зміни в Державній фіскальній службі України мають сприяти підвищенню ефективності роботи, зменшенню корупції в податкових органах.

6. Фіскальна децентралізація шляхом розширення джерел наповнення місцевих бюджетів за рахунок здійснення міжбюджетних трансфертів. Наприклад, вбачається необхідним 80 % екологічного податку (замість норми 35 %) передавати до місцевих бюджетів, оскільки негативний вплив здійснюється безпосередньо на території, де розташовані об'єкти платників податків [14, с. 9].

7. Підвищення рівня податкової культури платників податків шляхом проведення масової роз'яснювальної роботи із залученням іноземних експертів та налагодження атмосфери довіри і партнерства у відносинах між платниками податків та контролюючими органами, підвищення рівня штрафних санкцій. Так, американськими науковцями М. Елінгхем та А. Сандмо в 1972 р. було доведено обернено пропорційний зв'язок між розміром штрафів та обсягом податкових ухилень: чим вищим є розмір штрафних санкцій у разі викриття, тим вищою є податкова свідомість платників [17, р. 326].

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що подолання проблеми ухилення від сплати податків стане можливим завдяки розвитку місцевих податків і зборів з урахуванням європейського досвіду, вдосконаленню правового регулювання місцевих податків, зниженню рівня податкового навантаження, модернізації системи адміністрування податків, вдосконаленню інституційно-функціональної структури податкової системи, фіскальній децентралізації, підвищенню рівня податкової культури платників податків тощо. Боротьба з ухиленням від сплати податків має сприяти утвердженню миру, спокою та відновленню соціально-економічного розвитку в державі.

У подальшому перспективним напрямом наукових досліджень вбачається наукова розробка питань, що стосуються аналізу взаємодії місцевих органів державної влади під час адміністрування місцевих податків і зборів з метою вдосконалення податкового законодавства.

Список використаних джерел: 1. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за січень – березень 2015 року плателювачів [Електронний ресурс] / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін.] ; ІБСЕД, Проєкт «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження», USAID. – Київ, 2015. – 72 с. – Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Quarter%202015/!KV_I_2015_Monitoring_ukr.pdf. 2. Воронкова О. М. Посилення прогидії ухиленню від оподаткування в системі податкового адміністрування / О. М. Воронкова // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 2. – С. 42–52. 3. Глущенко С. В. Мінімізаційні податкові схеми: зарубіжна та українська практика [Електронний ресурс] / С. В. Глущенко, М. О. Казакова // Магістеріум. Економічні студії. – 2014. – Вип. 56 – С. 21–25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Magisterium_ek_2014_56_8.pdf. 4. Крамаренко О. А. Способи ухилення від сплати податків в Україні / О. А. Крамаренко // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Економіка. – 2013. – Вип. 23. – С. 165–168. 5. Сидоренко Т. О. Сутність та ухилення від сплати податків / Т. О. Сидоренко // Гроші, фінанси і кредит. – 2010. – № 6. – С. 48–52. 6. Клепікова-Чижова Ю. В. Напрямки вдосконалення державного контролю за ухиленням від оподаткування / Ю. В. Клепікова-Чижова // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип. 1 (28). – С. 363–369. 7. Снесарь М. М. Сутність та причини виникнення ухилення від сплати податків / М. М. Снесарь // Управління розвитком. – 2014. – № 3. – С. 59–62. 8. Годме П. М. Финансовое право / П. М. Годме. – М. : Прогресс, 1978. – 428 с. 9. Вавілов П. М. Ухилення від сплати податків в Україні: причини виникнення та шляхи подолання проблеми [Електронний ресурс] / Вавілов П. М. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – Вип. 2. – С. 24–27. – Режим доступу: http://ej.kherson.ua/journal/economic_02/Vavilov.pdf. 10. Податковий кодекс України : закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. 11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 черв. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011. 12. Фролова Н. Б. Порівняльний аналіз факторів ухилення від сплати податків в Україні та США / Н. Б. Фролова // Економіка і прогнозування. – 2014. – № 3. – С. 148–156. 13. Ukraine : Request for Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility and Cancellation of Stand-By Arrangement – Staff Report; Press Release; and Statement by the Executive Director for Ukraine : IMF Country Report No. 15/69 ; March 2015 [Електронний ресурс] / International Monetary Fund. – [173 p.]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr1569.pdf>. 14. Стратегічні пріоритети і завдання податкової реформи : [аналіт. записка] [Електронний ресурс] / Нац. ін-т стратег. дослідж. при Президенті України, Від. фінанс. безпеки ; [Ю. В. Касперович]. – 24 с. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/podatkova_ref-21822.pdf. 15. Про основи запобігання та боротьби з економічними

правопорушеннями : проект закону України : реєстр. № 1655-VII від 02.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51916. 16. Ормоцадзе М. ЄС нагадує Україні про створення Служби фінансових розслідувань [Електронний ресурс] / Маргарита Ормоцадзе // FINANCE.UA : [сайт] / Інфінсервіс. – 9.06.2015. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/352141/yes-nagaduye-ukrayini-pro-stvorenniya-sluzhby-finansovyh-rozsliduvan>. 17. Allingham M. G. Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis / M. G. Allingham, A. Sandmo // Journal of Public Economics. – 1972. – No. 1. – P. 323–338.

Надійшла до редколегії 26.08.2015

Викторчук М. В. Направления борьбы с уклонением от уплаты местных налогов

Рассмотрены основные причины, побуждающие налогоплательщиков к уклонению от уплаты местных налогов, разработана их классификация, а также предложен комплекс мер, препятствующих преднамеренному уклонению от уплаты местных налогов. Проанализирован опыт стран – членов Европейского Союза относительно усовершенствования правового регулирования местных налогов с целью предотвращения уклонения от их уплаты. Получили дальнейшее развитие существующие предложения борьбы с уклонением от уплаты местных налогов, и предложены изменения в налоговое законодательство.

Ключевые слова: местные налоги, уклонение от уплаты местных налогов, минимизация налоговых обязательств, налоговое бремя, Служба финансовых расследований.

Viktorchuk M. V. Directions combating evasion of local taxes

The evasion of local taxes that led to the need for find methods to combat it the author is explores in the article. The author drew attention to the importance of adhering to fiscal discipline on local taxes. The current condition of anti-tax evasion in the system of tax administration is analyzed in the article.

The objective of the article is to develop proposals for combating evasion of local taxes and predicting possible changes in tax legislation.

The subject of research is the reason evasion of local taxes and ways to solve this problem.

The methodological basis of the article is a set of general and specific methods of research. Structural and logical method has been used for classification of reasons evasion of taxes.

The author suggests to classify reasons of tax evasion on the general and special. One of the main causes of tax evasion is their significant impact on the revenue and expenditure of taxpayers because of reduced income held by the taxpayer. The author's approach to classification and content of the main reasons that motivate taxpayers to evasion of local taxes is presented. System of measures to prevent deliberate evasion of local taxes is proposed.

Overcoming of the problem of tax evasion will be possible thanks to the development of local taxes and duties in view of the European experience, improvement of legal regulation of local taxes, reduction of tax burden, modernization of tax

administration, improving institutional and functional structure of the tax system, fiscal decentralization, increase the level of tax culture taxpayers. The fight against tax evasion should contribute assertion peace, tranquility and restoration of social and economic development in the state. Prevent evasion of local taxes will accumulate more funds to local budgets and reducing crime.

Keywords: local taxes, evasion of local taxes, minimization of tax liabilities, the tax burden, Financial Investigation Bureau.

УДК 342.9

О. Ю. Прокопенко

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В РЕГІОНІ

Досліджено етимологію терміна «імідж», проаналізовано наукові погляди вчених щодо формування позитивного іміджу органів внутрішніх справ. Сформульовано авторське бачення іміджу органів внутрішніх справ. Запропоновано шляхи підвищення іміджу органів внутрішніх справ як суб'єкта забезпечення правопорядку в регіоні.

Ключові слова: імідж, паблік рілейшенз, органи внутрішніх справ України, правопорядок, населення, взаємодія, довіра, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Ефективність діяльності органів внутрішніх справ України щодо забезпечення правопорядку в регіоні, належної реалізації особистісних, соціально-економічних, а також політичних прав і свобод людини та громадянина прямим чином залежить від ефективності партнерських відносин між цими органами та населенням. Основним критерієм оцінки рівня зазначених партнерських відносин слугує рівень довіри населення, який наразі виступає одним із основних показників діяльності не тільки регіональних органів внутрішніх справ, а й системи Міністерства внутрішніх справ у цілому. Із цього приводу слушною здається позиція стосовно того, що на сьогодні громадська думка щодо діяльності органів внутрішніх справ має чималу негативну складову. Вона нівелює позитивний соціальний ефект від роботи органів внутрішніх справ, затьмарює численні прояви професіоналізму, самовідданості та героїзму працівників [1]. Основними заходами, що в комплексі дозволять виправити цю ситуацію, слід назвати ті, що направлені на формування позитивного іміджу органів внутрішніх справ, у тому числі регіонального рівня.

Метою нашого наукового дослідження є встановити сутність поняття «імідж регіональних органів внутрішніх справ» та визначити конкретні заходи щодо його підвищення для забезпечення правопорядку в регіоні.

Стан дослідження. Зазначена тематика наукового пошуку у певних проявах знайшла своє відображення на сторінках правничої

літератури таких вчених-адміністративістів, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, З. С. Галаван, А. П. Гель, С. С. Гнатюк, С. М. Гусаров, Д. Г. Заброта, К. В. Коваленко, А. Т. Комзюк, С. П. Кондракова, В. В. Копейчиков, Ю. Ф. Кравченко, І. О. Луговий, Ю. С. Назар, В. М. Плішкін, Г. О. Пономаренко, О. В. Сапрун, Г. С. Семаков, С. Г. Стеценко, Н. О. Цюприк та інші. Однак, поряд із наявними дослідженнями все більшої актуальності набуває питання іміджу органів внутрішніх справ України як суб'єкта забезпечення правопорядку у період збройних протистоянь та конфліктів, які, на жаль, сьогодні відбуваються на території нашої країни.

Виклад основного матеріалу. Якщо досліджувати поняття «імідж» з семантичної точки зору, слід навести позицію авторського колективу «Великого тлумачного словника сучасної української мови». На думку вчених, імідж являє собою рекламний, представницький образ кого-небудь (наприклад, громадського діяча), що створюється для населення [2, с. 492]. У даному випадку імідж асоціюється із поняттям «образ», який формується під впливом діяльності певного суб'єкта і зовнішніх факторів.

Фахівці у сфері паблік релейшенз зауважують, що імідж є одним із важливих аспектів загального сприйняття та оцінки організації, враженням, яке вона справляє, її образом. Незалежно від бажань як самої організації, так і фахівців зв'язків з громадськістю, імідж є об'єктивним явищем і відіграє істотну роль в оцінці будь-якого соціального явища чи процесу. Імідж – мислення уявлення про людину чи інститут, що спрямовано формується в масовій свідомості за допомогою публіситі, реклами або пропаганди [3, с. 92]. У наведеному вище випадку поняття «імідж» також асоціюється з поняттям «образ», але образ об'єктивний, тобто такий, що не залежить від волевиявлення відповідного суб'єкта. Із такою позицією важко погодитись, оскільки, на нашу думку, поза конкретними заходами з боку відповідного суб'єкта правовідносин формування іміджу, особливо позитивного, майже не можливе. Крім того, якщо говорити про публіситі, рекламу та пропаганду як засоби формування іміджу в масовій свідомості, то саме вони й виступають цілеспрямованою діяльністю конкретних суб'єктів. Можливо вчені хотіли підкреслити саме той факт, що одних лише «бажань» для формування та покращення іміджу недостатньо, а необхідні конкретні, науково обґрунтовані дії в цьому напрямку.

Децю інше визначення поняттю «імідж» надає Л. І. Скібіцька в навчальному посібнику «Організація праці вчених». На думку вченої, імідж являє собою враження, створене людиною, компанією або інститутом, на одну або кілька груп людей. Він – це не малюнок, не калька, не розроблене в дрібних деталях точне зображення, а, скоріше, кілька деталей, що чинять емоційний вплив [4, с. 342]. Отже, вчена розглядає імідж не як єдиний образ, а як такий, що складається з сукупності взаємопов'язаних елементів (деталей), які формується за допомогою зусиль визначених осіб.

Варто зазначити, що більшість вчених наголошують на публічно-му аспекті іміджу. Зокрема, в своєму монографічному дослідженні «Образ юриста в сучасній європейській культурі» Ж. М. Алексеева наголошує на тому, що потрібно пам'ятати: імідж є бажаним образом самого себе (особи, організації, об'єднання) у світі. Імідж – це звернене назовні «Я» людини, так зване її публічне «Я», яке є безпосереднім виявом «Я-образу» особистості та її самосвідомості [5, с. 128]. Також заслуговує на увагу і позиція І. В. Зозулі, який, вивчаючи особливості технології іміджу та партнерства як складової реформування системи Міністерства внутрішніх справ України, визначає імідж як сформований у масовій свідомості емоційно забарвлений образ, який може бути реальним і стратегічним, позитивним і негативним, природним і насаджуваним насильно, діяльним тощо [6, с. 63–64]. На нашу думку, позиція І. В. Зозулі потребує деяких уточнень, зокрема в частині того, що імідж може бути насаджуваним насильно.

У науково-правових колах зауважують, що важливим у формуванні іміджу свого часу поняття соціального стереотипу, яке вперше ввів у науковий обіг американський дослідник засобів масової інформації У. Ліппман для позначення поширених у громадській думці упереджених уявлень про членів різноманітних національно-етнічних, соціально-політичних та професійних груп. Стереотипізовані форми думок і суджень з приводу соціально-політичних питань трактувалися ним як своєрідні вижимки пануючих загальноприйнятих морально-етичних правил, домінуючих соціальних уявлень та тенденцій. У. Ліппман у своїх працях соціальні стереотипи визначав як такі, що являють собою основний розумовий матеріал, на якому будується суспільна свідомість. Учений зводив мислення до простих реакцій на зовнішні стимули, роль яких саме й виконують стереотипи – стійкі, емоційно забарвлені, спрощені моделі об'єктивної реальності, що викликають у людини почуття симпатії або антипатії до явища, яке асоціюється з набутим нею досвідом. Стереотипізація процесу мислення в психологічному плані пов'язана з установкою, що формується в процесі попередньої практики людей, їх діяльності та залежить від накопиченого ними досвіду [3, с. 93; 7, с. 142].

Варто також навести позицію В. А. Костюка, який у своєму виступі на міжнародно-правовій конференції, присвяченій проблемам та перспективам реформування органів внутрішніх справ, відмітив, що імідж – це специфічний образ-кліше, який символізує головну рису, сутність будь-якого суб'єкта в соціально-політичному процесі та завжди адресований не до розуму, а до емоцій публіки: не доводить, а показує, створює враження [8, с. 51]. Крім того, під час дослідження особливостей цивільно-правового захисту прав на гідність, честь і ділову репутацію працівників міліції О. В. Синегубов дійшов висновку, що імідж працівника міліції як оціночна категорія безпосередньо пов'язаний з такими поняттями, як честь та ділова репутація, які є його складовими і на основі яких формується вже

гідність кожного працівника [9, с. 157]. Отже, «насаджування іміджу наслідницьким шляхом» не буде його формувати, а скоріше, буде пливати на «квазі-імідж».

Таким чином, імідж регіональних органів внутрішніх справ як суб'єкта забезпечення правопорядку являє собою сукупність соціальних стереотипів, які панують у суспільних думках щодо ефективності здійснення регіональними органами внутрішніх справ заходів, направлених на забезпечення правопорядку в регіоні. При цьому ця категорія виступає одним із основоположних критеріїв довіри населення до діяльності органів внутрішніх справ як суб'єктів забезпечення правопорядку в регіоні.

Досліджуючи запропоновані Міністерством внутрішніх справ кроки щодо підвищення іміджу своїх підрозділів, можемо погодитись із інформаційно-аналітичними матеріалами круглого столу «Концептуальні підходи до реформування Міністерства внутрішніх справ у контексті загальнонаціонального плану реформи», що були викладені Центром Разумкова в рамках проекту «Правоохоронна система України: стан, проблеми, перспективи реформування», який виконується за підтримки Міністерства закордонних справ Королівства Нідерландів (Програма MATRA). Так, пропонуючи концептуальні підходи до реформування органів внутрішніх справ як складової правоохоронної системи та сектора безпеки й оборони України, вчені зауважують, що з огляду на жорсткі ресурсні обмеження щодо запровадження Стратегії реформування ОВС необхідно чітко визначити пріоритетні заходи, цілі яких відповідають затвердженій стратегії, а їх реалізація забезпечена в межах виділених ресурсів і не загрожує цілісності стратегії. Одним із головних критеріїв слід вважати можливість досягнення (демонстрації суспільству) видимих результатів у найкоротші терміни. При цьому, наголошують учені, завдання демонстрації швидких результатів суспільству не повинно здійснюватися за рахунок економії часу на підготовці комплексних і системних рішень. Поспішність у підготовці концептуальних документів і деталізованих планів їх імплементації без належного експертного та громадського обговорення є не менш небезпечною, ніж невиправдане зволікання. Тим більше, що такі обговорення є одним із засобів «поділитися відповідальністю» з громадськістю та заручитися її підтримкою на етапі виконання прийнятих рішень. З метою забезпечення резерву часу для підготовки стратегічних ініціатив і створення позитивних умов для їх реалізації на початковому етапі реформування слід зосередитися на здійсненні «політики малих кроків», спрямованих на вдосконалення роботи органів внутрішніх справ (подолання корупції, підвищення рівня захисту прав людини, забезпечення відкритості і прозорості роботи поліції). Такі кроки, ініційовані різними сторонами, повинні мати інваріантний характер, бути захищеними від популістських мотивів, гарантувати швидкі позитивні результати. Удосконалення (покращення) діяльності та системна трансформація (реформа) є принципово різними,

але взаємопов'язаними та комплементарними процесами. При цьому не варто сподіватися, що набір окремих заходів, спрямованих на позитивні зміни, призведе до глибокої системної трансформації. З метою подолання взаємного відчуження поліції та суспільства є необхідним, з одного боку, формування у працівників поліції культури цивільної служби, бачення суспільства як дружнього оточення, партнера в забезпеченні громадського порядку та боротьби з правопорушеннями, а з іншого – формування в суспільній свідомості позитивного іміджу Національної поліції, образу поліцейського як захисника громадян, їх прав і свобод від протиправних посягань. У виконанні цього завдання визначальну роль можуть відіграти структури громадянського суспільства шляхом організації постійних контактів працівників поліції із законотворчою (переважною) частиною суспільства (дні відкритих дверей, практика шефства та волонтерської допомоги поліції, спільні культурні програми тощо) [10, с. 8–9].

Аналізуючи шляхи вдосконалення взаємодії органів внутрішніх справ із громадянським суспільством, Т. М. Замойська пропонує такі заходи підвищення рівня довіри населення та, як наслідок формування позитивного іміджу таких органів:

- міцна інформаційна підтримка та пропагування, спрямоване на формування позитивного іміджу органів внутрішніх справ України у громадянському суспільстві (масоване інформування громадянського суспільства та засобів масової інформації про роботу міліції та всебічне сприяння журналістам у виконанні їх місії об'єктивного висвітлення подій);

- комплексний план заходів щодо забезпечення та оновлення матеріально-технічної бази, необхідної для досягнення високих професійних показників (оновлення технічного оснащення, форменого одягу);

- подолання штучно створеного бар'єра між органами внутрішніх справ та громадянським суспільством шляхом реформатування заангажованої суспільної думки про корумпованість ОВС на ідеологію органів внутрішніх справ на службі у громадянського суспільства України;

- проведення комплексних системних занять з метою підвищення у працівників органів внутрішніх справ рівня моральних якостей і роз'яснення первинних основ законів людського буття (основи теології) [11, с. 145–146].

Отже, одним із основних критеріїв довіри населення до діяльності органів внутрішніх справ України як суб'єктів забезпечення правопорядку в регіоні виступає їх позитивний імідж, який можна розглядати як сукупність соціальних стереотипів, які панують у суспільних думках щодо ефективності здійснення регіональними органами внутрішніх справ заходів, направлених на забезпечення правопорядку в регіоні. При цьому за допомогою аналізу позицій вчених-правознавців та соціологів можна зробити висновок стосовно

основних заходів, направлених на формування позитивного іміджу органів внутрішніх справ як суб'єктів забезпечення правопорядку в регіоні. Серед таких заходів варто назвати наступні:

1) постійна робота щодо формування позитивного іміджу органів внутрішніх справ у інформаційному просторі, з активним залученням громадськості та засобів масової інформації. Особливу увагу слід зосередити не тільки на телебаченні, радіомовленні та друкованих виданнях, а й на розповсюдженні інформації за допомогою мережі Інтернет;

2) активне залучення громадськості до взаємодії з органами внутрішніх справ у сфері забезпечення правопорядку та профілактики правопорушень. Ефективність роботи в цій сфері прямим чином залежить від правосвідомості населення, усвідомлення, що з його допомогою результати роботи органів внутрішніх справ будуть набагато кращими;

3) формування особистості працівника органів внутрішніх справ як професіонала, гідного високого звання правоохоронця. Серед факторів, які позитивним чином вплинуть на забезпечення реалізації заходу слід назвати: проведення відповідних тренінгів (семінарів, занять), зосередження уваги на форменому одязі працівників (його привабливості та охайності), підвищення рівня знань у профільній сфері їх діяльності тощо;

4) дотримання принципу гласності й відкритості в роботі органів внутрішніх справ як суб'єктів забезпечення правопорядку в регіоні. Ефективне дотримання наведених принципів можливе шляхом постійного звітування керівництва органів внутрішніх справ про роботу, яка виконана, оголошення її конкретних і реальних результатів у сфері профілактики та протидії правопорушенням. Також варто запровадити дні відкритих дверей, суспільні обговорення концепцій реформування органів внутрішніх справ, створення відомчих форумів у мережі Інтернет тощо;

5) подолання корупційної складової в діяльності органів внутрішніх справ, у тому числі як суб'єктів забезпечення правопорядку в регіоні. Вирішення цієї проблеми здається неможливим без належної співпраці з населенням, яке повинно повідомляти компетентні органи про виявлені прояви корупційних дій. При цьому повинен відбуватися ефект негайного реагування зазначених органів на кожне з таких повідомлень. Слід налагодити роботу телефонів довіри, активно розповсюджувати серед населення інформацію про їх функціонування, а також забезпечити можливість громадян звертатися до органів внутрішніх справ в мережі Інтернет;

6) підвищення вимог до контрольних-наглядних заходів за діяльністю органів внутрішніх справ як суб'єктів забезпечення правопорядку в регіоні, основним завданням яких буде не тільки виявлення недоліків у роботі, а й надання допомоги в цьому напрямку шляхом визначення конкретних заходів для їх усунення та недопустимості допущення їх у подальшому;

7) запровадження заходів, направлених на постійне морально-психологічне та матеріальне стимулювання працівників органів внутрішніх справ. Серед них варто назвати належну оплату праці, особливо за виконання понаднормових робіт і у святкові дні, високі премії та доплати за конкретні показники в роботі, нагородження відомчими відзнаками тощо;

8) забезпечення якісного кадрового потенціалу органів внутрішніх справ, що може бути досягнуто шляхом запровадження підвищення вимог до кандидатів на службу як у навчанні, так і до їх морально-психологічних якостей. З образом працівника органів внутрішніх справ не повинні асоціюватися такі якості, як байдужість, неграмотність, низька культура, грубість тощо;

9) значне покращення матеріально-технічного та фінансового забезпечення органів внутрішніх справ. Без цього заходу виконання всіх інших, на нашу думку, буде якщо не безнадійним, то вкрай неефективним, оскільки реформування будь-якої сфери суспільного життя потребує чималих коштів. Крім того, у населення не повинно складатися враження про «безпорадного» працівника органів внутрішніх справ, який, наприклад, повинен нести службу в форменому одязі, що був виданий йому п'ять-шість років тому, або ж на службовому транспорті, який тільки за зовнішнім виглядом нагадує «музейний експонат». Також при виконанні повсякденних завдань працівники органів внутрішніх справ повинні мати всі необхідні технічні засоби – сучасні засоби зв'язку, сучасне та потужне комп'ютерне обладнання, ефективні засоби фіксування правопорушень тощо.

Висновки. Майже всі заходи з формування позитивного іміджу органів внутрішніх справ як суб'єктів забезпечення правопорядку в регіоні мають тісний взаємозв'язок, обумовлюють один одного, а тому їх потрібно проводити в комплексі. Безсумнівно, всі вони потребують як матеріальних ресурсів, так і відповідного часу для їх виконання. А тому особливу увагу необхідно приділити визначенню першочергових заходів, які можуть бути проведені з мінімальними фінансовими й часовими затратами. Зауважимо, що наведені нами пропозиції щодо формування та підвищення позитивного іміджу регіональних органів внутрішніх справ як суб'єктів забезпечення правопорядку в регіоні не претендують на абсолютність і можуть бути доповнені. Разом із тим, виконання лише наведених заходів вже сьогодні значно його підвищить.

Список використаних джерел: 1. Комплексний план заходів з формування позитивного іміджу органів внутрішніх справ України на 2013–2014 роки : [проект] [Електронний ресурс] // МВС України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/doccatalog/document?id=839710>. 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с. 3. Болотова В. О. Паблік рілейшенз в ОВС : конспект лекцій / В. О. Болотова. – Харків : Вид-во НУВС, 2001. – 104 с. 4. Скібіцька Л. І. Організація праці менеджера : навч. посіб. / Л. І. Скібіцька. – Київ : Центр учб. літ., 2010. – 360 с. 5. Алексеева Ж. М. Образ юриста в сучасній

європейській культурі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Алексеева Жанна Миколаївна. – Київ, 2008. – 169 с. **6.** Зозуля І. В. Технології іміджу і партнерства як складові реформування системи МВС України / І. В. Зозуля // Право і Безпека. – 2005. – Т. 4, № 3. – С. 63–70. **7.** Фесюнін В. М. Організаційно-правові засади взаємодії органів державної податкової служби з населенням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Фесюнін Валентин Миколайович. – Харків, 2007. – 187 с. **8.** Костюк В. Л. Формування позитивного іміджу столичної міліції через засоби масової інформації / Костюк Володимир Леонідович // Реформування органів внутрішніх справ: проблеми та перспективи (вітчизняний і зарубіжний досвід) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (28–29 берез. 2014 р., Дніпропетровськ, Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ) / МВС України, ДДУВС. – Дніпропетровськ, 2014. – С. 50–52. **9.** Синегубов О. В. Особливості цивільно-правового захисту прав на гідність, честь та ділову репутацію працівників міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Синегубов Олег Васильович. – Харків, 2008. – 207 с. **10.** Концептуальні підходи до реформування органів внутрішніх справ як складової правоохоронної системи та сектору безпеки і оборони України : Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу «Концептуальні підходи до реформування МВС України у контексті загальнонаціонального плану реформ» (Київ, 16 квіт. 2015 р.). – Київ : Центр Разумкова, 2015. – 56 с. **11.** Замойська Т. М. Шляхи вдосконалення взаємодії органів внутрішніх справ із громадянським суспільством. Довіра суспільства / Замойська Тетяна Михайлівна // Реформування органів внутрішніх справ: проблеми та перспективи (вітчизняний і зарубіжний досвід) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (28–29 берез. 2014 р., Дніпропетровськ, Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ) / МВС України, ДДУВС. – Дніпропетровськ, 2014. – С. 144–146.

Надійшла до редколегії 28.07.2015

Прокопенко О. Ю. Формирование позитивного имиджа органов внутренних дел как субъекта обеспечения правопорядка в регионе

Исследована этимология термина «имидж», проанализированы научные взгляды учёных по формированию положительного имиджа органов внутренних дел. Сформулировано авторское видение понятия имиджа органов внутренних дел. Предложены пути повышения имиджа органов внутренних дел как субъекта обеспечения правопорядка в регионе.

Ключевые слова: имидж, публик рилейшнз, органы внутренних дел Украины, правопорядок, население, взаимодействие, доверие, гражданское общество.

Prokopenko O. Y. Creating a positive image of the Interior as a subject of law and order in the region

The etymology of the term «image» is studied. It is stated that most scholars emphasize on the public aspect of the image. The author's definition of «the image of internal affairs agencies as a subject of keeping law and order» is offered. Under this definition the author suggests to understand a set of social stereotypes that prevail in public opinions concerning the efficiency of realizing the measures to secure law and

order in the region by the regional internal affairs agencies. It is established that the above mentioned category is one of the fundamental criteria of trust from people to the work of the police as subjects of keeping law and order in the region.

Scientific points of view of scholars on the formation of positive image of the police are analyzed. Based on the analysis of the positions of lawyers and sociologists the author has proved his own vision of the list of key measures to create a positive image of the police as subjects of keeping law and order in the region. Among these measures the following are named and analyzed: a) constant work to create a positive image of the police within the information space with the active involvement of public and mass media; b) the active involvement of public into cooperation with internal affairs agencies in the field of keeping law and order and crime prevention; c) forming police officer's personality as a professional worthy of the high rank title of a law enforcement officer; d) keeping the principle of transparency and openness in the police work as subjects of keeping law and order in the region; e) overcoming corruption component in the work of the police, including as subjects of keeping law and order in the region; f) implementing measures aimed at permanent psychological and moral, material encouragement of police officers, etc. Ways of improving the image of internal affairs agencies as subjects of keeping law and order in the region are offered.

Keywords: image, public relations, Internal Affairs Agencies of Ukraine, law and order, public, interaction, trust, civil society.

УДК 347.454

К. О. Сіренко

ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

З'ясовано сутність поняття проходження служби в органах прокуратури України. Проведено детальний аналіз понять «служба» та «державна служба», на підставі якого висунуто авторське бачення визначення служби в органах прокуратури України.

Ключові слова: державна служба, служба, прокуратура, проходження служби, влада.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української державності характеризується підвищенням інтересом до проблем діяльності органів державної влади, у завдання яких входить забезпечення верховенства закону, єдності та зміцнення законності, захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави, що охороняються законом.

Організація і діяльність всіх державних органів, у тому числі й прокуратури України, будуються відповідно до певних ідейних основ, що виражають особливості правового становища кожного з цих органів і дозволяють, тим самим, індивідуалізувати статус кожного з них. Саме на їх основі визначаються компетенція прокуратури, повноваження прокурорських працівників, розвивається законодавство про

прокуратуру і прокурорський нагляд. У зв'язку з цим організація проходження служби в органах прокуратури є основами, фундаментом побудови прокуратури України і всіх напрямів її діяльності. Необхідність дослідження обраної теми обумовлена також тим, що останнім часом гостро обговорюється питання про порушення деяких принципів організації і діяльності вітчизняної прокуратури у зв'язку із майбутнім створенням Державного бюро розслідувань, яке, по суті, має стати самостійною і незалежною системою слідчих органів, до якого відійдуть повноваження слідчо-прокурорських співробітників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемні питання організації діяльності органів прокуратури України були предметом наукових досліджень О. М. Бандурки, В. Т. Білоуса, В. Г. Бесараба, М. М. Бурбики, А. С. Васильєва, Ю. М. Грошового, Л. М. Давиденка, В. В. Долежана, П. М. Каркача, М. В. Косюти, В. І. Малюги, І. Є. Марочкіна, М. І. Мичка, О. Р. Михайленка, С. І. Нечипоренка, В. М. Підгородинського, М. О. Потебенька, Є. М. Поповича, М. В. Руденка, В. А. Селезньова, В. В. Сухоноса, П. В. Шумського, М. К. Якимчука та ін. Наукові праці цих учених служать фундаментальною базою для подальшого дослідження різноманітних питань діяльності органів прокуратури; завдяки доробку зазначених науковців створено ґрунтовну теоретичну базу, визначено ключові теоретико-методологічні принципи, розкрито окремі аспекти проходження служби в органах прокуратури України. Проте окремі теоретичні питання залишаються неузгодженими, зокрема мова йде про визначення поняття проходження служби в органах прокуратури України. Таким чином, проведений аналіз джерел дає підстави говорити про відсутність комплексних досліджень, які присвячені вивченню особливостей визначення поняття проходження служби в органах прокуратури України. Власне, викладене вище і визначає актуальність нашої статті.

Метою цієї статі є з'ясування сутності поняття проходження служби в органах прокуратури України.

Виклад основного матеріалу. Більшість проблем у сучасній Україні беруть свій початок в неякісному функціонуванні державного апарату, неналежному виконанні службовцями всіх категорій своїх посадових обов'язків. Тому первинним завданням є визначення всіх ознак працездатності державних органів, створення умов і стимул-реакцій для якісного виконання посадовими особами покладених на них державних повноважень, вивчення шляхів удосконалення службово-правових відносин. У зв'язку з цим важливою науковою і практичною проблемою в цей час є формування в прокуратурі, як в особливому державному органі, компетентного прокурорсько-слідчого апарату, організація його ефективного функціонування.

Розгляд служби сьогодні не можливий без дослідження її теоретико-правових засад.

Так, тлумачний словник С. І. Ожегова визначає поняття «служити» як робити що-небудь, для кого-чого-небудь, виконуючи чітко-небудь волю, накази, працювати на користь чого-небудь» [1, с. 675].

У сучасній юриспруденції до вивчення цього питання в теоретичному плані звертаються перш за все вчені-адміністративісти, розглядаючи в цілому як службову таку соціально-значущу діяльність, яка виражає безпосередній зв'язок з конкретною людиною, спрямована на її користь і з її відома. Зокрема, В. М. Манохін дає таку дефініцію: це професійна діяльність певного контингенту осіб – службовців з організації виконання і практичної реалізації повноважень державних, суспільних та інших соціальних структур [2, с. 9].

Термін «державна служба» має багато значень як у соціальному, так і в правовому плані. На думку Ю. М. Козлова та Л. Л. Попова, службою держави в широкому сенсі слова можна назвати визначену діяльність на користь держави. Конкретизуючи свою позицію, вони визначали державну службу як особливе публічно-правове відношення службовця до держави, що ґрунтується на підпорядкуванні і має своїм змістом обов'язкову діяльність, що здійснюється від імені держави і спрямована на здійснення певного завдання державної діяльності [3, с. 271]. Більш скорочене визначення пропонує С. Г. Серьогіна: під державною службою розуміється професійна діяльність із забезпечення виконання повноважень державних органів [4, с. 179].

У свою чергу, Ю. П. Битяк пропонує ввести єдине поняття «державна служба» стосовно двох варіантів регулювання державно-службових відносин [5, с. 126]. Учений класифікує державних службовців за різними критеріями (ознаками), серед яких перше місце посідає ознака виконання спеціальних професійних обов'язків та характер державної служби. За цим критерієм виокремлено цивільних та мілітаризованих державних службовців. Перші, крім відповідних рангів, що належать до певних категорій посад державних службовців, інших звань не мають. Їх правовий статус урегульований у повному обсязі законом України «Про державну службу», що не виключає можливості встановлення деяких особливостей проходження державної служби в окремих галузях та сферах. У чинному законодавстві про мілітаризовану державну службу та її службовців зазначено, що регулювання правового становища державних службовців, які працюють в апараті органів Служби безпеки України, внутрішніх справ тощо, здійснюється відповідно до Закону про державну службу, якщо інше не передбачено законами України [5, с. 122–123].

Як відзначають М. М. Конін та М. П. Петров, державна служба як соціальна і державно-правова категорія є складним суспільним явищем. Її необхідно розглядати як організаційний і правовий інститут. Як організаційний інститут вона тісно пов'язана з організацією державної діяльності і є її елементом. Як правовий інститут державна служба включає сукупність правових норм, що регулюють однорідне коло суспільних відносин з державної організації і практичного здійснення службових повноважень [6, с. 104–106].

Становить інтерес думка О. Ф. Ноздрачова, який визначає державну службу як установлений державою, нормативно виражений і легітимний, такий, що визнається громадянами, юридичний

інститут практичного здійснення державної влади і повсякденного використання законодавства у масштабі всього суспільства і реального часу [7, с. 14].

В науковій літературі є різні класифікації державної служби, при цьому служба в прокуратурі виділяється окремо. Так, відповідно до конституційно-правового принципу розділення влади державна служба може бути підрозділена на службу в органах законодавчої, виконавчої і судової влади. Відомий учений-адміністративіст Ю. М. Стариков вважає, що за цими рамками залишається служба як професійна діяльність в органах прокуратури, яка також має бути (і є, по суті) державною. Якщо дотримуватись логіки законодавця, то прокурори – це «інші» особи, які безпосередньо виконують повноваження державних органів, займаючи державні посади категорії «А». Співробітники прокуратури (помічники прокурора, свідчі) можуть бути віднесені до осіб, що заміщають державні посади державної служби категорій «Б» і «В» [8, с. 39].

Як відзначають М. М. Конін та М. П. Петров, державна служба є міжгалузевим інститутом, що охоплює норми багатьох галузей права: адміністративного, фінансового цивільного, трудового та навіть кримінального. Проте в більшій своїй організаційній частині служба є найважливішим адміністративно-правовим інститутом [6, с. 203–204].

До речі, М. К. Якимчук підкреслює, що служба в органах прокуратури, з огляду на особливості правового становища інституту прокуратури України, повноважень цього органу та його місця в системі державних органів, вирізняється особливим характером [9].

Сутність служби в органах прокуратури, як і сутність державної служби, полягає у забезпеченні суверенітету, незалежності, демократичного розвитку України – соціальної, правової держави, де людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Стаття 3 Основного Закону визначає, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [10, с. 91].

Розгляд питання про службу в органах прокуратури України не можливий без установаження місця цього органу в системі державних органів влади. Від належності до тих або інших органів залежить саме зміст служби в них. Визначення місця органів прокуратури в системі владних структур має вирішальне значення для перспектив розвитку і вдосконалення службово-правових відносин. З'ясуємо співвідношення прокуратури з конституційно встановленими гілками влади – законодавчою, виконавчою і судовою.

У теоретичному плані дуже важливими видаються погляди, висловлені В. Я. Тацієм, Ю. М. Грошевим, В. Є. Чиркінім, щодо існування в будь-якої держави універсальної контрольної функції, яка випливає із сутності публічної влади і реалізується особливою гілкою влади – контрольною [11]. Так, В. Є. Чиркін до носіїв цієї гілки державної влади відносить найвищі органи держави особливого роду,

незалежні у здійсненні своїх функцій, організаційно відособлені, такі, що володіють специфічними повноваженнями і необмеженою сферою їх використання. Органи контрольної влади займаються розслідуванням, перевіркою, вивченням стану справ, про результати своєї роботи вони доповідають іншим органам держави, які і вживають відповідні заходи до порушників [12, с. 114–116]. Ю. В. Кореневський також висловився про те, що теоретично можливе виділення контрольної влади, що не співпадає з трьома традиційними, куди входила і прокуратура [13, с. 26].

На наш погляд, зараз розглядати прокуратуру України як четверту наглядову владу було б передчасно. В умовах реорганізації всієї слідчо-прокурорської системи та прийняття нового закону України «Про прокуратуру» [14] функції прокуратури значно звужені.

У сучасних соціально-економічних умовах єдиним органом, який міг би забезпечити верховенство закону в нашій країні, є прокуратура. Місце, відведене їй в Конституції України, недостатнє. Прокуратура не відноситься до законодавчої, виконавчої або судової влади, а також, не будучи якоюсь іншою самостійною гілкою державної влади, в той же час виконує в державному механізмі особливу роль, визначену історичними традиціями і досвідом, рівнем функціонування правових інститутів і виконання ними своїх правоохоронних завдань, потребами розвитку суспільства.

Необхідно відзначити, що конституційний статус становить важливу частину правового статусу прокуратури. Він включає конституційні норми про діяльність прокуратури, закріплення в них місця, ролі і призначення органів прокуратури в механізмі розділення і взаємодії органів влади, повноваження з реалізації покладених на них Конституцією України функцій. Спеціально прокуратурі присвячені лише три статті Конституції України [15] – статті 121–123, у яких закріплено елементи конституційного статусу прокуратури:

- визначення, що прокуратура становить єдину систему (ст. 121);
- порядок призначення на посаду і звільнення з посади Генерального прокурора (ст. 122);
- рівень правового регулювання діяльності прокуратури (ст. 123).

З викладеного видно, що конституційне регулювання статусу прокуратури обмежене лише питаннями організаційного характеру і не порушує принципових моментів, пов'язаних з визначенням місця, ролі і призначення прокуратури в Україні.

Прокурори, виконуючи свої професійні обов'язки, які спрямовані на забезпечення захисту законних прав та інтересів громадян і суспільства, застосовують передбачені законодавством заходи впливу до порушників законів, для усунення допущених порушень. Таким чином, їх діяльність виявляється безпосередньо зверненою до конкретних осіб – як до тих, котрі постраждали від правопорушення, так і до тих, які винні в їх скоєнні. Здійснюючи свої повноваження щодо захисту і відновлення чийх-небудь порушених прав, працівники прокуратури реалізують перш за все волю держави. Так, у статті 1

закону України «Про прокуратуру» [14] закріплено, що прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

У Законі про прокуратуру не міститься визначення базового поняття служби в органах і установах прокуратури. Тому, **підбиваючи підсумок**, на основі проведеного вище аналізу можемо запропонувати таке визначення: служба в органах прокуратури України – професійна правоохоронна діяльність співробітників органів прокуратури України, спрямована на забезпечення верховенства законності, дотримання прав і законних інтересів громадян, суспільства і держави.

Список використаних джерел: 1. Словарь русского языка : ок. 52 000 сл. / под общ. ред. С. П. Обнорского ; сост. С. И. Ожегов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Госиздат, 1952. – 848 с. 2. Манохин В. М. Служба и служащий в Российской Федерации. Правовое регулирование / В. М. Манохин. – М. : Юристъ, 1997. – 296 с. 3. Административное право : учебник / под ред. Ю. М. Козлова, Л. Л. Попова. – М. : Юристъ, 1999. – 728 с. – (Institutiones). 4. Серьогіна С. Г. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник / за ред. С. Г. Серьогіної. – Харків : Право, 2005. – 256 с. 5. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади : монографія / Ю. П. Битяк. – Харків : Право, 2005. – 304 с. 6. Конин Н. М. Административное право : крат. учеб. / Н. М. Конин, М. П. Петров. – М. : Норма, 2005. – 368 с. 7. Ноздрачев А. Ф. Государственная служба : учеб. для подгот. гос. служащих / А. Ф. Ноздрачев. – М. : Статут, 1999. – 592 с. 8. Стариков Ю. Н. Служебное право : учебник / Ю. Н. Стариков. – М. : БЕК, 1996. – 698 с. 9. Якимчук М. К. Проблемы правового регулирования службы в органах прокуратуры Украины / М. К. Якимчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2003. – Вип. 172 : Правознавство. – С. 102–108. 10. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Наук. думка, 2007. – 585 с. 11. Дроздов О. Конституція України як джерело кримінально-процесуального права / Дроздов Олександр // Юридичний журнал. – 2007. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2734>. 12. Чиркин В. Е. Конституционное право : курс для преподавателей, аспирантов и магистрантов / В. Е. Чиркин. – М. : Норма – Инфра-М, 2013. – 688 с. 13. Корневский Ю. В. Государственное обвинение в условиях судебной реформы (процессуальный, тактический и нравственный аспекты) : метод. пособие / Ю. В. Корневский. – М. : Изд-во НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1994. – 84 с. 14. Про прокуратуру : закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII // Голос України. – 25.10.2014. – № 206. 15. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Зі змін. та допов.

Надійшла до редколегії 03.08.2015

Сиренко Е. А. Понятие и сущность службы в органах прокуратуры Украины

Вьяснена суцність поняття проходження служби в органах прокуратуры України. Проведён детальний аналіз понять «служба», «государственная служба», на основани которого видвинуте авторское видение определения службы в органах прокуратуры Украины.

Ключевые слова: государственная служба, служба, прокуратура, прохождение службы, власть.

Sirenko K. O. The concept and nature of the service within prosecutor's office in Ukraine

It is grounded that the regulation of the activities and essence of service within prosecutor's office at the present stage of development of Ukrainian statehood is an essential pledge of human rights protection in relations with the state and other interests of the society.

It is noted that consideration of the issue about service within prosecutor's office in Ukraine is not possible without establishing the place of this agency in the system of state authorities, because the content of service within them is dependent on the association to these agencies. Determination of the place of prosecutor's office in the system of the authorities is crucial for the perspectives of developing and improving service and legal relations. It is also noted that now it would be premature to consider prosecutor's office of Ukraine as a fourth supervisory authority.

It is established that in the present socio-economic conditions the only agency that could ensure the rule of law in our country is the prosecutor's office. The place provided to it by the Constitution of Ukraine is not enough.

It is stated that prosecutor's office not belonging to the legislative, executive or judicial power, and not being any other independent branch of state power, at the same time has a specific role in the state mechanism, defined by historical traditions and experience, by the level of functioning of legal institutions and performance of their law enforcement tasks, by the needs of the society's development.

Keywords: state service, service, prosecutor's office, service, power.

УДК 351.713(477)(043.3)

**В. І. Теремецький,
Д. В. Цвірюк**

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЕКТИ АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ

Розглянуто структуру територіальних органів Державної фіскальної служби України, їх функції та завдання. З'ясовано, що адміністрування податків, з одного боку, є елементом системи державного управління, а з іншого, – податкової системи. Підкреслено важливість побудови системи територіальних органів ДФС України з мінімальною кількістю структурних підрозділів, наділених чітко визначеними функціями та позбавлених дублюючих повноважень.

Ключові слова: податки, адміністрування податків, платники податків, територіальні органи, Державна фіскальна служба України.

Постановка проблеми. Однією з важливих проблем методологічних засад адміністрування податків в Україні є визначення кола їх суб'єктів та об'єктів, оскільки від цього залежить розуміння специфіки взаємодії учасників відповідних правовідносин, а отже, і предмет дослідження динаміки ефективності адміністрування податків [1, с. 197].

Система адміністрування податків розглядається як сукупність органів виконавчої влади, відповідальних за управління процесом справляння податків [2, с. 85]. При цьому органи адміністрування податків (контролюючі органи), з одного боку, є елементом системи державного управління, а з іншого, – податкової системи.

Стан дослідження. Проблемам з'ясування місця територіальних органів Державної фіскальної служби України (далі – ДФС України) в системі суб'єктів адміністрування податків, характеристики їх функцій, завдань і повноважень, окремим аспектам системи адміністрування податків, зокрема оптимізації державного управління у сфері оподаткування, приділяли увагу такі вітчизняні вчені, як О. М. Бандурка, А. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, В. Б. Марченко, Т. О. Проценко, А. А. Савченко, А. О. Селіванов, О. П. Угровецький та ін. Віддаючи належне результатам попередніх наукових досліджень з цієї проблематики, слід констатувати, що питання територіальних органів ДФС України як суб'єктів адміністрування податків, які розглядалися раніше, втратили своє значення у зв'язку із суттєвим оновленням податкового законодавства за останні роки. Крім того, сучасний етап розвитку вітчизняної науки адміністративного й податкового права потребує визначення нових концептуальних підходів щодо удосконалення правового регулювання адміністрування податків територіальними органами ДФС України.

Метою статті є характеристика основних функцій, завдань і повноважень територіальних органів ДФС України та визначення їх місця в системі суб'єктів адміністрування податків України.

Виклад основного матеріалу. З 21 травня 2014 року функції щодо реалізації державної податкової політики, державної політики у сфері державної митної справи, державної політики з адміністрування єдиного внеску, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства та законодавства з питань сплати єдиного внеску, а також можливість вносити на розгляд Міністра фінансів України пропозиції щодо забезпечення формування цих та інших питань відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 № 160 «Про утворення Державної фіскальної служби» перейшли до цієї служби в результаті реорганізації Міністерства доходів і зборів України [3]. Одноразово було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 236 «Про Державну фіскальну службу України» [4], якою затверджено

Положення про ДФС України, де визначено статус, основні завдання і повноваження. Відповідно до цієї Постанови ДФС України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. При цьому ДФС України входить до системи органів виконавчої влади, вищим органом якої є Кабінет Міністрів України.

ДФС України згідно з абз. 1 п. 3 вказаного Положення є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань реалізації і забезпечення формування державної податкової політики та політики у сфері державної митної справи, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства тощо. Тому реалізація державної податкової політики, державної політики у сфері державної митної справи, державної політики з адміністрування єдиного внеску, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску належить до виключних повноважень ДФС України.

ДФС України відповідно до покладених на неї завдань: 1) узгаляює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції; 2) розробляє форми податкових декларацій (розрахунків), звітності та інших документів; 3) здійснює адміністрування податків і зборів, митних та інших платежів, єдиного внеску в порядку, встановленому законом, забезпечує контроль за своєчасністю, достовірністю, повнотою їх нарахування та сплати до бюджету і відповідних позабюджетних фондів; 4) контролює своєчасність подання платниками податків та єдиного внеску передбаченої законом звітності, своєчасність, достовірність, повноту нарахування та сплати податків і зборів, єдиного внеску, митних та інших платежів тощо.

Для найбільш оптимального здійснення управлінської діяльності, ефективної керованості системою адміністрування податків ДФС України має таку дворівневу організаційну структуру: апарат, який включає в себе 24 департаменти і 4 головних управління і територіальні органи, котрі розташовані відповідно до адміністративно-територіального устрою України і включають в себе 24 головних управління ДФС в областях України та 1 у м. Києві (наприклад, Головне управління ДФС у Вінницькій області, Головне управління ДФС у м. Києві та ін.), Міжрегіональне головне управління ДФС – Центральний офіс з обслуговування великих платників, Енергетичну митницю, 7 спеціалізованих державних податкових інспекцій (далі – ДПІ) з обслуговування великих платників та спеціалізовані департаменти й органи: Спеціалізовану лабораторію з питань експертизи та досліджень ДФС, Департамент спеціалізованої підготовки та кінологічного забезпечення ДФС, Інформаційно-довідковий департамент ДФС [5]. Отже, органи, що забезпечують процес адміністрування податків, мають розгалужену структуру. Тому свої повноваження

ДФС України здійснює як безпосередньо, так і через утворені в установленому порядку територіальні органи (п. 7 Положення про ДФС України). У додатку 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 311 затверджено детальний Перелік територіальних органів ДФС України, які утворюються [6]. Постановою Кабінету Міністрів від 05.04.2015 № 85 затверджено граничну чисельність працівників апарату ДФС України на рівні 2 186 осіб та працівників територіальних органів ДФС України на рівні 56 640 осіб [7].

Як правило, на першій (центральної) рівень організаційної структури органів ДФС України покладається забезпечення загального керівництва процесом адміністрування податків, а його діяльність має методологічний характер, що полягає у виробленні загальних правил, методик, технологій адміністрування податків. Органам ДФС України другого (територіального) рівня властиве в межах делегованих повноважень виконання методологічної функції, забезпечення контролю за роботою органів нижчого рівня, що входять до їх структури та безпосередньо здійснюють управління процесом адміністрування на місцях. Йдеться про районні (у містах) ДПІ Головного управління ДФС та об'єднані (в областях) державні податкові інспекції Головного управління ДФС, котрі є базовими суб'єктами адміністрування податків на місцях, адже несуть основне навантаження щодо забезпечення адміністрування через формування безпосередніх контактів з платниками податків. Саме на державні податкові інспекції – найбільш масовий структурний підрозділ ДФС України покладається значний обсяг завдань щодо забезпечення адміністрування податків. А оскільки оподаткування є найбільш динамічною сферою державного регулювання економіки, то функції і права ДПІ потребують подальших змін з метою перетворення територіальних органів ДФС України з фіскальних органів у сервісні установи європейського типу.

У загальному плані зв'язки між суб'єктами адміністрування податків можуть бути сформовані за вертикальним чи горизонтальним принципом. У першому випадку йдеться про організацію зв'язків у централізованому порядку – від центрального апарату до низу. У другому – має місце децентралізована організація зв'язків між суб'єктами адміністрування податків, де центральний апарат виконує роль координаційного центру [8, с. 244].

Враховуючи викладене, важливо визначити суб'єктів та об'єкт адміністрування податків. Вбачається, що об'єктом адміністрування податків, як складової об'єкта податкових правовідносин, можуть бути не всі дії платників податків, а лише ті, що безпосередньо вказують на управлінський вплив на них як суб'єктів господарювання та ґрунтуються на вертикальному чи горизонтальному (а не функціональному) підпорядкуванні. Під об'єктом адміністрування податків слід розуміти діяльність платників податку щодо виконання ними податкових зобов'язань.

На жаль, у Податковому кодексі України [9] (далі – ПК України) не міститься поняття «суб'єкти адміністрування податків» чи «адміністратори податків», а вживаються лише терміни «контролюючі органи» та «органи стягнення» (ст. 41 Податкового кодексу України). Виходячи з положень абз. 2 ч. 1 п. 1 Положення про Міністерство фінансів України [10], Міністерство фінансів України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної фінансової, а також податкової і митної політики (крім адміністрування податків, зборів, митних платежів та реалізації податкової і митної політики). Згідно з п. 1 і 3 Положення про Державну фіскальну службу України» [4] та п. 41.1 ст. 41 ПК України ДФС України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування єдиної державної податкової, державної митної політики в частині адміністрування податків і зборів, митних платежів та реалізує державну податкову, державну митну політику, забезпечує формування та реалізацію державної політики з адміністрування єдиного внеску, забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями при застосуванні податкового та митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску. Крім того, органи ДФС України у ст. 41 ПК України визнані контролюючими органами та органами стягнення. Останніми, як зазначено у п. 41.2 ст. 41 Податкового кодексу України, є виключно контролюючі органи, уповноважені здійснювати заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу та недоїмки зі сплати єдиного внеску в межах повноважень, а також державні виконавці у межах своїх повноважень.

Призначення контролюючих органів реалізується ними через забезпечення адміністрування податків, під час якого провадиться послідовна сукупність дій адміністраторів та платників податків, пов'язаних з реалізацією їх прав та виконанням покладених на них обов'язків, установлених законодавством з метою формування фондів грошових ресурсів держави. Цей процес включає кілька складових: облік, планування, контроль тощо, які формують відповідні напрями управлінської діяльності. Загальні засади функцій контролюючих органів та їх базовий перелік встановлені у ст. 19¹ Податкового кодексу України. До них законодавцем віднесено різноманітні види контролю у сфері адміністрування податків і зборів, забезпечення реєстраційної діяльності (переважно платників податку), надання різного роду послуг платникам податків, забезпечення діяльності власних підрозділів та інших органів державної влади.

На думку Г. М. Давидова та О. М. Любченко, до підсистеми адміністраторів податків слід відносити, крім податкових органів, більшість інших державних служб, що взаємодіють з податковими органами [11, с. 169]. Втім, з такою точкою зору погодитись не можна, оскільки основу підсистеми адміністраторів податків становлять саме податкові та митні органи, на які покладено обов'язок здійснення управлінської діяльності з адміністрування податків. Інші ж органи,

з якими останні лише опосередковано вступають у відносини у процесі адміністрування податків, слід відносити до елементів зовнішнього, а не внутрішнього середовища системи адміністрування податків (адже прямих функцій з управління процесом справляння податків на них не покладається, а вони лише беруть участь у забезпеченні окремих питань) [11, с. 243].

Розглядаючи будь-яку управлінську систему за системно-структурним підходом, виділяють керуючу підсистему (суб'єкт управління) та керовану підсистему (об'єкт управління). Для системи адміністрування податків сукупність державних органів, на які покладається контроль за справлянням податків, і буде керуючою підсистемою. Платники податків належать до керованої підсистеми, адже вони є частиною (елементом, підсистемою) системи адміністрування податків та систематично вступають у податкові відносини з державою з приводу сплати податків. Однак прямого, безпосереднього управлінського впливу на платників податків як суб'єктів господарювання контролюючими органами не здійснюється (за винятком окремих випадків порушення податкового законодавства), і в цьому разі вони є самостійними і незалежними від системи адміністрування податків. Тому платники податків знаходяться на межі системи адміністрування податків і зовнішнього середовища.

Отже, до суб'єктів адміністрування податків належать лише органи, уповноважені здійснювати адміністрування (контролюючі органи та органи стягнення) податків, які входять до структури центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної податкової і митної політики. Інші фізичні чи юридичні особи є особами, які сприяють адмініструванню (сплаті) податків і зборів, інших обов'язкових платежів (банки, податкові агенти, суб'єкти інформаційних відносин, збирачі податків і зборів).

Підтвердженням цього є точка зору І. І. Кучерова, який до осіб, котрі сприяють адмініструванню податків, відносить органи реєстрації, банки, експертів, спеціалістів, перекладачів, понять і свідків [12, с. 232]. Вчений вважає, що діяльність цих органів в основному не спрямована на справляння податків і зборів, але пов'язана зі здійсненням інших важливих дій, які є юридичними фактами і в майбутньому можуть стати підставою для виникнення податкових правовідносин.

У свою чергу, В. А. Паригіна й А. А. Тедеев серед учасників податкових правовідносин виокремлюють групу органів, які безпосередньо не беруть участі у проведенні заходів, пов'язаних з адмініструванням податків, але які здійснюють інформаційно-технічне забезпечення ефективності його проведення. Насамперед це джерела фіскальної значущої інформації та особи, без допомоги яких технічно ускладнена сплата податків і зборів, а відповідно, й неможливе проведення заходів податкового контролю. До учасників податкових правовідносин цієї групи науковці відносять органи, що реєструють фізичних осіб (які проводять облік) за місцем проживання (перебування),

органи, що видають ліцензії та аналогічні документи приватним нотаріусам та іншим особам, органи реєстрації актів цивільного стану, органи та уповноважені особи, які реєструють нерухомість, транспортні засоби, а також правочини з ними тощо. Перелічені органи беруть участь у податкових правовідносинах з податковими органами як постачальники, що має значення для обліку платників податків та податкового контролю інформації. Невиконання чи неналежне виконання цими органами вказаної податкової інформації спричиняє настання для них передбаченої юридичної відповідальності [13, с. 149].

Так, О. С. Титов слушно вказує, що структуру адміністрування податків становлять податкові органи, уповноважені державою здійснювати податкове адміністрування, й особи, які сприяють адмініструванню податків (фізичні та юридичні особи, котрі володіють інформацією про платника податків, необхідною для обчислення податків, і від дій яких залежить реалізація прав і належне виконання обов'язків платників податків та уповноважених органів) [14, с. 242].

Крім того, такі види діяльності, як податкова звітність, визначення суми податкових зобов'язань та їх сплата, а також оскарження рішень контролюючих органів повністю чи переважно здійснюються самими платниками або іншими суб'єктами й у загальному розумінні не можуть розглядатися як адміністрування [11, с. 234]. Тому платників податків (фізичних чи юридичних осіб), які є суб'єктами податкових правовідносин, не можна вважати суб'єктами адміністрування податків.

Виходячи з вищевикладеного, можна запропонувати такі **висновки**:

1. Суб'єктами адміністрування податків є лише органи, уповноважені здійснювати адміністрування (контролюючі органи та органи стягнення) податків, котрі входять до структури центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної податкової політики. Інші фізичні чи юридичні особи (банки, податкові агенти, суб'єкти інформаційних відносин, збирачі податків і зборів тощо) є особами, які сприяють адмініструванню податків і належать до елементів зовнішнього середовища системи адміністрування податків, оскільки не виконують прямих функцій з адміністрування, а лише опосередковано вступають у відносини у процесі адміністрування податків та беруть участь у забезпеченні окремих питань.

2. Платників податків (фізичних чи юридичних осіб) не можна вважати суб'єктами адміністрування податків. Хоча платники податків і належать до керованої підсистеми та є елементом системи адміністрування податків, однак прямого і безпосереднього управлінського впливу на них як суб'єктів господарювання контролюючими органами не здійснюється (за винятком окремих випадків порушення податкового законодавства). Тому вони є самостійними і незалежними від системи адміністрування податків суб'єктами податкових правовідносин.

3. Під об'єктом адміністрування податків запропоновано розуміти діяльність платників податку щодо виконання ними податкових зобов'язань. Тому об'єктом адміністрування податків можуть бути не всі дії платників податків, а лише ті, що безпосередньо вказують на управлінський вплив на них як суб'єктів господарювання та ґрунтуються на вертикальному чи горизонтальному підпорядкуванні.

4. Місце територіальних органів ДФС України в системі суб'єктів адміністрування податків обумовлено завданнями та функціями, які покладаються на ці органи у сфері оподаткування, а головною метою діяльності вказаних органів має стати постійне удосконалення організаційно-правових форм взаємодії з платниками податків та налагодження з ними партнерських відносин.

5. Апарат ДФС України, будучи керуючим суб'єктом адміністрування податків, здійснює методологічну функцію та забезпечує контроль за діяльністю територіальних органів ДФС України, котрі є керованим суб'єктом адміністрування податків. Основне навантаження щодо здійснення управління процесом адміністрування на місцях покладене на ДПП Головного управління ДФС.

Перспективною у подальшому є наукова розробка питань, пов'язаних з визначенням шляхів удосконалення діяльності територіальних органів ДФС України щодо адміністрування податків за конкретними напрямами.

Список використаних джерел: 1. Проскура К. П. Методологические принципы налогового администрирования / К. П. Проскура, О. М. Капустян // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 10 (136). – С. 195–202. 2. Проскура К. П. Податкове адміністрування в Україні в посткризовий період: ефективність та напрями модернізації / К. П. Проскура. – Київ : Емкон, 2014. – 376 с. 3. Про утворення Державної фіскальної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 21 трав. 2014 р. № 160 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2014-p>. 4. Про Державну фіскальну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 21 трав. 2014 р. № 236 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-p>. 5. Структура // Державна фіскальна служба України : офіц. сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/pro-sfs-ukraini/struktura/>. – Назва з верху екрана. 6. Про утворення територіальних органів Державної фіскальної служби та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 6 серп. 2014 р. № 311 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311-2014-p>. 7. Деякі питання затвердження граничної чисельності працівників апарату та територіальних органів центральних органів виконавчої влади, інших державних органів : постанова Кабінету Міністрів України від 5 квіт. 2014 р. № 85 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85-2014-p/para13#n13>. 8. Волощук Р. Є. Система адміністрування податків: сутність та структура [Електронний ресурс] / Р. Є. Волощук // Економічний вісник університету. – 2011. – Вип. 17/2. – С. 241–246. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrm/Soc_Gum/Evu/2011_17_2/Voloshchuk.pdf. 9. Податковий кодекс України : закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. **10.** Про Положення про Міністерство фінансів України : указ Президента України від 8 квіт. 2011 р. № 446/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446/2011>. **11.** Планування та адміністрування податкових надходжень як складова соціально-економічного розвитку регіону : монографія / за ред. Давидова Г. М., Любченко О. М. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2007. – 374 с. **12.** Кучеров И. И. Налоговое право России : курс лекций / И. И. Кучеров. – М. : ЮрИнфоР, 2008. – 360 с. **13.** Парыгина В. А. Налоговое право : учебник / В. А. Парыгина, А. А. Тедеев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2011. – 576 с. **14.** Титов А. С. Теоретико-правовые основы налогового администрирования в Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.14 / Титов Алексей Сергеевич. – М., 2007. – 580 с.

Надійшла до редколегії 07.08.2015

Тереমেцький В. І., Цвирюк Д. В. Территориальные органы Государственной фискальной службы Украины как субъекта администрирования налогов

Рассмотрена структура территориальных органов Государственной фискальной службы Украины, их функции и задачи. Выяснено, что администрирование налогов, с одной стороны, является элементом системы государственного управления, а с другой, – налоговой системы. Подчёркнута важность построения системы территориальных органов ГФС Украины с минимальным количеством структурных подразделений, наделённых чётко определёнными функциями и лишённых дублирующих полномочий.

Ключевые слова: налоги, администрирование налогов, налогоплательщики, территориальные органы, Государственная фискальная служба Украины.

Teremetskyi V. I., Tsviriuk D. V. Regional agencies of the State Fiscal Service of Ukraine as subjects of tax administration

The structure of regional agencies of the State Fiscal Service of Ukraine, their functions, tasks are studied; and their place in the system of subjects of tax administration is clarified. It is found out that the tax administration on the one hand, is an element of state administration system, and on the other – the tax system. The importance of building a system of regional agencies of the State Fiscal Service of Ukraine with a minimum number of structural units endowed with clearly defined functions and deprived of duplicate powers is emphasized.

The methodological basis of the thesis is a set of general, special and legal methods of scientific cognition, which allowed to characterize the authorities of regional agencies of the State Fiscal Service of Ukraine as subjects of tax administration, and to determine theoretical and methodological principles of tax administration in Ukraine by the stated subjects.

The article's objective is characteristics of the main functions, tasks and powers of regional agencies of the State Fiscal Service of Ukraine and definition of their place in the system of subjects of tax administration in Ukraine.

It is emphasized that the place of regional agencies of the State Fiscal Service of Ukraine in the system of subjects of tax administration is due to the tasks and functions

that rely on these agencies in the field of taxation, and the main purpose of these agencies' activity should be continuous improvement of organizational and legal forms of interaction with taxpayers and establishment of partnership with them.

It is proved that the subjects of tax administration are only the agencies authorized to accomplish tax administration, which are the part of the structure of central executive body that ensures the formation and implementation of state tax policy. Other individuals or legal entities are persons who facilitate tax administration, since they do not carry out direct functions of administration, but only indirectly come into a relationship in the tax administration process and take part in ensuring certain issues.

Keywords: taxes, tax administration, taxpayers, regional agencies, State Fiscal Service of Ukraine.

УДК 351.74(442)

В. В. Чумак

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У КРАЇНАХ БАЛТІЇ

Окреслено основні засади діяльності кримінальної поліції у країнах Балтії, а також проаналізовано можливість і доцільність їх використання в Україні. Підкреслено, що діяльність кримінальної поліції у розвинених країнах світу здійснюється у певному структурованому вигляді, з централізованим загальним керівництвом та покладенням безпосередніх функцій з розкриття і розслідування злочинів на місцеві підрозділи. Наголошено, що в умовах складної обстановки та проведення в Україні антитерористичної операції необхідно переглянути завдання підрозділів кримінальної поліції України з урахуванням досвіду країн Балтії.

Ключові слова: кримінальна поліція, організація, засади діяльності, країни Балтії, Україна.

Постановка проблеми. Зрілість демократичних інститутів правової держави зумовлюється їх ставленням до проблем прав людини та громадянина, ступенем дієздатності правоохоронної системи. Сучасні правотворчі процеси в Україні спрямовані на практичну реалізацію положень Конституції України щодо побудови демократичної, соціальної, правової держави, визнання особи найвищою соціальною цінністю, а також на вступ України до Європейського Союзу, вони пов'язані з удосконаленням і підвищенням якості роботи як державних органів, так і органів виконавчої влади, зокрема кримінальної поліції (міліції), основними завданнями якої є протидія злочинності, запобігання та розкриття злочинів, профілактична робота та інші завдання, передбачені нормативно-правовими актами України [1, с. 1].

В умовах модернізації системи виконавчої влади України безумовним імперативом є врахування позитивного зарубіжного досвіду реформування правоохоронної системи. Особливий інтерес викликають особливості роботи органів внутрішніх справ у колишніх союзних

республіках, які з проголошенням незалежності зазнали значних змін, в результаті чого наблизилися до європейських поліцейських систем. Спільний історичний та політико-правовий простір, який об'єднував у недавньому минулому радянські республіки, на сучасному етапі розвитку держав СНД і Балтії трансформував загальну радянську модель управління в різні форми організації публічної влади [2]. У зв'язку з тим особливий інтерес викликає вивчення і аналіз досягнень і прорахунків процесу трансформації органів публічної влади країн пострадянського табору. Досвід формування правоохоронних органів у країнах Балтії заслуговує особливої уваги, оскільки він має загальні риси, характерні для країн Центральної та Східної Європи, і в той же час пов'язаний з наполегливим відходом від системи управління радянського типу. На сьогодні такі європейські країни, як Латвія, Литва та Естонія, презентують найбільш оптимальні моделі поліції, які характеризуються наданням правоохоронних послуг населенню, акцентуванням діяльності на превенції злочинності та користуються високим рівнем довіри суспільства.

Тому, на наш погляд, дослідження правового регулювання діяльності кримінальної поліції у країнах Балтії є корисним, оскільки дозволяє запозичити позитивний зарубіжний досвід, який виправдав себе на практиці, а також врахувати ті чи інші негативні чинники, яких варто уникати.

В Україні до цього часу не здійснювалося комплексного дослідження адміністративно-правових засад діяльності кримінальної поліції у країнах Балтії. У більшості відомих наукових досліджень основна увага приділяється лише окремим напрямкам цієї проблеми.

Стан дослідження. Питанням адміністративного та кримінально-правового регулювання суспільних відносин в сфері правоохоронної діяльності кримінальної міліції присвячені праці О. М. Бандурки, В. Д. Берназа, Ю. П. Битяка, М. А. Бондаренка, В. Є. Бондара, В. І. Ветрова, В. В. Вітвіцької, Б. М. Головкина, Н. І. Гончарова, С. М. Гусарова, В. Т. Дзюби, А. В. Дорош, С. Г. Киренка, М. М. Корчового, О. В. Ковальнової, А. Т. Комзюка, Г. Г. Криволапова, Л. В. Левицької, К. Б. Левченко, П. С. Матишевського, Р. С. Мельника, О. В. Негодченка, О. С. Проневича, Д. В. Приймаченка, С. М. Рахметова, О. Ю. Синявської, В. М. Смітєнка, В. В. Сташиса, І. М. Трубавіної, М. О. Тучака, О. А. Удалової, О. С. Юніна, О. С. Якубова та інших науковців. Ці дослідження мають важливе наукове та практичне значення, висновки та рекомендації яких сприяли та сприятимуть подальшому вдосконаленню законодавства в адміністративно-правовій сфері, а також у правозастосовчій практиці підрозділів кримінальної поліції (міліції). Однак вимоги сьогодення потребують проведення більш детального адміністративно-правового дослідження особливостей діяльності кримінальної поліції у інших країн.

Мета статті полягає в окресленні основних засад діяльності кримінальної поліції в країнах Балтії, досвід щодо організаційно-правових аспектів якої безпосередньо може бути використано в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах бурхливого розвитку суспільства, на думку О. С. Юніна, кримінальна поліція у країнах з розвинутою поліцейською функцією – це забезпечені професіоналами, добре підготовлені та укомплектовані підрозділи, що використовують у своїй діяльності широкую мережу секретних агентів, довірених осіб, вербованих в різних сферах соціально-економічної діяльності задля отримання оперативної інформації. Слід відмітити, що в поліцейських підрозділах за кордоном не існує гострих проблем у матеріально-технічному та фінансовому забезпеченні, чого аж ніяк не можна сказати про Україну. Однак у сучасних умовах у зв'язку зі збільшенням кількості організованих злочинних угруповань та зростанням кількості специфічних злочинів, зокрема, вчинюваних за допомогою комп'ютерної техніки, кримінальна поліція при виконанні покладених на неї обов'язків зазнає серйозних труднощів [3, с. 189].

У більшості країн управління службою кримінальної поліції ґрунтується на однакових засадах. Це пов'язано насамперед з тим, що діяльність вказаних підрозділів здійснюється у схожих умовах за постійного процесу розвитку злочинності. Так, як вказує А. В. Губанов, у більшості розвинених країн світу на загальнонаціональному рівні централізовано функції кримінальної поліції пов'язані з розробкою стратегії і тактики боротьби з організованою злочинністю та розслідуванням найбільш важливих злочинів, зокрема, пов'язаних з порушенням державних інтересів (тероризм, фальшивомонетництво та ін.) та захистом прав і свобод людини (наприклад вбивства). Також є поширеними створення та забезпечення функціонування і наповнення інформаційних систем, за допомогою яких здійснюється аналіз даних щодо діючих злочинних угруповань та осіб, які входять до їх складу, а також їхніх можливих дій, що порушують закон. Вказана робота проводиться у тісному зв'язку з відповідними підрозділами Інтерполу та інших міжнародних організацій щодо боротьби з організованою злочинністю [3, с. 190; 4, с. 212].

Вказані дії дозволяють більш чітко та ефективно координувати зусилля національної поліції та відповідних міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю в сучасних умовах виходу дій злочинних угруповань за межі однієї держави та підвищення впливу кримінальних елементів на політичні, економічні та правоохоронні структури на місцевому рівні. Складність у здійсненні діяльності органами кримінальної поліції наразі також посилюється у зв'язку з тим, що місцеві підрозділи досить часто не мають взагалі або мають у недостатній кількості необхідні технічні можливості та відповідно підготовлений кадровий потенціал для ефективної протидії злочинності.

Як правило, загальне керівництво діяльністю підрозділів кримінальної поліції зосереджено у великих адміністративно-територіальних одиницях або в центрах так званих міжрегіональних оперативних зон, а здійснення функцій щодо безпосереднього розкриття і розслідування злочинів покладається на місцеві підрозділи. При цьому для служби кримінальної поліції є характерною децентралізація

у здійсненні покладених на неї функцій. Тобто у структурі служби виділяються спеціальні підрозділи, на які покладено функції розслідування та розкриття окремих видів злочинів. Також в окремий підрозділ об'єднуються працівники, які здійснюють збір та аналіз інформації оперативного характеру про вчинені правопорушення і ті, що готуються до вчинення, про плани та можливі дії майбутніх злочинців, а також розповсюджують її за необхідності по всіх галузевих службах.

Однак у структурі блоку кримінальної поліції діють так звані допоміжні підрозділи, що займаються безпосередньо реалізацією оперативно-розшукових заходів: проводять арешт, затримання, обшук (особистий і приміщень), вилучають предмети, здійснюють перлюстрацію кореспонденції, електронний нагляд, ідентифікацію осіб і предметів, допит підозрюваних, займаються зовнішнім спостереженням, прослуховуванням шляхом встановлення спеціальних приладів, а також прослуховуванням телефонів, отриманням оперативної інформації від агентурного апарату й іншим, але при цьому суворо дотримуються закону.

Таким чином, діяльність кримінальної поліції у розвинених країнах здійснюється у певному структурованому вигляді зі здійсненням централізованого загального керівництва та покладенням безпосередніх функцій з розкриття та розслідування злочинів на місцеві підрозділи [3, с. 191].

У порівнянні з іншими республіками Союзу Радянських Соціалістичних Республік Латвія, Литва та Естонія інтегрувалися у світові та європейські структури значно швидше і повніше. До складу СРСР республіки Прибалтики були включені одними з останніх, але першими вийшли з Союзу і взяли курс на європейську інтеграцію.

Прибалтійські країни мають багато спільного: пройдений історичний шлях, здійснювані економічні реформи, демократичні перетворення, державне будівництво, муніципальний досвід і т. п. [5].

Що стосується функціонування в країнах Балтії кримінальної поліції, то у зв'язку з виходом з підпорядкування МВС Латвії ризького ОМОНу і все більш зростаючою криміналізацією суспільства навесні 1991 р. при ГУВС Риги була створена Рота оперативного реагування (ORR), кістяком якої стали міліціонери роти ППС тодішнього Пролетарського району Риги на чолі з командиром капітаном Юрісом Рекшня, яка налічувала всього близько 30 осіб і дві машини. Відмінною рисою ORR став сирій берег. Днем народження роти вважається 2 травня 1991 р. – день першого заступання в наряд [6].

Після виведення ОМОНу в Тюмень восени 1991 р. рота була збільшена до 60 осіб, а на початку 1992 р. – до 120 і перетворена в Загін поліції оперативного реагування (ORPV), помінявши місце базування і отримавши додатково близько десятка автомашин і додаткове озброєння. Командиром ORPV замість Рекшня, який пішов на підвищення, став його заступник, на той час уже майор,

Юрій Зубарев. Загін продовжував виконувати завдання з охорони правопорядку, спільні дії з кримінальною поліцією в боротьбі з масовими заворушеннями і визнавався кращим підрозділом МВС Латвії протягом двох років. Улітку 1994 р. загін було ліквідовано.

Після ліквідації абсолютна більшість особового складу була переведена в Батальйон патрульної поліції (РРВ), у новостворену спеціальну роту, що займалися тим же нічним патрулюванням і боротьбою з масовими заворушеннями. Після ще ряду реорганізацій, неодноразової зміни назви, підпорядкованості та командування на базі роти до початку 2006 р. було створено діючий і досі підрозділ «Alfa», який, нарешті, став забезпечуватися й екіпіруватися цілком по-сучасному.

Сірий берет, пройшовши кризу усі ці складні роки, і понині є невід'ємною частиною форменого одягу. З 1999 року, з моменту об'єднання РРВ з Мобільним полком поліції (МРР), поліцейськими використовується спеціальний наркувковий знак (шеврон) МРР [7, с. 467].

Підрозділи спеціального призначення створені в ряді департаментів МВС Латвії:

«Alfa-d» – підрозділ спеціального призначення в Департаменті боротьби з наркотиками МВС Латвії (Ministry of Interior Anti-drugs Department Special Unit «Alfa-D»);

spesnaz-kriminal – спецназ Департаменту Кримінальної поліції (Criminal Police);

Special Task Unit special-kurzeme – підрозділи спеціального призначення МВС, створені в ряді регіонів Латвії (Special Task Unit Kurzeme region).

Підрозділи спеціального призначення існують не тільки в правоохоронному відомстві, а й у таких, як Державна прикордонна охорона Латвії (Border Guard Tactical Unit) [8].

Правоохоронні органи більшості республік колишнього СРСР з моменту проголошення незалежності зазнали певних конструктивних змін всередині системи їх функціонування, що мало позитивну динаміку розвитку і вказувало на проєвропейський напрям їх інтеграції. Слід відмітити позитивні реформи органів внутрішніх справ Литви та Естонії, які поступово інтегрували в органи поліції. На місцевому рівні було створено муніципальну поліцію, яка структурно входить до департаменту поліції, але перебуває в підпорядкуванні органів місцевого самоврядування, що забезпечує можливість громадського контролю за діяльністю поліції. Разом з органами кадрового забезпечення поліції працюють відділи етичного виховання працівників поліції, соціального захисту, психологічні відділи та ін.

Поліцейські організації Литви та Естонії вступили в Інтерпол і активно розвивають міжнародне співробітництво в галузі боротьби з транснаціональною злочинністю.

Законодавчі органи Литви та Естонії значною мірою вже оновили кримінальне законодавство, що дозволяє поліції більш ефективно боротися з організованою злочинністю. Так, у Литві прийнято закон про оперативну діяльність, що дає право поліції таємно оглядати

приміщення, контролювати поштові пересилання і зв'язок. Широко застосовується закон про превентивне (попереднє) затримання. На підставі оперативних даних і при відповідній процедурі поліція може затримати підозрюваного терміном на 2 місяці. У кримінальні кодекси Литви та Естонії внесено зміни, які посилюють відповідальність за наркобізнес і організовану злочинність. Прийнято також поправки до кримінально-процесуальних кодексів, які дають можливість більш широко застосовувати технічні засоби для розкриття злочинів, посилюють захист потерпілого, свідка та інших осіб, які беруть участь у справі, посилюють незалежність поліції під час розслідування і дізнання. Функції кримінальної поліції включають запобігання і розкриття кримінальних злочинів; розшук людей, які ховаються від запитів, слідства і суду, ухиляються від здійснення правосуддя або відсутні, а також забезпечення участі криміналістичних експертів у слідчих діях [9; 3, с. 218].

Висновки. Слід відмітити, що проаналізований позитивний досвід діяльності кримінальної поліції в країнах Балтії заслуговує на увагу вітчизняних науковців та юристів-практиків, а деякі його елементи можуть бути запозичені з метою імплементації в національне законодавство та юридичну практику.

Вивчення досвіду розвитку поліцейських підрозділів країн Балтії може бути корисним для України як держави, що прагне мати поліцію європейського зразка. Однак не слід забувати, що кожна з поліцейських систем має свою індивідуальну історію розвитку та свою специфіку. Тому одне з основних завдань, яке слід поставити перед Міністерством внутрішніх справ України, – це вдосконалення органів внутрішніх справ з урахуванням позитивного досвіду поліцейської діяльності провідних країн Європи.

Підкреслимо, що в умовах складної обстановки та проведення в Україні антитерористичної операції вважаємо вкрай актуальним та необхідним переглянути завдання підрозділів кримінальної поліції України з урахуванням досвіду країн Балтії.

Список використаних джерел: 1. Нікітенко О. В. Адміністративно-правові засади правоохоронної діяльності кримінальної міліції у справах дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нікітенко Олександр Володимирович. – Харків, 2012. – 14 с. 2. Турищев С. В. Особенности формирования органов местного самоуправления в странах СНГ и Балтии / С. В. Турищев // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2012. – № 3 (34). – С. 150–154. 3. Юнін О. С. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності правоохоронних (поліцейських) підрозділів і можливості його застосування в Україні : монографія / О. С. Юнін. – Харків : НікаНова, 2015. – 456 с. 4. Организованная преступность – 2 / [Адашкевич Ю. Н., Бугенин С. С., Ванюшкин С. В. и др.]; под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М. : Криминол. Асоц., 1993. – 328 с. 5. Черкас О. Г. Зарубіжний досвід впливу парламенту на становлення та розвиток представницьких органів влади: Республіка Естонія [Електронний ресурс] / О. Г. Черкас // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2013. – № 3. – [4 с.]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Duur_2013_3_8.pdf. 6. Государственная

полиція Латвії // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Государственная_полиция_Латвии. 7. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. Т. I. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології / Нац. акад. внутр. справ України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Акад. прав. наук України ; відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Шемшученко. – Київ : Ін Юре, 2003. – 1232 с. 8. Спецслужби Латвії // Проект «Лубянка» : інформац. портал [Електронний ресурс]. – 16.04.2011. – Режим доступу: <http://lubyanka.org/spec-text/specslujby-latvii>. 9. Бирюков П. Н. Полиция Латвийской Республики [Електронний ресурс] / Бирюков П. Н. // Евразийский юридический журнал. – Режим доступу: http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=934:2010-07-28-09-27-12&catid=137:2010-07-28-09-25-29.

Надійшла до редколегії 18.08.2015

Чумак В. В. Организационно-правовые основы деятельности подразделений криминальной полиции в странах Балтии

Обозначены основные принципы деятельности криминальной полиции в странах Балтии, а также проанализирована возможность и целесообразность их использования в Украине. Подчеркнуто, что деятельность криминальной полиции в развитых странах мира осуществляется в определённом структурированном виде, с централизованным общим руководством и возложением непосредственных функций по раскрытию и расследованию преступлений на местные подразделения. Отмечено, что в условиях сложной обстановки и проведения в Украине антитеррористической операции необходимо пересмотреть задачи подразделений криминальной полиции Украины с учётом опыта стран Балтии.

Ключевые слова: криминальная полиция, организация, принципы деятельности, страны Балтии, Украина.

Chumak V. V. Organizational and legal principles of criminal police units' activities in the Baltic countries

The basic principles of criminal police activities in the Baltic countries are outlined; the possibility and feasibility of their use in Ukraine are analyzed.

It is noted that the activities of criminal police in the developed world countries are carried out in a certain structured form, with the centralized management and laying direct functions of detecting and investigating crimes on local units. In most countries, management of criminal police service is based on the same principles. This is primarily due to the fact that the activities of these units are carried out in similar conditions at a constant process of crime development. Special attention is paid to the fact that law enforcement agencies of most former Soviet republics since the independence had some constructive changes within the system of their operation, which had a positive dynamics of development and pointed to the pro-European direction of their integration. Separately the author has noted positive reforms of Internal Affairs Agencies of Lithuania, Latvia and Estonia, which are gradually integrated into the police agencies. The legislative bodies of these countries have significantly upgraded the criminal legislation that allows police to more effectively fight against organized crime.

It is emphasized that analyzed positive foreign experience of criminal police activities is due to the attention; some of its elements can be borrowed to implement into national legislation and legal practice, and in terms of a difficult situation and conduction of ATO in Ukraine we must review tasks of criminal police units of Ukraine considering the experience of the Baltic countries.

Keywords: criminal police organization, principles of activities, the Baltic countries, Ukraine.

УДК 347.965

Є. Ф. Шкребець

ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ

На підставі аналізу нормативно-правових актів розроблено авторське бачення можливості використання досвіду Європейського Союзу в забезпеченні діяльності адвокатури в Україні. Встановлено, що підвищенню професійного рівня кваліфікації адвокатів буде сприяти створення спеціалізованих навчальних закладів та курсів програм.

Ключові слова: адвокатура, Європейський Союз, забезпечення, незалежність, вільне надання послуг, адвокатська діяльність.

Постановка проблеми. Інститут адвокатури виконує широкі повноваження відносно громадянина, суспільства і держави. Питання, що належать до адвокатської діяльності, є вельми трудомісткими, що пов'язано зі складністю, роз'єднаністю його законодавчої бази. Тривалий процес перетворення економічних відносин, адміністративна і судова реформи, відсутність цілісної збалансованої концепції державно-правового будівництва вносять додаткові труднощі в діяльність вітчизняної адвокатури.

У світовій практиці адвокатура існує не одне тисячоліття, вона пережила різні організаційні форми, кожний раз видозмінюючись згідно з умовами епохи, але при цьому залишаючись, по суті справи, самою собою. Адвокатура належить до тих закономірних підсумків розвитку суспільно-державної системи, які в цілому характеризують рівень національної та світової правової культури і цивілізації. Наша країна також має давні традиції у сфері адвокатської діяльності, що формувалися одночасно з державністю, правовою системою. Поряд з цим євроінтеграційні процеси та вдосконалення сучасної моделі адвокатури з неминучістю передбачають звернення до досвіду Європейського Союзу.

Стан дослідження. Окремі питання, пов'язані з проблемою забезпечення діяльності адвокатури і адвокатських об'єднань, у своїх працях досліджували відомі європейські науковці та їх наукові колективи: К. Волкер, М. Дж. Бонель, Рене де Грут, Х. Кетц, Дж. Марімен,

Б. Футей та ін. Вітчизняні юристи-науковці, а саме: В. Андрейцев, Т. Варфоломеева, О. Жуковська, В. Журавський, В. Опришко, В. Сущенко, О. Святоцький, В. Медведчук, О. Копиленко, В. Комаров, М. Костицький, Ю. Шемшученко, – розглядають у своїх роботах окремі аспекти професійної підготовки та діяльності юристів в Україні. Ці роботи служать фундаментальною базою для подальшого дослідження даних питань. Проте проведений аналіз джерел дає підстави говорити про відсутність спеціальних досліджень, які присвячені вивченню досвіду Європейського Союзу в забезпеченні діяльності адвокатури.

Завданням статті є дослідження суті досвіду Європейського Союзу в забезпеченні діяльності адвокатури. Враховуючи глибокі інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, необхідно проаналізувати питання, пов'язані з діяльністю західноєвропейських адвокатів на загальноєвропейському просторі.

Виклад основного матеріалу. Слід підкреслити, що право Європейського Союзу (далі – ЄС) надає адвокатам різних держав – членів ЄС можливість здійснювати юридичну діяльність на всій території Союзу. Такий стан речей став можливим у результаті прийняття системи нормативних актів, спрямованих на створення необхідних умов для вільного надання послуг і свободи функціонування. Початком цього процесу стало прийняття 25 березня 1957 р. Договору про створення Європейського економічного співтовариства. Згідно зі ст. 49 цього Договору встановлювалося правило свободи надання послуг, а за ст. 43 – свободи пересування послуг [1].

Першою спеціальною нормою, що регламентує професійну діяльність юристів у Європейському Союзі, була Директива Ради Європейського економічного співтовариства (European Economic Community) 77/249/ЕЕС від 22 березня 1977 р. (Директива про послуги). Ця Директива дала чітке визначення терміна «юрист». Так, терміном «юрист» у кожній державі – членові Європейського Союзу охоплюється лише професія адвоката. Тому, коли йдеться про свободу надання і пересування послуг, маються на увазі виключно послуги адвоката [2; 3, с. 195].

Згідно з Директивою про послуги адвокат у процесі надання правових послуг повинен виступати на тій мові, яка використовується в державі, з якої він прибув. При цьому країна, яка приймає, має право витребувати у нього документи, що підтверджують його кваліфікацію. Крім того, Директивою були встановлені обмеження, пов'язані з правом іноземних адвокатів здійснювати судове представництво своїх клієнтів [3, с. 195].

Юрист країни – члена ЄС, користуючись лише професійним ім'ям, набутим у своїй державі, може займатися постійною професійною діяльністю без яких-небудь обмежень за часом.

Ця норма зовсім не унеможливає повної інтеграції іноземного адвоката в професійні організації держави, яка приймає. Для цих

ціль іноземний адвокат повинен три роки регулярно й ефективно здійснювати надання правових послуг на території іноземної держави.

В даний час іноземний адвокат має право діяти під своїм іменем, але для здійснення судового представництва в судах загальної юрисдикції у цивільних справах (діє правило обов'язкової участі місцевого адвоката).

Так, наприклад, у Франції будь-який іноземний адвокат може бути допущений для надання послуг, якщо він відповідає певним умовам, зокрема:

1) є громадянином держави, яка підтримує принцип взаємності відносно французьких адвокатів;

2) має диплом, порівнянний з дипломом «Maitres»;

3) складе іспит на знання французького права «Examen des Connaissances». Цей іспит може бути повторений не більше двох разів [4, с. 254].

З метою повноцінної імплементації європейського законодавства у вітчизняну правову систему інтерес можуть становити акти кримінально-процесуального і цивільно-процесуального законодавства Європейського Союзу, положення яких спрямовані на ефективніший судовий захист прав особи в рамках «вільного простору, безпеки і правосуддя» (ст. 2 Договору про Європейський Союз) [1]. Серед них варто згадати, зокрема, Рамкове рішення 2001 р. про статус потерпілих у кримінальному процесі» [5], Конвенцію 2000 р. про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами – членами Європейського Союзу» [6], Конвенцію про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах [7] та ін.

Окремі дослідники вказують на те, що непродумані кроки в реалізації принципу національного походження відносно адвокатської діяльності можуть призвести до фатальних наслідків за прикладом Фінляндії – «race to the bottom» (гонки на виживання) [8, с. 110].

Спосіб вирішення проблеми подвійної деонтології (подвійної моралі), який використовують окремі країни, видається також не цілком переконливим.

Сьогодні як велике досягнення слід розцінювати положення про те, що адвокатською діяльністю на території всіх країн – членів ЄС може займатися лише той, хто допущений як адвокат у країні походження.

Втілюючи в життя ст. 45 Директиви 2006/123/ЄС, Європейська комісія вимагає від національних органів, щоб законодавство країн ЄС не містило ні прямих, ні опосередкованих дискримінацій, основаних на національній належності як фізичних, так і юридичних осіб; у абз. 2 ст. 15 Директиви перераховано положення, які мають бути перевірені [3, с. 197; 9].

Як наслідок реалізації даних нормативних положень в уряді європейських країн створені і працюють комісії з числа законодавців

і фахівців міністерств юстиції та економіки, які перевіряють, чи відповідають норми адвокатського права вищезазначеним вимогам. У ФРН, наприклад, паралельно працює комісія з вивчення закону про адвокатуру [10, с. 376].

На нашу думку, цікавим видається досвід Бельгії у забезпеченні та підготовці кадрів для органів адвокатури. Так, для бельгійських адвокатів характерною є обов'язкова академічна підготовка. Претендент повинен мати університетський ступінь з права будь-якого визначеного університету Бельгії. Звичайний курс для отримання ступеня триває п'ять років. Ступінь називається *Licence en Droit* або *Licenciaat in de Rechten* [11].

Для отримання ступеня кандидат повинен мати достатні знання з другої мови для консультацій з текстів на цій мові і має бути достатньо ознайомленим з принципами бухгалтерії для аналізу бухгалтерських документів.

Претендент повинен пройти курс практичної підготовки, організований Колегією адвокатів, протягом одного року для отримання свідцтва.

Претендент також повинен пройти стаж адвоката-початківця, який триває три роки і може розпочинатися одночасно з курсом практичної підготовки. Курс професійної етики є обов'язковим.

Передбачаються додаткові курси з певних галузей права, і вони є обов'язковими як частина курсу практичної підготовки. Передбачаються також курси підвищення кваліфікації, але вони не є обов'язковими [11].

Країни, які найбільш послідовно відстоюють принципи регулювання у сфері надання юридичних послуг, що склалися, наприклад ФРН, не можуть надати переконливих доказів того, що система надання адвокатської допомоги, що складалася, сприяє наданню якісніших послуг і за меншими цінами.

Як відомо, у Фінляндії, як і в багатьох інших європейських країнах, ніколи не застосовувалися тарифи на надання юридичної допомоги, як, наприклад, у ФРН.

Вимагаючи від національного законодавця активніше проводити в життя принципи дерегулювання, Європейська комісія не може не враховувати національні підходи, що історично склалися у сфері адвокатської монополії.

Зважаючи на ступінь автономії адвокатури від будь-якого впливу, всі країни Європейського Союзу можна розділити на три групи. Перша група – абсолютна монополія. До цієї групи країн належать Греція, Франція, Іспанія, Португалія, Люксембург, Норвегія, Кіпр. Друга група – обмежена монополія: Австрія, Італія, Бельгія, Данія, Швеція, Великобританія, ФРН, Нідерланди. Третя група – демонополізований ринок адвокатських послуг: Фінляндія, Мальта.

Абсолютна монополія:

- надання консультаційних послуг, професійне судове, частково і позасудове представництво (Греція);
- надання платних консультацій з правових питань третім особам (Франція);
- професійне судове представництво та на здійснення консультаційної діяльності в галузі права (Іспанія, Португалія, Люксембург).

Обмежена монополія:

– професійне представництво сторін у всіх судових і несудових установах, у публічних і приватних справах здійснюється лише адвокатами, за винятком для нотаріусів, аудиторів, патентних повірених і об'єднань працедавців (Австрія);

– проведення правових дій, які здійснюються особами, внесеними до реєстру, і «відносно вільні дії», які можуть здійснюватися і не адвокатами, водночас здійснення професійного правового консультування особами, не внесеними до реєстру, утворюють склад кримінального злочину (Італія);

– адвокати володіють монополією лише на судове представництво (Нідерланди);

– консультаційна діяльність повністю монополізована адвокатурою. Позасудове представництво мають право здійснювати й особи, які не є адвокатами, але тільки на безоплатній основі. Крім адвокатів, оплатне судове представництво мають право здійснювати нотаріуси, аудитори, податкові консультанти, страхові агенти (Данія).

Демонopolізована адвокатура:

– ринок юридичних послуг повністю не врегульований, на ринку адвокати конкурують з особами, які мають вищу юридичну освіту (Фінляндія).

За таких обставин адвокатура може зберегти свою ідентичність і відрізнятись від ремісничих професій. На думку фахівців, є лише один реальний шлях, щоб зберегти свою ідентичність. Цей шлях полягає в тому, щоб дотримуватись суворих етичних принципів при наданні юридичної допомоги громадянам та їх об'єднанням [12, с. 294–295].

Таким чином, глибокі інтеграційні процеси, що відбуваються в найрізноманітніших сферах життя Європейського Союзу, зробили безпосередній вплив на створення системи норм права, пов'язаної з діяльністю європейських адвокатів на загальноєвропейському просторі, які виявляються у створенні необхідних умов для вільного надання послуг (свобода пересування послуг), у свободі установ, у визнанні загальної системи дипломів вищої освіти, в усуненні протекціоністських інструментів, що обмежують вільне пересування адвокатів (Директива установи). Одночасно слід підкреслити, що значення професійного адвокатського права неухильно знижується. Адвокатське право в довгостроковій перспективі, очевидно, збереться в тих країнах, які зможуть сформулювати пріоритет публічних інтересів перед інтересами корпорації.

На підставі викладеного можна зробити такі **висновки**:

1. Адвокатурі України потрібно вивчити практику інших країн, але важливо не копіювати інші моделі, а брати до уваги власні національні традиції. Починати потрібно з надання адвокатам України права сформувати всі органи адвокатського самоврядування на основі вільної і відкритої участі всіх адвокатів у їх формуванні.

2. Використовуючи досвід Бельгії, потрібно сформувати систему професійної підготовки адвокатів. Адже у жодному з юридичних ВНЗ України немає спеціалізованої програми підготовки саме адвокатів, як, наприклад, готують фахівців на слідчих або експертних факультетах окремих ВНЗ. У результаті випускник з юридичною спеціальністю мало що знає про адвокатську діяльність і ще менше уміє використовувати отримані навички.

Список використаних джерел: 1. Договор об учреждении Европейского Экономического Сообщества (Рим, 25 марта 1957 года, в ред. на февраль 1986 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ppt.ru/texts/index.phtml?id=26343>. 2. Council Directive 77/249/EEC of 22 March 1977 to facilitate the effective exercise by lawyers of freedom to provide services [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31977L0249:EN:HTML>. 3. Переверза И. Правовое регулирование института адвокатуры в Европейском Союзе / И. Переверза // Юридичний вісник. – 2013. – № 3. – С. 194–199. 4. Деханов С. А. Адвокатура в Западной Европе: опыт и современное состояние : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Деханов Сергей Александрович. – М., 2010. – 383 с. 5. Programme of measures to implement the principle of mutual recognition of decisions in criminal matters (2001/C 12/02) [Електронний ресурс] // Official Journal of the European Communities. EN 15.1.2001. – С 12/10–12/22. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2001:012:0010:0022:EN:PDF>. 6. Convention established by the Council in accordance with Article 34 of the Treaty on European Union, on mutual assistance in criminal matters between the Member States of the European Union : Brussels, 29 May 2000 [Електронний ресурс] // Treaty Series. – 2007. – No. 3. – 31 p. – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/243321/7054.pdf. 7. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах : від 15.11.1965 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_890. 8. Дюкина В. Р. Основные черты и существенные характеристики систем признания профессиональных квалификаций (профессиональных титулов) адвокатов в Европейском Союзе / В. Р. Дюкина // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. – 2011. – № 1. – С. 108–115. 9. Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on services in the internal market [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:376:0036:0068:en.pdf>. 10. Святоцька В. Адвокатура України крізь призму загальних принципів організації та діяльності адвокатури у державах ЄС / В. Святоцька // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 375–379. 11. Андрощук А. Професія юриста в країнах Європейського Союзу / Андрощук Аліна // Юридичний журнал. – 2011. – № 2 [Електронний ре-

курс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3652>. 12. Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: новый курс адвокатского права и адвокатской криминалистики : учеб. пособие / О. В. Синеокий ; Запорож. нац. ун-т. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Харків : Право, 2012. – 516 с.

Надійшла до редколегії 03.08.2015

Шкребец Е. Ф. Опыт Европейского Союза в обеспечении деятельности адвокатуры

На основании анализа нормативно правовых актов разработано авторское виденье возможности использования опыта Европейского Союза в обеспечении деятельности адвокатуры в Украине. Установлено, что повышению профессионального уровня квалификации адвокатов будет способствовать создание специализированных учебных заведений и курсов программ.

Ключевые слова: адвокатура, Европейский Союз, обеспечение, независимость, свободное предоставление услуг, адвокатская деятельность.

Shkrebet Y. F. Experience of the European Union in guaranteeing the legal practice

It is established that advocacy in the world practice exists for thousands of years, it went through different organizational forms, each time differentiate under the terms of age, but remained, in fact, itself. The advocacy is one of those logical results of social and state system's development, which generally characterize the level of national and international legal culture and civilization.

The analysis of scientific points of view and relevant regulations is realized; it is determined that advocacy in Ukraine needs to study the practice of other countries, but it is important not to copy other models and take into account own national traditions. We should begin to provide advocates in Ukraine the right to form all agencies of legal profession on the basis of free and open participation of all lawyers in their formation.

The author has analyzed international treaties and standards, compliance with which is the key to the future of European integration and guarantor of keeping and ensuring protected rights and freedoms of a man and citizen; legal acts, which ensure the functioning of the legal practice in the EU. Besides, the peculiarities of implementing the experience of guaranteeing advocacy in the EU into domestic practice are determined.

Keywords: advocacy, European Union, guaranteeing, independence, free provision of services, legal practice.

УДК 351.87(477)

І. С. Шулатова**ЗАСАДНИЧІ ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ЇЇ СПЕЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ**

Запропоновано оптимізувати та законодавчо врегулювати кількість центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом. Показано, що спеціальний статус Державної фіскальної служби України саме як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом обумовлений особливими завданнями та повноваженнями. Встановлено, що Державна фіскальна служба України є самостійним суб'єктом адміністративного права.

Ключові слова: Державна фіскальна служба України, суб'єкт адміністративного права, особливості створення, спеціальний статус, законодавча оптимізація, завдання та повноваження.

Постановка проблеми, стан дослідження. Державна фіскальна служба України сьогодні в державі є провідним органом центральної виконавчої влади, що виконує найважливіші функції з наповнення державного бюджету. Разом із тим, навіть з огляду на те, що певні питання її діяльності були досліджені вітчизняними вченими, такими, як О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. В. Гаверський, М. О. Горобинський, І. В. Зозуля, А. Т. Комзюк, О. В. Панасюк, В. М. Свириденко, та іншими, засадничі особливості створення та статусу Державної фіскальної служби України не отримали належного висвітлення в науковій літературі, що і є **метою** статті.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Державну фіскальну службу України первинно було створено постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної фіскальної служби» від 21 травня 2014 р. № 160 [1], реорганізувавши Міністерство доходів і зборів шляхом перетворення, і фактично означений організаційний захід вже можна розглядати як перший управлінський захід із боку Кабінету Міністрів України.

Примітно, що Кабінет Міністрів України з усіх можливих шляхів створення нового органу виконавчої влади – Державної фіскальної служби України (ДФС) – обрав саме перетворення. Адже, як свідчить практика державного управління застосування Кабінетом Міністрів України управлінського заходу саме «шляхом перетворення» є доволі поширеним конструктивним управлінським елементом, що унормований Порядком здійснення заходів, пов'язаних з утворенням, реорганізацією або ліквідацією міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, за однойменною постановою Кабінету Міністрів України від 20.10.2011 № 1074 [2].

По-перше, Державна фіскальна служба України в системі центральних органів виконавчої влади за статусом віднесена до категорії центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом [3] нарівні з іншими державними органами – станом на сьогодні, загальною кількістю 8 органів. До речі, окремим питанням, що

підлягає більш поглибленому дослідженню, є принципи включення центральних органів виконавчої влади, включаючи й Державну фіскальну службу України, до групи центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом. Зокрема, до складу означеної групи ще зовсім недавно входили тільки Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України та Державний комітет телебачення і радіомовлення України [4, с. 79; 5, с. 65], хоча ще у 2010 році, як за Н. Г. Шангіною, там перебувало аж дванадцять органів. Безумовно, *кількість центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом має бути оптимізованою і законодавчо врегульованою*, але, на нашу думку, пропозиції вченої щодо «скорочення чисельності ЦОВВ зі спеціальним статусом і перетворення їх у спеціальні органи виконавчої влади» [6, с. 7, 15] слід вважати недоцільно науково обґрунтованими.

Як відомо, спеціальний статус Державної фіскальної служби України (на той час ще не як конкретного за назвою державного органу, а як майбутнього органу в групі центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом) визначено указом Президента України «Про систему центральних органів виконавчої влади» від 15.12.1999. № 1572/99 [7], за яким вона нарівні з міністерствами, державними комітетами (державними службами) та центральними органами виконавчої влади входить до системи центральних органів виконавчої влади. І як «центральный орган виконавчої влади зі спеціальним статусом має визначені Конституцією та законодавством України особливі завдання та повноваження, щодо нього може встановлюватись спеціальний порядок утворення, реорганізації, ліквідації, підконтрольності, підзвітності, а також призначення і звільнення керівників та вирішення інших питань» [7, ч. 8 ст. 1]. Про те саме йдеться у Ю. П. Битяка [8, с. 85], Ю. В. Ващенко [9] та інших учених.

Однак, як можна встановити зі змісту Конституції України [10], через специфічний предмет конституційно-правового регулювання вона безпосередньо не впливає на діяльність Державної фіскальної служби України, оскільки остання там взагалі не фігурує. З цього приводу, наприклад, масмо доктринальне зауваження В. Б. Авер'янова, що «у тексті Конституції України не міститься вичерпної класифікації видів органів виконавчої влади. Конституція чітко визначає: – лише основні види органів виконавчої влади; – у переліку органів кожного основного виду – назви лише найважливіших органів» [11, с. 210], яке також наводить і Ю. В. Ващенко.

Водночас, всупереч зауваженню вченої, «що Конституцією України зазначені органи не віднесено ні до центральних органів виконавчої влади, ні взагалі до органів виконавчої влади» [9, с. 125], на нашу думку, *конституційно-правові засади організації державного механізму, що відображені в Основному Законі України, безумовно, все ж закладені в загальні принципи функціонування й означеної Служби*. Це відбувається через загальноправовий та адміністративно-правовий статуси Державної фіскальної служби України саме як

центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, що має особливі завдання та повноваження і щодо якого можуть встановлюватися спеціальні умови утворення, реорганізації та ліквідації, підконтрольності та підзвітності. І саме як органу виконавчої влади України відстежується конституційний механізм регулювання Державної фіскальної служби. Це, зокрема, позначається ст. 6 Конституції, за якою «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову», а «органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України» [10].

По-друге, саме спеціальний статус Державної фіскальної служби України й визначає її особливі адміністративно-правові засади організації та діяльності як суб'єкта державного управління. До того ж, як на нас, *поняття «спеціальний»* у сфері адміністративного права та державного управління з найбільшою ймовірною часткою припущення *може асоціюватися з поняттям «цільовий»*, доповнюючи загальноприйняті роз'яснення термінів «спеціальний» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови за ред. В. Т. Бусела, як «1. Призначений виключно для кого-, чого-небудь; який має особливе призначення» [12, с. 1364] та «цільовий» – як «1. Спрямований на здійснення, досягнення якої-небудь мети. 2. Призначений для певної мети; який не може бути використаний для інших потреб» [12, с. 1588]. Тим більше, що таке сприйняття спеціального статусу Державної фіскальної служби України, як на нас, повністю кореспондується з твердженням М. В. Чорної, що «програмно-цільові структури координаційного типу характеризуються введенням у структуру управління додаткових координаційних органів (територіальних органів ДФС. – І. Ш.), що узгоджують міжфункціональні взаємодії по горизонталі на основі інформаційно-регулюючої діяльності, спільного прийняття рішень щодо проекту і контролю за його виконанням» [13], а переваги таких програмно-цільових структур, як зазначають В. П. Рубцов зі співавторами, до яких можна цілком логічно віднести й Державну фіскальну службу України, «визначаються комплексним підходом до об'єкта управління, який розглядається як єдина цілісна система з наголошенням на виявленні в ній взаємних зв'язків і залежностей, що спрямовані на досягнення кінцевої мети системи» [14, с. 140].

Водночас, на цьому етапі дослідження цілком достатнім є уточнення, що спеціальний статус Державної фіскальної служби України саме як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом обумовлений особливими завданнями та повноваженнями, встановленими щодо нього спеціальними умовами утворення, реорганізації та ліквідації, підконтрольності та підзвітності.

Крім того, не слід забувати, що *Державна фіскальна служба України є самостійним суб'єктом адміністративного права*, що не тільки має право, але й зобов'язаний вступати в адміністративно-правові відносини.

По-третє, вже згадане «перетворення» – це конструктивний управлінський елемент створення Державної фіскальної служби України. Так, в уже вказаному вище Великому тлумачному словнику сучасної української мови під перетворенням мається на увазі: «1. Дія і стан за значенням перетворювати, перетворити... 2. Різка або несподівану зміна, що відбувається з ким-, чим-небудь» [12, с. 930]. Тому можна вважати, що *політико-економічна ситуація*, яка склалася в державі на момент створення нового центрального органу виконавчої влади – Державної фіскальної служби України, – *була найбільш влучною спонкуою застосування Кабінетом Міністрів України саме такого організаційного заходу з усіх можливих*. Більш того, можна казати про достатньо вдалу спробу здійснення державою еквівалентного перетворення – побудову за кращими заданими зразками міжнародних фіскальних органів (наприклад, Королівської податкової та митної служби Великої Британії, Агентства доходів Канади, Податково-митного департаменту Естонської Республіки, Управління державними доходами Ізраїлю [15] та ін.) еквівалентного вітчизняного об'єкта – Державної фіскальної служби України. Крім того, не слід забувати, що на той час *існувала нагальна потреба різкої зміни засадничих принципів проведення спеціальної* – навіть цільової, про що ми фактично висунули *гіпотези*, – державної податкової політики, державної політики у сфері державної митної справи, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску, що знайшло своє відображення у п. 1 положення «Про Державну фіскальну службу України» за постановою Кабінету Міністрів України «Про Державну фіскальну службу України» від 21.05.2014 № 236 [16].

Таким чином, створення Державної фіскальної служби в Україні фактично було велінням часу та обставин, що склалися. Встановлення їй спеціального статусу обумовлено покладеними на Службу особливими завданнями та повноваженнями, які вона успішно виконує.

Список використаних джерел: 1. Про утворення Державної фіскальної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 21 трав. 2014 р. № 160 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 46. – Ст. 1213. 2. Про затвердження порядку здійснення заходів, пов'язаних з утворенням, реорганізацією або ліквідацією міністерств, інших центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 20 жовт. 2011 р. № 1074 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 82. – Ст. 3005. 3. Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом [Електронний ресурс] // Урядовий портал : сайт / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245427809&cat_id=245427160. 4. Гошовський В. Роль міністерств у системі органів виконавчої влади / Володимир Гошовський // Публічне право. – 2013. – № 1 (9). –

С. 78–84. **5.** Журавльов Д. Поняття і загальна характеристика центральних органів виконавчої влади України / Дмитро Журавльов // Публічне право. – 2013. – № 3 (11). – С. 61–67. **6.** Шангіна Н. Г. Організаційно-економічний механізм реформування центральних органів виконавчої влади в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Шангіна Наталія Гуріївна. – Київ, 2010. – 21 с. **7.** Про систему центральних органів виконавчої влади : указ Президента України від 15 груд. 1999 р. № 1572/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 50. – Ст. 2434. **8.** Адміністративне право України : підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. – Київ : Юрінком Інтер, 2007. – 544 с. **9.** Вашенко Ю. В. Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом: проблеми правової природи та перспективи реформування / Вашенко Юлія В'ячеславівна // Адміністративне право і процес. – 2014. – № 3 (9) : Ювілейний. – С. 122–141. **10.** Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. **11.** Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1. Загальна частина / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова). – Київ : Юрид. думка, 2004. – 584 с. **12.** Великий тлумачний словник сучасної української мови : з дод. і допов. / уклад і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1828 с. **13.** Чорна М. В. Організаційні структури в управлінні проектом // Проектний аналіз : навч. посіб. для студентів ВНЗ [Електронний ресурс] / М. В. Чорна ; Харків. держ. акад. технології та орг. харчування. – Харків : Консум, 2003. – 228 с. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/34105/>. **14.** Рубцов В. П. Державне управління та державні установи : навч. посіб. для дистанційного навчання / В. П. Рубцов, Н. І. Перинська ; за ред. Ю. П. Сурміна. – Київ : Ун-т «Україна», 2008. – 440 с. **15.** Шулатова І. С. Зарубежний опыт формирования и организации единого органа по вопросам фискальной и таможенной политики / И. С. Шулатова // Вестник Воронежского государственного университета. – 2014. – № 3. – С. 108–120. **16.** Про Державну фіскальну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 21 трав. 2014 р. № 236 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-p>. – Редакція від 07.08.2015.

Надійшла до редакції 26.08.2015

Шулатова І. С. Основні особливості створення Государственной фискальної служби України і визначення її спеціального статусу

Предложено оптимизировать и законодательно урегулировать количество центральных органов исполнительной власти со специальным статусом. Показано, что специальный статус Государственной фискальной службы Украины именно в качестве центрального органа исполнительной власти со специальным статусом обусловлен особыми задачами и полномочиями. Установлено, что Государственная фискальная служба Украины является самостоятельным субъектом административного права.

Ключевые слова: Государственная фискальная служба Украины, субъект административного права, особенности создания, специальный статус, законодательная оптимизация, задачи и полномочия.

Shulatova I. S. Fundamental features of creating the State Fiscal Service of Ukraine and establishment of special status

It is established that the reorganization of 21 May 2014 of the former Ministry of income and fees by making it as the State Fiscal Service of Ukraine is a regulated administrative action of the Cabinet of Ministers of Ukraine. It is recommended to conduct more in-depth study of the principles of including these central authorities to the category of central executive bodies with special status, according to which the number of central executive bodies with special status should be properly scientifically optimized and legally regulated.

It is shown that the constitutional and legal principles of state machinery, which are stated in the Constitution of Ukraine, are laid down in the general principles of functioning of the State Fiscal Service of Ukraine as an independent subject of administrative law through its common and legal, administrative and legal status as the central executive body with the special status with specific tasks and powers and for which special conditions for the formation, reorganization and liquidation, accountability are established.

It was supposed that the concept of «special» in the field of administrative law and public administration may be associated with the term «target», complementing the conventional explanation of the term «special», which is completely in line with the adoption of a number of scholars.

It is concluded that the political and economic situation prevailing in the country at the time of creating the State Fiscal Service of Ukraine, was the most accurate stimuli, which was applied by the Cabinet of Ministers of Ukraine this kind of organizing event out of all possible.

Keywords: State Fiscal Service of Ukraine, subject of administrative law, peculiarities of creation, special status, legislative optimization, tasks and powers.

УДК 347.2/.3

О. О. Довбиш**ПРАВОВІ КАТЕГОРІЇ МАЙНА, МАЙНОВОГО СТАНУ,
МАЙНОВОГО СТАТУСУ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ
ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН**

Розглянуто різні підходи до поняття майна та їх вплив на статистику та динаміку правовідносин з його приводу. Зокрема, йдеться про наповненість цього поняття та його співвідношення з поняттям речей та майнових прав, значення для виявлення сутності ознаки майнової відокремленості юридичних осіб та їх майнової відповідальності. Доводиться необхідність обирати як орієнтир характеристики майна економічну підоснову цього поняття.

Ключові слова: майно, майновий стан, майнові права, майновий статус, речі, суб'єкти, об'єкти, правовий режим.

Постановка проблеми. Дослідження поняття майна відбувається, як правило, в контексті його бачення як об'єкта цивільних прав, що зумовлено його законодавчим регулюванням, наданим у ч. 1 ст. 190 ЦК України. Внаслідок того, що цього регулювання виявляється явно недостатньо, постають численні питання стосовно: а) того, в чому полягає його особливість як об'єкта, про що зазначається в ч. 1 ст. 190 ЦК України; б) співвідношення його з іншими об'єктами – речами, майновими правами, майновими комплексами; в) складу майна; г) прав на майно – порядку їх набуття, здійснення та припинення; д) суб'єктів, яким вони належать; е) правового режиму певних видів майна тощо.

Метою цієї статті є розгляд різних підходів до поняття майна та їх впливу на статистику та динаміку правовідносин з його приводу.

Виклад основного матеріалу. Крім того, традиційно дослідження будь-якого об'єкта цивільних прав стосується його вивчення як об'єкта цивільних правовідносин. Цілий пласт наукових праць присвячений співвідношенню понять «об'єкт права» та «об'єкт правовідносин». Майно зазвичай досліджується як об'єкт права власності, і тому наукові дискусії завжди точаться і з цього приводу. Це можна спостерігати і в найбільш ґрунтовній праці С. І. Шимон [1], присвяченій цьому питанню, і в численних наукових пошуках інших цивілістів, які прямо або опосередковано торкалися питань правової природи майна як об'єкта цивільних прав, – І. В. Спасибо-Фатеевої [2], І. В. Жилінкової [3], Я. М. Шевченко [4; 5], О. В. Дзери [6; 7], Н. С. Кузнецової [8], Р. А. Майданика [9], Ю. П. Пацурківського [10], Б. А. Акифі [11] та ін.

Майно по суті є не лише об'єктом цивільних прав, а й передумовою цивільних майнових відносин. Адже за відсутності в особи майна вона не може вступити у певні правовідносини, наприклад продати або заставити його.

Важливим для особи є не лише визначення правового режиму майна, що в неї є, а й те, яким чином вона набуває прав на це майно. І якщо наявність в особи майна піддається регулюванню за допомогою визначення прав на нього, які вона має і, відповідно, які здійснює, тобто це відносини статичні, то потрапляння до особи майна є динамічними відносинами, тобто відносинами цивільного обороту.

Припускається, що майно в особі завжди є. Про це свідчать такі вживані в законі терміни, як «все, що належить особі» і «на що може бути звернене стягнення». Тобто для права наявність в особі майна є презумпцією [12], хоча не виключається те, що в особі відсутнє майно (наприклад у ченців, які не можуть мати ніякого власного майна). А для юридичної особи наявність майна є однією із загальновищезначених ознак, властивих всім організаціям, – майнова відокремленість [13–15]. Майно в юридичній особі відіграє особливу роль, будучи і матеріальною базою її діяльності. Воно тісно пов'язане і з правами, які мають учасники юридичної особи – товариства. Тому майно товариств науковці часто пов'язують з виявленням сутності статутного капіталу і тих прав, які надаються часткою в ньому [16; 17]. Майно є показником можливостей, які можуть реалізувати дестинатори юридичної особи – установи [18], та спроможності будь-якої організації відповідати за своїми боргами. Від обсягу майна особи залежить її подальше існування, й у випадку недостатності в юридичній особі майна для розрахунків за своїми боргами (неплатоспроможність) може з'явитися така підстава для її припинення, як банкрутство.

Внаслідок такого правового зв'язку між поняттями майна та правового статусу, який має юридична особа, ймовірно, і виник термін «майновий статус особи» [19]. Він хоч і вживається в законодавстві, але вкрай рідко; під ним розуміється правовий режим майна. Наприклад, це спостерігається в законі України від 07.02.2002 № 3065-III «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу». Іноді навіть йдеться про організаційно-майновий статус учасників цивільних правовідносин, майновий статус подружжя. Та все ж частіше автори спираються на термін «майновий стан», що прийнятний як у приватному, так і в публічному правах.

У будь-якому разі вживана термінологія свідчить про намагання акцентувати увагу саме на тому, яке майно належить особі та на якому праві. По суті ж оперування терміном «майновий статус» особи обумовлено різноманітними причинами для різних правовідносин – не тільки цивільних. Щодо останніх, то важливим це є для притягнення особи до відповідальності [20–24], у разі поділу майна або виділу з нього частки тощо.

Відмінність між майновим статусом та правовим статусом особи полягає в тому, що особа може перебувати у різному правовому становищі, хоча її правовий статус при цьому не зазнає змін. Так, організація залишається юридичною особою й у випадку неплатоспроможності, але стан її майна такий, що безпосередньо відбивається на

правових можливостях, істотно звужуючи їх. Це полягає в контролюванні дій юридичної особи інституціями, які покликані відновити її майновий стан до рівня нормального учасника цивільного обороту, здатного відповідати за своїми боргами майном. Як наслідок, організаційна єдність такої юридичної особи також змінюється – її органи управління або мають звужену компетенцію, або взагалі припиняють свою діяльність. Це є наслідком втручання в управління юридичною особою таких «правових фігур», як арбітражний керуючий, розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатори, передбачених законом України від 14.05.1992 № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Результатом є й значне звуження можливостей для юридичної особи виступати в цивільному обороті. Проблематика припинення юридичних осіб висвітлювалася в українській цивілістиці у працях І. В. Спасиво-Фатєєвої [25], О. Р. Кібенко [26], І. М. Кучеренко [27], В. І. Крата [28], Н. Шевченко [29] та ін. Тобто майнова складова як ознака юридичної особи безпосередньо впливає на всі інші її ознаки впритуд до зміни правового статусу. Тому вченими і вбачався сенс у запровадженні поняття майнового статусу юридичної особи як показника, важливого для її діяльності взагалі.

Аналогічна ситуація складається стосовно майнового стану фізичної особи, крім тих негативних наслідків, які властиві лише юридичним особам, – припинення їх існування як суб'єктів права.

Специфіку має майно тих учасників цивільних правовідносин, які є публічними утвореннями або особами публічного права. Перебуваючи насамперед у сфері публічних відносин, держава і територіальні громади мають майно для виконання своїх функцій. Між тим ці утворення вступають і до численних цивільних майнових правовідносин [30; 31], беруть участь у цивільному обороті, реалізуючи своє майно на різних підставах або набуваючи майно, проводячи розрахунки або залучаючи кошти приватних осіб. Всі ці правовідносини, будучи приватними, перехреснюються з публічними, зокрема бюджетними, податковими, адміністративними тощо.

Взагалі для публічного права поняття майна також є вельми затребуваним. Особливо це стосується регулювання оподаткування майна, визначення його складу та надання оцінки під час приватизації та в інших випадках, передбачених публічним законодавством. Навіть вважається недоцільним використовувати для цілей оподаткування яке-небудь особливе визначення майна, пояснюючи це тим, що мета податкового права не полягає в регулюванні відносин між учасниками цивільного обороту з приводу використання матеріальних благ [32].

Отже, майно як об'єкт цивільних прав та правовідносин слід розглядати в різних ракурсах, не обмежуючись з'ясуванням самого цього поняття та його співвідношенням з іншими об'єктами права, такими, як речі та майнові права. Одним із напрямків аналізу майна мають бути джерела його формування в різних правових ситуаціях –

від вчинення будь-яких правочинів для задоволення повсякденних потреб приватних осіб до відшукання засобів поповнення майна юридичної особи задля відновлення її майнового стану.

В цивілістиці майно, будучи об'єктом прав, аналізується як певна сукупність інших об'єктів (речей, майнових прав тощо). Вбачається важливим врахувати розташування в ЦК України одразу після переліку об'єктів цивільних прав ст. 178 про їх оборотоздатність. З цього можна зробити висновок про те, що важливим є не сама по собі сутність того чи іншого об'єкта і навіть не відносини статичні, а те, як він перебуває в обороті. Не так важливо й те, що саме має особа, оскільки це піддається обліку для зовнішніх відносин, а не для здійснення власником своїх прав відносно свого майна, що становить зміст права власності відповідно до ст. 316 ЦК України. Адже власник діє на свій розсуд (за деякими винятками, встановленими законом, через припис власнику дотримуватися тих чи інших правил не стільки при використанні, скільки задля утримання певного майна, наприклад культурних цінностей). Щодо складових майна, то цей аспект регулюється законодавством про бухгалтерський облік та про опічку майна і, безумовно, не можна відвертати значення цих складових і для цивільних правовідносин.

У регулюванні майна український законодавець пішов традиційним шляхом, не враховуючи ті нарікання, які висловлювалися цивілістами ще в позаминому столітті. Так, свого часу Ю. С. Гамбаров указував на недоліки такої законодавчої термінології у зв'язку з тим, що словом «майно» позначається два різних поняття: сукупність прав як одне ціле та окремі речі і права як складові частини цього цілого [33, с. 576–577]. Такий стан зберігався і за радянських часів, на що звертали увагу цивілісти [34, с. 102; 35, с. 147].

Найбільш поширеним є ототожнення майна з *речами*. Витоки цього мають своє походження в римському праві, на що переконливо вказує Р. Савіні, пов'язуючи таке бачення майна з суто конкретними, примітивними в нашому розумінні підходами. Тоді як майно розглядалися тільки матеріальні речі, корисні для людини, – ділянка землі, будинок, їстівні припаси, одяг [36, с. 53]. Так воно частково й було рецепційовано. В свою чергу, В. І. Сінайський доводив, що вузьке розуміння майна (ототожнення його з річчю) властиве австрійському праву, а широкіше – французькому, вплив якого і позначився на законодавстві Російської імперії [37, с. 69].

Саме так часто майно сприймається не тільки серед широкого загалу правників і звичайних людей, а й в ЦК України, де чимало норм містять термін «майно», тотожний терміну «річ» або «речі». Це не викликає жодного питання, крім термінологічного, адже не вбачається сенсу у вживанні різних термінів стосовно одного й того самого поняття. Взагалі не цілком зрозуміло, в яких випадках і чому законодавець вживає термін «річ», а в яких – «майно» [38].

Поширеним є погляд на майно як на сукупну цілісність майнових благ, що належать визначеній особі та мають певну єдність. В такому

контексті поняття майна збігається з поняттям складної речі або майнового комплексу. Так, ще в 1991 р. Верховний Суд України вказував, що при продажу житлового будинку вважається, що продається все разом – розташовані на прибудинковій території споруди (літні кухні, сараї тощо), насадження на земельній ділянці (п. 8 постанови Пленуму ВСУ від 04.10.1991 № 7 «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок»). А вже після прийняття нового ЦК України 2003 р., в якому вводиться нове поняття садиби (ст. 381), саме цей об'єкт вбирає в себе те, що раніше обіймало поняття житлового будинку.

В Українській традиції вживався термін «масток» стосовно садиби або ототожнення його з майном [39], оскільки це обумовлено походженням термінології. Український термін «масток» майже тотожний з польським *majatek*, а етимологічно «майно» пов'язане з «мати» [40, с. 358], хоча термінологія часто перехреснувалася. За визначенням В. Гомілевського, до поняття «масток» входить «земельне майно, яким управляють з одного господарського двору чи садиби... Під це поняття підводиться й безмасткове земельне майно, що становить окрему господарську одиницю, тобто земельну власність, котра належить одній юридичній особі (окремій особі, товариству, церкві, казні)» [41, с. 1]. Тобто і застосування цього терміна аналогічне термінам «майно» та «речі». Зокрема, про це можна стверджувати, виходячи з розділу Х Литовського Статуту «Про мастки, які обтяжені боргами, і про заставу» [42].

На розвиток уявлень про поширення понять речі, зокрема складної, на майнові комплекси, варто навести позицію Вищого господарського суду України, яким у постанові від 05.04. 2011 № 2/150 зазначено, що, виходячи з системного аналізу чинного законодавства, цілісний майновий комплекс можна розглядати як складну річ, відповідно до ч. 1 ст. 188 ЦК України [43]. Тим ставиться знак рівності між складною річчю як різновидом речі, майном та майновим комплексом.

Крім означеної термінологічної різнобарвності, характеристика майна зазвичай стосується включених до його складу майнових прав. Проблема полягає в тому, що ототожнення майна з речами надає підстави для твердження про право власності на майно. Адже загальноприйнятим є те, що лише речі можуть належати особі на праві власності, а не майнові права і, тим більше, обов'язки. Якщо ж майно відповідно до легального його визначення включає майнові права та обов'язки, то виходить, що вони також можуть належати особі на праві власності, оскільки, за правилами формальної логіки, якщо ціле (майно) є об'єктом права власності, то і його частина (складова) має вважатися об'єктом права власності. Це і було б шляхом до визнання права власності на майнові права та обов'язки.

Однак це міркування не бездоганне, оскільки майно називається особливим об'єктом, а його розкриття через позначення як речі,

майнових прав та обов'язків не свідчить про те, що останні є складовими майна. Напевно, варто сприймати це як різні ракурси майна, які слід враховувати в сукупності при з'ясуванні його обсягу в певної особи. Можливо, саме в таких розглянутих аспектах і слід розуміти особливості майна як об'єкта права, на що вказується в ч. 1 ст. 190 ЦК України без пояснень сутності цієї особливості. Втім, і такий законодавчий прийом не є поодиноким, адже, наприклад, в ГК України також є норма про особливість такого об'єкта, як цінні папери (ч. 7 ст. 139).

При виявленні сутності майна як об'єкта цивільних прав слід обирати орієнтиром саме те, чи буде при цьому збережено економічну наповненість цього поняття. Принаймні саме економічна сутність майна передусім має враховуватися при з'ясуванні її правової форми закріплення. Перш за все необхідно виходити зі світового досвіду та економічної теорії права (Law and Economics), яка в цьому питанні жодних заперечень викликати не може (основоположником теорії став федеральний суддя США Ричард Познер [44]). Цивілісти пішли шляхом підтримки цієї теорії, вважаючи визначальною економічну природу об'єктів як потрібних суспільству цінностей [45, с. 365–366; 46, с. 66–68].

Таким чином, важливим є те, яким правовим механізмом забезпечується поняття майна як особливого об'єкта права і перш за все перебування його в обороті. Видається, що ключове значення тут має приділятися правовому режиму цього об'єкта. Акцент на правовий режим, а не на майновий стан або майновий статус дозволить врахувати динаміку відносин не лише з приводу майна, а й його закріпленості, статику, яка їм передує.

Список використаних джерел: 1. Шимон С. І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин : монографія / С. І. Шимон. – Київ : Юрінком Інтер, 2014. – 663 с. 2. Спасибо-Фатєєва І. В. Поняття майна, майнових та корпоративних прав як об'єктів права власності / І. В. Спасибо-Фатєєва // Українське комерційне право. – 2004. – № 5. – С. 4–18. 3. Жилінкова І. В. Правовий режим майна членів сім'ї : монографія / І. В. Жилінкова. – Харків : Ксилон, 2000. – 398 с. 4. Право собственности в Украине / под ред. Я. Н. Шевченко. – Киев : Блицинформ, 1996. – 320 с. 5. Шевченко Я. Право приватної власності в Україні: проблеми і перспективи / Я. Шевченко // Українське комерційне право. – 2004 – № 5. – С. 19–24. 6. Дзера О. В. Право власності в Україні : навч. посіб. / [О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, О. А. Підпригора та ін.] ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – 812 с. 7. Дзера О. В. Розвиток права власності громадян в Україні / О. В. Дзера. – Київ : Вентурі, 1996. – 272 с. 8. Кузнєцова Н. Власність як основа громадянського суспільства і демократичної держави / Н. Кузнєцова // Право України. – 2011. – № 5. – С. 4–12. 9. Майданик Р. А. Довірча власність в Україні: європейські стандарти і перспективи / Р. А. Майданик // Право України. – 2014. – № 2. – С. 105–113. 10. Пацурківський Ю. П. Основні концептуальні підходи до визначення поняття «майно» / Ю. П. Пацурківський // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2007. – Вип. 427 : Правознавство. – С. 53–54. 11. Акифі Б. А. Механізми розвитку правових позицій Європейського

- суду з прав людини в тлумаченні інституту права власності / Б. А. Акифі // Наукові праці МАУП. – 2010. – Вип. 1 (24). – С. 292–295. **12.** Ульяновська О. Правові фікції і правові презумпції: єдність та відмінність / О. Ульяновська // Право України. – 2005. – № 6. – С. 101–102. **13.** Акіменко Ю. Ю. Майнова відокремленість юридичної особи приватного права у контексті сучасності / Ю. Ю. Акіменко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2013. – № 5. – С. 104–106. **14.** Кравчук О. Майновий аспект правового статусу юридичних осіб за новим Цивільним кодексом України / О. Кравчук // Право України. – 2003. – № 12. – С. 86–88. **15.** Форитор Т. М. Право власності як гарантія майнової самостійності юридичних осіб [Електронний ресурс] / Т. М. Форитор. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=45846>. **16.** Кравчук В. Поняття статутного капіталу юридичної особи / В. Кравчук // Право України. – 2006. – № 12. – С. 48–52. **17.** Смітюх А. Щодо впровадження категорій корпоративного капіталу та оголошеного корпоративного капіталу господарських товариств до корпоративного права / А. Смітюх // Правова держава. – 2014. – № 7. – С. 45–49. **18.** Жигалкін І. П. Правовий режим майна установ / І. П. Жигалкін // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 7. – С. 103–106. **19.** Шимон С. І. Теоретичні та практичні проблеми визначення складу «майна» як об'єкта цивільних правовідносин / С. І. Шимон // Вісник Академії адвокатури. – 2012. – № 1 (23). – С. 61–66. **20.** Спасибо-Фатєєва І. Проблеми відповідальності в акціонерних товариствах / І. Спасибо-Фатєєва, Д. Луспенник // Юридичний радник. – 2006. – № 3. – С. 29–34. **21.** Подцерковний О. Щодо питання про майнову відповідальність установ / О. Подцерковний // Право України. – 2005. – № 9. – С. 43–46. **22.** Актуальні питання виконавчого провадження : практ. посіб. / під ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Київ : Центр комерц. права, 2009. – 80 с. **23.** Журавська В. Порядок звернення стягнення на майно боржника – юридичної особи / В. Журавська // Юридичний радник. – 2005. – № 5. – С. 47–50. **24.** Шуба Б. В. Відповідальність учасників господарського товариства як засіб захисту інтересів його кредиторів (порівняльно-правовий аналіз німецького і українського права) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Шуба Борис Володимирович. – Харків, 2005. – 21 с. **25.** Спасибо-Фатєєва І. В. Припинення юридичних осіб / І. В. Спасибо-Фатєєва // Юридичний радник. – 2005. – № 1. – С. 29–36. **26.** Кібенко О. Р. Новий погляд на інститут реорганізації / О. Р. Кібенко // Проблеми законності. – 2005. – Вип. 76. – С. 46–50. **27.** Кучеренко І. М. Правове регулювання реорганізації підприємницьких юридичних осіб (сучасність і проблеми кодифікації) / І. М. Кучеренко // Держава і право. – 2002. – Вип. 15. – С. 236–240. **28.** Крат В. Правове регулювання окремих аспектів ліквідації юридичної особи / В. Крат // Нотаріат для вас. – 2010. – № 9. – С. 52–57; № 10. – С. 70–77. **29.** Шевченко Н. Роль органів господарського товариства в процесі його припинення шляхом реорганізації / Н. Шевченко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 9. – С. 38–42. **30.** Іванов С. О. Участь юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах (на прикладі Міністерства оборони України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Іванов Сергій Олександрович. – Київ, 2009. – 25 с. **31.** Первомайський О. О. Проблематика участі суб'єктів публічного права в договірних відносинах / О. О. Первомайський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2013. – Вип. 22, ч. 1, т. 1. – С. 201–204. **32.** Чуркін А. В. Поняття «майно» в цивільному та податковому праві [Електронний ресурс] / А. В. Чуркін. – Режим доступу: <http://alls.in.ua/11520-ronyatyta-majjno-v-civilnomu-ta-podatkovomu-pravi.html>. **33.** Гамбаров Ю. С. Курс

гражданского права. Часть общая. Т. 1 / Ю. С. Гамбаров. – СПб. : Тип. М. М. Станюлевича, 1911. – 781 с. **34.** Советское гражданское право / под ред. Д. М. Генкина, Я. А. Куника. – М. : Высш. шк., 1967. – 560 с. **35.** Советское гражданское право. Т. 1 / отв. ред. О. С. Иоффе, Ю. К. Толстой, Б. Б. Черепахин. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1971. – 472 с. **36.** Саватье Р. Теория обязательств / Р. Саватье ; пер. с фр. и вступ. ст. Р. О. Халфиной. – М. : Прогресс, 1972. – 440 с. **37.** Синайский В. И. Русское гражданское право. Вып. 1. Общая часть. Вещное право. Авторское право. – 2-е изд., испр. и доп. / В. И. Синайский. – Киев : Типо-литогр. «Прогресс», 1917. – 258 с. **38.** Соловьев А. Н. Вещь или имущество (к проблеме объекта правоотношения частной собственности) / А. Н. Соловьев // Актуальні проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. В. П. Маслова, Харків, 27 лют. 2015 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, Нац. акад. прав. наук України, Харків. обл. осередок всеукр. громад. орг. «Асоц. цивілістів України». – Харків : Право, 2015. – С. 180–183. **39.** Маесток // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Маесток>. **40.** Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1983– . – Т. 3. Кора – М / уклад.: Р. В. Болдирев та ін. – 1989. – 552 с. **41.** Гомилевский В. Организация хозяйства : пособие для устройства русских имений / В. Гомилевский. – СПб. : Изд-е П. П. Сойкина, 1901. – 336 с. **42.** Ісманіцька Т. І. Заставні правовідносини за першим литовським статутом 1529 р. [Електронний ресурс] / Т. І. Ісманіцька // Радник : укр. юрид. портал. – Режим доступу: <http://radnik.info/statti/250-istoriuprava/14981-----1529-.html>. **43.** Постанова Вищого господарського суду України від 05.04.2011 № 2/150 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14881673>. **44.** Познер Р. А. Экономический анализ права : в 2 т. Т. 1 / Ричард А. Познер ; пер. с англ. под ред. В. Л. Тамбовцева. – СПб. : Экон. шк., 2004. – XX, 522 с. **45.** Чеговадзе Л. А. Система и состояние гражданского правоотношения : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Чеговадзе Людмила Алексеевна. – М., 2005. – 585 с. **46.** Махінчук В. М. Приватноправове регулювання підприємницьких відносин в Україні / В. М. Махінчук. – Київ : Юрінком Інтер, 2013. – 320 с.

Надійшла до редколегії 14.08.2015

Довбыш А. О. Правовые категории имущества, имущественного состояния, имущественного статуса и их значение для прав участников гражданских правоотношений

Рассмотрены различные подходы к понятию имущества и их влияние на статику и динамику правоотношений с ним. В частности, речь идёт о наполненности этого понятия и его соотношении с понятием вещей и имущественных прав, значении для выявления суцности признака имущественной обособленности юридических лиц и их имущественной ответственности. Доказывается необходимость избирать в качестве ориентира характеристики имущества экономическую подоплёку этого понятия.

Ключевые слова: имущество, имущественное состояние, имущественные права, имущественный статус, вещи, субъекты, объекты, правовой режим.

Dovybsh O. O. Legal categories of property, property state, property status and their significance to the rights of civil legal relations' participants

The article focuses on the issues that arise in the application of the norm that regulates the concept of property as the object of civil rights, in particular regarding: its features as such; composition; correlation with other objects – things, property rights, property complexes; rights to property and their subjects; legal regime of certain types of property, etc.

Besides, special attention is focused on the fact that the property is not only the object of civil rights, but also a prerequisite of civil property legal relations; on the importance of defining the legal regime of the property and the procedure for acquiring the rights to it; on property isolation as one of the generally recognized features of a legal entity and material base of its activities.

It is assumed that due to legal relationship between the concepts of the property and the legal status of that the legal entity has, there is the term «property status of a person», which is used in the legislation and which refers to the legal regime of the property. It turns out that the difference between property status and legal status of a person is that a person may be in a different legal position, although the legal status in this case is not changed.

The author stresses on the importance of the concept of the property and public law, in particular concerning the regulation of property taxation, determining its composition and providing assess under the privatization and in other cases stipulated by public legislation.

An argument in favor of the significance of the property stays in circulation. Its understanding in the static is reduced to a view on the total integrity of property wealth owned by a designated person and having a certain unity. In this context, the concept of the property coincides with the notion of a complex thing or property complex. The term «estate» was used in the Ukrainian tradition regarding to the homestead or its identification with the property. Characteristics of the property are usually applied to its rights included to the composition. While detecting the nature of the property as the object of civil rights we should choose as a benchmark the fact whether it will save the economic fullness of this concept.

It is concluded about the importance of legal instruments that provide the concept of property as a special object of law and, above all, its being in circulation. It is emphasized on the key significance of the legal regime of this object, but not the property state or property status.

Keywords: property, property state, property rights, property status, things, subjects, objects, legal regime.

УДК 347.4(477)

А. С. Загородній

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ (ІНТЕРЕСІВ) ЗАМОВНИКІВ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ

Розглянуто проблему щодо необхідності розширення закріплених у цивільному законодавстві України способів захисту прав та інтересів.

Критикується позиція, що укріпилася в законодавстві та юридичній практиці, про допустимість тільки тих способів захисту, які прямо передбачені законом або договором. Автором обґрунтовано можливість застосування замовниками юридичних послуг (а також іншими мени захищеними суб'єктами довірчих відносин) будь-яких способів захисту, в тому числі й судового, котрі не суперечать вимогам законодавства, а також моральним устоям суспільства, відповідають змісту права (інтересу), що підлягають захисту, відповідають характеру правопорушення та його наслідкам.

Ключові слова: цивільно-правовий захист, способи захисту, судовий захист, захист (прав) інтересів замовників юридичних послуг.

Постановка проблеми. Відносини з надання юридичних послуг здебільшого впорядковуються загальними положеннями Цивільного кодексу України [1] про договірні зобов'язання та про послуги як такі (глави 47–51, 63). Нормативні вимоги закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» поширюють свою дію лише на адвокатську діяльність, а тому не мають універсального характеру, адже надання юридичних послуг можливе не тільки адвокатами чи адвокатськими організаціями, але й особами, які не мають такого статусу. Втім, у цьому Законі відсутні норми, які б установлювали спеціальний режим регулювання зобов'язань з надання юридичних послуг. Виходячи з цього, сторони договору про надання юридичних послуг мають достатньо велику свободу у виборі конструктивного побудування його умов (такий договір фактично є не поіменованим у цивільному законодавстві України). Згадана свобода надає переваги виконавцям юридичних послуг, оскільки саме вони є розробниками формулярів договорів (проформ), які пропонуються замовникам до підписання. Аналіз практики укладання та виконання договорів про надання юридичних послуг вказує на поширеність випадків зловживання виконавцями своїм більш сильним становищем: запропоновані ними умови нерідко мають змістову невизначеність або прогалинність, що дозволяє їм «маневрувати» не на користь замовників. Сказане стосується й умов щодо можливості застосування окремих способів судового захисту. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 16 ЦК України способи судового захисту визначаються прямою вказівкою на них нормами законодавства або домовленістю сторін. Виконавці як професіонали в галузі права, користуючись фаховою підготовкою, часто залишають без уваги можливість закріплення в договорах способів захисту, які можуть бути використані проти них.

У свою чергу, замовники юридичних послуг фактично позбавлені можливості впливати на такі обставини, оскільки їм, як правило, бракує спеціальних знань і вони приєднуються до умов, запропонованих виконавцями, не висовуючи зустрічних умов (контрумов). Таким чином, слабкість позиції замовників юридичних послуг визначається тим, що можливість застосування деяких способів судового захисту фактично ставиться в залежність від волі більш сильних контрагентів – виконавців.

Стан дослідження. Вирішення проблем захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг є елементом розв'язання більш широкій проблеми – забезпечення доступу до суду, якій останнім часом приділяється увага не тільки науковцями (Р. А. Майданик [1], В. Г. Ротань [3, с. 132], Д. М. Шадура [4] та ін.), але й представниками суддівського корпусу (Д. М. Притика [3, с. 132], А. Г. Ярема [5; 6]). Водночас огляд досліджень, присвячених саме цивільно-правовому регулюванню відносин з надання юридичних послуг, вказує на недостатню розробленість питань захисту прав (інтересів) замовників цих послуг. Одні автори взагалі не ставили перед собою подібних дослідницьких завдань (Г. М. Ярошевська [7]), інші розглядали проблемні моменти захисту замовників лише в обсязі питань притягнення виконавців до цивільно-правової відповідальності (В. М. Богославець [8], К. Г. Книгін [9]). Отже, можливість застосування замовниками юридичних послуг переважної більшості інших способів захисту вказаними дослідниками взагалі не вивчалася.

Таким чином, **метою** нашої публікації є обґрунтування можливості застосування замовниками юридичних послуг системи способів захисту своїх прав та інтересів – як тих (способів), котрі передбачені нормами цивільного законодавства, так і тих, що прямо не передбачені законом, але набувають своєї легітимності через інші підстави.

Виклад основного матеріалу. Описане вище побудування норм законодавства про захист цивільних прав та інтересів, на наш погляд, суперечить принципу справедливості (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України) та нормам ст. 55, 124 Конституції України, згідно з якими «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі», а кожна особа має право «будь-якими незабороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [10]. Принагідно відзначити, що Україна приєдналася до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), де в ст. 13 вказується, що «кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [11]. Враховуючи, що ст. 16 ЦК України визнає легітимними тільки ті способи судового захисту, які передбачені перш за все законом, або ставити можливість їх застосування у залежність від волі більш сильного контрагента за

договором, говорити, що в Україні існують ефективні засоби юридичного захисту, не доводиться. Зрозуміло, що цитовані норми Конституції України та Конвенції стосуються правових гарантій судового захисту громадян (фізичних осіб), але навряд чи хтось буде стверджувати, що концептуальні підходи щодо визначення допустимості застосування способів захисту фізичних та юридичних осіб повинні мати принципові розбіжності.

Розв'язання окресленої проблеми можливе через зміну правил про визначення допустимості застосування способів захисту. Судові та інші способи захисту мають зазнавати своєї легітимності не через їх буквально закріплення в законі чи договорі, а шляхом установлення в нормах ЦК України загального дозволу на їх застосування. Для побудування такого дозволу можна запозичити правила, згідно з якими визначається можливість застосування способів самозахисту (ч. 2 ст. 19 ЦК України), а також встановлюються межі здійснення суб'єктивних цивільних прав (ч. 2–5 ст. 13 ЦК України). Аналіз указаних норм дозволяє (за аналогією) встановити три критерії, яким мають відповідати способи самозахисту та юрисдикційного захисту. Допустимими, на наш погляд, слід вважати будь-які обрані суб'єктом захисту (потерпілою особою) способи захисту, що: 1) не суперечать вимогам законодавства та моральним засадам суспільства; 2) відповідають змісту права (інтересу), що захищається; 3) відповідають характеру правопорушення та його наслідкам. Таким чином, правомірність застосування способів захисту не повинна пов'язуватися з їх поіменованістю в нормах законодавства чи умовах договору, оскільки варіативність правопорушень (як і самих правовідносин в непорушеному стані) достатньо велика. Всіх їх неможливо охопити нормами законодавства. Так само важко на момент укладання договору охопити увагою всі можливі правопорушення та способи захисту. Зрештою, несправедливо ставити в залежність реалізацію прав на захист «слабкої» сторони договору від волі більш сильного контрагента, як це відбувається в договірних відносинах з надання юридичних послуг.

Керуючись наведеними вище критеріями допустимості способів захисту, замовники юридичних послуг (чи інші потерпілі особи) на власний розсуд обирають певні способи самозахисту та юрисдикційного захисту. Серед способів самозахисту, що потенційно можливі для захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг, є вимоги, безпосередньо висунуті замовниками виконавцям про недопустимість вчинюваної ними (виконавцями) поведінки. Така поведінка може бути як активною, так і пасивною. Прикладом неналежної активної поведінки виконавців можна назвати обрання вочевидь програшної тактики здійснення захисту прав (інтересів) замовників у суді чи в інших державних органах. Навпаки, прикладом бездіяльності можна назвати зволікання виконавців зі здійсненням необхідних дій за юридичною послугою, скажімо, з поданням в

інтересах замовників позовів до суду. Отже, вимоги замовників про припинення виконавцями неналежної поведінки або про вчинення ними необхідних дій за наведених обставин матимуть характер застосування самозахисту. Самозахистом слід назвати також односторонню відмову замовників від договорів. Вимоги законодавства про надання юридичних послуг адвокатами та адвокатськими організаціями визначають подібну можливість замовників (клієнтів). На наше переконання, даний підхід необхідно поширити також на інші відносини з надання юридичних послуг, що надаються не тільки адвокатами (адвокатськими організаціями).

Способи юрисдикційного захисту, передбачені ч. 2 ст. 16 ЦК України, мають відносно універсальний характер, а тому їх застосування є потенційно можливим і щодо захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг. Винятком є визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів влади АРК або органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, які не відповідають змісту правовідносин з надання юридичних послуг. Обмежено застосовуватимуться до розглянутих у цій статті правовідносин такі способи, як визнання права, припинення дії, яка порушує право, та відновлення становища, що існувало до порушення, оскільки ці способи розраховані здебільшого на захист абсолютних прав¹.

Примусове виконання обов'язків у натурі, на перший погляд, також цілком можливе для захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг. Однак судова практика свідчить про те, що замовники використовують цей спосіб вкрай рідко. Досить поширеними є правопорушення, де виконавці, отримавши від замовників авансові платежі, не розпочинають виконувати покладені на них за договором обов'язки або виконують їх тільки частково. Замовники, за загальним правилом, реагують на це вчиненням позову про розірвання договору та стягнення «невідпрацьованих» грошей. Пояснення цьому тільки одне – втрата довіри до адвоката чи іншого виконавця юридичної послуги, а тому спонукання боржника (виконавця) до натурального виконання обов'язку за таких обставин втрачає для кредитора (замовника) сенс. Втрата кредитором довіри до особи боржника наперед унеможливає реальне виконання зобов'язання. До речі, ця обставина породжує підґрунтя для широкого застосування інших способів захисту. Найбільш «популярними» є припинення (розірвання) договору про надання юридичних послуг, зміна його умов (рідше) та відшкодування збитків, заподіяних виконавцями замовникам.

---

¹ Визнання права інколи використовується замовниками у разі укладення договору про надання юридичних послуг в усній формі, існування якого оспорується недобросовісними виконавцями.

Стосовно відшкодування моральної шкоди необхідно відзначити, що судова практика за такими позовами є неоднозначною. Одні суди задовольняють позови замовників юридичних послуг, інші відмовляють у задоволенні, мотивуючи відсутністю в чинному законодавстві України спеціальної вказівки на можливість відшкодування моральної шкоди за порушення таких зобов'язань. На наш погляд, норма п. 2 ч. 2 ст. 23 ЦК України є загальним дозволом щодо застосування даного способу захисту також до розглядуваних тут зобов'язальних правовідносин, а тому спеціальної вказівки з цього приводу не вимагається¹. Отже, якщо замовник доводить факт душевних страждань, яких він зазнав через протиправну поведінку виконавця, суд має підстави для задоволення позову про відшкодування замовникові заподіяної моральної шкоди.

Виходячи з дії вищезгаданих критеріїв, немає принципових перешкод для такого способу судового захисту, як визнання обов'язків виконавця невиконаними або неналежно виконаними. Встановлення подібного преюдиційного факту дозволить замовникові застосувати до неналежно діючого виконавця наслідки у вигляді зупинення виконання свого обов'язку, відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі. Тобто неналежна поведінка виконавця (підтверджена судовим рішенням) дозволить замовникові призупинити або зменшити витрати, здійснювані виконавцем на надання послуги, зменшити розмір його винагороди або ж відмовитися від здійснення означених платежів у повному обсязі. На перший погляд, у визнанні обов'язків виконавця невиконаними (неналежно виконаними) немає потреби, оскільки на можливість застосування наведених вище наслідків прямо вказує ч. 3 ст. 538 ЦК України. Але це не завжди так. Застосування наслідків, передбачених ч. 3 ст. 538 ЦК України, можливе лише за умови доведеності факту невиконання контрагентом (виконавцем юридичної послуги) свого обов'язку. Юридичні послуги, як переважна більшість інших послуг, є об'єктами, що не мають здатності виявляти себе у просторі, а тому їх надання (або ж ненадання) дуже важко фіксувати. Недобросовісні виконавці юридичних послуг цим нерідко користуються та для виправдовування своєї неналежної поведінки посилаються на те, що послуги нібито надані, а доказів їх надання бути не може через неможливість фіксації такого факту. Прикладом подібної ситуації може слугувати усне консультування замовника, яке може здійснюватися в меншому обсязі, ніж це передбачалося умовами договору. Тож доведеність у судовому засіданні факту неналежного виконання умов договору про надання юридичних послуг та закріплення цього

---

¹ К. Г. Книгін пропонує «на законодавчому рівні передбачити ... компенсацію моральної шкоди, якщо надання некваліфікованої юридичної допомоги спричинило фізичні та моральні страждання» особи, яка отримала таку неякісну послугу [9, с. 4].

факту рішенням суду дозволяє замовникові за своїм вибором застосувати ті чи інші наслідки, передбачені ч. 3 ст. 538 ЦК України. Вважаємо, що особливо актуальним визнання обов'язків виконавця невиконаними (неналежно виконаними) буде у тих випадках, коли замовник не має наміру припинити правовідносини (розірвати договір), а бажає дисциплінувати виконавця з метою недопущення подібних негативних проявів у майбутньому. Хоча справедливо відзначити, що у переважній більшості випадків, коли виконавці неналежно виконують свої обов'язки, замовники втрачають до них довіру та намагаються, як правило, припинити договірний зв'язок. Виходячи з цього, визнання обов'язків виконавця невиконаними (неналежно виконаними) здебільшого застосовуватиметься не з метою дисциплінування, а задля інших цілей. Зокрема для того, аби повернути наперед сплачені виконавцеві гроші (для відшкодування фактичних витрат виконавця та/або сплати йому винагороди).

Серед способів захисту, які спроможні попереджати порушення прав (інтересів) замовників юридичних послуг, за нашим переконанням, можна розглядати судове тлумачення умов договору. Як згадувалося вище, розробниками умов договорів про надання юридичних послуг є, за загальним правилом, виконавці, оскільки саме вони постійно здійснюють цей вид діяльності. Прогайливість в умовах договору або формулювання його умов з нечітким змістом створює для замовників загрозу порушення їх прав (інтересів). Уважаємо, що в разі виникнення таких змістових вад умов договору замовники набувають права звернення до суду з вимогою про тлумачення договору. Подібне тлумачення «заздалегідь» (тобто ще до виникнення між виконавцем та замовником спору про право) має сенс із превентивної точки зору, для запобігання виникненню спорів при виконанні договору в майбутньому. Головний інтерес для замовника полягає в одержанні преюдиційного факту на випадок виникнення спору стосовно невиконання або неналежного виконання договору виконавцем юридичної послуги [12]. Серед способів захисту цивільних прав та інтересів, передбачених ч. 2 ст. 16 ЦК України, судове тлумачення умов договору (змісту правочину), як відомо, не згадується, але легітимність його застосування визначається нормами ст. 213, 637 ЦК України. Крім того, даний спосіб захисту не суперечить критеріям допустимості, про які йшлося вище.

Достатньо дієвим способом захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг могло б стати стягнення з виконавця неустойки (штрафу та/або пені), але її застосування залежить від факту закріплення в договорі відповідних умов. Отже, знову доводиться говорити про залежність даного способу захисту від волі «сильного» контрагента за договором, адже саме виконавці розробляють зміст договорів про надання юридичних послуг. Для посилення гарантій правової захищеності «слабких» учасників цивільно-правових відносин, якими є замовники юридичних послуг, доречним було б закріплення

в законодавстві спеціальної норми, що визначала би підстави застосування неустойки, її вид (штрафна, залікова, виключна чи альтернативна) та розмір. Щоправда, юридико-технічною проблемою для реалізації такої пропозиції є відсутність чинного спеціального нормативного акта, який би регулював будь-які відносини з надання юридичних послуг¹. Утім, принципових перепон для розробки подібного законодавчого акта не існує, достатньо виявити з цього приводу політичну волю.

Підсумовуючи викладене, ще раз підкреслимо, що захист прав та інтересів учасників цивільно-правових відносин, особливо менш захищених суб'єктів, не повинен жорстко залежати від закріплення в законодавстві того чи іншого способу захисту. В законодавчих положеннях має бути виражене генеральне правило щодо легітимності способів судового чи іншого захисту, згідно з якими дозволені будь-які способи захисту, що не суперечать вимогам законодавства та моральним засадам суспільства, відповідають змісту права (інтересу), які підлягають захисту, відповідають характеру правопорушення та його наслідкам. Керуючись цим принципом, замовники юридичних послуг самостійно обиратимуть відповідний спосіб захисту своїх прав та інтересів.

Система способів захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг утворюється двома угрупованнями: неюрисдикційними (самозахисними) та юрисдикційними (судовими) способами захисту. До першої групи належать вимоги замовника, які висувуються безпосередньо до виконавця, про недопустимість активної чи пасивної поведінки останнього, що порушує або створює загрозу порушенню прав (інтересів) замовника. Самозахистом є також одностороння відмова замовника від договору. До другої групи належать як передбачені, так і не передбачені в цивільному законодавстві способи юрисдикційного (судового) захисту, серед яких: визнання права, зміна та розірвання договору, стягнення неустойки, відшкодування збитків і моральної шкоди, визнання обов'язків контрагента (виконавця) невиконаними чи неналежно виконаними, таумачення умов договору. Наведена система не має закритого характеру, оскільки застосування тих чи інших способів захисту залежить від виду юридичних послуг, що надаватимуться за конкретним зобов'язанням.

---

¹ У ЦК та ГК України відсутні відповідні глави, які б регулювали відносини з надання юридичних послуг. Водночас закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не має, як зазначалося вище, універсального характеру, оскільки впорядковує лише надання юридичних послуг, що має ознаки адвокатської діяльності. Достатньо велика частина відносин з надання юридичних послуг виконавцями-неадвокатами позбавлена належного нормативного регулювання, оскільки впорядковується тільки загальними нормами про договори та зобов'язання.

Список використаних джерел: 1. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. 2. Майданик Р. А. Кваліфікація способів захисти громадянських прав та інтересів судом в Україні: теорія і практика / Р. А. Майданик // Альманах цивілістики : сб. ст. Вып. 4 / под ред. Р. А. Майданика. – Київ : Альтера ; ЦУЛ, 2011. – С. 107–147. 3. Притика Д. М. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : в 4 т. Т. 1 / Д. М. Притика, В. Я. Карабань, В. Г. Рогань. – Київ ; Севастополь : Ін-т юрид. дослідж., 2000. – 944 с. 4. Шадура Д. Юрисдикційність вимог про тлумачення змісту правочину за статтею 213 Цивільного кодексу України [Електронний ресурс] / Шадура Дмитро // Юридичний журнал. – 2009. – № 5. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3201>. 5. Ярема А. Г. Право особи на ефективні засоби судового захисту цивільних прав та інтересів / А. Г. Ярема // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2007. – Т. 20 (59), № 1. – С. 195–202. 6. Ярема А. Г. Система способів захисту цивільних прав судом / А. Г. Ярема // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 12 (112). – С. 34–39. 7. Ярошевська Г. М. Договір про надання юридичних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ярошевська Ганна Михайлівна. – Київ, 2014. – 19 с. 8. Богославець В. М. Договори про надання правових послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Богославець Володимир Мирославович. – Київ, 2008. – 19 с. 9. Книгін К. Г. Цивільно-правове регулювання договору надання послуг адвокатом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Книгін Костянтин Григорович. – Одеса, 2015. – 20 с. 10. Конституція України : закон України від 26 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. 11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 4 листоп. 1950 р. ; ратиф. Україною законом від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. 12. Беляневич О. А. Теоретичні питання тлумачення договорів / О. А. Беляневич // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 2. – С. 187–197.

Надійшла до редколегії 03.08.2015

Загородний А. С. Способы защиты прав (интересов) заказчиков юридических услуг

Рассмотрена проблема, связанная с необходимостью расширения закреплённых в гражданском законодательстве Украины способов защиты прав и интересов.

Критикується устоявшася в законодавстві та юридическій практикє позиція о допустимости только тех способов защиты, которые прямо предусмотрены законом или договором. Автором обоснована возможность применения заказчиками юридических услуг (а также другими менее защищёнными субъектами договорных отношений) любых способов защиты, в том числе судебного, которые не противоречат требованиям законодательства, а также моральным устоям общества, соответствуют содержанию защищаемого права (интереса), отвечают характеру правонарушения и его последствиям.

Ключевые слова: гражданско-правовая защита, способы защиты, судебная защита, защита (прав) интересов заказчиков юридических услуг.

Zahorodnii A. S. Methods for protection of legal consumers' rights (interests)

The subject of consideration is the problem of expanding methods for protection of rights and interests enshrined in the civil law of Ukraine.

It is criticized entrenched in legal and judicial practice approach, according to which only those methods of judicial protection are considered acceptable, which are expressly provided by the Law or an agreement. The object of the article is possibility justification of using a wider range of methods of judicial or other protection by legal consumers. The acceptable methods, according to the author, are all methods of protection chosen by the subject of defense (the injured person) that: 1) do not contradict the requirements of the Law and the moral foundations of society; 2) correspond to the contents of the protected right (interest); 3) correspond to the nature of the offense and its consequences. Such an approach to the determination of acceptable methods of protection meets modern views on the implementation of the right to the defense by subjects of civil law relations. Based on the above criteria the legal consumer shall be entitled to implement methods of self-defense (operating remedial measure), methods of judicial protection listed in sub-clauses 1–9 of Art. 16 of the Civil Code of Ukraine, and also other means of protection meeting those criteria. The latter shall include only judicial interpretation of agreement terms, recognition of legal performer's obligations as unfulfilled (improper fulfilled) and others. Attention has been given to the justification of the use of such method of protection as compensation for moral harm. The possibility of using this method of protection is controversial in the doctrine of the Civil Law, as well as among judicial personnel.

Keywords: civil protection, methods of protection, judicial protection, protection of legal consumers' rights (interests).

УДК 347.91

С. І. Пуль

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ ПІДСТАВИ ПОЗОВУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Визначено і проаналізовано поняття, а також наведено особливості зміни підстави позову в цивільному судочинстві. З'ясовано, що зміна підстави позову є можливою, якщо у процесі розгляду справи встановлюється невідповідність між фактами, що обґрунтовують позов, і обставинами, за якими така вимога може бути задоволена. Визначено особливості заміни та уточнення підстави позову.

Ключові слова: позов, елементи позову, підстава позову, зміна підстави позову, принцип диспозитивності, позивач, докази.

Постановка проблеми. Одним із проявів принципу диспозитивності у цивільному судочинстві є те, що сторони вільно розпоряджаються наданими їм процесуальними правами, за допомогою

© Пуль С. І., 2015

яких вони можуть впливати на хід процесу. Так, позивач має право збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову, змінити підставу або предмет позову. У свою чергу, відповідач може визнати позов повністю або частково чи пред'явити зустрічний позов. Сторони також мають право укласти мирову угоду. Зазначені права сторін випливають із загального диспозитивного правила про те, що кожна особа, яка звернулася за судовим захистом, розпоряджається своїми вимогами на свій розсуд, не порушуючи при цьому прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб. Враховуючи зазначене, вирішення теоретичних і практичних аспектів питання щодо зміни позову, його елементів, зокрема підстави, є одним з найбільш актуальних в науці цивільного процесу, оскільки подальший розвиток цивільного процесу пов'язується з розширенням засад диспозитивності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науці цивільного процесу питання зміни позову та окремих його елементів розглядалися М. К. Треушніковим, М. А. Гурвичем, А. Ф. Клейнманом, Г. Л. Осокіною, В. І. Тertiшніковим, іншими вченими. Наразі, незважаючи на існуючий великий доробок відносно дослідження правового явища позову, його елементів, серед науковців продовжується дискусія як щодо кількісного складу, так і щодо якісної визначеності елементів позову. Окремі дослідники говорять про два компоненти позову (предмет і підстава), іншими виділяється більша кількість елементів (предмет, підстава і зміст, спосіб захисту, сторони). Предметом наукової дискусії також є питання щодо зміни підстави позову. Зокрема, дослідження потребують питання сутності підстави позову, зміни позову, зміни підстави позову.

Метою статті є визначення поняття і виокремлення особливостей зміни підстави позову в цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Елементи позову – це його складові частини, які характеризують суть конкретного позову, його зміст та правову природу. Звідси випливає, що для приведення позовного механізму в дію та ефективного його використання недостатньо знати лише зовнішні ознаки позову, необхідне також глибоке знання його внутрішньої структури. Більше того, елементи позову визначають зміст судової діяльності, індивідуалізують позови. За елементами проводиться класифікація позовів на види, встановлюються межі судового розгляду і предмет доказування. Елементи позову мають важливе значення для організації захисту відповідача проти позову, для вирішення питання про прийняття позову до судового провадження. Вони визначають суть вимоги, на яку суд повинен дати відповідь у своєму рішенні. Тому для характеристики внутрішньої структури позову, тобто його змісту, в теорії цивільного процесу використовується термін «елементи позову». До елементів (складових частин) позову належать його предмет, підстава та зміст. Вони обов'язково повинні бути відображені в позовній заяві [1, с. 126].

Підстава позову – це частина позову, яка відображає обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (п. 5 ч. 2 ст. 119 ЦПК), і докази, що підтверджують кожну обставину (п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК) [2]. Підстави позову не можна змішувати з нормами права, на які посиляється позивач. Зазначений висновок узгоджується з усталеною судовою практикою, згідно з якою під підставами позову, які відповідно до ст. 31 ЦПК може змінити лише позивач, слід розуміти обставини, якими обґрунтовуються позовні вимоги, а не самі по собі посилення позивача на певну норму закону, яку суд може замінити, якщо її дія не поширюється на ці правовідносини [3, с. 67].

До того ж цими обставинами можуть бути лише юридичні факти матеріально-правового характеру, тобто такі факти, які тягнуть за собою певні правові наслідки: виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Юридичні факти матеріально-правового характеру, які визначені як підстави позову, свідчать про те, що між сторонами існують правовідносини і що внаслідок певних дій відповідача ці відносини стали спірними. У свою чергу, від характеру спірних правовідносин залежить правова кваліфікація спору.

Не належать до юридичних фактів матеріально-правового характеру обставини, що є доказами у справі (ст. 57 ЦПК). З ними закон не пов'язує виникнення, зміну або припинення прав чи обов'язків. Вони лише підтверджують наявність чи відсутність юридичних фактів, які є підставою позову. До того ж від цих фактів необхідно відрізнити цивільні процесуальні факти, які підтверджують наявність обставин, необхідних для реалізації права на пред'явлення позову (ст. 3 ЦПК), заходів із забезпечення позову (ст. 151 ЦПК), зупинення провадження у справі (ст. 201, 202 ЦПК) тощо.

Підставою позову може бути як один, так і декілька юридичних фактів матеріально-правового характеру. Однак позивач для обґрунтування своїх вимог завжди повинен наводити повний комплекс фактів. Відсутність одного з них може зробити вимогу необґрунтованою. Наприклад, підставою для відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, є наявність таких фактів: 1) факту, що позивач є власником автомобіля, який пошкоджено; 2) факту, що відповідач є власником автомобіля, який пошкодив автомобіль позивача; 3) факту, що зазначені особи управляли цими автомобілями під час ДТП; 4) факту порушення відповідачем правил дорожнього руху, що призвело до зіткнення з автомобілем позивача; 5) факту пошкодження автомобіля позивача в результаті цього ДТП. Отже, тільки за наявності цього комплексу (складу) фактів позов можна вважати обґрунтованим.

Далі відзначимо, що в юридичній літературі термін «зміна позову» розуміється неоднозначно. Так, М. К. Треушніков вважає, що зміною позову є лише зміна предмета чи підстави [4, с. 190]. Одночасно Г. А. Осокіна та В. І. Тertiшніков вважають, що зміна позову включає в себе як зміну предмета чи підстави, так і збільшення або

зменшення розміру позовних вимог [5, с. 88; 1, с. 133]. М. А. Гурвич та П. Ф. Єлісейкін виділяють якісну і кількісну зміну позову або зміну предмета позову в цілому та зміну об'єкта позову [6, с. 210; 7, с. 10–13].

Таким чином, проведення такої відмінності вченими-процесуалістами, на наш погляд, має важливе значення з точки зору впливу зміни позову на предмет доказування у справі. Збільшення або зменшення розміру позовних вимог, зміни в об'єкті позову не впливають на коло фактів, що входять у предмет доказування, оскільки вони відбуваються в рамках заявленої вимоги і не тягнуть за собою застосування іншої норми матеріального права.

Право на зміну позову є необхідним для забезпечення захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав фізичних та юридичних осіб. Це право не знає винятку, його обмеження виступає безумовною підставою для скасування судового рішення у справі. Процесуальні дії щодо зміни позову можуть бути втілені в усній чи письмовій формі протягом усього часу розгляду справи по суті.

Далі нам слід з'ясувати, що розуміється під терміном «зміна підстави позову». Вчені-процесуалісти по-різному трактують цей термін. Так, М. А. Гурвич вважає, що зміна підстави позову може виражатись як у повній заміні раніше висунутих обставин, так і в доповненні раніше зазначених обставин новими або їх частковому виключенні [6, с. 212]. П. Ф. Єлісейкіним висловлюється також думка, що зміна підстави позову полягає у повній відмові від попередньої підстави [7, с. 12]. М. К. Треушніков вважає, що зміна підстави позову виражається в переході від однієї гіпотези правової норми до гіпотези іншої [4, с. 192].

Проте, зміна підстави позову не може полягати ані в доповненні його новими обставинами, ані у виключенні деяких з них. Це випливає з того, що суд при визначенні предмета доказування має право ставити на обговорення додаткові обставини, з якими застосовна норма права пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин, навіть якщо сторони на них не посилалися, і не з'ясовувати факти, що не стосуються до справи. При цьому суд не має права на зміну підстави позову. Також не можна розглядати як зміну підстави позову перехід від гіпотези однієї норми до іншої, тому визначення конкретної норми права, що підлягає застосуванню, знаходиться в компетенції суду і є кваліфікацією правовідносин. Як зазначалося вище, підставою позову є посилання на наявність юридичних фактів, тобто юридичних фактів, з якими застосовна норма права пов'язує виникнення, зміну і припинення правовідносин. Тому, вважаємо, правильним буде під зміною підстави позову розуміти заміну спочатку зазначених позивачем юридичних фактів новими або часткову зміну кола юридичних фактів шляхом їх доповнення іншими або виключення деяких раніше зазначених юридичних фактів.

Необхідність у зміні підстави позову настає тоді, коли в процесі розгляду справи встановлюється невідповідність між фактами, що

обґрунтовують позов, і обставинами, за якими така вимога може бути задоволена. Зміна підстави позову означає, що замість юридичних фактів, що обґрунтовують позовну вимогу, покладені нові [8, с. 320]. Зі зміною підстави позову для підтвердження пред'явлених позовних вимог вводяться в обіг інші юридичні факти, які впливають на підставу таким чином, що вона відрізняється від визначеної спочатку (введення до фактичного складу підстави позову додаткових фактів). Однак виключення деяких з них і конкретизація їх не створюють зміну підстави позову. При зміні підстави позову до складу юридичних фактів можна включати також ті факти, які виникли після пред'явлення позову. Межами зміни підстави позову є первісні спірні правовідносини.

Отже, під зміною підстави позову слід розуміти зміну його фактичної частини, тобто фактичної підстави. Зміна юридичної підстави позову, всупереч думці П. Ф. Єлісейкіна, спричиняє не зміну позову, а заміну його іншим позовом внаслідок порушення при такій заміні внутрішньої тотожності першого [7, с. 11].

Наприклад, позивачка звертається до суду з позовом про розірвання шлюбу, мотивуючи свою вимогу тим, що відповідач систематично приходить додому в нетверезому вигляді, лихословить і б'є її. В судовому засіданні позивачка просить суд не розривати шлюб з відповідачем, а виселити його за неможливістю спільного з ним проживання, зважаючи на те, що він систематично приходить додому в нетверезому стані, лихословить і б'є її. Отже, в цьому випадку має місце не зміна, а заміна одного позову (розлучення) іншим (позовом про виселення). Заміна позовів стала наслідком зміни не предмета (обидва позови мають тотожний предмет, тому що порушені права позивачки захищаються однаковими способами: припиненням спірного правовідношення, а також припиненням протиправних дій) і не фактичної його підстави (однакові факти: протиправна поведінка відповідача в сім'ї).

Заміна правової вимоги про розірвання шлюбу позовом про виселення відбулася внаслідок зміни (заміни) юридичної підстави шлюбнорозлучного позову, що виразилося в підміні суб'єктивного права позивачки на розірвання шлюбу, з метою захисту якого було порушено справу, суб'єктивним правом позивачки як власниці або наймача жилого приміщення на виселення особи, яка створює перешкоди в його використанні (ст. 116 Житлового кодексу України (далі – ЖК) [9]).

Слід зауважити, що матеріальний закон, що утворює юридичну підставу позову, і його конкретна норма – не тотожні поняття. Це пояснюється тим, що одне й те саме право чи законний інтерес, а також способи та умови його захисту можуть бути передбачені в кількох нормах (статтях) матеріального закону. Так, право на стягнення аліментів передбачено ст. 75–91 Сімейного кодексу України (далі – СК) [10], а право на виселення з житлового приміщення – ст. 109, 110, 114–117 ЖК [9]. З цього випливає, що перехід від однієї

норми матеріального закону до іншої, не пов'язаної зі зміною суб'єктивного права або інтересу, що підлягає захисту, означає всього-навсього уточнення юридичної кваліфікації, яке, в свою чергу, може бути обумовлено зміною фактичної підстави позову.

Таким чином, під зміною підстави позову необхідно розуміти зміну тільки його фактичної частини (фактичної підстави), яка може мати місце у формі як заміни, так і уточнення.

Зміна фактичної підстави позову (далі – підстави) шляхом заміни одних фактів іншими можлива лише в позовах з альтернативною підставою. Позов з альтернативною підставою являє собою вимогу про захист одного і того ж права або законного інтересу, що спирається на різні (альтернативні) факти, з якими матеріальний закон однаковою мірою пов'язує настання правових наслідків у вигляді виникнення, зміни або припинення права або інтересу, що підлягає захисту. До позовів з альтернативною підставою відносяться, наприклад, позов про ліквідацію юридичної особи (ст. 110–112 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) [11]); позов про розірвання договору найму житла (ст. 825–826 ЦК); позов про позбавлення батьківських прав (ст. 164 СК).

Так, відповідно до ст. 164 СК мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;

3) жорстоко поводяться з дитиною;

4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;

5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

б) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

У зв'язку з цим, якщо в процесі судового розгляду справи за позовом про позбавлення батьківських прав законний представник дитини-позивача або процесуальний позивач не зможе довести зазначену в позовній заяві підставу вимоги (наприклад, факт ухилення від виконання обов'язків по вихованню дитини), то він має право замінити цю підставу іншою (пославшись, наприклад, на факт хронічного захворювання наркоманією).

Під уточненням підстави позову розуміється його доповнення іншими фактами (тобто збільшення) або, навпаки, виключення з підстави позову деяких фактів з числа спочатку зазначених позивачем як таких, що не мають юридичного значення для даної справи (тобто зменшення).

Наприклад, позивач, пред'являючи позов про виселення відповідача як піднаймача, мотивує свою вимогу фактом закінчення строку

договору піднайму, а також негідною поведінкою відповідача в побуті, що порушує права і законні інтереси наймача і його сусідів. У такому випадку необхідно уточнити саме фактичну підставу пред'явленого позову, виключивши з неї факт негідної поведінки відповідача піднаймача в побуті, тому що право на виселення піднаймача у розглянутій ситуації пов'язується лише з такими юридичними фактами, як закінчення строку договору піднайму, невиконання правил про переважне право на укладення договору на новий строк, а також відмова піднаймача звільнити житлове приміщення [12, с. 99].

Водночас, враховуючи, що піднаймач може бути виселений незалежно від закінчення строку договору, позивач має право замінити первісну підставу своєї вимоги про виселення (закінчення строку договору) іншою (негідна поведінка відповідача, що створює для позивача неможливість спільного проживання з відповідачем, згідно зі ст. 116 ЖК).

В такому випадку буде мати місце зміна підстави (фактичної) позову в формі заміни, оскільки порушення піднаймачем правил спільного проживання є самостійною (альтернативною) поряд із закінченням строку договору піднайму підставою його виселення. Причому заміна однієї фактичної підстави іншою буде супроводжуватися також уточненням шляхом її доповнення, тому що відповідно до ст. 116 ЖК право на виселення відповідача з мотивів порушення ним правил спільного проживання пов'язується не тільки з фактом його негідної поведінки, але і з фактом застосування до відповідача заходів попередження.

Отже, під уточненням підстави позову слід розуміти таку його зміну, яка виражається в доповненні або виключенні деяких із зазначених позивачем фактів. Необхідність уточнення підстави позову у процесі судового розгляду обумовлена тим, що особа, яка пред'являє вимогу про захист права або інтересу (тобто позов), не завжди знає, які факти реальної дійсності мають юридичне значення, тобто з якими обставинами матеріальний закон, що регулює спірне правовідношення, пов'язує виникнення, зміну або припинення спірних прав (інтересів) та обов'язків.

Таким чином, нами з'ясовано, що під зміною підстави позову слід розуміти зміну його фактичної частини, тобто фактичної підстави. Одночасно зміна юридичної підстави позову тягне за собою не зміну позову, а заміну його іншим позовом внаслідок порушення при такій заміні внутрішньої тотожності першого. Загалом зміна підстав позову можлива, якщо у процесі розгляду справи встановлюється невідповідність між фактами, що обґрунтовують позов, та обставинами, за якими така вимога може бути задоволена, а отже, зміна підстави позову означає, що замість юридичних фактів, які обґрунтовують позову вимогу, викладені нові. Оскільки під уточненням підстави позову розуміється доповнення його юридичними фактами (тобто збільшення) або виключення деяких із спочатку

зазначених позивачем фактів (тобто зменшення), то такий різновид зміни підстави позову можна визначити як кількісний. На відміну від уточнення, заміна первісної підстави позову іншою означає якісну його зміну, яка можлива лише в позовах з альтернативною підставою. Перспективою подальших розвідок у досліджуваному питанні є розвиток категорій заміни та уточнення підстави позову.

Список використаних джерел: 1. Тертишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / В. І. Тертишніков. – Харків : Консум, 2012. – 408 с. 2. Цивільний процесуальний кодекс України : закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1618-15>. 3. Комаров В. В. Цивільне процесуальне право України: практика застосування : навч. посіб. / В. В. Комаров. – Харків : Основа, 2003. – 288 с. 4. Гражданский процесс : учебник / под ред. М. К. Треушников. – М. : Спарк ; Городец, 1998. – 370 с. 5. Осокина Г. Л. Иск (теория и практика) / Г. Л. Осокина. – М. : Городец, 2000. – 192 с. 6. Гурвич М. А. Лекции по советскому гражданскому процессу / М. А. Гурвич. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. – 431 с. 7. Елисейкин П. Изменение предмета и основания иска / П. Елисейкин // Советская юстиция. – 1969. – № 5. – С. 10–12. 8. Клейнман А. Ф. Советский гражданский процесс / А. Ф. Клейнман. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 510 с. 9. Житловий кодекс Української РСР : закон України від 30 черв. 1983 р. № 5464-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=5464-10>. 10. Сімейний кодекс України : закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2947-14>. 11. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=435-15>. 12. Осокина Г. Л. Проблемы иска и права на иск / Г. Л. Осокина. – М. : Городец, 2000. – 176 с.

Надійшла до редколегії 25.05.2015

Пуль С. И. Понятие и особенности изменения основания иска в гражданском судопроизводстве

Определено и проанализировано понятие, а также приведены особенности изменения основания иска в гражданском судопроизводстве. Установлено, что изменение основания иска возможно, если в процессе рассмотрения дела устанавливается несоответствие между фактами, обосновывающими иск, и обстоятельствами, по которым такое требование может быть удовлетворено. Определены особенности замены и уточнения основания иска.

Ключевые слова: иск, элементы иска, основание иска, изменение основания иска, принцип диспозитивности, истец, доказательства.

Pul S. I. The concept and features of changing the reason of a claim in civil proceedings

The concept of changing the reason of a claim in civil proceedings is defined and analyzed; its features are presented.

It is proved that one of the signs of dispositive principle in civil proceedings is that the parties freely dispose granted to them procedural rights, with the assistance of which they can influence the process. Thus, the plaintiff has the right to increase or decrease the size of the claim, reject the claim, change the reason or the object of the claim. In turn, the defendant can acknowledge the claim fully or in part, or apply a counter-claim. The parties also have the right to enter into a settlement agreement. These rights of the parties arise from the general discretionary rule that each person who applied for a judicial protection may manage requirements at his/her own discretion, without violating the rights and legitimate interests of others. Taking into account the above stated, solving theoretical and practical aspects of the issue of changing the claim, its elements, namely the reason, is one of the most urgent in the science of civil procedure because further development of civil procedure is associated with the expansion of discretionary foundations.

It is found out that under changing the reason of the claim we should understand the change of its actual part that is the actual reason. At the same time changing the legal basis of the claim does not cause the change of the claim, but its replacement with another claim because of the violation under such replacement of the inner identity of the first. In general the change of the bases of the claim is possible if in the process of the case we establish discrepancy between the facts that ground the claim and the circumstances under which such a requirement may be satisfied, and thus, changing the reason of the claim means that instead of legal facts, which ground the claim, new facts are set out. As soon as under the specification of the claim's reason we refer to its addition with legal facts (i.e. increase) or exclusion of some from the facts stated by the plaintiff in the beginning (i.e. reduction), then this kind of change of the reason of the claim can be defined as quantitative. Unlike the specification the change of the original reason of the claim by another reason means its quality change, which is possible only in the claims with alternative basis.

Keywords: claim, elements of a claim, reason of a claim, changing the reason of a claim, the principle of discretionary, plaintiff, evidence.

УДК 349.22:331.108.6

К. В. Коваленко**Відмінність дисциплінарної відповідальності
від інших видів юридичної відповідальності**

У зв'язку з тим, що кримінальний злочин, адміністративний та дисциплінарний проступки мають зовнішню схожість, в окремих випадках громадян незаконно притягають до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності через вади відповідного законодавства та неспроможність відрізнити один вид юридичної відповідальності від іншого. На основі аналізу спеціальної літератури та наявних наукових розробок зроблено порівняльний аналіз особливостей та відмінностей різних видів юридичної відповідальності.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, дисциплінарний проступок, дисциплінарне стягнення, злочин, адміністративне правопорушення.

Постановка проблеми. Актуальність обраного питання зумовлена тим, що нерідко кримінальний злочин, адміністративний та дисциплінарний проступки мають зовнішню схожість, а тому в окремих випадках один вид юридичної відповідальності безпідставно підмінюється іншим. В зв'язку з цим росте кількість громадян, які незаконно притягаються до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності через вади відповідного законодавства та неспроможність відрізнити один вид юридичної відповідальності від іншого. Виникає питання про те, чим дисциплінарна провина відрізняється від злочину та адміністративного проступку. Відповідь на нього має принципове практичне й теоретичне значення.

Отже, **метою** статті є проаналізувати питання відмежування дисциплінарної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності, визначити їх особливості. При цьому аналіз відмінностей дисциплінарної відповідальності взагалі та дисциплінарної відповідальності осіб начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ зокрема від інших видів юридичної відповідальності вимагає розглянути підстави дисциплінарної відповідальності у порівнянні з іншими видами підстав юридичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. За видовими складами правопорушення є достатньо різноманітними. Вони розрізняються за ступенем суспільної шкідливості, тривалістю вчинення, суб'єктами, галуззю законодавства, що порушується, об'єктами посягань та ін. [1, с. 244].

В юридичній літературі найбільшого поширення набув поділ правопорушень за характером і ступенем соціальної шкідливості й небезпеки на: злочини, а також цивільно-правові, адміністративні, матеріальні і дисциплінарні правопорушення (проступки) [2, с. 99]. Крім того, виділяються правопорушення процесуального характеру

(правопорушення, що зазіхають на встановлену законом процедуру здійснення правосуддя). Такий розподіл правопорушень має не тільки науково-теоретичне, але й практичне значення, «тому що сприяє забезпеченню ефективного правового регулювання, боротьбі із правопорушеннями, зміцненню правопорядку» [3, с. 427].

У контексті характеру відповідальності, що настає в результаті протиправних діянь у сфері трудового права, правопорушення можна розділити на чотири групи [4, с. 33]: 1) правопорушення, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність; 2) правопорушення, що тягнуть за собою адміністративну відповідальність; 3) правопорушення, що тягнуть за собою цивільно-правову відповідальність; 4) правопорушення, що тягнуть за собою дисциплінарну або матеріальну відповідальність за нормами трудового права.

З точки зору Л. О. Сироватської, встановлення дисциплінарного проступку відбувається шляхом виключення його з числа інших правопорушень – кримінальних і адміністративних. Якщо те або інше правопорушення у сфері дисципліни праці не належить до злочину або адміністративного правопорушення, то можна говорити про наявність дисциплінарного проступку [5, с. 54].

Тим часом проблема розмежування дисциплінарних проступків і злочинів має більш загальний характер і тому необхідно встановити ту загальну ознаку, що може бути взята як критерій для їхнього розмежування. Таким загальним критерієм, що лежить в основі розмежування злочинних і незлочинних правопорушень та визначає різну юридичну природу правопорушень і необхідність установлення законодавцем різних видів юридичної відповідальності за їх здійснення, служать ступінь суспільної небезпеки, а також заподіяння істотної шкоди.

Дійсно, злочином є лише правопорушення певного ступеня суспільної небезпеки, а тому не всяке суспільно небезпечне діяння варто розглядати як злочинне. Не випадково ст. 11 Кримінального кодексу України [6] злочином визначає передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

У конкретних соціально-історичних умовах ті або інші правопорушення мають більший або менший ступінь суспільної небезпеки й залежно від цього одержують державно-правову оцінку як злочинні або незлочинні діяння у відповідних нормативно-правових актах. Дії, які не вважалися злочинними, можуть стати настільки суспільно небезпечними, що будуть визнані кримінальним законом злочинами, і, навпаки, окремі діяння можуть втратити високий ступінь суспільної небезпеки й перестати вважатися злочинами.

Водночас існує точка зору, згідно з якою не тільки дисциплінарні, а й адміністративні проступки не є суспільно небезпечними, а мають суспільну шкідливість [7, с. 30]. Однозначно, з таким підходом

погодитися складно, якщо, приміром, проаналізувати проступки, що мають матеріальний склад. Матеріальні склади правопорушень на відміну від формальних містять у собі як обов'язкову ознаку не тільки дію або бездіяльність, а також і наслідки, і причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) та шкідливим наслідком, що наступив. Настання ж шкідливих наслідків – це не що інше, як ознака суспільної небезпеки діяння.

Як відомо, суспільно небезпечними визнаються й такі діяння, які самі шкоди не заподіюють, але створюють реальну загрозу її заподіяння. Прикладом може служити такий дисциплінарний проступок, як втрата табельної зброї.

Правий М. В. Турецький, який відзначав, що «саме менший ступінь суспільної небезпеки дисциплінарного проступку є основним критерієм, що дозволяє розрізнити злочин від дисциплінарного проступку» [8, с. 10, 11]. Ступінь суспільної небезпеки правопорушень визначається багатьма обставинами й насамперед характером і тяжкістю заподіяної шкоди, неодноразовістю правопорушення, способом його здійснення, формою вини.

Вони не тягнуть за собою ізоляції від суспільства й не супроводжуються таким характерним тільки для кримінальної відповідальності правовим наслідком, як судимість.

Згідно зі ст. 52 Кримінального кодексу України основними покараннями є громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. До додаткових покарань належать: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна. При цьому штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові покарання. Згідно із законодавством про працю за кожне порушення дисципліни може бути накладено тільки одне дисциплінарне стягнення. Водночас кримінальний закон передбачає, що за один злочин може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті Особливої частини цього Кодексу. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань.

Відомо, що покарання визначає зміст кримінального покарання незалежно від його тяжкості та виду, а метою покарання є перевиховання й виправлення злочинця та попередження здійснення нових злочинів. Що ж стосується дисциплінарних стягнень, то через всі правові акти, присвячені дисциплінарній відповідальності, проходить думка про те, що «дисциплінарні санкції є мірою виховання» [9, с. 16]. Саме виховне значення дисциплінарних стягнень є одною з основних ознак інституту дисциплінарної відповідальності. Можна сказати, що виховний вплив, а не покарання визначає соціально-

юридичний зміст дисциплінарних стягнень і відрізняє їх від кримінальних покарань.

Застосування кримінального покарання, таким чином, дає можливість зробити висновок про те, що діяння даної особи має злочинний, кримінально-протиправний характер. У цьому специфіка кримінального покарання на відміну від дисциплінарного стягнення [10, с. 62].

Дисциплінарні стягнення накладаються на винну особу безпосередньо після її встановлення. Як правило, вони виконуються відразу ж після їхнього накладення. Статтею 148 КЗпП України закріплено, що дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше 1 місяця з дня його виявлення, не враховуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебуванням його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше 6 місяців з дня вчинення проступку.

Стаття 18 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України конкретизує вищевказані положення та закріплює норму, згідно з якою дисциплінарне стягнення стосовно осіб начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ виконується негайно, але не пізніше місяця з дня його накладення, не враховуючи періоду перебування особи рядового або начальницького складу у відпустці, відрядженні або її тимчасової непрацездатності. І тільки після закінчення цього строку дисциплінарне стягнення не виконується. Такі дисциплінарні стягнення, як звільнення з посади та звільнення з органів внутрішніх справ, накладені на осіб рядового і начальницького складу, які тимчасово непрацездатні або перебувають у відпустці, відрядженні, виконуються після їх прибуття до місця проходження служби. Особи ж, з вини яких накладені дисциплінарні стягнення не виконані без поважних причин, несуть відповідальність за цим Статутом.

Натомість строки давності для притягнення до кримінальної відповідальності обчислюються роками. Так, згідно зі ст. 49 Кримінального кодексу України особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

- 1) 2 роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;
- 2) 3 роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі;
- 3) 5 років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості;
- 4) 10 років – у разі вчинення тяжкого злочину;
- 5) 15 років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

При цьому перебіг давності зупиняється, якщо особа, яка вчинила злочин, ухилилася від слідства або суду. В цих випадках перебіг

давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або з дня її затримання. У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло 15 років.

Законодавство про працю регулює провадження щодо накладення дисциплінарних стягнень загалом, визначаючи тільки строки, після закінчення яких дисциплінарні санкції не можуть бути накладені, обов'язковість отримання пояснення в особи, яка притягується до дисциплінарної відповідальності, і порядок оскарження дисциплінарних стягнень. Загальне дисциплінарне законодавство не встановлює стадій дисциплінарного провадження, їх процесуальних особливостей, прав та обов'язків учасників відповідних процесуальних відносин, що характерно для кримінально-процесуального законодавства.

Меншим ступенем соціальної небезпеки (шкідливості) відрізняються від злочинів проступки, які являють собою винні протиправні діяння, що характеризуються меншим порівняно зі злочинами ступенем суспільної небезпеки і тягнуть за собою застосування не кримінально-правових санкцій, а заходів адміністративного, дисциплінарного, матеріального та цивільно-правового впливу. Діяння, що утворює проступок, є суспільно шкідливим, але законом не визнається суспільно небезпечним. Проступки вчиняються в різних сферах суспільного життя, мають різні об'єкти посягання та юридичні наслідки.

Дисциплінарна відповідальність має багато спільного з адміністративною відповідальністю, однак одночас це два самостійних види юридичної відповідальності [11, с. 17].

Згідно зі ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення [12] адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності. Відмінності між підставами дисциплінарної та адміністративної відповідальності обумовлені відмінностями об'єкта протиправного посягання. Об'єктом дисциплінарного проступку є обов'язки по службі, в яких виражаються вимоги трудової дисципліни, в той час як об'єктом адміністративного проступку виступають загальні для громадян обов'язки, що випливають із необхідності дотримуватись установлених державою загальнообов'язкових правил.

Та хоча дисциплінарні правопорушення здебільшого пов'язані зі службовими, трудовими обов'язками винної особи, проте не завжди ця умова є необхідною для віднесення проступку до дисциплінарних. Наприклад, окремі дії працівників транспорту, вчинені під час виконання ними службових обов'язків, розглядаються як адміністративні

правопорушення (випуск на лінію транспортних засобів, технічний стан яких не відповідає встановленим вимогам) [13, с. 182].

За ст. 19 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України особа рядового або начальницького складу, на яку накладено дисциплінарне стягнення, не може бути призначена на вищу посаду доти, поки це стягнення не буде знято. Адміністративна відповідальність, як правило, не супроводжується негативними для трудової (службової) діяльності правопорушника наслідками.

Адміністративне законодавство містить істотно більший перелік стягнень: 1) попередження; 2) штраф; 3) штрафні бали; 4) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; 5) конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; 6) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); 7) громадські роботи; 8) виправні роботи; 9) адміністративний арешт; 10) арешт з утриманням на гауптвахті. Крім того, законами України може бути встановлено й інші, крім зазначених, види адміністративних стягнень.

Суб'єктами дисциплінарної відповідальності можуть бути лише особи, які перебувають у трудових правовідносинах з конкретними підприємствами, установами та організаціями (працівники). Суб'єктами ж адміністративної відповідальності є громадяни, що посягають на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління. Тобто, як правило, за порушення обов'язків, не пов'язаних з їх трудовою (службовою) діяльністю. За ст. 14 КУпАП посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків.

За порядком здійснення відмінність дисциплінарної відповідальності від адміністративної полягає в тому, що до першої відповідальності винні притягаються тими посадовими особами й органами, від яких залежить їх призначення на посаду або щодо яких порушники трудової дисципліни є підлеглими по службі. Відповідно до ст. 147-1 КЗпП України дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника. Працівники, які займають виборні посади, можуть бути звільнені тільки за рішенням органу, який їх обрав, і лише з підстав, передбачених законодавством. На працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями та іншими актами законодавства

про дисципліну, дисциплінарні стягнення можуть накладатися також вищестоящими органами.

До адміністративної відповідальності громадяни притягуються уповноваженими на це державними органами й посадовими особами незалежно від характеру трудової діяльності працівника та його службового підпорядкування. Справи про адміністративні правопорушення розглядаються: а) адміністративними комісіями при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад; б) виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад; в) районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами (суддями), а у випадках, передбачених цим Кодексом, місцевими адміністративними та господарськими судами, апеляційними судами, вищими спеціалізованими судами та Верховним Судом України; г) органами внутрішніх справ, органами державних інспекцій та іншими органами (посадовими особами), уповноваженими на це Кодексом України про адміністративні правопорушення. Посадові особи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, можуть накладати адміністративні стягнення, передбачені КУпАП, у межах наданих їм повноважень і лише під час виконання службових обов'язків. Перелік посадових осіб, які розглядають справи про адміністративні правопорушення, встановлюється законами України.

Так, розділ IV Кодексу України про адміністративні правопорушення докладно регламентує провадження у справах про адміністративні правопорушення. Його завданнями є: своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності з законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності. Про вчинення адміністративного правопорушення складається протокол уповноваженими на це посадовою особою або представником громадської організації чи органу громадської самодіяльності. У ньому констатується факт правопорушення, викладається сутність пред'явленого порушникові обвинувачення. На стадії порушення провадження у справі про адміністративний проступок протокол є основним процесуальним документом. Тому Кодекс України про адміністративні правопорушення чітко визначає його змістове наповнення. Стадії ж порушення дисциплінарного провадження в Кодексі законів про працю України чітко взагалі не прописані.

Законодавство про працю, на відміну від законодавства, що регулює адміністративну відповідальність, не дає вичерпного переліку органів, що володіють правом установлювати дисциплінарну відповідальність. Ця обставина, на думку О. В. Нікіфорова, обумовлює відмінності у способах визначення протиправності дисциплінарних та адміністративних проступків [14, с. 33].

Таким чином, аналіз особливостей і відмінностей дисциплінарної відповідальності від кримінальної та адміністративної дає змогу зробити висновки про значні відмінності зазначених видів юридичної відповідальності. Законодавство про працю, на відміну від кримінального та адміністративного, не дає чіткого визначення дисциплінарного проступку і не містить конкретних його складів, стадій дисциплінарного провадження. Тому на практиці часто трапляються випадки грубого порушення прав та загальних принципів, коли особа помилково притягується до іншого виду юридичної відповідальності.

Список використаних джерел: 1. Теория государства и права : учеб. для вузов / [С. С. Алексеев, С. И. Архипов, Г. В. Игнатенко и др.]; отв. ред. В. Д. Перевалов. – 3-е изд., изм. и доп. – М. : Норма, 2004. – 484 с. 2. Дрейшев Б. В. Правотворческие отношения в советском государственном управлении / Б. В. Дрейшев ; Ленинград. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1978. – 175 с. 3. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и фак. / [С. С. Алексеев, С. И. Архипов, Г. В. Игнатенко и др.]; под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Норма ; Инфра-М, 2001. – 616 с. 4. Самойлов В. Г. Дисциплинарная ответственность в трудовом праве: общая и специальная : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Самойлов Вадим Георгиевич. – М., 2006. – 177 с. 5. Сыроватская Л. А. Ответственность за нарушение трудового законодательства / Л. А. Сыроватская. – М. : Юрид. лит., 1990. – 176 с. 6. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. 7. Бахрах Д. Н. Административная ответственность граждан в СССР : учеб. пособие / Д. Н. Бахрах. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 202 с. 8. Турецкий М. В. Уголовная ответственность и ответственность дисциплинарная / М. В. Турецкий ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Юрид. фак. – М., 1957. – 24 с. 9. Ямпольская Ц. А. Субъекты советского административного права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Ямпольская Цецилия Абрамовна. – М., 1958. – 38 с. 10. Лейст О. Э. Санкции в советском праве / О. Э. Лейст ; Всесоюз. ин-т юрид. наук. – М. : Госюриздат, 1962. – 238 с. 11. Венедиктов В. С. Критерії розмежування адміністративної та дисциплінарної відповідальності / Венедиктов В. С. // Проблеми систематизації законодавства України про адміністративні правопорушення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Сімферополь – Ялта, 7–8 груд. 2006 р. : у 2 ч. Ч. 1. – Сімферополь : Крим. юрид. ін-т, 2006. – С. 17–23. 12. Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон УРСР від 7 груд. 1984 р. № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. 13. Адміністративне право України : підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Д'яченко та ін.]; за ред. Ю. П. Битяка. – Київ : Юрінком Інтер, 2007. – 544 с. 14. Никифоров А. В. Дисциплинарная ответственность сотрудников органов внутренних дел : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Никифоров Александр Владимирович. – Омск, 1998. – 202 с.

Надійшла до редколегії 14.08.2015

Коваленко К. В. Отличие дисциплинарной ответственности от других видов юридической ответственности

В связи с тем, что уголовное преступление, административный и дисциплинарный проступки имеют внешнее сходство, в отдельных случаях граждан незаконно привлекают к уголовной, административной или дисциплинарной ответственности из-за изъянов соответствующего законодательства и неспособность отличить один вид юридической ответственности от другого. На основе анализа специальной литературы и имеющихся научных разработок сделан сравнительный анализ особенностей и отличий разных видов юридической ответственности.

Ключевые слова: дисциплинарная ответственность, дисциплинарный проступок, дисциплинарное взыскание, преступление, административное правонарушение.

Kovalenko K. V. Difference of disciplinary liability from other types of legal liability

Relevance of the selected issue is due to the fact that often a criminal crime, administrative and disciplinary offences are similar, and that's why in some cases one type of legal liability without any reason is substituted by another one. In this regard, there is an increasing rate of people who are illegally brought to criminal, administrative and disciplinary liability through the shortcomings of the relevant legislation and the failure to distinguish one type of legal liability from another. There is a question how disciplinary guilt is different from a crime and administrative offence. The answer is of fundamental practical and theoretical importance.

Based on the analysis of special literature and existing scientific research the author has made a comparative analysis of the characteristics and differences of various types of legal liability. Disciplinary liability is different from other types of legal liability according to the legal consequences of the offence. Disciplinary sanctions are different from criminal punishments, not only by the level of severity, a criminal record, but the way of setting. Disciplinary law, unlike the criminal one, does not carry out the distribution of disciplinary sanctions on the basic and additional. Nurturing, not punishment determines socio-legal content of disciplinary sanctions and distinguishes them from criminal and administrative penalties. Disciplinary sanctions and criminal penalties by the socio-legal content vary by the speed of their application to the offender. Procedural forms of disciplinary proceedings differ from procedural forms of other types of liability. Disciplinary liability differs from administrative one by the grounds, legal consequences of an offense, subjects of liability and other features. Disciplinary sanctions differ from administrative ones by the ways of their setting by the state. There are also differences in the range of subjects.

Keywords: disciplinary liability, disciplinary offence, disciplinary punishment, crime, administrative offence.

УДК 331.32-057.36

Т. І. Чавикіна

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВА НА ВІДПУСКУ

Вивчено позитивний досвід здійснення правового регулювання в різних європейських країнах із розвинутою ринковою економікою найбільш принципових питань відпусток. Відзначено основні тенденції міжнародно-правового регулювання в цій сфері.

Ключові слова: відпустка, Європейський Союз, додаткова відпустка, оплачувана відпустка, колективний договір.

Постановка проблеми. Серед різноманітних проблем удосконалення українського законодавства однією з нагальних є вивчення й аналіз законодавства європейських країн з метою знаходження таких рекомендацій, які могли б бути враховані при розробці нових законопроектів або у змінах до діючого законодавства. У напрямку вдосконалення трудового законодавства є нагальна необхідність приведення законодавства про відпустку у відповідність з міжнародно-правовими нормами. Крім того, з'ясування тенденцій розвитку права на відпустку в країнах з ринковою економікою також вельми важливе для прогнозування розвитку національного законодавства. Багатий світовий досвід щодо відпусток у цей час становить для нас не тільки науковий інтерес, оскільки «допомагає глибше зрозуміти власне право, його сильні і слабкі сторони, своєрідність, оригінальність його норм, інститутів і принципів» [1, с. 6], але й має істотне практичне значення. Прагнення України бути правовою державою передбачає прерогативу міжнародного права над внутрішнім, верховенство загальнолюдських цінностей. Ратифікуючи міжнародні договори і конвенції, що регламентують права людини і громадянина, ми повинні втілювати з міжнародного трудового права найпрогресивніші норми, що відповідають інтересам людини і що дозволяють забезпечити реалізацію всіх прав і свобод, закріплених в Конституції України.

Становлення та розвиток законодавства про відпустки в європейських країнах відноситься до другої половини нашого століття. Після закінчення другої світової війни, у зв'язку з утворенням у Європі низки народно-демократичних держав, почалось формування трудового законодавства нового типу. Зміни відбулися у всіх інститутах трудового права, в тому числі і в інституті часу відпочинку, однак у різних країнах цей процес проходив по-різному і різними темпами.

У перші роки народної демократії надання відпусток регулювалось старим законодавством, прийнятим у роки буржуазного правління. В Болгарії, Угорщині й Румунії заміна старого законодавства новим відбувалася більш радикальним способом (нові кодекси були прийняті в 1950–51 роках). У Німеччині, Чехії та Польщі кодифікація трудового законодавства відбулася пізніше (в Німеччині перший трудовий кодекс був прийнятий у 1961 році, в Чехії – у 1965 році,

у Польщі – у 1974 році) і змінювалась поступово, шляхом коригування старих нормативних актів відповідно до нових соціально-економічних умов. Так, наприклад, в Польщі до 1969 року діяв Закон про відпустки 1922 року, який, хоча й зі значними змінами, все ж зберігав риси буржуазного законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно відзначити, що законодавство про відпустки східноєвропейських країн – Болгарії, Угорщини, колишньої НДР, Польщі, Румунії, ЧСФР, які раніше належали до країн соціалістичного табору і були об'єднані членством у РЕВ, достатньо детально аналізувалося в роботах В. К. Міронова, І. Я. Кисельова, Є. І. Хруськова, А. П. Геращенко, С. Ф. Гуцу, В. Д. Назарова та інших авторів [2, с. 15]. У цих країнах використовувалася вельми схожа з СРСР модель правового регулювання відпусток, що, мабуть, пояснювалося спільністю політичних і соціально-економічних систем. Що ж до капіталістичних країн, то спеціальних досліджень, присвячених правовому регулюванню відпусток у цих країнах, не проводилося. Проблема правового регулювання відпусток побіжно порушується в деяких роботах, що розглядають трудове право капіталістичних держав, однак, на жаль, в основному тут наводяться лише дані про тривалість відпустки в окремих країнах [3, с. 105].

Мета цієї статті полягає у досвіді правового регулювання в європейських країнах найбільш принципових питань відпусток, а також визначення основних тенденцій міжнародно-правового регулювання в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Сфера і глибина законодавчого регулювання щорічних оплачуваних відпусток у різних країнах різна. Якщо у східноєвропейських країнах (Болгарії, Угорщині, Румунії), як і у нашій країні, регулювання відпусток здійснювалося переважно за допомогою законодавчих та інших нормативних актів, що приймаються в централізованому порядку, і лише останніми роками стало зростати значення колективно-договірного регулювання, то в розвинених капіталістичних країнах законодавству належить значно менша роль. Умови про надання відпустки можна було знайти тільки в колективному та індивідуальних трудових договорах. Більш-менш тривалим відпочинком користувалися головним чином категорії відповідальних і добре оплачуваних працівників. У 20-ті роки закони про відпустки було прийнято в цілому ряді країн: австрійський закон від 30 липня 1919 р., литовський закон від 24 березня 1922 р., польський закон від 16 травня 1922 р., фінський закон – 1 червня 1922 р., у Чехословаччині – 1925 р., Люксембурзі – 1926 р. У Німеччині щорічні відпустки не встановлювались на законодавчому рівні, а регулювались в колективних договорах.

На сьогодні у всіх європейських країнах відбулась кодифікація трудового законодавства, до того ж у більшості з них діють другі, треті або четверті трудові кодекси (прийняті нові кодекси законів про працю в Угорщині – у 1992 р., в Болгарії – у 1995 р., в Польщі – у 2004 р., в Чехії – у 2006 р., в Румунії – у 2015 р.).

Право на щорічну оплачувану відпустку мають всі або більшість осіб, які працюють за наймом. Крім загальних прав на відпустку працівників, які працюють за наймом, можуть встановлюватися спеціальні норми, що визначають умови виникнення права на відпустку й особливості надання відпусток для окремих категорій працівників, наприклад для надомників, домашніх працівників, тимчасових і сезонних працівників та ін.

Загалом, розглядаючи сферу дії законодавства про відпустки і коло осіб, які мають право на відпустку в різних країнах, можна констатувати, що тут виразно помітна тенденція поступового розширення сфери його дії щодо суб'єктів.

Для різних груп працівників відпустки були передбачені низкою законів, що були прийняті окремими державами – Італією, Чехословаччиною, Люксембургом Іспанією, Данією. Мінімальна тривалість безперервної роботи, що давала право на відпочинок, визначалася у цих законах і становила від шести місяців до одного року.

При проведенні соціальної політики європейські країни приділяють значну увагу регламентації часу відпочинку, закріплюючи мінімальні стандарти. У світовій практиці тривалість мінімального часу відпочинку, зокрема відпусток, визначається двома засобами: законом або колективним договором, при цьому локальна норма не повинна погіршувати становище працівника порівняно із закріпленим у законодавстві. Одним з найважливіших прийнятих Радою Європи договорів є Європейська соціальна хартія, що була підписана 18 жовтня 1961 р. в Туріні. Серед гарантованих цим документом прав можна виділити такі: захист права на працю, соціальний захист усього населення та спеціальний захист поза робочим середовищем. У п. 2 ст. 31 Хартії ЄС про основні права встановлено, що кожен працівник має право на обмеження максимальної тривалості робочого часу, на щоденний та щотижневий відпочинок, а також на щорічну оплачувану відпустку. У ст. 2 Хартії закріплено, що оплачувана щорічна відпустка надається тривалістю не менше двох тижнів. У ст. 8 Хартії особливо наголошується на спеціальному захисті під час відпустки жінок у зв'язку з вагітністю та пологами, яким надається відпустка загальною тривалістю не менше 12 тижнів до та після пологів [4]. Деталізація цього положення міститься у директиві Європарламенту і Ради 2003/88 ЄС «Про деякі аспекти організації робочого часу» [5] від 4 листопада 2003 року. Директива запроваджує низку гарантій щодо часу відпочинку. Періодом відпочинку є будь-який період, який не є робочим часом. Певні вимоги ставляться до встановлення мінімальних періодів щоденного відпочинку, щотижневого відпочинку і щорічної відпустки, а також до перерв і максимальної тривалості щотижневого робочого часу. Так, кожному працівнику впродовж кожних двадцяти чотирьох годин має бути надано відпочинок тривалістю одинадцять послідовних годин (ст. 3). У випадку, якщо робочий день працівника перевищує шість годин, він повинен мати право на перерву для відпочинку, порядок здійснення

якої, включаючи тривалість і умови надання, встановлюється в колективних договорах або угодах між соціальними партнерами, або, в разі їх відсутності, в національному законодавстві (ст. 4). Впродовж кожних семи днів кожний працівник повинен мати право на мінімальний безперервний період відпочинку тривалістю двадцять чотири години на додаток до одинадцяти годин щоденного відпочинку. Якщо об'єктивні, технічні умови або умови, пов'язані з організацією праці, це виправдовують, може застосовуватися мінімальний період відпочинку тривалістю двадцять чотири години (ст. 5). Кожен працівник повинен мати право на щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше чотирьох тижнів відповідно до умов її отримання і надання, встановлених в національному законодавстві та/або практикою. Крім того, мінімальний період щорічної оплачуваної відпустки не може замінюватися грошовою компенсацією, за винятком випадку припинення трудових відносин (ст. 7).

Директива Ради 2010/18/ЄС від 8 березня 2010 року про імплементацію переглянутої рамкової угоди щодо батьківської відпустки, укладеної UNICE, СЕЕР і ETUC, та скасування Директиви 96/34/ЄС передбачає зміцнення трудових прав працівників, забезпечення надання відповідних соціальних гарантій усім працівникам, без дискримінації за ознакою статі. Основними завданнями є: гарантування дотримання цілей Директиви, якими передбачено необхідність забезпечення умов щодо тривалості відпустки у зв'язку з усиновленням дітей, старших трьох років, яка має бути не менша трьох місяців; забезпечення можливості встановлення скороченої тривалості робочого часу або неповного робочого часу як жінкам, так і чоловікам; визначення права щодо відсутності на роботі у випадку настання надзвичайних обставин у невідкладних справах сімейного характеру, пов'язаних з хворобою або нещасним випадком, що вимагають безпосередньої присутності працівника.

У 2010 р. Комітетом з питань прав жінок та рівних можливостей ЄС було запропоновано збільшити тривалість оплачуваної відпустки по догляду за дитиною віком до 4 місяців, тобто з 14 тижнів до 20 тижнів. Причому передбачається можливість передачі одного з чотирьох місяців такої відпустки іншому з батьків, що забезпечує реалізацію принципу гендерної рівності у сфері зайнятості. Пропозицію щодо прийняття відповідної Директиви було підтримано Радою міністрів з питань зайнятості, соціальної політики, охорони здоров'я та захисту прав споживачів ЄС та Європейським парламентом, що свідчить про можливість запровадження відповідних змін у майбутньому [6].

У цілому мінімальні гарантії ЄС, впроваджені у вторинному законодавстві, можуть бути змінені національним законодавством держав-членів або колективними угодами, якщо вони впроваджують сприятливіші для працівника умови у сфері часу відпочинку. Втім, більшість працівників користуються вищими соціальними гарантіями порівняно із закріпленими в законодавстві ЄС мінімальними стандартами.

Регулювання відпусток для відпочинку шляхом колективних договорів передбачено міжнародними правовими актами (ст. 2 Конвенції 1952 року № 101 про оплачувані відпустки в сільському господарстві, Рекомендації 1954 року № 98 щодо оплачуваних відпусток). Колективні договори, які укладає профспілка з адміністрацією, відіграють велике значення у визначенні видів відпусток, які надаються підприємством, їх конкретної тривалості для окремих категорій працівників, а також у встановленні більш сприятливих умов реалізації права на відпустку порівняно із закріпленими у законодавстві нормами. Як правило, перелік видів діяльності, заняття якими дає право на додаткові відпустки, їх тривалість, оформлюється у вигляді спеціального додатку до колективного договору. Але треба зазначити, що положення, встановлені колективним договором відносно відпусток, застосовуються або до всієї галузі народного господарства (Німеччина) або тільки до сторін договору (Болгарія). Ще одне важливе значення, яке має колективний договір, – це те, що він може передбачати інші види додаткових відпусток поряд з діючим законодавством, а також встановлювати відпустки більшої тривалості.

Локальні акти відіграють велике правове значення для реалізації права на відпустку, оскільки конкретизують і доповнюють нормативні акти з урахуванням специфіки праці на окремих підприємствах.

Одним із соціальних прав, що знайшли закріплення у ст. 24 Загальної декларації прав людини, прийнятої ООН 10 грудня 1948 року [7], у ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, прийнятого ООН 16 грудня 1966 року [8], є право на відпочинок, включаючи право на оплачувану відпустку.

Основною метою Конвенції № 132 «Про оплачувані відпустки» 1970 року [9] стало збільшення мінімальної тривалості щорічної оплачуваної відпустки, а також надання більшої гнучкості міжнародним нормам про відпустки.

З розвитком науково-технічного прогресу, на наш погляд, цікавим є ще і міжнародно-правове регулювання учбових відпусток. Так, Генеральною Конфедерацією МОП, скликаного в Женеві Адміністративною радою Міжнародного бюро праці 5 червня 1974 року, було прийнято ряд положень про оплачувані відпустки, які знайшли своє відображення в Конвенції № 140 «Про оплачувані учбові відпустки» [10]. Слід відзначити, що на відміну від усіх конвенцій у сфері регулювання відпусток Конвенція № 140 взагалі дає визначення одного з видів відпустки. Так, згідно зі ст. 1 Конвенції «оплачувана учбова відпустка» означає відпустку, що надається працівникові з метою навчання на визначений період у робочий час з виплатою відповідної грошової допомоги. Крім зазначеної Конвенції, питання відпусток урегульовано в Конвенції № 3 «Про охорону материнства», яка була прийнята в 1919 році і переглянута в 1952 році та Конвенцією № 183, якою було переглянута попередню. Відповідно до цієї Конвенції тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами складає 14 тижнів. З урахуванням необхідності охорони здоров'я

матері та дитини відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами містить обов'язковий період тривалістю шість тижнів після народження дитини, якщо між урядом та представницькими організаціями роботодавців і працівників не погоджено інших термінів.

Висновки. Вивчення європейського досвіду про відпустки дозволяє відзначити основні дві тенденції міжнародно-правового регулювання в цій сфері. Суть першої полягає в постійному підвищенні рівня гарантії реалізації прав працівників на відпустку. Це виявляється в закріпленні в кожній наступній конвенції все більш високої мінімальної тривалості щорічної оплачуваної відпустки, розширенні кола країн, на яких розповсюджуються міжнародні норми про відпусток осіб, обмеженні вимог до стажу роботи як умови виникнення права на відпустку, у встановленні граничних термінів перенесення відпустки, мінімальної плати за час відпусток, детальних правил обчислення стажу для відпустки, порядку реалізації права на відпустку при звільненні. Позитивним є і досвід урегулювання відпустки для працівників із сімейними обов'язками («батьківські відпустки»), що дасть змогу покращити демографічну ситуацію і захистити права працівників, які мають дітей. І хоча законодавство та колективно-договірна практика низки країн значно підвищують рівень гарантій для працівників у порівнянні з вимогами, що містяться в конвенціях, він все-таки достатньо високий і для багатьох держав (країн, що особливо розвиваються) є еталоном для подальшого прогресу в правовому регулюванні відпусток, вказуючи перспективні завдання на майбутнє.

Друга тенденція пов'язана з переходом від встановлення переважно імперативних прав до диспозитивних. Передбачаючи досить високий рівень гарантій для працівників при вирішенні окремих питань, що стосуються відпусток, Конвенція № 132 не завжди розглядає їх як обов'язкові, надаючи державам-членам МОП можливість ухвалювати інші рішення, застосовувати різні способи втілення в життя положення міжнародних норм з урахуванням економічних, соціальних, національних історичних та інших умов і традицій, що існують у різних країнах.

Список використаних джерел: 1. Иванов С. А. Методологические проблемы сравнительных исследований в трудовом праве и трудовых отношениях / С. А. Иванов // Сравнительное трудовое право (по материалам советско-британского симпозиума) / Акад. наук СССР, Ин-т государства и права. – М.: Изд-во ИГиП АН СССР, 1987. – С. 5–19. 2. Карасина Н. И. Рабочее время и время отдыха в европейских социалистических странах : обзор / Н. И. Карасина ; ВЦСПС, Всесоюз. центр. НИИ охраны труда. – М., 1973. – 26 с. 3. Жарков Б. Н. Основные положения трудового законодательства в капиталистических странах : [учеб. пособие] / Б. Н. Жарков. – М.: [б.и.], 1978. – 129 с. 4. Європейська соціальна хартія : від 18 жовт. 1961 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_300. 5. Про деякі аспекти організації робочого часу : директива Європейського Парламенту і Ради від 4 листоп. 2003 р. № 2003/88/ЄС [Електронний ресурс] // Офіційний Вісник Європейського Союзу. – 18.11.2003. – L 299/9 – L 299/19. – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/file/32400>. 6. В ЄС увеличен

оплачиваемый отпуск по уходу за младенцем // УНІАН. Здоровье [Электронный ресурс]. – 09.03.2010. – Режим доступа: <http://health.unian.net/rus/detail/205694>. 7. Загальна декларація прав людини : від 16 груд. 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. 8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : від 16 груд. 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042. 9. Конвенція [Міжнародної організації праці] про оплачувані відпустки № 132 (переглянута у 1970 році) : ратиф. законом України від 29 трав. 2001 р. № 2481-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_022. 10. Конвенція [Міжнародної організації праці] про оплачувані учбові відпустки № 140 1974 року : ратиф. законом України від 26 верес. 2002 р. № 174-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_261.

Надійшла до редколегії 14.08.2015

Чавыкина Т. И. Европейский опыт становления и развития права на отпуск

Изучен позитивный опыт осуществления правового регулирования в разных европейских странах с развитой рыночной экономикой наиболее принципиальных вопросов отпусков. Отмечены основные тенденции международно-правового регулирования в этой сфере.

Ключевые слова: отпуск, Европейский Союз, дополнительный отпуск, оплачиваемый отпуск, коллективный договор.

Chavykina T. I. European experience of the formation and development of the right on vacation

Analysis of the content of international norms about vacation that are specified in the Conventions of the International Labor Organization and acts of the European Union allowed to note two basic tendencies of international and legal regulations in this area. The essence of the first is in the constant raising the level of guarantees of realizing the rights of employees on vacation. The second tendency is connected to the shift from establishing mainly the mandatory rules to dispositive. Collectively-contractual practices of the countries with the developed economy significantly increases the level of guarantees for employees in comparison to the requirements contained in the Convention, and for many countries (especially developing countries) is a benchmark for further progress in the legal regulation of vacations, indicating the perspective tasks for the future.

The feature of the legislation of some European countries is the fact that it provides standards that promote business development through the provision of additional vacation. On this basis, it would be appropriate to implement incentive holidays into the legislation of Ukraine.

European experience in regulating vacation is extremely useful for Ukraine and should be used while adopting a new Labor Code of Ukraine.

Keywords: vacation, the European Union, additional vacation, paid vacation, collective agreement.

УДК 378.147

Є. О. Безсмертний**ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД
УПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Розглянуто питання впровадження сучасних інформаційних технологій в системі вищої освіти України та інших країн світу. Проаналізовано питання, що становлять основу освітнього процесу в дистанційному навчанні, особливої дистанційного навчання на відміну від традиційних форм навчання. Виявлено проблеми, які потребують негайного вирішення в розглянутому напрямі.

Ключові слова: дистанційна освіта, сучасні інформаційні технології, особливості дистанційного навчання.

Постановка проблеми. В останнє десятиріччя дистанційні освітні технології як в Україні, так і в усьому світі набули інтенсивного розвитку. Стрімкий розвиток упровадження сучасних інформаційних технологій пов'язаний насамперед із можливістю створення систем масової безперервної освіти, забезпечення передачі знань і доступу до різноманітної навчальної інформації нарівні, а іноді й більш ефективно від традиційних засобів навчання.

Довготривала мета розвитку дистанційної освіти у світі – надати можливість кожній людині, котра навчається і знаходиться у будь-якому місці, пройти курс навчання у тому чи іншому коледжі або університеті.

Глобальне впровадження сучасних інформаційних технологій у всі сфери діяльності у провідних країнах світу, насамперед у США та Західній Європі, формування нових комунікацій і сучасного інформаційного середовища стали не тільки початком перетворення традиційної системи освіти, але й першим кроком до формування інформаційного суспільства.

На відміну від освітнього середовища в Україні, у США, Японії та деяких країнах Європи (Німеччині, Франції) вже створені і діють віртуальні університети і коледжі, які надають освітні послуги у сфері дистанційних інформаційних технологій шляхом розробки і впровадження різноманітних дистанційних курсів у процес навчання.

Метою цієї статті є дослідження питань, що становлять основу освітнього процесу в дистанційному навчанні, а також стану впровадження сучасних інформаційних технологій як невід'ємного елемента дистанційного навчання в окремих управлінських вузах і досвід інших країн у цьому напрямку, виявлення не вирішених до цього часу проблем.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що в Україні створення таких віртуальних дистанційних коледжів та університетів ще

не набула розповсюдження, але це можна пояснити деякими причинами:

- відсутністю необхідної підтримки з боку державних органів освіти;
- необхідністю значних фінансових витрат на початковому етапі створення таких закладів;
- відсутністю спеціалістів і викладачів, які володіють професійними навичками організації навчання у дистанційних навчальних закладах;
- відсутністю необхідного технічного обладнання для організації навчання у дистанційному навчальному закладі;
- відсутністю механізмів стимулювання створення і розвитку системи дистанційних навчальних закладів.

Аналіз шляхів розвитку дистанційного навчання у світі свідчить про різноманітність його моделей у розвинутих країнах і країнах, які розвиваються, що обумовлено різними підходами в освітній політиці цих держав. Зрозуміло, що пряме копіювання таких моделей неможливе, проте використання досвіду провідних країн світу дозволяє створити оптимальну модель розвитку системи дистанційного навчання, адаптовану до національних особливостей нашої держави.

Слід визнати, що наша держава поки що відстає від провідних країн світу в розвитку і використанні сучасних інформаційних технологій для підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів різних сфер діяльності. Це пов'язано з недостатнім рівнем підготовки кадрів у сфері створення і використання дистанційних технологій, недосконалою нормативно-правовою базою та іншим. Однак, незважаючи на вказані проблеми, кількість студентів і слухачів, які хочуть навчатися, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології, вже зараз досить велика і постійно зростає.

Розвиток дистанційної освіти і використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, на наш погляд, буде сприяти у майбутньому вирішенню певних завдань, а саме:

- підвищенню загальноосвітнього рівня суспільства;
- розширенню доступу до вищої і післядипломної освіти, включаючи аспірантуру і докторантуру;
- задоволенню потреб й інтересів суспільства в цілому та окремої особистості;
- підвищенню кваліфікації і перепідготовки спеціалістів у зв'язку з переходом на нові технології.

У наш час перед освітніми системами постає багато проблем. Традиційні технології як очного, так і заочного навчання не в змозі задовольнити потребу всієї молоді в отриманні вищої освіти, у зв'язку з чим у світі спостерігається тенденція стрімкого зростання чисельності студентів, які навчаються заочно з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Водночас зростає чисельність вищих

навчальних закладів, які використовують у своїй діяльності дистанційні технології навчання.

Наприклад, у такій країні, як Швеція, кількість студентів, котрі навчаються, використовуючи технології дистанційної освіти, становлять понад 70 %. Це пов'язано насамперед із низькою оплатою за навчання (дешевше у два і більше разів у порівнянні з традиційною освітою) у зв'язку з відсутністю затрат на дорогу і проживання, а також за рахунок раціональнішого використання основних фондів навчального закладу. Відносно низька оплата за навчання забезпечується також за рахунок більш концентрованого надання й уніфікації змісту освітніх програм, орієнтованості технологій дистанційного навчання на більшу кількість студентів, за рахунок економії використання навчальних аудиторій.

Також однією із причин використання інформаційно-комунікаційних технологій є можливість навчатися у зручний для студента час і в зручному для нього місці. При цьому строк навчання не має обмежень і може перериватися залежно від бажання студента і його фінансових можливостей.

Таким чином, можна констатувати, що необхідність використання інформаційно-комунікаційних технологій у дистанційному навчанні зумовлена низкою обставин:

- сучасними вимогами, які ставляться до освіти у наш час;
- кількістю бажаних, охочих отримати освіту, пройти перепідготовку у зв'язку зі змінами на ринку праці;
- обмеженими можливостями вищих навчальних закладів у наборі абітурієнтів;
- інтернаціоналізацією вищої освіти і міжнародною інтеграцією в освіті.

Необхідно також зазначити, що дистанційне навчання на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій розширює завдання викладача, який повинен координувати пізнавальний процес, вдосконалювати курси, котрі він викладає, підвищувати творчу активність і кваліфікацію відповідно до інновацій. Позитивний вплив справляє таке навчання і на студента, підвищуючи його творчий та інтелектуальний потенціал за рахунок самоорганізації, прагненням до знань, умінням користуватись комп'ютерною технікою і самостійно приймати відповідальні рішення. Якість отриманої освіти з використанням дистанційних технологій забезпечується за рахунок висококваліфікованого професорсько-викладацького складу і використання у навчальному процесі кращих навчально-методичних матеріалів і контролюючих тестів із дисциплін.

Одним із провідних навчальних закладів, який активно впроваджує інформаційно-комунікаційні технології дистанційного навчання в Україні, є Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут», де на факультеті фізики і технологій розроблено

систему, яка надає можливість спостерігати і керувати експериментом, що проводиться через Web-сервери. Основна мета такої системи – активне використання сучасних інформаційних технологій дистанційного навчання і проведення дистанційних експериментів.

Міжрегіональна академія управління персоналом (МАУП) – ще один вищий навчальний заклад, де було запроваджено сучасні інформаційні технології в навчанні. У складі цього закладу було створено нову організаційну структуру – Інститут дистанційного навчання. Створення такого структурного підрозділу супроводжувалося розробкою нового змісту освітнього процесу. Першоосновою дистанційного навчання у вузі стало спеціалізоване програмно-методичне забезпечення (навчальний план, програми дисциплін, які вивчаються, та інше), що є найголовнішим у процесі навчання. Ще однією важливою складовою успішного впровадження систем дистанційного навчання у вузі стало створення низки регіональних центрів, котрі наблизили навчання до місця проживання студентів. Сьогодні діє понад 100 таких регіональних навчально-консультативних центрів у Харкові, Дніпропетровську, Львові, Запоріжжі та інших містах України.

Проведений аналіз досвіду впровадження дистанційного навчання в Україні дозволяє зробити **висновок**, що найбільш серйозними проблемами, які потребують негайного вирішення, є такі:

- створення відповідного нормативно-правового забезпечення;
- розробка навчально-програмного забезпечення дистанційного навчання;
- підготовка висококваліфікованих кадрів викладачів;
- розробка системи контролю якості навчання;
- подальший розвиток технічного забезпечення.

Список використаних джерел: 1. Кремень В. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті і формування інформаційного суспільства / В. Кремень // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2006. – № 6. – С. 5–9. 2. Тавгень И. А. Дистанционное обучение: опыт, проблемы, перспективы / И. А. Тавгень. – Минск : БГУ, 2003. – 218 с. 3. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : наказ М-ва освіти і науки України від 25 квіт 2013 р. № 466 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>. 4. Про затвердження Вимог до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців за акредитованими напрямками і спеціальностями : наказ М-ва освіти і науки України від 30 жовт. 2013 р. № 1518 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1518.doc>.

Надійшла до редколегії 22.05.2015

Бессмертный Е. А. Дистанционное образование: отечественный и зарубежный опыт внедрения современных информационных технологий

Рассмотрены вопросы внедрения современных информационных технологий в системе высшего образования Украины и других стран мира. Проанализированы вопросы, составляющие основу образовательного процесса при дистанционном обучении, особенности дистанционного обучения в отличие от традиционных форм обучения. Выявлены проблемы, требующие незамедлительного решения в рассмотренном направлении.

Ключевые слова: дистанционное образование, современные информационные технологии, особенности дистанционного обучения.

Bezsmertnyi Y. O. Distance education: domestic and international experience of implementing modern information technologies

The issue of implementing modern information technologies in the system of higher education in Ukraine and other world countries is considered. The issues forming the foundation of the educational process in distance learning and features of distance learning in comparison to traditional forms of learning are analyzed. On the basis of the development of distance education in the world the author insists on solving specific problems related to increasing the general educational level of the society, expanding access to higher and postgraduate education, satisfying the needs and interests of the society in the whole and an individual, advanced training and retraining of specialists related to the transition to new technologies.

The author stresses on the necessity of using ICT in distance learning, which is caused by several factors related to the modern requirements that apply to education at present time, by the number of applicants who want to get an education, to go through retraining due to the changes on the labor market, by limited possibilities of universities in recruiting students, by the internationalization of higher education and international integration in education.

In the conclusion of the article the author insists on solving specific problems related to the creation of corresponding normative and legal regulation, development of training and software provision of distance learning, training of highly qualified personnel of professors, development of the system for monitoring the quality of education, further development of technical support.

Keywords: distance education, modern information technologies, features of distance learning.

УДК 004.62

К. Е. Петров,

І. В. Кобзев,

Ю. М. Онищенко

ПОЛІТИКА БЕЗПЕКИ WEB-ЗАСТОСУВАНЬ ТА СЕРВЕРІВ

Розглянуто питання вразливості використання Web-застосувань та серверів і яким чином можуть бути використані найбільш загальні способи захисту для запобігання програмним атакам на сервери та застосування. Функціонування Web-сервера неможливе, якщо не приділяти належну увагу питанням забезпечення його інформаційної безпеки. Ця проблема може бути вирішена шляхом використання комплексного підходу до захисту ресурсів сервера від можливих атак.

Ключові слова: Web-застосування, сервер, уразливість, програмне забезпечення, безпека, захист, атака.

Постановка проблеми. На сьогодні вразливості у Web-застосуваннях, як і раніше, залишаються одним з найбільш поширених недоліків забезпечення захисту інформації. Попри те, що уразливості Web-застосувань неодноразово описані в науково-популярній і спеціалізованій літературі, досить рідко зустрічається опис превентивних захисних механізмів, що знижують ризики використання цих вразливостей.

Недооцінка серйозності ризику реалізації загроз інформаційній безпеці з використанням Web-застосувань, доступних з боку мережі Internet, можливо, є одним з основних чинників низького рівня захищеності більшості з них. За даними статистики, у 2013 році на 63 % сайтів були виявлені критичні вразливості, за допомогою яких можна здійснити успішну атаку на Web-застосування або сервер. Найбільша кількість Web-застосувань, що містять вразливості високої міри ризику, була виявлена серед Web-застосувань, що належать засобам масової інформації, де у 80 % випадків рівень уразливості виявився критичним [1].

Протягом кількох останніх десятиліть головні постачальники комп'ютерної і програмної інфраструктури, включаючи IBM, Microsoft, Sun Microsystems, наполегливо працюють, удосконалюючи свою технологічну базу, щоб підтримати розвиток, розгортання, обслуговування і безпеку Web-серверів. Питання безпеки Web-серверів детально розглядаються в публікаціях [2–4]. Аналіз наукової літератури засвідчив, що при всій значущості питання захисту Web-серверів цьому напрямку в нашій країні приділяється недостатньо уваги та на сьогодні не існує чітко окресленої системи заходів протидії зложиванням в інформаційній сфері.

Більшість організацій, малих або великих, що приділяють багато уваги оформленню своїх сайтів, іноді нехтують основними принципами їх безпечного існування. Нещодавні атаки на Web-сайти показали,

що працездатність серверів може бути порушена навіть в результаті перевантаження одного або кількох сервісів. У цій статті ми ставимо за **мету** обговорити найбільш загальні способи захисту, які організації можуть взяти на озброєння для запобігання атакам на їх сервери або пом'якшення їх наслідків.

Виклад основного матеріалу. Для правильної організації захисту Web-сервера і написання безпечно працюючого Web-застосування необхідно розуміти, як виникають вразливості і яким чином вони можуть бути використані.

Одними з найбільш поширених і небезпечних Web-уразливостей, за версією OWASP, на даний момент є такі:

1) *cross-site scripting* (впровадження сценаріїв, XSS) – дозволяє тому, хто атакує, перехоплювати конфіденційну інформацію і виконувати шкідливий код у контексті Web-браузера;

2) *SQL injection* (упровадження SQL) – механізми атаки на Web-застосування, які використовують введені користувачем дані в SQL-запитах до бази даних без попередньої обробки, необхідної для видалення потенційно небезпечних символів і зарезервованих слів;

3) *cross-site request forgery* – один із способів використання вразливостей *cross-site scripting*, який полягає в підробці HTTP-запитів; з його допомогою той, хто атакує, дістає можливості виконувати запити від імені законного користувача;

4) *command injection* (впровадження команд) – виникає у тому випадку, коли дані, що передаються серверу в HTTP-запиті, використовуються для формування команд операційної системи без перевірки на наявність спеціальних символів [5].

Звичайно, найкращий захист – це відсутність вразливостей, тому ще на етапі первинного налаштування політики безпеки Web-сервера або написання Web-застосування необхідно враховувати, які дії може здійснити зловмисник для злому, і заздалегідь вживати заходи. Адже тільки сам розробник має точно знати, які дані повинні поступати і як ці дані належить обробляти, а які дані на сервер потрапити ні в якому разі не повинні. Тому перед розробкою Web-застосування рекомендується розробити модель порушника і модель загроз. Проте у будь-якому випадку, коли додаток вже написано, необхідно захищати його і Web-сервер, на якому додаток знаходиться.

Захист Web-сервера – це комплекс організаційних і технічних заходів. Тому для правильної організації захисту Web-сервера в першу чергу необхідно з'ясувати, які вразливості є присутніми у Web-застосуваннях і політиці безпеки Web-сервера. Проведення аудиту дозволяє виявити помилки й оцінити захищеність Web-застосування, а також отримати набір рекомендацій щодо посилення захисту.

Найбільш поширеними підходами до технологічного аудиту є тест на проникнення (показова демонстрація дій порушника) і «традиційний» аудит (аналіз параметрів конфігурації Web-сервера і застосування

сканера вразливостей). Останнім часом виділяється ще один тип аудиту – активний, який поєднує в собі можливості обох підходів і усуває деякі їх недоліки.

Мінімально необхідними є певні вимоги до методики аудиту, зокрема:

1) об'єктивність (достовірність) результату. Аудиторів необхідно подати докази того, що саме ці вразливості існують в інформаційній системі, і детально описати можливі наслідки їх реалізації порушником;

2) повнота аудиту. Необхідно довести, що в ході аудиту не були проігноровані які-небудь уразливості Web-застосування або сервера.

Аудит повинен проводитися регулярно, оскільки постійно виявляються нові вразливості операційних систем, на яких розміщуються Web-сервери; знаходяться нові методи атак на Web-застосування; допрацьовуються сканери вразливостей; відбуваються збої в політиці безпеки. Після закінчення аудиту надаються рекомендації щодо модернізації системи мережевого захисту, які дозволяють усунути небезпечні вразливості і таким чином підвищити рівень захищеності інформаційної системи від дій зовнішнього порушника. Природно, що найкращим методом боротьби з уразливостями є виправлення коду Web-застосування і грамотне налаштування політики безпеки. Однак зустрічаються ситуації, коли змінити само Web-застосування немає можливості або відсутні права на налаштування політики безпеки на Web-сервері. Тобто одними організаційними заходами проблему безпеки розв'язати неможливо. У таких випадках доводиться застосовувати технічні заходи для захисту, тобто встановлювати сторонні засоби для забезпечення захисту інформаційної системи.

Одним із засобів усунення вразливостей і одночасно профілактичним заходом є встановлення Web Application Firewall (WAF), що є програмним або апаратним міжмережовим екраном для Web-застосувань. Такого роду міжмережвий екран встановлюється перед Web-застосуванням і надає ширші можливості, ніж звичайні програмні міжмережеві екрани, для системи. WAF у змозі контролювати всі об'єкти, які можуть бути доступні користувачам, – URL, що вводяться, а також параметри запитів GET і POST. Також міжмережвий екран не дозволяє користувачам запускати об'єкти, що не належать до Web-ресурсу [6].

Однак, як показала практика, часто WAF не справляється з поставленими завданнями. Причиною тому є два чинники: фундаментальні обмеження технології – нездатність повністю захистити Web-застосування від усіх можливих вразливостей, а також уразливості реалізації конкретного міжмережевого екрана. Приміром, опубліковано кілька помилок `mod_security`, що дозволяють обійти захист; виявлено варіанти рядків, що дозволяють реалізувати атаку SQL injection на Web-застосування зі встановленим `phpids`; уразливість в SecureSphere дозволяє видаленому користувачеві зробити XSS-напад.

Тому встановлення міжмережевих екранів не вирішує проблему повністю [7].

Можна виділити три рівні безпеки для сервера.

Рівень 1. Мінімальний рівень безпеки: модернізація наявного програмного забезпечення; єдині налаштування (політика) для усіх серверів.

Рівень 2. Опір вторгненню. Встановлення зовнішнього міжмережевого екрана: видалення адміністрування систем безпеки; обмеження на використання скриптів; захист Web-серверів з використанням фільтрації пакетів; навчання персоналу і розмежування прав доступу.

Рівень 3. Виявлення атак і послаблення їх дії: розподіл привілеїв; апаратні системи захисту; внутрішній міжмережевий екран; мережеві системи виявлення вторгнень; системи виявлення вторгнень, що розміщуються на серверах (хостах).

Можна виділити такі найбільш загальні способи захисту Web-серверів: видалення зайвого програмного забезпечення (додатків); виявлення спроб порушення захисту Web-серверів; виправлення вад у встановленому програмному забезпеченні; зменшення наслідків атак на мережу; захист іншої частини мережі у випадку, якщо Web-сервер був скомпрометований.

Вимога оновлення програмного забезпечення викликана тим, що будь-яке програмне забезпечення, встановлене на Web-сервері, може бути використане злочинцем для проникнення в систему. Це і операційні системи, і програмне забезпечення, що працює з мережевими пакетами, або те, що використовується адміністраторами мережі і системи безпеки.

Забезпечення безпеки інформації вимагає виділення окремого ресурсу (комп'ютера) під кожне завдання. Інакше помилка в системі безпеки може порушити роботу відразу кількох сервісів. Наприклад, не бажано розміщувати сервер електронної пошти, Web-сервер і сервер баз даних на одному й тому ж комп'ютері. Проте кожен новий сервер має бути оснащений системою захисту, інакше він може стати легкою мішенню для зловмисника.

Усе привілейоване програмне забезпечення, що не є обов'язковим для Web-сервера, має бути видалене. Під привілейованим програмним забезпеченням у цьому випадку слід розуміти таке, що працює з мережевими пакетами, або таке, що запускається з правами адміністратора. Деякі операційні системи запускають привілейовані програми за умовчанням, а адміністратори часто просто не знають про їх існування. Між тим, кожна така програма може бути використана хакером для атаки на Web-сервер. У ряді випадків для підвищення рівня безпеки адміністратори видаляють усе програмне забезпечення (а не тільки привілейоване), яке не використовується для забезпечення працездатності Web-сервера.

Установка міжмережевого екрана між корпоративною (внутрішньою) мережею і Web-серверами загального доступу дозволяє запобігти проникненню сторонніх пакетів у мережу організації: якщо зловмисник проникає на зовнішній Web-сервер, то потрапити в корпоративну мережу організації через firewall йому буде складно. Якщо ж Web-сервер знаходиться усередині корпоративної мережі, то хакер, проникнувши на нього, може, використовуючи захопленний ресурс як плацдарм, порушити працездатність усієї мережі й отримати повний контроль над нею.

Більшість сайтів містять скрипти, які запускаються при переході на особливу сторінку. Зловмисник може використовувати ці скрипти (за допомогою виявлених вад у коді) для проникнення на сайт. Для виявлення таких «дірок» йому зовсім не обов'язково знати початковий код, тому скрипти необхідно ретельно перевірити, перш ніж вони будуть викладені на сайт. Скрипти не повинні запускати випадкові команди або сторонні (небезпечні) програми, дозволяти користувачам виконання певних вузькоспеціалізованих завдань, а також обмежувати кількість параметрів потоку, що входить. Останнє потрібно для запобігання атакам на переповнювання буфера. При атаках такого роду зловмисник намагається змусити систему до запуску програми арбітражу з метою отримання додаткової інформації. Нарешті, скрипти не повинні мати прав адміністратора.

Маршрутизатори встановлюють для того, щоб відокремити Web-сервери від іншої частини мережі. Цей захід допомагає запобігти багатьом атакам, не допускаючи проникнення «чужих» (неправильних) пакетів. Зазвичай маршрутизатори видаляють усі пакети, які не йдуть на Web-сервер (наприклад на порт 80) або до портів, що використовуються при видаленому адмініструванні. Для підвищення рівня безпеки можна скласти перелік пакетів, що підлягають пропуску. Таким чином, хакеру залишається ще менше можливостей для проникнення в мережу. Маршрутизатор з функцією фільтрації пакетів буде ефективніший для запобігання атакам за умови видалення з сервера усього непотрібного програмного забезпечення (зловмисник не зможе запросити нестандартний сервіс). Проте слід мати на увазі, що застосування пакетної фільтрації знижує пропускну спроможність маршрутизатора і збільшує ризик втрати «правильних» пакетів.

Незалежно від серйозності заходів, спрямованих на забезпечення безпеки Web-сервера, вірогідність проникнення повністю виключити неможливо. Тому, якщо це все ж таки сталося, важливо мінімізувати наслідки атаки. Розподіл привілеїв являє собою ефективний спосіб для досягнення цієї мети: кожен користувач може запускати тільки певні програми. Тому хакер, що проник у мережу за скомп'ютованими даними окремого користувача, зможе завдати системі лише обмеженої шкоди. Наприклад, у користувача на сайті є свої

сторінки, але інші сторінки йому не доступні. Отже, хакер, добувши дані цього користувача, не зможе вплинути на інші ресурси (сторінки). Так само буде і з програмним забезпеченням. З метою підвищення рівня безпеки для користувачів, які мають права запису, можна створити особисті піддиректорії.

Апаратура, в плані розподілу привілеїв, має вищий рівень безпеки, оскільки на відміну від програмного забезпечення не так легко модифікується. Але через «діри» в програмному забезпеченні хакер може отримати доступ і до апаратних засобів. Одним з найдоступніших способів захисту від цієї загрози є заборона режиму запису на зовнішні жорсткі диски, магнітооптичні диски тощо. Зазвичай для запобігання атакам Web-сервер конфігурують на режим «тільки читання».

Сучасні Web-сервери часто працюють з розподіленими системами. Вони можуть взаємодіяти з іншими хостами, отримувати або передавати дані. В цьому випадку існує велика спокуса розмістити ці комп'ютери за міжмережним екраном усередині мережі організації, забезпечивши таким чином безпеку даних, що зберігаються на них. Проте якщо зловмисникові вдасться скомпрометувати Web-сервер, він може бути використаний як стартовий майданчик для атаки на ці системи. Для вилучення такої ситуації необхідно відокремити системи, що спілкуються з Web-сервером, від іншої мережі внутрішнім міжмережним екраном. Тоді проникнення на Web-сервер і звітні на системи, що спілкуються з ним, не призведе до компрометації всієї корпоративної мережі.

Незважаючи на усі спроби реалізувати безпечну конфігурацію, неможливо добитися гарантованого вилучення усіх вразливостей. Тим більше що Web-сервер, захищений від зовнішніх атак, може бути виведений з ладу порушенням роботи одного з сервісів. У цьому випадку важливо отримувати оперативну інформацію про подібні події, для мінімізації наслідків атаки або швидкого відновлення працездатності сервісу. Для отримання такої інформації використовують мережеві системи виявлення вторгнень (IDS). Вони сканують увесь трафік мережі і виявляють несанкціоновану активність, порушення захисту чи блокування сервера. Сучасні IDS створюють звіт про усі виявлені порушення, одночасно повідомляючи про них адміністраторів шляхом виведення повідомлень на електронну поштову скриньку або монітор. Типові автоматизовані звіти включають також збірку мережевих з'єднань і список заблокованих IP-адрес.

Системи виявлення вторгнень, що розміщуються на серверах, краще справляються із завданням визначення стану мережі, ніж мережеві IDS. Маючи всі можливості мережевих IDS, у багатьох випадках серверні IDS краще виявляють спроби порушення захисту, оскільки мають вищий рівень доступу до стану Web-сервера.

Проте і цей спосіб не позбавлений своїх недоліків. Якщо хакер проникне на Web-сервер, він зможе відключити серверні IDS,

блокувавши тим отримання повідомлень про атаку адміністратором. Видалені атаки на відмову сервісу (DoS-атаки) також часто блокують IDS на час виходу з ладу сервера. А оскільки DoS-атаки дозволяють зловмисникам блокувати сервер без проникнення на нього, то IDS, що розташований на сервері, має бути доповнений мережевою системою виявлення вторгнень.

Усі фахівці з безпеки радять використовувати захищене програмне забезпечення (ПЗ), але в деяких випадках установити його неможливо через дорожнечу або брак часу. Мало того, безпечне ПЗ через деякий час застаріває, і необхідно встановлювати нову версію. Тому використання застарілого ПЗ і стандартних методів забезпечення безпеки не може служити гарантією захищеності серверів. Але стійкість Web-сервера до атак може бути досягнута за умови використання сформульованих рішень забезпечення безпеки спільно з надійним ПЗ, під яким у цьому випадку слід розуміти деяке ПЗ, що має певний рівень безпеки.

Висновки. На цей час нормальне функціонування Web-сервера, підключеного до мережі Internet, практично неможливе, якщо не приділяти належну увагу питанням забезпечення його інформаційної безпеки. Ця проблема може бути вирішена шляхом використання комплексного підходу до захисту ресурсів сервера від можливих атак. Для цього до складу комплексу засобів захисту сервера повинні входити системи антивірусного захисту, контролю цілісності, виявлення вторгнень, розмежування доступу, криптографічного захисту, а також підсистема управління. При цьому кожна із систем має бути оснащена елементами власної безпеки.

Список використаних джерел: 1. Статистика уязвимостей веб-приложений (2013 год) [Електронний ресурс] / Postive Technologies. – 19 с. – Режим доступу: http://www.ptsecurity.ru/download/PT_Web_application_vulnerability_2014_rus.pdf. 2. Новиков А. Некоторые аспекты безопасности Веб-серверов на Unix платформах [Електронний ресурс] / Андрей Новиков. – Режим доступу: http://www.opennet.ru/base/dev/apache_sec.txt.html. 3. Мелл П. Обеспечение безопасности web-серверов [Електронний ресурс] / Питер Мелл, Девид Феррэйоло // Default Web Project : [сайт]. – Режим доступу: <http://www.dflt.ru/articles/networks/obespechenie-bezopastnosti-web-serverov>. 4. Обеспечение безопасности для виртуальных серверов и приложений) [Електронний ресурс] / CISCO. – [2012]. – 8 с. – Режим доступу: http://www.cisco.com/web/RU/downloads/broch/white_paper_c11-652663.pdf. 5. 10 самых популярных web-уязвимостей OWASP [Електронний ресурс] // UFN-Review. – 2010. – С. 3–4. – Режим доступу: http://www.ufn.com.ua/pub_user/review10.06.pdf. 6. Web Application Firewall [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.owasp.org/index.php/Web_Application_Firewall. 7. Ошибки ModSecurity и способы их устранения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.remoteshaman.com/server/apache/apache-modsecurity-errors>.

Надійшла до редколегії 02.06.2015

Петров К. Э., Кобзев И. В., Онищенко Ю. Н. Политика безопасности Web-приложений и серверов

Рассмотрены вопросы уязвимости использования Web-приложений и серверов, а также каким образом могут быть использованы наиболее общие способы защиты для предотвращения программных атак на серверы и приложения. Функционирование Web-сервера невозможно, если не уделять надлежащее внимание вопросам обеспечения его информационной безопасности. Эта проблема может быть решена путём использования комплексного подхода к защите ресурсов сервера от возможных атак.

Ключевые слова: Web-приложение, сервер, уязвимость, программное обеспечение, безопасность, защита, атака.

Petrov K. E., Kobzev I. V., Onishchenko Y. M. Security policy of Web-applications and servers

Today the security breaches in Web-applications, same like before, remains one of significant shortcomings in maintaining the information security. Probably, one of the main reasons of low level of security for many Web-applications is negligence and underestimation of risk gravity for information security breaches with integrated Web-applications, which are in free access in Internet.

In the article the most common protection means are discussed, and organizations may adopt such practices for attack prevention on servers or easing the negative consequences.

In the first place for correct organization of Web-server protection there are needs to find out the weak points in Web-applications and Web-server's security policy. Performance of such audit allows reveal faults and evaluate the level of Web-application protection, as well produce the set of recommendations in security enhancement.

Regardless the measures taken, that aimed on providing of Web-server security, the probability of intrusion can't be completely excluded. Therefore, if that security breach happened, it is important to minimize the attack outcome.

One of the successful solutions of this task is the users' privileges distribution, when concrete user is granted rights to run certain programs.

Nowadays, the normal functioning of Web-server, connected to Internet is practically impossible, if do not pay due attention to its information security maintenance. This problem can be solved by utilization of complex approaches in server resources protection from possible threats. In order to solve this problem such approaches should include systems of antivirus protection, integrity checks, intrusions detection, access rights division, cryptography protection and sub-system of control.

Keywords: Web-application, server, vulnerability, software, security, defense, attack.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК [321.74:329.0553](091)(497.2+47)"18/19"

Тортика (Лобанова) М. В. Между молотом европейской модернизации и наковальной евразийских империй: миражи центризма в социал-демократической практике Болгарии и России (конец XIX – начало XX ст.): монография / М. В. Тортика (Лобанова). – Харьков : ХГАК, 2015. – 794 с.

Ще 2000 років тому видатний оратор античності Марк Тулій Цицерон писав про історичні праці: «Трьох задоволень ми чекаємо від історії: перш за все – насолоді пізнавати незвичні речі; далі – корисних, особливо для життя, настанов; врешті – розповіді про народження теперішнього з минулого, коли все досконало виводиться зі своїх причин». Виходячи з цього міркування, засвоєного ще у аспірантські часи, від кожної книги з історії – тим більше монографії, зробленої під докторську дисертацію – чекаєш (і часто виявляється, що безнадійно!) хоча б одного з цих трьох задоволень. У даному випадку, можна впевнено констатувати, що ця книга, її зміст, стиль, думки автора, вміло підібрані та нетривіально інтерпретовані факти містять «вправи для розуму», інтелектуальне задоволення, яке зрозуміє той, хто розуміється в історії та її хитросплетіннях кінця XIX – початку XX ст.

Перше, що впадає в око і дійсно викликає задоволення – це стиль авторки. Він відчувається з перших фраз і тому саме з нього ми починаємо свою рецензію. Помітно, що вчена добре володіє словом, уміє сформулювати складне просто, створити не лише ескіз минулого часу, а й дати його повноцінний образ в багатьох кольорах і відтінках, не обмежуючись чорно-білими фарбами – найпростішими та найуживанішими.

Авторка поставила перед собою досить складне завдання – дослідити такий унікальний феномен політичної історії Східної Європи, як лівий центризм. Слід одразу ж підкреслити, що ця тема зараз дуже далека від політичної та наукової кон'юнктури і тому висновки та умовиводи авторки не розраховані на миттєвість, а є дійсно науковими, вивіреними часом і, сподіваємось не будуть переглядатися завтра у разі зміни напрямку політичного вітру.

Для дослідження витоків теорії та практики в соціал-демократичних рухах Росії та Болгарії авторка використовує цивілізаційний підхід, співставляючи принципи європейської модернізації та османно-візантійський традиціоналізм у Болгарії. Усе це розглядається через призму формування інституту «культурного посередництва». Таке поєднання цивілізаційного підходу з компаративістським здається нам дуже вдалим, оскільки дає змогу дослідити відповідні політичні процеси багатоаспектно і об'єктивно, копати, як кажуть, не лише вшир, а й углиб. Це, в свою чергу, спричиняє нетривіальність

© Греченко В. А., 2015

висновків та оригінальність їх подачі в кожному з розділів монографії.

Цілоком згодні з висновком авторки про те, що в кінці XIX – на початку XX ст. Балканський регіон зберігав політичну, соціальну та культурну самобутність, яка, ускладнювалася цивілізаційним впливом Західної Європи, що мав, проте, «*цілоком периферійний характер*» (с. 57 монографії). Ця своєрідність становища на Балканах відбивала наздоганяючий тип політичної, економічної та культурної модернізації.

Дуже цікавими для нас були ті сторінки монографії, де М. В. Тортіка (Лобанова) аналізує погляди та роль у соціал-демократичному русі на Балканах Кристю (Християна) Раковського. У свій час нам теж довелося писати про діяльність Х. Г. Раковського в Україні та про його участь в ідейно-політичній боротьбі в СРСР у 1920-ті рр., і тому сюжети авторки щодо витоків його світогляду та початку політичної діяльності мають не лише особистий інтерес, але й значно доповнюють політико-психологічний портрет цієї непересічної особистості, оригінальної в багатьох аспектах. «Оцінюючи погляди Раковського, його роль у болгарському соціал-демократичному русі, – пише дослідниця – неможливо не відзначити характерних для традиціоналізму рис. Це і наявність героїчних предків, виховання в традиціях болгарського національно-визвольного епосу, привабливість і темперамент» (с. 64 монографії). Саме це і робить особистість Раковського принадливою та цікавою для історика.

Загалом слід відзначити, що монографія М. В. Тортіки (Лобанової) досить густо «населена» самобутніми історичними діячами, що дає змогу «рельєфно» показати роль особистісного фактора в історії соціал-демократичного руху. Серед центральних фігур дослідження – також і А. Д. Троцький, якого авторка часто цитує і чиїми думками нерідко ілюструє строкатий світ революційного руху початку XX ст. Це доповнюється блоком фотографій (с. 118–129, 257–260, 333–338, 519–527 монографії), які відображають як типи болгар початку XX ст., різних політичних діячів, так і просто види Парижу, Женеви, Костянтинополя і Софії вказаного періоду, які покликані дати відчуття часу, але вміщення останніх, на нашу думку, було необов'язковим.

Монографія написана як поєднання історичних та культурологічних засад (очевидно, вплинуло місце роботи авторки), і ця єдність в абсолютній більшості випадків є достатньо органічною. Можливо, у цьому контексті дещо зайвим було транслювати відому і не один раз цитовану тезу М. Бердяєва про «антиномічність» (с. 85–87 монографії).

У цілому книга містить чимало нових положень, різноманіття цікавих і вдало підібраних фактів, ілюстрацій авторських думок, небанальних висновків. Щодо недоліків, то можна також згадати про деякі сторінки § 5.1, де дослідниця дещо захоплюється викладом загальних відомостей про становище в Османській імперії в кінці

XIX – на початку XX ст. та початки младотурецького руху (с. 421–426 монографії).

Як підсумок, ми можемо відзначити, що рецензована монографія є достатньо солідним дослідженням, важливим внеском в історичну науку, цікавою книгою з оригінальним змістом та висновками, своєрідним авторським стилем і відповідає сучасним вимогам до публікацій претендентів на здобуття ступеня доктора наук.

Володимир Греченко,
доктор історичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

Назимко Є. С. Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх : монографія / Є. С. Назимко ; Донец. юрид. ін-т МВС України ; Кримінол. асоц. України. – Київ : КНТ, 2015. – 368 с.

У монографії розглянуто методологічні засади та значення застосування компаративістського методу для розвитку кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх. Проаналізовано особливості кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх окремих країн романо-германської (континентальної) правової сім'ї, сім'ї загального права, релігійної правової сім'ї, Далекого Сходу та соціалістичної правової сім'ї.

Книга розрахована на вчених, викладачів вищих навчальних закладів юридичного профілю, здобувачів наукового ступеня, слухачів магістратури, студентів, курсантів та усіх, хто цікавиться питанням розвитку ювенальної пенології.

Петрова І. А. Правовий та економічний захист малого та середнього бізнесу : посібник / І. А. Петрова, В. А. Фурса ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : НікаНова, 2015. – 242 с.

У науково-практичному виданні висвітлено основи для успішного ведення підприємницької діяльності, використано законодавчі документи та інформація щодо сучасного стану ринку. Авторами представлено загальне уявлення щодо організації сучасної цивілізованої підприємницької діяльності малих та середніх підприємств, розглянуто її соціально-економічний зміст, розкрито мотиви та механізми створення підприємницької справи, висвітлено процеси її функціонування, виявлено проблеми менеджменту, маркетингу та інші аспекти організації і ведення малого та середнього бізнесу. Звернуто також увагу на діяльність представників правоохоронних органів, у компетенцію яких входять питання щодо правових заasad підприємницької діяльності.

Для студентів та аспірантів правового та економічного напрямів навчання, курсантів та ад'юнктів, наукових працівників ВНЗ України, практичних працівників МВС.

Розслідування масових заворушень : навч. посіб. / М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров, Д. Б. Сергеева, М. С. Цуцкірідзе ; за ред. М. А. Погорецького. – Київ : Дакор, 2014. – 140 с.

У навчальному посібнику розкрито кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування масових заворушень.

Розглянуто криміналістичну характеристику масових заворушень, особливості організації їх розслідування, проведення окремих слідчих (розшукових) дій, використання спеціальних знань та інше.

Запропонований навчальний посібник може бути використаний студентами юридичних вузів та факультетів, курсантами, слухачами спеціальних закладів Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України, слухачами курсів підвищення кваліфікації слідчих, оперативних працівників, прокурорів, слухачами магістратури, ад'юнктами аспірантами, науково-педагогічними працівниками, а також у практичній діяльності правозастосовних органів, адвокатів та суддів.

Запрошуємо читачів ознайомитися також з іншими виданнями, підготовленими працівниками Харківського національного університету внутрішніх справ. Матеріали про них розміщено на бібліотечному порталі Університету (<http://lib.univd.edu.ua>) і на університетському сайті в розділі «Новини» за посиланнями:

20.05.2015 – Дослідження з етіології, профілактики та лікування хімічних залежностей: конспекти основних статей – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=459;

10.06.2015 – Вийшла друком монографія «Тисячоліття злочинності в Україні» – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=517;

05.08.2015 – Вийшов друком збірник творчих праць («Рими на погонах») – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=610;

28.08.2015 – Вийшов друком підручник «Фінансове право» – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=645.

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До відома наукової громадськості!*

У період з 25 квітня 2015 р. по 28 серпня 2015 р. на базі Харківського національного університету внутрішніх справ відбулися такі заходи:

28 квітня 2015 р. – науково-практичний семінар «**Питання протидії насильству та захисту дітей**»;

13 травня 2015 р. – круглий стіл «**Україна в роки Другої світової війни**»;

14 травня 2015 р. – науково-практична конференція «**Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених**»;

16–17 травня 2015 р. – IX міжнародна науково-практична конференція «**Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку**»;

22 травня 2015 р. – міжнародна науково-практична конференція «**Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції**»;

27 травня 2015 р. – науково-практичний семінар «**Застосування інформаційних технологій в правоохоронній діяльності**»;

30 травня 2015 р. – науково-практична конференція, присвячена пам'яті О. А. Пушкіна «**Проблеми цивільного права та процесу**»;

12 червня 2015 р. – II науково-практична конференція «**Суверенність, незалежність, конституційність: становлення та розвиток Української держави**»;

16 червня 2015 р. – круглий стіл, присвячений **1000-річчю з дня смерті Великого Князя Київського Володимира Святославовича**;

28 липня 2015 р. – науково-практичний семінар «**Розслідування злочинів, вчинених у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (кіберзлочинів)**»;

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

---

* Електронні версії матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів тощо, виданих Харківським національним університетом внутрішніх справ, дивіться також на сайті ХНУВС, режим доступу до розділу: <http://univd.edu.ua/dir/401/materiali-naukovo-praktichnih-konferentsiy>.

28 травня 2015 р. – КРАСЮК Наталії Іванівни **«Адміністративно-правове забезпечення управління у сфері земельних відносин в Україні»** на здобуття наукового ступеня (далі – на здоб. наук. ступ.) кандидата юридичних (далі – канд. юрид.) наук за спеціальністю (далі – спец.) 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; ТИХОНОВОЇ Дар’ї Сергіївни **«Органи юстиції України як суб’єкти надання реєстраційних адміністративних послуг»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

23 червня 2015 р. – ДАНИЛЬЧЕНКА Юрія Броніславовича **«Адміністративно-правове регулювання кадрового забезпечення органів прокуратури України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; ЮНІНА Олександра Сергійовича **«Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності підрозділів поліції і можливості його застосування в Україні»** на здоб. наук. ступ. доктора юридичних (далі – д-ра юрид.) наук за спец. 12.00.07;

21 липня 2015 р. – ШВЕЦЯ Віктора Дмитровича **«Адміністративно-правовий захист прав суб’єктів землекористування в Україні»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

25 травня 2015 р. – ВОРОНЦОВОЇ Аліни Володимирівни **«Правовий прогрес як динамічна характеристика правової системи»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; ШУЛЬГИ Анатолія Матвійовича **«Особа як суб’єкт правомірної поведінки: загальнотеоретичне дослідження»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.01;

1 липня 2015 р. – ФЕДОСЄВОЇ Світлани Володимирівни **«Правове виховання молоді: загальнотеоретична характеристика»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01;

2 липня 2015 р. – МЕЛЬНИКА Олександра Анатолійовича **«Органи місцевого самоврядування України в механізмі держави»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01; ПЕНЦОВА Максима Васильовича **«Моделі судової влади в Україні та країнах СНД: теоретико-компаративістська характеристика»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01;

3 липня 2015 р. – ПОНОМАРЬОВОЇ Олесі Петрівни **«Конституційно-правовий статус осіб з обмеженими можливостями»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.03 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

29 травня 2015 р. – КУТЄПОВА Максима Юрійовича **«Кримінологічні засади формування кримінально-виконавчої політики України на сучасному етапі»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; ТАНЬКА Андрія Валерійовича **«Кримінологічна характеристика та запобігання погрозам або насильству щодо працівників правоохоронних органів»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

30 травня 2015 р. – БАБЕНКА Андрія Миколайовича **«Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08; РЕБЕНКА Сергія Миколайовича **«Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України)»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08.

У спеціалізованій вченій раді К 64.700.04 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

3 липня 2015 р. – ФІЛОНЕНКА Володимира Миколайовича **«Психологічні особливості злочинців-рецидивістів корисливого та насильницького типів»** на здоб. наук. ступ. кандидата психологічних наук (далі – канд. психол.) наук. за спец. 19.00.06 – юридична психологія; СМІРНОВОЇ Ольги Михайлівни **«Психологічні умови забезпечення гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України»** на на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спеціальністю 19.00.06.

У спеціалізованій вченій раді СРК 64.700.07 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

25 квітня 2015 р. – ДРАЧОВОЇ Катерини Віталіївни **«Протидія грабежам та розбоям, які вчиняють неповнолітні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність; МАРІЄНКА Антона Олександровича **«Індивідуальне запобігання злочинам органами внутрішніх справ в системі протидії злочинності»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

3 липня 2015 р. – ГОЛИША Олега Ігоровича **«Протидія оперативними підрозділами ОВС України злочинам у сфері**

водокористування» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

4 липня 2015 р. – БАБИЧА Андрія Анатолійовича **«Досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у Збройних силах України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09; СТРЕЛЮКА Яна Володимировича **«Оперативно-розшукова протидія шахрайствам підрозділами карного розшуку ОВС України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09.

У спеціалізованій вченій раді К 64.700.08 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

1 липня 2015 р. – КОРШАКОВОЇ Оксани Миколаївни **«Захист прав споживачів житлово-комунальних послуг: цивільно-правовий аспект»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; ЧУРКІНА Ігора Анатолійовича **«Договір найму (оренди) автомобільного транспортного засобу без екіпажу»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03;

2 липня 2015 р. – БАСОВОЇ Анни Володимирівни **«Договір охорони фізичних осіб»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03; КРИВОРУЧКА Володимира Вікторовича **«Особливості правового регулювання оплати праці та соціального забезпечення службовців Служби безпеки України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення.

Курсантська та студентська наука

У період з 25 квітня 2015 р. по 28 серпня 2015 р. курсантами та студентами Університету взято участь у **міжнародних, всеукраїнських, регіональних та університетських конференціях, семінарах, круглих столах**:

у XXII науково-практичній конференції курсантів та студентів «Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 15 травня 2015 р.). Загалом на конференцію було подано 180 тез доповідей. Електронну копію виданого збірника матеріалів конференції можна побачити за посиланням: <http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/69.zip>;

у круглому столі «Участь України у миротворчих операціях ООН: історія та сучасність» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 29 травня 2015 р.) – 29 учасників;

у круглому столі «Актуальні проблеми трудового, господарського та земельного права» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 5 червня 2015 р.) – 31 учасник;

у круглому столі «Проблеми кримінального, кримінально-виконавчого права і кримінології та їх вирішення молодими вченими» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 18 червня 2015 р.) – 36 учасників;

у круглому столі «Конституція України: питання теорії і практики» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 25 червня 2015 р.) – 20 учасників.

Взято участь у конкурсах, олімпіадах тощо:

у VI Всеукраїнському студентсько-курсантському конкурсі на кращу наукову роботу за темою «Проблеми у сфері забезпечення національної безпеки України очима майбутніх правоохоронців»;

у IX Харківському регіональному конкурсі студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук;

у IX Регіональному конкурсі наукових робіт молодих вчених «Гендерна політика очима української молоді: слобожанський вимір»;

у Першому міському конкурсі студентських наукових робіт, за спеціальністю «Психологія»;

у конкурсі наукових статей «Мистецтво жити разом: культура особистості та суспільства» (лист спілки ректорів ВНЗ України);

у конкурсі проектів в рамках Першого всеукраїнського студентського саміту «Цивілізований вибір України: політико-правова парадигма і проблеми сутнісних перетворень»;

у конкурсі наукових робіт курсантів, слухачів та студентів вищих навчальних закладів МВС України;

у всеукраїнській студентській олімпіаді 2014/2015 навчального року.

За результатами VI Всеукраїнського студентсько-курсантського конкурсу на кращу наукову роботу за темою «Проблеми у сфері забезпечення національної безпеки України очима майбутніх правоохоронців», який проводився на базі Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, III місце посіли курсанти факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства (далі – ФПФПС) Ілля Завальний (науковий керівник – професор кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей (далі – ФПФПМГБКМСД) Ігор Власенко) та Мар'ян Черхавський (науковий керівник – доцент кафедри адміністративного права та процесу Ольга Чапала). Також сертифікат отримала курсант ФПФПМГБКМСД Марина Немашкало (науковий керівник – провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи Володимир Чумак).

За результатами IX Харківського регіонального конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук у 2015 році диплом II ступеня отримала курсант ФПФПМГБКМСД Марина Немашкало (науковий керівник – провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи Володимир Чумак) та диплом III ступеня – курсант ФПФПС Ірина Бульба (науковий керівник – доцент кафедри кримінального права та кримінології ФПФПС Антон Байлов).

За результатами IX Регіонального конкурсу наукових робіт молодих вчених «Гендерна політика очима української молоді: слобожанський вимір» дипломи отримали студенти 4 курсу факультету права та масових комунікацій (далі – ФПМК): за I місце – Марина Яцкевич, за II місце – Катерина Скарєднева, за III місце – Олександра Колесавіна та Євген Іванов. Науковий керівник дипломантів – старший викладач кафедри соціології та психології ФПМК Ольга Форотинська.

За результатами Першого міського конкурсу студентських наукових робіт, який проводився на базі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, за спеціальністю «Психологія» диплом за III місце отримали студенти 4 курсу ФПМК Олена Лук'янова та Маріанна Огій. Науковий керівник дипломантів – доцент кафедри соціології та психології ФПМК Ірина Ламаш.

Наказом МОН України від 16.07.2015 № 767 «Про підсумки Всеукраїнської студентської олімпіади 2014/2015 навчального року» з навчальної дисципліни «Інтелектуальна власність» Вікторія Верещагіна, слухач магістратури, посіла II місце.

НАШІ АВТОРИ

- Безсмертний Є. О.** ➤ науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем заочного та дистанційного навчання навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Харківського національного університету внутрішніх справ (далі – ХНУВС), канд. юрид. наук, доц.
- Брусакова О. В.** ➤ викладач кафедри загальноправових дисциплін факультету права та масових комунікацій (далі – ФПМК) ХНУВС
- Бугайчук К. Л.** ➤ начальник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції (далі – ННІ ПФПКМ) ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Веприцький Р. С.** ➤ здобувач ХНУВС, канд. юрид. наук
- Вікторчук М. В.** ➤ аспірант ХНУВС
- Вінакова Т. А.** ➤ здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності ННІ ПФПКМ ХНУВС
- Греченко В. А.** ➤ завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ФПМК ХНУВС, д-р іст. наук, проф.
- Довбиш О. О.** ➤ здобувач кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету (далі – НЮУ) імені Ярослава Мудрого (м. Харків)
- Дядюшкін О. В.** ➤ заступник начальника ЛВ на ст. Харків-Пасажирський Ленінського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області
- Жицький Є. О.** ➤ здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності ННІ ПФПКМ ХНУВС
- Загородній А. С.** ➤ старший викладач кафедри правового забезпечення господарської діяльності ФПМК ХНУВС
- Клемпарський М. М.** ➤ професор кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства (далі – ФПФПС) ХНУВС, д-р юрид. наук

- Книженко С. О.** ➤ доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ФПФПС ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Кобзев І. В.** ➤ доцент кафедри інформаційної та економічної безпеки ННІ ПФПКМ ХНУВС, канд. техн. наук, доц.
- Коваленко К. В.** ➤ доцент кафедри трудового та господарського права ХНУВС, канд. юрид. наук
- Марков В. В.** ➤ начальник факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми (далі – ФПФПБКТЛ) ХНУВС, канд. юрид. наук, ст. наук. співроб.
- Ніколаєв Єжи** ➤ ад'юнкт Вищої школи міжнародних відносин та суспільної комунікації в Хелмі (Польща), радник генерального директора Тюремної служби, д-р правових наук
- Онищенко Ю. М.** ➤ викладач кафедри захисту інформації ФПФПБКТЛ ХНУВС
- Пеньков С. В.** ➤ працівник слідчого управління фінансових розслідувань Головного управління Державної фіскальної служби у Дніпропетровській області, канд. юрид. наук
- Петров К. Е.** ➤ професор кафедри інформаційних технологій та захисту інформації ФПМК ХНУВС, д-р техн. наук, проф.
- Пієв С. С.** ➤ здобувач ХНУВС
- Прокопенко О. Ю.** ➤ заступник начальника з навчально-методичної роботи ННІ ПФПКМ ХНУВС, канд. юрид. наук
- Процюк І. В.** ➤ доцент кафедри теорії держави і права НІОУ імені Ярослава Мудрого (м. Харків), д-р юрид. наук
- Пуль С. І.** ➤ аспірант кафедри цивільного права та процесу ФПМК ХНУВС
- Ральченко І. М.** ➤ здобувач ХНУВС
- Сіренко К. О.** ➤ аспірант ХНУВС
- Татаров О. Ю.** ➤ професор кафедри кримінально-правових дисциплін ФПМК ХНУВС, д-р юрид. наук, доц., засл. юрист України
- Теремецький В. І.** ➤ доцент кафедри цивільного права та процесу ФПМК ХНУВС, д-р юрид. наук

- Цвірюк Д. В.** ➤ суддя Дзержинського районного суду м. Харкова, канд. юрид. наук
- Чавикіна Т. І.** ➤ доцент кафедри трудового та господарського права ХНУВС, канд. юрид. наук
- Чорноус Ю. М.** ➤ професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ (м. Київ), д-р юрид. наук, доц.
- Чумак В. В.** ➤ провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи ХНУВС, канд. юрид. наук
- Шахова К. В.** ➤ старший оперуповноважений відділу по боротьбі з етнічними організованими злочинними групами та злочинними організаціями з міжнародними зв'язками управління карного розшуку ГУМВС України в Харківській області, канд. юрид. наук
- Шкребець Є. Ф.** ➤ здобувач кафедри загальноправових дисциплін ФПМК ХНУВС
- Шулатова І. С.** ➤ здобувач кафедри загальноправових дисциплін ФПМК ХНУВС
- Юхно М. О.** ➤ здобувач ХНУВС

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПОРЯДОК
ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ»**

1. МОВА ПУБЛІКАЦІЙ – українська.

2. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах. Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2010» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

3. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

4. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Матеріали, що надходять, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють у Харківському національному університеті внутрішніх справ, підлягають також внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (*вказані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону);

– анотації, що відповідають вказаним нижче вимогам.

Рецензія та витяг із протоколу, що готуються поза межами Університету, підлягають засвідченню за місцем роботи рецензента чи місцем розгляду статті.

5. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі подане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Мови. Анотації подають: звичайні – мовою публікації (українською) та російською мовою; розширену – мовою публікації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище, ініціали автора наводять у тій формі, як їх вказано відповідною мовою у відповідному

паспорті. За відсутності в паспорті англomовного написання використовують правила транслітерації, наприклад, Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 (розміщена на веб-сайті видання).

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

1) предмет, тему, мету роботи;
2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;

- 3) основні результати дослідження;
4) галузь застосування, практичне значення роботи;
5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від 5 до 10. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування і перекладу розширених анотацій, що здійснюють фахівці редакції) покладається одноосібно на авторів. З метою прискорення роботи редакції над рукописами статей та забезпечення правильності перекладу розширених анотацій дозволяється подання до редакції уже перекладених анотацій, при цьому переклад належним чином засвідчується.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

6. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право відхилити подані для публікації рукописи, які не відповідають програмним цілям видання, вимогам Міністерства освіти і науки України, МВС України, містять плагіат, а також повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що:

– електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», на веб-сайті видання, а також на бібліотечному порталі Університету;

– статті, вміщені у збірнику, безоплатно розміщуються у відкритому доступі в репозиторії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами;

– в рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозиторіїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозиторіїв, каталогів тощо.

Редагування *Г. Я. Ступницької, П. О. Білоуса,*
С. С. Тарасової
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі, П. О. Білоуса*
Переклад анотацій *Л. О. Осятинської*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 13013-1897 ПР від 28.08.2007.

Підп. до друку 28.08.2015. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 16,33. Тираж 100 прим. Зам. № 2015-14.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.